

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ORTA ASYA'YA DÜZENLENEN KEŞİF SEFERLERİ
SIR MARC AUREL STEIN'IN HAYATI VE ESERLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Dilek TAŞ

Danışman:
Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT

Samsun, 2015

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ORTA ASYA'YA DÜZENLENEN KEŞİF SEFERLERİ
SIR MARC AUREL STEIN'IN HAYATI VE ESERLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Dilek TAŞ

Danışman:
Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT

Samsun, 2015

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans Tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda enstitü yazım kılavuzuna uygun davranıldığını taahhüt ederim.

07/01/2015

Dilek TAŞ

KABUL VE ONAY

Dilek TAŞ tarafından hazırlanan *Orta Asya'ya Düzenlenen Keşif Seferleri Sir Marc Aurel Stein'in Hayatı ve Eserleri* başlıklı bu çalışma, 16.01.2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof.Dr. Dursun Ali AKBULUT

Üye : Prof.Dr. Bünyamin KOCAOĞLU

Üye : Yard.Doç.Dr. Mehmet AYDIN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

__ / __ / __

Doç.. Dr. Selim EREN
Müdür

ÖZET

ORTA ASYA'YA DÜZENLENEN KEŞİF SEFERLERİ SIR MARC AUREL STEIN'IN HAYATI VE ESERLERİ Dilek TAŞ

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Ana Bilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Ocak/2015

Danışman: Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT

Yakınçağ Tarihinin tanımını yaparken, sömürge arayışı ve dünya siyasetine yön veren etkin devlet olma yarışı karşımıza çıkan başlıklardan sadece iki tanesidir. Bu doğrultuda başta Rusya, İngiltere, Fransa olmak üzere benzer devletler, Orta Asya ve Güney Asya'da faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Özellikle İngiltere'nin Hindistan üzerindeki etkisi ve Rusya'nın Batı Türkistan'daki konumu, bu bölgelerin tarihinin yazılışında kendilerine ait bölümleri oluşturacak şekilde gerçekleşmiştir. *İç Asya* olarak isimlendirebileceğimiz Taklamakan Çölü'nü çevreleyen bölge, bu yarışın sürdürüldüğü bölgelerden biridir. Bazen asker kökenli uzmanların, bazen bilim adamlarının önderliğinde oluşturulmuş sefer grupları, *İç Asya*'ya keşif seferleri düzenlemişlerdir. Koşullara bağlı olarak aylarla veya birkaç yılla sınırlandırılan bu seyahatlerin sonuçları sadece askeri olmamış, bölgenin topografyası, meteorolojik verileri, bölge halklarının antropolojik özellikleri, arkeolojik öneme sahip konumlar gibi veriler düzenli olarak kaydedilerek, sefer sonrasında birçok bilim alanına hizmet eden raporlar hazırlanmıştır. Sir Marc Aurel Stein, İngiltere desteğiyle *İç Asya*'ya ve *Ön Asya*'ya çok sayıda keşif seferi düzenlemiş arkeolog, bilim adamı, kâşif ve yazar olarak değerlendirilen bir kişidir. Seferleri ve elde ettiği sonuçlar, kendi döneminde, İngiltere'nin sömürge ve etkin devlet olma yarışına hizmet etmiş olsa da ortaya çıkardığı, başlı başına bir kütüphane niteliğini taşıyan kitapları, fotoğrafları, mektupları ve arkeolojik buluntu envanterleri, sosyal bilimler alanında *Stein Coğrafyası* olarak adlandırabileceğimiz bölgede çalışacak olan akademisyenler için çok kıymetli kaynak eser olma özelliğini korumaktadır. Bu eserler, sefer güzergâhlarında yer alan şehirler, ören yerleri ve elde edilen buluntuların hem geçmişi hem de Stein dönemine ait durumu hakkında fotoğraflarla örneklendirilen bilgiler sunmaktadır. Sir Marc Aurel Stein, bilim ve araştırma aşığı olan ve kendini bu doğrultuda sürekli geliştirmiş bir insandır. Araştırmalarına destek sağlamak amacıyla İngiliz yöneticilerin sömürge gayretini kullanmış olsa da 81 yıllık ömrünün son günlerini dahi keşif gezisi amacıyla geçirmesi, onun bilim insanı olduğuna örnek teşkil etmektedir.

Anahtar Sözcükler: Sir Marc Aurel Stein, Keşif Seferi, Asya, Orta Asya, *İç Asya*, *Ön Asya*, Sömürge.

ABSTRACT

EXPEDITIONS TO CENTRAL ASIA, SIR MARC AUREL STEIN'S LIFE AND BIBLIOGRAPHY

Dilek TAŞ

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences

Department of History, Master Thesis, January/2015

Supervisor: Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT

Colonization and becoming an effective government on the world's politic system are two titles of the Modern Age description. With these aims, some countries, like Russia and England, pursued their actions in Central Asia and South Asia. Especially the effect of England over India and the position of Russia in West Turkistan are particular subjects at the history of these districts. The area, surrounding the Taklamakan Desert and named as Innermost Asia, is one of these districts, the colonization competition focused on. Expedition groups which were formed sometimes specialists from military or scholars, travelled through the Central Asia. These expeditions took months or years according to situations and their results weren't only for the military aims. During expeditions, important data was recorded, about topographical and meteorological knowledge of the region, anthropological features of peoples living on these districts and the sites, significant archaeologically. The reports of them were prepared at the end of the expeditions and they contributed to lots of sciences. Sir Marc Aurel Stein made a lot of expeditions to the Central Asia and Asia Minor with the support of United Kingdom and he was qualified as archaeologist, scholar, explorer and writer. Even though his expeditions and their results served to UK for colonization and being an effective government during Stein day, his books, photographs, letters and archaeological finds, like a library on their own, keep their value for the academicians who will work on the region, will be able to be named as Stein's geography. These resources presented information with the photographs about the cities placed on the expedition route, the sites and antiques, dig out during expeditions and we can trace on these photos either historical side or their conditions at Stein's day. Sir Marc Aurel Stein is a scholar and researcher and loved his position very much so he always developed himself at this way. Albeit he applied the colonization aim of the Britain to get the support of it to their researches, spending the last days of his life, eighty one years, for the expedition in Afghanistan exemplify that he was a scholar.

Key Words: Sir Marc Aurel Stein, Expedition, Asia, Central Asia, Innermost Asia, Asia Minor, Colonization.

ÖNSÖZ

Tezimizin konu başlığını oluşturan Sir Marc Aurel Stein (1862-1943) hakkında ilk bilgilerle, tez konusu araştırmak için okunan kitaplardan Lajos Ligeti'nin *Bilinmeyen İç Asya* isimli eserinde karşılaşıldı. İpek Yolu'nun İç Asya'yı çevreleyen kervan yollarında, yılmaksızın üst üste üç keşif seferi düzenlemiş olan bir kâşif merak konusu haline geldi ancak akademik anlamda çok da itibar görmeyen birkaç web sitesinin ve alt konu başlıkları arasında sıkışmış kısa bilgilerin dışında Stein hakkında Türkçe yazılmış herhangi bir kitaba ya da kaynağa erişilememiş, çok sayıda kitap ve makalesinden herhangi bir çeviri yapılmamıştı. Bunun üzerine *Serindia* ya da *Innermost Asia* eserlerinden birini inceleyerek Stein'ı anlatan bir tez hazırlanmasına karar verildi. Aynı döneme denk gelen Avrupa Birliği Erasmus Öğrenci Değişim Hareketi ile staj öğrencisi olma hakkına erişilerek, Stein'ın arşiv merkezlerinden biri olan İngiltere'de üç aylık bir çalışma gerçekleştirildi. Başta Oxford Bodleian Library olmak üzere, British Library, British Museum, National Archives, British Academy gibi yerlerde Stein'a ait arşiv verileri gözden geçirildi. Elde edilen veriler çok kapsamlıydı, bu nedenle Stein'ın hayatının ve üç keşif seferinin ana tema yapıldığı, Stein bibliyografyasını içeren, onun hakkında veya eserleriyle ilgili araştırma yapacak kişilere, başvuru kaynağı niteliğinde yardımcı olmayı hedefleyen bir tez hazırlanmasına karar verildi.

Tez çalışmasının tamamlanması yurtdışı araştırma sürecini de içererek, dört eğitim döneminde tamamlanmıştır. Bu süre zarfında öncelikle sabırla ve anlayışla bu çalışmadan desteğini ve katkısını esirgemeyen, Türk Tarihi hakkında engin bilgisi ile sosyal bilimler alanında yetişmeme katkıda bulunan çok değerli danışman hocam Prof. Dr. Dursun Ali Akbulut'a içten teşekkürlerimi sunarım.

Staj öğrencisi olarak kabul ederek, Oxford'da öğrenci olma mutluluğuna erişmeme ve İngiltere arşivlerinde çalışmama vesile olan, Türkiye'ye döndükten

sonra dahi araştırmalarımnda desteğini esirgemeyen Brasenose College’den Dr. Llewelyn Morgan’a, British Museum’da korunmakta olan Stein eserlerinden örnekler incelememe yardımcı olan ve Stein bibliyografyasını oluştururken çalışmaları başucu kaynağım haline gelen Helen Wang’a, British Library’de Uluslararası Tun Huang Projesi alışma stüdyolarını incelememe, Stein’ın Asya’dan getirdiği Göktürk yazılarını içeren nadir eserlerden örnekleri deneyimlememe yardımcı olan ve Stein hakkında günümüze ait güncel verilere ulaşmamı sağlayan akademik çalışmaların sahibi Dr. Susan Whitfield’a teşekkürü borç bilirim.

On yıldır eğitim camiasında hizmet veren bir öğretmen olarak bir bireyin eğitim sürecinin nasıl bir öneme sahip olduğunun ve başta aileleri ile öğretmenleri olmak üzere bireye katkıda bulunan kişilerin emeklerinin ne kadar kıymetli olduğunun bilinciyle şunu belirtmek isterim ki aslında bu çalışmada üzerimde emeği geçen herkesin katkısı bulunmaktadır. Kıymetli üniversite hocalarıma, değerli öğretmenlerime, desteğini esirgemeyen arkadaşlarıma yardımları ve destekleri için çok teşekkür ediyorum.

Son olarak, eğitim hayatım boyunca desteklerini ve yardımlarını hiç esirgemeyen ailemin tüm bireylerine içten teşekkürlerimi sunarım.

Samsun, 7 Ocak 2015

Dilek TAş

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1800 – 1950 YILLARINDA ORTA ASYA’YA DÜZENLENEN KEŞİF SEFERLERİ

1.1. İngiltere	9
1.2. Fransa	13
1.3. Almanya	15
1.4. Rusya.....	17
1.5. İsveç	25
1.6. Danimarka	27
1.7. Finlandiya.....	27
1.8. Japonya.....	28
1.9. Çin.....	29
1.10. Macaristan.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

SIR MARC AUREL STEIN’IN HAYATI VE KEŞİF SEFERLERİ 26 KASIM 1862 – 26 EKİM 1943

2.1. Çocukluğu ve Eğitim Hayatı (26 Kasım 1862 – Kasım 1887)	33
2.2. Hindistan Dönemi (Kasım 1887 – Mayıs 1900)	40
2.3. Orta Asya’ya Birinci Keşif Seferi (31 Mayıs 1900 – Mayıs 1901)	53
2.4. Orta Asya’ya İkinci Keşif Seferi (Nisan 1906 – Ekim 1908)	69
2.5. Orta Asya’ya Üçüncü Keşif Seferi (31 Temmuz 1913 – Şubat 1916).....	81
2.6. Orta Asya’ya Dördüncü Keşif Seferi (1930) ve Orta Doğu Keşif Gezileri	86

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SIR MARC AUREL STEIN BİBLİYOGRAFYASI

3.1. Sir Marc Aurel Stein'in Kitapları.....	89
3.2. Sir Marc Aurel Stein'in Makaleleri.....	101
3.3. Sir Marc Aurel Stein'in Haritaları.....	121
3.4. Sir Marc Aurel Stein'in Fotoğrafları.....	122
3.5. Sir Marc Aurel Stein'in Mektupları	123

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
SIR MARC AUREL STEIN İLE ARAŞTIRMALARI HAKKINDA YAZILAN
BAŞLICA KİTAPLAR, MAKALELER VE YAYINLANAN WEB SİTELERİ

4.1. Kitaplar.....	124
4.2. Makaleler.....	136
4.3. Web Siteleri.....	152

SONUÇ	156
--------------------	-----

KAYNAKÇA	159
-----------------------	-----

EKLER	172
--------------------	-----

Ek 1. Sir Marc Aurel Stein'in Fotoğrafları	173
--	-----

Ek 2. Buluntu Örnekleri	174
-------------------------------	-----

Ek 3. Kazı Alanından Fotoğraflar	175
--	-----

Ek 4. Buluntu Örnekleri	176
-------------------------------	-----

Ek 5. Buluntu Örnekleri ve Site Fotoğrafı	177
---	-----

Ek 6. Tun Huang Mağara Fotoğrafları	178
---	-----

Ek 7. Kazı Alanı Plan Çizimleri.....	180
--------------------------------------	-----

Ek 8. Runik Türkçe Metin Değerlendirmesi	181
--	-----

Ek 9. Hsüan-tsang'ın Seyahat Haritası.....	183
--	-----

Ek 10. Birinci Keşif Seferi Güzergâhı	184
---	-----

Ek 11. İkinci Keşif Seferi Güzergâhı	185
--	-----

Ek 12. Üçüncü Keşif Seferi Güzergâhı	187
--	-----

Ek 13. 1825-1935 Yıllarında Orta Asya’da Keşif Seferleriyle Bulunan Kişilerin Karşılaştırma Tablosu	189
Ek 14. Uluslararası Oryentalistler Kongreleri.....	191
Ek 15. Sir Marc Aurel Stein’in Aldığı Madalyalar ve Ödüller	192
Ek 16. Memoirs on Chinese Turkestan and Kansu from the Surveys Made During Sir Aurel Stein’s Explorations 1900-1901, 1906-1908, 1913-1915 İsimli Kitabında Yer Alan Haritaların Listesi	194
Ek 17. Orta Asya Keşif Seferleri Kazı Alanlarından Buluntu Örnekleri.....	195
ÖZGEÇMİŞ	197

KISALTMALAR

ASIAR	Archaeological Survey of India Annual Report
ASIFC	Archaeological Survey of India Frontier Circle
ASIFC–AR	Archaeological Survey of India Frontier Circle –Annual Report
BMQ	British Museum Quarterly
BSOAS	Bulletin of the School of Oriental and African Studies
GJ	The Geographical Journal
GR	Geographical Review
IA	The Indian Antiquary
JA	Journal Asiatique
JAS Bengal	Journal of the Asiatic Society of Bengal
JPHS	Journal of the Panjab Historical Society
JRAI	Journal of the Royal Anthropological Institute
JRAS	Journal of the Royal Asiatic Society
JRAS Bengal	Journal of the Royal Asiatic Society of Bengal
TP	T'oung Pao

GİRİŞ

İngiltere'den başlayarak Avrupa'ya yayılan Sanayi Devrimi'nin etkisini bütün dünya hissetmiştir. Kurulu düzenin devamı için en çok ihtiyaç duyulan öğelerden bir tanesi de ucuz hammaddeydi ve bu durum etkin devletleri sömürge arayışına yönlendirdi. Süreçten başta Amerika, Afrika, Asya olmak üzere dünyanın bütün kıtaları etkilendi. Etkin devlet rolünü sürdürmek, sömürge arayışında üstün durumda bulunmak ve bunu gerçekleştirirken dünya siyasi gündeminde söz sahibi olmak hatta başlıkları belirlemek anlamına geliyordu. Bu doğrultuda etkin devletlerin odaklandığı kıtalardan biri olan Asya birçok devletin göz diktiği bölge oldu. Üzerinde taşıdığı medeniyetleri doğuran, kültürel etkileşimi sağlayan ve bir dönem dünya ticaret dengelerini elinde tutan ticaret yolları, 19. yüzyılda etkinliğini kaybetse de önemini korumaktaydı. Başta Rusya ve İngiltere olmak üzere, Fransa, Portekiz, Hollanda, İspanya gibi devletler sömürge arayışlarında bu noktayı gözden kaçırmadılar. Mücadeleleri bu dönemde daha çok deniz üzerinden sürdürülen ticaret yollarına hâkim olmak üzerineydi. Farklı bir hedefi daha olan İngiltere, önce Hindistan yarımadasında ve sonra Hindistan'ın kuzeyine doğru ilerleyerek, Rusya'nın sömürge anlamında etkin olduğu Batı Türkistan bölgesine kadar ilerledi ve Orta Asya bölgesi için birebir yarışa girdiğini gösterdi. Bölge özellikle Çin'in odağındaydı ve dönem dönem Japonya da ses çıkartan ülkeler arasında yer almaktaydı.

Sömürge arayışı ve etkin devlet olma faaliyetleri birçok farklı başlık altında yürütülüyordu. Orta Asya'ya düzenlenen keşif seferleri de bu başlıklardan biridir. 1873 yılında Paris'te ilki düzenlenen ve günümüzde de halen sürdürülen Uluslararası Oryantalistler Kongresi, görünür yüzüyle akademik bir paylaşımdı ancak arka planda Avrupa ülkeleri ve Rusya, içinde bulundukları yarışta kendi konumlarını görüyorlardı. Yani bu kongreler, bir nevi yarışın katalizörü haline gelmişti. Böylece 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Almanya, Rusya, Fransa, Japonya ve İngiltere, Orta Asya'ya keşif seferi düzenleyen ülkelerin arasında ilk sıralarda yer aldılar.

Macaristan asıllı ancak İngiltere ile çalışan Marc Aurel Stein, 1897 yılında Paris’de düzenlenen kongrede ilk kez boy gösterdi. Sonraki kongrelerde yaptığı sunumlar, listenin en başlarında yer aldığını gösteriyordu.

Sir Marc Aurel Stein (1862-1943), Avrupa’da doğup büyümüş ancak hayatının en verimli yıllarını Asya’da geçirmiş olan bir araştırmacıdır. Budapeşte’de dünyaya gelen Stein, Dresden, Viyana, Tübingen, Oxford şehirlerinde eğitim hayatını sürdürdü. 1887 yılında çalışmak üzere Hindistan’a gitti ancak çoğunlukla Lahor’da yürüttüğü memuriyet görevleri hiçbir zaman devam ettirmeyi istediği iş hayatı olmadı. Görevleriyle birlikte araştırmalarını yürüten Stein, birinci keşif seferine çıkana kadar Hindistan ve Pakistan’ın kuzey bölgelerinde küçük çapta arkeolojik araştırma gezileri yaptı. Bu gezilerin faydalarını, seferlerinin hazırlıklarında ve sefer boyunca sürdürdüğü araştırmalarında gördü.

1900-1901, 1906-1908 ve 1913-1916 olmak üzere, İç Asya’ya üç keşif seferi düzenledi. Birinci keşif seferinde Keşmir’den yola çıkan Stein, Sarikol, Kâşgar, Yarkent, Hotan, Keriya ve Niya’ya kadar gittikten ve Niya’da sürdürdüğü çalışmalardan sonra aynı rota üzerinden Kâşgar’a kadar geriye döndü. Kâşgar’dan Oş’a gidip, Transcaspian demiryolu ile seyahatinden sonra İngiltere’ye gitti. Sefer sonucu elde ettiği eserleri önce Londra’ya götürdü. British Museum, kendisine ait sergi salonları ve arşiv bölümünden ayrı bulunan bir yeri Stein’in buluntularına tahsis etti. Burası, Stein ve asistanlarının haricinde diğer müze çalışanlarının izinsiz müdahale edemedikleri bağımsız bir bölümdü. Asya’dan gelen eserler önce burada depolanıp, katalog çalışmaları ve envanter kayıtları yapıldıktan sonra destekleyici kurum ve ülkeler arasında paylaşımları yapılıyordu. Stein sürekli bu çalışmaların başında bulunmamış olsa da mektuplar vasıtasıyla kontrolü elinden hiç bırakmayarak, sürekli burayı koruyabileceğine ve kayıt işlerini yürütebileceğine güvendiği kişilerle çalışmıştır.

İkinci keşif seferinde öncekine benzer şekilde Keşmir, Sarikol, Kâşgar, Yarkent, Hotan, Çarklık, Lou-lan, Miran güzergâhından Tun Huang’a kadar ilerlemiştir. Bu seferi önemli kılan çok sayıda eseri Tun Huang’dan edinmiştir. Milattan önce 3. yüzyıldan itibaren Budist keşişlerin, bir dağın cephesinde ve eteğinde bulunan kayalıklarda birbirine ekleyerek oluşturdukları mağaralar zinciri, Bin Buda Mağaraları ismini ortaya çıkarmıştır. Bu isim genel bir adlandırmadır. Çünkü benzer yapı Turfan bölgesinde bulunan Bezeklik alanında da yer almaktadır

ve aynı isme sahiptir. Tun Huang’da konumlanan bu yapılara aynı zamanda Mogao Mağaraları ya da Tun Huang Mağaraları’da denilmektedir ve 1987 yılında Dünya Kültür Mirasları listesine alınmıştır. Bu mağaralar, keşişlerin çizdiği ve iklim koşullarının elverişli olması nedeniyle bozulmadan kalabilmiş tarihi duvar resimlerini ve heykelleri içermekteydi. Milattan sonra 11. yüzyılda Budist keşişler Çin’den baskı görünce, bazı heykelleri, eserleri ve binlerce yazmayı, bir mağaranın iç odası olan bölmeye koyarak girişini duvarla kapattılar. 1900 yılında mağaralarla ilgilenen Wang Yuan Lu adında bir keşiş tesadüfen bölmeyi fark ederek içerdiği eserleri ortaya çıkardı. Buradaki eserlerin önemini idrak edebilen Stein, Hedin, Pelliot gibi araştırmacılar bölgeye keşif seferleri düzenlediler ancak mağarayı ilk ziyaret eden batılı Marc Aurel Stein oldu. Buradan elde edebildiği eserleri alarak Taklamakan Çölü’nün kuzeyini çevreleyen yolda Batıya doğru ilerledi. Kuça’dan güneye yönelerek Keriya’ya inmeyi planladı. Kendisinden önce burada bulunan Hedin’in anlatımlarıyla ilerleyen Stein kayboldu çünkü onları Keriya’ya götürecek olan nehir yatağının güzergâhı değişmişti. Birkaç günlük araştırma sonucunda nehri buldular ve Hotan’a vardılar. Seferinin sonraki tarihlerinde dağlık arazide araştırma yapan Stein donma tehlikesi yaşadı ve bir ayağının parmakları kangren olduğu için kesildi. Bu şekilde seferini sonlandıran Stein Hindistan’a döndü.

Üçüncü keşif seferinin fikirsel anlamda hazırlıklarını yaparken *Sir* ünvanıyla ödüllendirildiğini öğrendi. Birinci Dünya Savaşı’yla hemen hemen aynı yıllarda gerçekleşen üçüncü keşif seferi araştırma zenginliğiyle ses getiren bir çalışma olsa da savaş gündeminin gölgesinde kaldı. Güzergâhı Keşmir, Sarikol, Kâşgar, Aksu, Mazar-tagh, Hotan, Çarklık, Miran, Tun Huang, Su-chou, Kara-khoto şeklinde ilerlemiştir. Burada yaşadığı bir kazada atın ürkmesi sonucu attan düştü ve iki hafta hiç kalkamadı. Tedavisi bölgede bulunan Avrupalı doktorlar tarafından yapıldıktan sonra seferine devam eden Stein, Turfan, Urumçi, Astana rotasından Kâşgar’a geldi. Kazı çalışmalarından elde ettiği eserleri Hindistan’a göndererek kendisi batıya seyahat etti. Alai, Pamir dağları, Semerkant, güneyde Sistan, Beluçistan, Ketta rotasından Hindistan’a geri döndü

Bu üç seferinden ipeğe, kenevire, parşömen ya da ahşap tabletlere yazılmış binlerce el yazması ortaya çıkardı. Bunların yanı sıra gündelik eşyalar, duvar resimleri, ipeğe yapılmış resimler, heykeller Stein’in elde ettiği eserlere örnek

gösterilebilir. Bunlar seferlere maddi destek sağlayan kurum ve ülkeler arasında paylaştırıldı.

Bu seferlerin diğer bir ürünü haritalar oldu. Survey of India'dan yanında sürekli bir harita uzmanı olan Stein, birlikte Keşmir'den Kansu koridoruna uzanan bölgenin detaylı haritalarını çıkardılar ki bazı bölgelerin ölçümünü yapan ilk onlardı ve bu haritalardan halen faydalanılmaktadır.

Seferlerini anlatan ve toplamda 39 cildi bulan 27 kitap yazdı. Bazılarının ebatları kitap sayılabilecek çok sayıda makale hazırladı. Kitaplarının bir kısmının boyut ve içeriklerinin fazlalığından dolayı maliyeti yüksek görüldü ve basımı için beklemek ya da bazı kurumları ikna etmek zorunda kaldı.

Aynı bölgeye dördüncü keşif seferini düzenlemek için yola çıktı ancak Çin'in kati reddi onu, daha Kâşgar'da iken yolundan çevirdi. Bundan sonra sefer rotaları İran toprakları oldu. Pakistan ve İran'ın sınırlarında yer alan Sistan ve Beluçistan bölgelerini, Basra ve Umman körfezinin kuzey sahillerini, İran'ın güneyinde bulunan eyaletleri kapsayan dört keşif gezisi düzenledi. İran'ın Helenistik dönem örneklerini bulmayı hedeflediği gezilerinde, çok sayıda antik eseri gün yüzüne çıkardı. İngiltere Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin desteğiyle Irak ve eski Ürdün bölgesini kapsayan bölgenin havadan fotoğraflarını çekerek araştırmalarını sürdürdü.

Özellikle Bamiyan Budalarının bulunduğu bölgede ve Baktria'da araştırma yapabilmek için üç defa başvurusuna ret aldığı Afganistan yöneticileri son başvurusunu kabul ettiler ve Stein yaşamının son aylarında Afganistan topraklarına ayak bastı. Ancak herhangi bir araştırma yapamadan rahatsızlanarak 81 yaşında vefat etti.

Yaşamı boyunca araştırma gezilerinde bulunan Stein binlerce fotoğraf çekti, çoğunun içeriği çalışmalarıyla ilgili olan ve belki de sayısı milyonu bulan mektup yazdı. Bugün artık kullanılmayan bazı Asya dillerinin araştırılmasına vesile oldu. Ortaya çıkardığı haritalar ve kitaplarında sunduğu veriler birçok farklı bilim dalında yapılmış ve yapılacak olan araştırmalara kaynak veri niteliğini taşımaktadır.

Tezimizin asıl konusunu, yukarıda özetlediğimiz Stein'in hayatı oluşturmaktadır. Ancak, bu tez Türkiye'de Stein'in araştırıldığı ilk çalışma ve aynı zamanda akademik boyutta onun hayatı ve eserleri hakkında yazılan ilk Türkçe metin olma özelliğine sahiptir. Dolayısıyla hayatını anlatırken ertelenemeyecek ya da geri

planda bırakılmayacak birçok husus mevcuttur. Bu nedenle Stein'in hayatı sadece bir bölümde anlatılmış, konunun dağılmasını veya gereksiz yere genişlemesini önlemek için onun hayatıyla ilgili diğer hususlar hayatını anlatan bölümden ayrı olarak üç bölümde sunulmuştur.

Stein'ı anlatırken, onunla paralel tarihlerde aynı bölgeye keşif seferleri düzenleyen kişilerden bahsetmemek eksik olacağı için bu kişiler hakkında bilgi verilmesi bir zorunluluk teşkil ediyordu. Bu bilgileri metnin içinde sunmak ya da dipnota sıkıştırmak hem Stein'in hayatı hakkında anlatılan konunun dağılmasına neden olacak hem de farklı kişilerin yaptıkları çalışmalar arasındaki tarihsel ve içeriksel bağlantılar kurulamayacaktı. Dolayısıyla bu kişileri tezimizin birinci bölümünde ülkelerine göre gruplandırarak, *1800-1950 Yıllarında Orta Asya'ya Düzenlenen Keşif Seferleri* başlığı altında sunduk. Bu sunum ile okuyucunun, tezin içinde ilerlerken, diğer araştırmalara tekrar bakmak istediğinde metnin içinde kaybolmadan karşılaştırmasını sürdürebilmesi amaçlanmıştır. Birinci bölümü özetleyen ve tarihsel olarak karşılaştırmayı sağlayan tablomuzu tezimizin sonuna ekledik.

Tezimizin ikinci bölümü Stein'in eğitim hayatına ve yukarıda özetlediğimiz İç Asya'ya düzenlediği üç keşif seferine odaklanmış olarak yazılmış hayat hikayesini barındırmaktadır. 1916 yılı sonrasında düzenlediği keşif gezileri ve çalışmaları özet olarak ele alınmıştır. Çünkü üç büyük keşif seferinin penceresinden bakıldığında, Stein'in Orta Doğu'da yapmış olduğu araştırmalar küçük geziler gibi dursa da durum bu şekilde değildir. İran topraklarında yapılan dört keşif gezisi, hem kazı çalışmaları, hem harita çalışmaları hem de sonuç olarak sunulan eserleri bakımından başlı başına bir araştırma konusu olma özelliğini taşımaktadır. Yine Türkiye'nin Güney Doğu Anadolu topraklarını da içeren havadan yürüttüğü Irak Araştırması çok ayrı bir konumda incelenmesi gereken bir başlıktır. Bu tezle ilk olarak sunmak istediğimiz Stein'in en önemli çalışmaları olan İç Asya keşif seferleri ve genel bir hayat hikâyesiydi ki tezimizin başlıkları bu doğrultuda şekillendi.

Üçüncü bölümümüz, bir kişiyi anlatırken bahsedilmeden geçilmemesi gereken bir konu olan eserlerini anlatmaktadır. Stein'in, bazılarının cilt sayısı beşi bulan 27 adet kitabı ve çok sayıda makalesi bulunmaktadır. Ve yine seferlerinde sürdürdüğü araştırmaları neticesinde oluşturulmuş, sayısı yüzü aşan haritaları yer almaktadır. Bunlardan dipnotta ya da metnin içinde bahsetmek, birinci bölümde

sunduğumuz neden gibi, konunun dağılmasına ve eserlerin öneminin eksik sunulmasına neden olabileceği için *Sir Marc Aurel Stein Bibliyografyası* şeklinde ayrı bir başlık açtık.

Stein'in yaşadığı dönem, günümüzde tarih alanının konusuna dâhil olan başlıklar arasına girmiştir. Dolayısıyla onun eserleri ve çalışmaları hakkında yapılan araştırmalar ayrı bir konu başlığı niteliğindedir. Tez araştırması esnasında yapılan arşiv çalışmalarında, tez içinde yer alması gerektiğine inanılan bazı başlıklar, tezimizin dördüncü bölümünde sunulmuştur. Kronolojik sırayla sunulan başlıklarda, öncelikle Stein döneminde, onunla ve eserleriyle ilgili yapılan çalışmalardan bahsederek, devamında günümüze daha yakın olan yayınlar anlatılmıştır. Aynı bölümde, İpek Yolu ile ilgili internet vasıtasıyla yürütülen, Uluslararası Tun Huang Projesi ve Dijital İpek Yolu Projesi adında iki proje de tanıtılmıştır.

Genel olarak tezimizin amacı objektif bakış açısıyla, yürüttüğü çalışmalara olumlu ya da olumsuz bir yorum getirmeden Stein'in hayatını ve çalışmalarını sunmaktır. Çağdaşları olan Pelliot ve Hedin araştırıldığı ve onlar hakkında Türkçe kaynak metinler oluşturulduğu halde, onlardan daha fazla eser üretmiş olan Stein hakkında Türkçe araştırma bağlamında bir çalışma yapılmamış olması bölgenin incelenmesinde bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışma, eksik olarak nitelendirdiğimiz kısımda, araştırma yapılabilecek başlıklara dikkat çekmeyi hedeflemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1800-1950 YILLARINDA ORTA ASYA'YA DÜZENLENEN

KEŞİF SEFERLERİ

Yeryüzünde bulunan karaların üçte birini oluşturan Asya kıtası, insanlığın bilinen tarihinde adı geçen en eski yerleşim yerlerini barındırmaktadır. Dünya tarihine yön vermiş olan Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi semavi dinlerin doğduğu ve Hinduizm, Zerdüştilik, Budizm, Taoizm, Şintoizm, Konfüçyanizm gibi dünya kültür tarihinde yer almış ahlâki prensiplere dayalı inanışların ortaya çıktığı bölgedir¹. Asya Çin, Türk, Hint, Fars ve Arap gibi halen varlığını sürdüren medeniyetlerin vatanı olmuştur. Bunu sağlayan en önemli etkenlerden birinin, zaman zaman doğu-batı ekseninde Çin coğrafyasından Büyük Britanya adasına kadar uzanmış olan ve kuzey-güney bağlamında Rusya toprakları ile Afrika yerleşim yerlerinin adlarının yer aldığı², İlkçağın ve Ortaçağın yaşam haritasını kapsayan, medeniyetlerin yüzyıllarca iletişimini ve etkileşimini sağlayan İpek Yolu olduğu söylenebilir. 1877’de Alman coğrafyacı Karl von Richthofen bu rotayı *Büyük İpek Yolu* şeklinde *Çin* adlı eserinde isimlendirmiştir³. Çok yoğun olarak kullanıldığı ve tarihe yön verdiği İlkçağ ve Ortaçağ’da hem siyasi hem de ticari olarak, döneminin etkin devletleri, bu yolu kontrol altına almak için savaşları da içeren büyük mücadeleler vermişlerdir. Bölgede söz sahibi olmak isteyen Avrupalılar, Asya’yı Avrupa’ya bağlayan kara ticaret güzergâhının yer aldığı bölgelerde Müslümanların hâkimiyet kurmaları ile farklı yollar arayarak deniz ticaretine yoğunlaştılar.

¹ T. Ahmet ERTEK, “Asya”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, C. 3, ss. 506-511.

² Adnan Toprak, “Doğu-Batı Kültürel Etkileşiminde İpek Yolu (Başlangıcından Göktürk Dönemi Sonuna Kadar)”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 2008, ss. 1-2.

³ Nebi Bozkurt, “İpek Yolu”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, C. 22. ss. 369-373. Adnan Toprak, “Doğu-Batı Kültürel Etkileşiminde İpek Yolu...”, ss. 1-2.

Portekizli Vasco de Gama'nın deniz yolu ile Güney Afrika'yı dolaşarak 1498'de Hindistan sahillerine ulaşmasının ardından, sırayla Portekiz, Hollanda, İngiltere, Fransa ve İspanya, güney Asya liman şehirlerinde ve adalarında, işgal veya sömürge şeklinde söz sahibi oldular. 1600'de İngilizler Doğu Hindistan Şirketini, 1602'de Hollandalılar Birleşik Doğu Hindistan Şirketini, 1664'te Fransızlar Doğu Hindistan Şirketini kurdular. Fakat söz konusu devletler arasında deniz ticaretinde yaşanan rekabette, liderlik mücadelesinin ötesinde karada da etkin olmak isteyen İngiltere, XIX. yüzyılda Hindistan yarım adasını içeren, Asya'nın güney ve güneybatı bölgelerini tamamen sömürgesi haline getirdi.

Asya'da söz sahibi olmak isteyen diğer bir devlet Rusya idi ve karadan ilerledi. XVI. yüzyıldan itibaren Asya'ya yönelen Rusya'nın yayılması, XIX. yüzyıl başlarında doğuda Japon Denizi'ne ulaşırken, güneyde Afganistan sınırlarına kadar dayandı. Bu yüzyılın ikinci yarısında Asya'nın orta, batı ve doğu bölgelerinde nüfuzunu arttıran Rusya ile kıtanın güneyini sömürgeleştiren İngiltere egemenlik yarışına girdiler. Afganistan'da iki taraf arasında yaşanan gerginlik, 1873 yılında Rusların, İngilizlerin isteklerini kabul etmesiyle sona erdi. Orta Asya, Rusya'ya terkedildi ve Rusya ile Afganistan arasındaki sınır 22 Temmuz 1887 tarihli Rus-İngiliz antlaşması ile belirlendi. Kuzeyde sorunu kalmayan İngiltere yayılmasına devam etti. İngiltere, II. Bahadır Han zamanında 1857 de çıkan Sipahi İsyanını bastırarak, Gurkanlı yönetimini bitirdi. Kraliçe Victoria, aynı zamanda Hindistan'ın kraliçesi oldu ve 1858 de Hindistan'ın yönetimini Doğu Hindistan Şirketi'nden alarak İngiliz Hükümetine bağladı⁴. Rusya ve İngiltere'nin bölge üzerinde etkisini devam ettirme çabaları *Büyük Oyun*⁵ kavramının oluşmasına neden olmuştur.

Siyasi olarak Orta Asya bölgesinde bunlar yaşanırken, bölgede söz sahibi olmaya çalışan devletler, Orta Asya'ya, alanlarında uzman kişiler önderliğinde gönderdikleri keşif seferleri ile hem coğrafyayı tanıyarak hâkim olmak hem de bölgenin idaresinde gayri resmi olarak söz sahibi olduklarını hissettirmeye çalışmışlardır. 18. ve 19. yüzyıllarda Çin'in siyasi yönden zayıflığı bu adımların başarılı olmasına yardım etmiştir. İngiltere'nin, 19. yüzyılda gönderdiği kişiler ile

⁴ Davut Dursun, "Asya (4. Sömürgecilik Dönemi ve Bağımsızlık)", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, C. 3, ss. 526-533.

⁵ 19. yüzyılda başlamak üzere stratejik bölgelerin büyük güçler tarafından paylaşılma mücadelesini tanımlamak için kullanılmaktadır. İngiltere (Büyük Britanya), Çarlık Rusya'sı, Almanya ve Fransa arasında Osmanlı İmparatorluğu toprakları, Orta Asya ve Uzak Doğu topraklarını elde etme mücadelesidir. Sonraki dönemlerde, Amerika, NATO ve Rusya Federasyonu arasında yaşanan benzer mücadele, *Yeni Büyük Oyun* kavramını ortaya çıkarmıştır.

öncelikli hedefi istihbarat ve bölge haritası olsa da yüzyılın sonuna doğru ilgi, bölgenin coğrafyası, bitki örtüsü ve faunası olarak genişlemiştir⁶. Rusya'dan çok sayıda bilim adamı ve asker kökenli araştırmacı, iklim, bitki örtüsü, botanik, zooloji, yerel halkın kültürü ve dili, kartografi, maden araştırmaları ve benzeri konuları araştırmak amacıyla bölgeye keşif seferi ve geziler düzenlemişlerdir. Bu kişiler ile Fransa, Almanya, Japonya, Çin gibi diğer devletlerden gelen araştırmacıların elde ettiği bulguların sergilendiği ve korunduğu yerler başlıca, British Museum ve British Library (İngiltere), Guimet Museum (Paris), Museum of Indian Art (Berlin), Institute of Oriental Manuscripts ve the State Hermitage Museum (St. Petersburg), National Museum (Tokyo) ve National Museum (Seoul) şeklindedir. Tezimize konu olan Sir Marc Aurel Stein, İngiltere destekli bölgeye keşif seferi düzenleyen bu araştırmacı kişiler arasındadır. Bu konuyu incelemeden önce onun çağdaşları olan ve bölgede araştırma yapmış olan diğer kişilere değinmek yerinde olacaktır.

1.1. İngiltere

Hindistan resmi yönetimi ve İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Rus seyyahların Doğu Türkistan'da çalışmalar yapmalarından rahatsızlık duymamışlardır. Öte yandan küçük bir grup, Britanya ticaretinin gelişmesi için Himalaya Bölgesinde ve Doğu Türkistan'da etkin olunmasının gerekliliğini savunuyorlardı. U. Moorcraft bu kişiler arasındaydı. Sınır bölgelerinin dolaylı olarak incelenmesini öngören bir sistemi savunuyor ve bunun için Panditler Okulu olarak bilinen Hintli uzmanların yetiştirildiği bir bilimsel araştırma kuruluşunun oluşturulması fikrini savunuyordu. Gezi ekibinin oluşturulması ve idare edilmesi İngilizler yönetiminde olmalı, ekip üyeleri ise yetişmiş bu kişilerden oluşturulmalıydı. Fakat bu fikri destek görmedi⁷.

1803 yılında Albay Lamptom'un inisiyatifi ile Hindistan Büyük Trigonometri Servisi (HBTS), yeni toprakların incelenmesi bakımından coğrafi, jeolojik ve diğer yönlerinin ele alınması ve topografik çalışmaların yürütülmesi için kuruldu. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, HBTS'nin çalışmalarını önemle destekliyordu.

Yine 1830 yılında, coğrafi bilgileri geliştirmeye katkıda bulunmak, gezi düzenlemek ve çalışmaların sonuçlarının yayınlanmasına destek vermek amacıyla Kraliyet Coğrafya Cemiyeti kuruldu.

⁶ [http://idp.bl.uk/\(International Dunhuang Project Web Sitesi, 30 Ekim 2014\)](http://idp.bl.uk/(International Dunhuang Project Web Sitesi, 30 Ekim 2014))

⁷ Aleksandr Kolesnikov, “*Rus Seyyahların Gözüyle Kâşgar XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı – XX. Yüzyılın Başı*”, Rakhat Abdieva(Çeviren), Ankara; Türk Tarih Kurumu, 2010, s.22.

Muhammed Hamid (Bölge Halkından Pandit): 1862’de HBTS başkan vekili T. Montgomeri, Britanya Hindistan’ı ve Bengal Asya Topluluğuna, eğitimli Hintlilerden yararlanmanın önemini vurgulayan mektup yazdı. Bu Moorcraft’un fikrinin devamı idi. Moorcraft’tan sonra Doğu Türkistan’a giden Hint kökenli kişiler mevcut ise de bu kişilerin eğitimi üstlenen bir sistem mevcut değildi. Doğu Türkistan’a gönderilen ilk Pandit Okulu temsilcisi, Muhammed Hamid’dir⁸. 1863’te Taklamakan bölgesine sefere çıktı. Bölgenin kuma gömülü ören yerleri hakkında yazdı. Dönüş yolunda öldü.

Robert Show: Sir Francis Edward Younghusband’ın dayısıdır⁹. 1868’de Dr. Keyli ile birkaç ön inceleme gezisine çıkmış, 1869’da Karakurum, Yarkent ve Kâşgar bölgelerini dolaşmıştır. 1870’de T. Douglas Forsyth’in gezi ekibi ile Doğu Türkistan’a tekrar gitmiştir. 1871’de yayınladığı kitabı, Kâşgar bölgesinin coğrafyasını anlatmakta ve Özbekler, Kıpçaklar, Batistler, Bohan ve Badahşan halkı, Kalmuklar, Dulanlar, Tarançalar ve Dunganlar ile ilgili etnografik bilgi vermektedir¹⁰.

Thomas Douglas Forsyth (1827-1886): 1870 ve 1873 yıllarında, Yakup Beg’i ziyaret için gönderildi. Yolculuğu esnasında elde ettiği veriler hakkında, Royal Geographic Society’ye sunduğu raporda, bu gibi ören yerlerinden ve kendilerinin ortaya çıkardığı gömülü numunelerden çok fazla olduğunu anlattı¹¹. Seyahatinin kaydını *Report of a Mission to Yarkund in 1873* isimli eseriyle kitaplaştırdı¹².

A. F. Rudolph Hoernle (1841-1918): Britanya Hindistan’ında, Kalküta Medresesinin müdürlüğünü yaptı ve buradan emekli oldu. Hint-İran dillerinde saygı duyulan bir bilim adamıydı. Bölgede görev yapan bazı askeri memurlar ile hazine avcılarından elde ettiği el yazmalarını inceledi ve Sanskritçe yazılmış Budist metinleri belirledi. Bu bulguların, *Doğu Türkistan’daki arkeolojik keşiflerin modern çalışmalarını başlattığını* yazdı. 1893 ten itibaren Gilgit, Çitral, Kâşgar ve Leh’in siyasi yöneticilerine edindikleri her el yazmasını ve buluntuyu kendisine

⁸ Kolesnikov, *Kâşgar*, ss. 27-28.

⁹ Annabel Walker, *Aurel Stein Pioneer of the Silk Road*, London, John Murray, 1995, s.75.

¹⁰ Kolesnikov, *Kâşgar*, s. 26.

¹¹ <http://idp.bl.uk/> (IDP web Sitesi, 30 Ekim 2014) . Lionel Giles, “*Report of a Mission to Yarkund in 1873, Under Command of Sir T. D. Forsyth, with Historical and Geographical Information Regarding the Possessions of the Ameer of Yarkund*”, Calcutta: Foreign Dept. Press, 1875.

¹² Kitabın dijitalleştirilmiş sunumu için bakınız: <http://dsr.nii.ac.jp/> (Dijital Silk Road Projesi Web Sitesi, 14 Aralık 2014).

ulaştırmaları haberini ilette ve 1899 da ilk raporunu yayınladı¹³. 500 metal para, çok sayıda damga, farklı alfabelerle yazılmış çeşitli dillerdeki el yazmaları (o zamana kadar bilinmeyen Hotanca ve Toharcayı da içeriyordu) Hoernle'nin koleksiyonunu oluşturdu. Koleksiyondaki bazı el yazmaları ve ağaç kabuğuna yapılmış yazmalar, o dönemde Kâşgar'da İngiltere temsilcisi olan George Macartney ve Keşmir başkanının yardımcısı Stuart Godfrey tarafından gönderilmiřti¹⁴. Hoernle, tezimizin konusunu oluşturan Stein'a birinci keşif seferi döneminde, hem sefer hazırlığı ile bu seferi rahatça yapmasını sağlayacak memuriyet görevinin ayarlanmasında hem de sefer sonrası bulguların değerlendirilmesinde yardımcı olmuştur.

Sir Francis Edward Younghusband (1863-1942): İngiliz ordusunda subay, aynı zamanda kâşif ve yazar olan Younghusband, İç Asyadaki keşif seferleriyle ve İngiltere'nin 1904'te Tibet'e yaptığı seferle hatırlanır. Bir dönem Royal Geographic Society'ye başkanlık yaptı.

İngiltere ile Rusya, İran'dan Kâşgar'a kadar uzanan geniş topraklarda ana yönlerini ticaret ve diplomasinin oluşturduğu aktif bir dış politika gerekleştirmekteydiler. Bu dönemde Orta Asya topraklarının paylaşımı da tamamlanmıştı. 1890'lı yılların başında Pamir civarı, İngiltere ve Rusya arasında sorun olmuş ve 1895'de *Pamir Krizi* sınırları ayıran anlaşmanın imzalanması ile sona ermişti. Bu anlaşmanın öncesinde İngiltere, 1890 yılında Kâşgar bölgesine Younghusband'ı, burada bir İngiltere konsolosluğu açmak amacıyla Çin yetkilileriyle müzakerelerde bulunması için gönderdi fakat bu girişim olumsuz sonuçlandı. Keşif seferine Çince çevirmeni olarak katılan George Macartney, geri dönüşte buraya gayri resmi temsilci olarak yerleřti¹⁵. Rus konsolos Mr. Petrovsky 1882'den beri resmi görevi ile burada bulunmaktaydı. Macartney'nin görevi ise 1909 yılında resmileřti¹⁶. Çalışmalarının sonunda *The Heart of a Continent*¹⁷ isimli eserini hazırladı.

¹³ A.F. Rudolph Hoernle, "A Report on the British Collection of Antiquities from Central Asia, Part I", *Journal of the Royol Asiatic Society of Bengal*, no.68, (1899). Bu makalede İslam Akhun'un hazırladığı sahte el yazmaları da değerlendirildi. İslam Akhun'un sahtekarlığı Stein'ın birinci keşif seferi esnasında ortaya çıkınca makalenin devamı İslam Akhun yazmalarında arındırılarak hazırlandı.

¹⁴ http://idp.bl.uk/pages/collections_en.a4d (IDP Web Sitesi, 30 Ekim 2014)

¹⁵ "Rus Seyyahların Gözüyle Kâşgar" adlı kitapta, Macartney'in 1890 yılından itibaren resmi temsilci olduğu yazmaktadır. Fakat hem IDP'nin sitesinde hem de diğer makalelerde bu resmiyetin daha sonra kazanıldığı belirtilmektedir.

¹⁶ <http://idp.bl.uk>, (IDP Web Sitesi, 3 Kasım 2014).

¹⁷ Dijital kopyası için bakınız; <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/sitemap/index.html.en#class1>.

Sir George Macartney (1867-1945): Babası Sir Samuel Halliday Macartney (1833-1906), İngiltere adına Çin’de çalışırken, Çin’li bir bayanla evlendi. George, dört çocuğundan biridir. 1890 yılından itibaren resmi bir görevi olmadan ve bir sıkıntı yaşamadan Kâşgar’da kalabilmesinin görünen nedeni İngiltere’nin koruması olsa da altta yatan nedenlerinden biri de bu denilebilir¹⁸. 1909’dan 1918 yılına kadar Kâşgar’da resmi İngiltere konsolosu olarak görev yaptı. Stein’ı birinci keşif seferinde, Kâşgar’daki evinde bir ay misafir ederek destek oldu ve keşif seferini devam ettirebilmesi için gerekli olan vize ile izin işlemlerinin yürütülmesinde yardımcı oldu. Hoernle’nin de üzerinde yanıldığı, sahte el yazmalarının sahibi olan İslam Akhun’u, Stein ile birlikte araştırarak, ortaya çıkardılar. Sahte bulguların örnekleri British Library’de yer almaktadır ve International Dunhuang Project’in sayfasından dijital dosyalarına ulaşılabilir¹⁹.

Henry Hugh Peter Deasy (Yüzbaşı Deasy) (1866-1947): İngiliz ordusunda Yüzbaşı olan Deasy, 1888-1897 yılları arasında Hindistan’daki İngiliz sömürge ordusu kraliyet süvarilerinin 16. alayında görev yapmaktaydı. Deasy, 1897-1899 tarihleri arasında yaptığı Tibet ve Doğu Türkistan seyahatinin birikimlerini *IN TIBET and CHINESE TURKESTAN Being the record of three years’ Exploration*²⁰ adıyla kitaplaştırmış ve coğrafya alanında çok verimli olan bu çalışmadan sonra Royal Geographical Society, 1900 yılında, onu en yüksek ödülle, altın madalya ile ödüllendirmiştir²¹. Daha sonra ilgi alanını değiştiren Yüzbaşı Deasy, Deasy Motor Araba Şirketini kurmuştur.

Sir Marc Aurel Stein (1862-1943): Tezimizin konusunu oluşturan Stein, Macaristan ve İngiltere’de süren eğitim hayatından sonra, Hindistan’da memuriyet görevine başlamıştır. Aynı zamanda diğer kişilerin yaptığı keşif seferlerinin raporlarını ve kitaplarını inceleyerek kendini bu yönde yetiştirmiştir. İç Asya’ya yaptığı dört büyük keşif seferiyle tanınmış olsa da Hindistan bölgesinde, Asya bölgesinde ve Orta Doğu’da birçok keşif seferi gerçekleştirmiştir. Bunların raporlarını oluşturan çok sayıda makale ve kitaplar yazmıştır.

¹⁸ Annabel Walker, Sir Aurel Stein, s. 75.

¹⁹ http://idp.bl.uk/database/oo_scroll_h.a4d?uid=16163727523;bst=1;recnum=49484;index=1;img=1, (3 Kasım 2014).

http://idp.bl.uk/database/oo_scroll_h.a4d?uid=16163923821;bst=1;recnum=12952;index=1;img=1, (3 Kasım 2014). Ayrıca bir örneği için bakınız Ek 2.

²⁰ Dijital kopyası için bakınız; <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/sitemap/index.html.en#class1>.

²¹ Kolesnikov, *Kâşgar*, ss. 31-32.

1.2. Fransa

Victor Jacquemont (1801-1832): Britanya yönetimindeki Hindistan’da geniş çapta seyahat eden ilk kişidir ve 1828’den, Bombay’da vefat ettiği 1832’ye kadar, Himalayaların uzak bölümlerini de içermek üzere, Hindistan yarımadasının tamamında seyahat etmiştir. Gittiği bölgelere ait bitkilerin, hayvanların ve iklimin kayıtlarını tutmuş, bitki ve hayvanların birçok yeni türlerini keşfetmiş, hazırladığı yayınlar Fransız bilim camiasında oldukça ilgi görmüştür²².

Evariste Huc (1813-1860) ve Joseph Gabet (1808-1853): Katolik Hristiyan misyonerleri olan bu kişiler, 1840’larda Budist kılığına girerek Moğolistan’da Hristiyanlığı yaymak için görevlendirildiler. Fakat burada hüküm süren karışıklıklar ve gittikçe artan Rus nüfuzu, bunu yapamayacaklarını gösteriyordu. Rotalarını Tibet’e çevirdiler ve 1846’da başkent Lhasa’ya ulaştılar. Huc Çince konuşabiliyordu ve Budizm eğitimi almıştı. Lhasa’ya ulaşana kadar rahatça dolaştılar. Fakat Lhasa’nın Çinli valisi onları şehirden çıkardı. Daha sonra yayınladıkları eserler Fransa’da çok popüler olmuştur²³. Przhevalsky, Pelliot gibi sonraki dönemde sefer yapan kişiler bu gezinin gerçek olup olmadığı konusunda çok tartışmışlardır.

Gabriel Bonvalot (1853-1933) ve maddi destekçisi Orleans Prensi Henri, Doğu Türkistan ve Tibet üzerinden 1889-1891 yıllarında Hanoi’ye zorlu bir yolculuk yaptılar.²⁴

Jules Dutreil de Rhins (1846-1894) ve Fernand Grenard (1866-1942): 1890-1894 yılları arasında, Hotan, Doğu Türkistan, Moğolistan ve Tibet güzergâhında seyahat ettiler. Vietnam’ın haritasını çıkardılar. Rhins Tibet’te öldürüldü. Grenard, coğrafi ve arkeolojik örnek, fotoğraf ve haritaların koleksiyonuyla döndü ve daha sonra bunları *Mission Scientifique dans la Haute Asie 1890-1895*²⁵ isimli üç ciltlik eserinde yayınladı.²⁶

Paul Pelliot (1878-1945): 1901’de Vietnam’da bölgenin arkeolojik ve dilbilim mirasını incelemek için, Ecole Française d’Extreme Orient (EFEO) kuruldu ve Sinolog olan Pelliot buranın mensubuydu. 1905’te Fransız politikacılar ve bilim

²² <http://idp.bl.uk/>, (IDP Web Sitesi, 3 Kasım 2014).

²³ <http://idp.bl.uk/>, (IDP Web Sitesi, 3 Kasım 2014). Lajos Ligeti, “Bilinmeyen İç Asya”, Sadettin Karatay(Çeviren), Ankara; Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1986, ss. 148-159.

²⁴ <http://idp.bl.uk/>, (IDP Web Sitesi, 3 Kasım 2014).

²⁵ Dijital kopyası için bakınız; <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/sitemap/index.html.en#class1>.

²⁶ <http://idp.bl.uk/>, (IDP Web Sitesi, 3 Kasım 2014).

adamları onu, Kuça bölgesine ve Tun Huang'a keşif seferi yapması için yönlendirdiler. Akıcı bir şekilde Çince konuşan Pelliot, bölgenin çeşitli dillerini de biliyordu ve keşif seferinin arkeolojik, tarihi ve dilbilim yönlerinden sorumlu idi. Ordu doktoru Louis Vaillant, topoğrafyadan, astronomiden ve doğa tarihinden sorumlu olarak katıldı ve Charles Noutte, keşif seferinin fotoğrafçısı oldu. 15 Haziran 1906'da Paris'ten hareket ettiklerinde, iki yıl sürecek olan keşif seferleri başladı. Ağustos sonunda vardıkları Kâşgar bölgesinde, Haziran'da Stein çoktan çalışmıştı. 6 hafta bölgede yaptığı çalışmada Pelliot, üç mağaradan ve Tegurman harabelerinden, el yazmaları topladı. Kuça'daki Budist mağaralarını yedi ay önce Almanların, Japonların ve Rusların ziyaret ettiğini öğrendi. 18 Ekim'de Kâşgar'dan doğuya doğru 300 km giderek, Sven Hedin'in daha önce ziyaret ettiği manastır şehri Tumşuk'da çalıştı ve daha önce keşfedilmemiş bir tapınak buldu. 2 Ocak 1907'de Kuça'ya ulaştı. Diğer keşif gruplarının üzerinde çalıştığı harabeleri es geçip, Kuça'nın güneyinde ve Kumtura'nın yanında bulunan Duldur-agur bölgesine yoğunlaşarak, 16 Mart - 22 Mayıs 1907 tarihleri arasında burada çalıştı. Manastır kütüphanesinde kalıntı olan Çince 200 parçayı ve Brahmi yazısıyla yazılmış örnekleri ilk kez buldu. Kuça'nın kuzey doğu bölgesinde 10 Haziran - 24 Temmuz 1907 tarihleri arasında çalışarak, 208 parça kavak ağacına Sanskritçe (Udarnavarga) yazılmış metin buldu. Bunların arasında, Kuça'nın kayıp dillerinden Toharca B ya da Batı Toharca'nın örnekleri bulundu. Sonrasında keşif seferinin yönü Urumçi'den 12 Şubat - 7 Haziran 1908 tarihleri arasında kalacakları Tun Huang'a yöneldi. 27 Şubattan 27 Mayıs'a kadar Mogao'da²⁷ kamp yaparak, dördüncü yüzyıldan bu yana resimleri içeren Bin Buda Mağaraları'nda çalıştılar. Stein burayı ziyaret eden ilk *Batılı*ydı fakat o kütüphane olan *Mağara 17*'ye yoğunlaşmıştı ve bunun dışındaki bölümlerde çalışmadı. Pelliot, Nouette ile mağaraların numaralandırmasını yaptı ve içeriklerinin yazılı ve fotoğraflı olarak, sistemli bir şekilde kaydını tuttu. 3 Martta kütüphane bölümüne girmesine izin verildi ve burada üç hafta boyunca binlerce Çince, Tibetçe, Sanskritçe ve Uygurca el yazmaları ile ipeğe, kendire ve kâğıda çizilmiş resim buldu. Yine binlerce parşömen tomarını inceledi. Bir dizi dini, dinsel olmayan ve yerel metinleri içeren, yeni bilgileri ya da dil bilgisi çalışmalarına destek

²⁷ Mogao Mağaraları, Dunhuang'a yakın bir yerde yer alan, sayısı yaklaşık 500'ü bulan Budist mağaralar ve yer altı odalarından oluşmaktadır. Bin Buddha Mağaraları, Dunhuang Mağaraları olarak da isimlendirilir. Aurel Stein ve Paul Pelliot'nun ilk girişimleriyle buranın ünü yayılmış, çok sayıda arkeolojik çalışma yapılmıştır. Fakat 1987'de Unesco Dünya Kültür Mirası listesine alınarak, hem arkeolojik çalışmaların bilimsel çerçevede yapılması hem de tarihi eser olarak yenilenmesi için 40.000 USD bağış yapılmıştır, <http://whc.unesco.org/en/list/440/> (3 Kasım 2014).

olacak nitelikteki verileri barındıran örnekleri seçti. Heykellerden ve ipek resimlerden de aldı. 28 Eylül 1908’de Hsian’a vardıklarında sefer bitmişti. Burada bir ay boyunca bulduklarının organizasyonunu yaptılar, Pekin’e ve oradan Paris’e nakliyesini sağladılar. Grubun diğer üyeleri, keşif seferinin bulgularıyla Paris’e dönerken Pelliot Pekin’de kaldı. Çalışmalarına devam etti ve bu süre zarfında toplamda 30.000’i bulan kitapları topladı. Bu gelişmelerden sonra Çin bilim dünyası Tun Huang’ın önemini fark ettiler²⁸. Pelliot’un avantajı, Çinceye çok iyi düzeyde hâkim olmasıydı. Diğer araştırmacılar elde ettikleri eserleri ülkelerine döndüklerinde, ancak uzmanların yardımıyla anlayabilirken, Pelliot, eline geçen yazma eserin Soğd, Tibet, Uygur, Tohar veya hangi dille yazılmış olduğunu daha orada anlıyor, Çince metinlerden eserin hangi çağa ait olduğunu tespit edebiliyordu. Stein ile karşılaştığımızda, bu bilgisi ona Tun Huang’da çok yardımcı olmuştur. Stein’in adamları aceleyle eser tomarlarını dikkatsizce ve bütünlüğünü bozarak alırken, Pelliot kendi incelemesiyle eserlerin bütünlüğüne dikkat ederek derlemiş, hatta Stein’in geride bıraktığı yarım kalan eserleri de almıştır. Bu nedenle Paris ve Londra arşivleri birbirlerini tamamlar niteliktedir²⁹.

1.3. Almanya

Almanya, Asya’da sürdürülen bu tarz çalışmaların önemini, 1899 yılında Roma’da yapılan 12. Uluslararası Oryantalistler Kongresi’nde sunulan bildirilerden sonra fark etti. Bu dönemde Völkerkunde Müzesinin Hindistan Bölümünün müdürlüğünü yapan Albert Grünwedel bir keşif seferi planlamasına rağmen fon ihtiyacı nedeniyle ilk keşif seferini ancak 1902 yılında yapabildi. 40.000 mark ile yapılan bu seferi sonraki yıllarda üç keşif seferi takip etti. Keşif seferlerinin hedefi Turfan bölgesiydi. Alman keşif seferlerinde diğerlerinden farklı olarak 174 adet eski Türkçe diliyle ve 76 adet Uygur yazısıyla yazılmış metin elde edilmiştir ve bunlar IDP’nin Almanya ayağında dijital olarak sunulmaktadır. Ayrıca Türkçe metinler üzerinde detaylı çalışma yapan proje bölgesi Berlin’dir.

Birinci Keşif Seferi (Aralık 1902 - Nisan 1903); Prof. A. Grünwedel liderliğinde, oryantalist George Huth ve müze teknikeri Theodor Bartus’un katılımıyla yapıldı. Turfan bölgesinin hedeflendiği seferin güzergahı Yining, Urumçi, Turfan Bölgesi (Karahoca, Bezeklik, Sengim, Toyuk), kuzey İpek Yolu (Toksun,

²⁸ <http://idp.bl.uk/>, (IDP Web Sitesi, 3 Kasım 2014).

²⁹ Lajos Ligeti, “*Bilinmeyen İç Asya*”, s. 219.

Karaşahr, Kuça, Kumtura'nın yakınındaki harabeler, Kızıl, Aksu, Tumşuk, Maralbaşı, Kâşgar)'dur ve 46 sandık tutan buluntu elde edilmiştir. Grünwedel, Çinli idarecilerden alınan izinle ve yerel Uygur yöneticilerin desteğiyle yapılan ilk keşif seferinin çalışma notlarını ve sonuçlarını 1905'te yayınlanan *Bericht über archäologische Arbeiten in Idikutschari und Umgebung im Winter 1902–1903, (1902-1903 Kış Mevsiminde Idikutshari ve Çevresinde Yapılan Arkeolojik Çalışmaların Raporu*³⁰) isimli eserinde sundu.

İkinci Keşif Seferi (Kasım 1904 - Aralık 1905): Dr. Albert von Le Coq liderliğinde ve Theodor Bartus'un katılımıyla yapıldı. Sefer rotası sırayla, Urumçi, Turfan bölgesi (Karahöçö ve çevresi, Yar-hoto, Hami, Turfan), kuzey İpek Yolu, Kâşgar şeklindedir. Kasım 1905'te Kâşgar'a ulaşan sefer grubu, Aralık 1905'te 3. keşif seferi ile birleşti ve bu noktadan itibaren 3. keşif seferi başladı. Çoğunluğu resim olan 103 sandık elde edildi.

Üçüncü Keşif Seferi (Aralık 1905 – Nisan 1907): Prof. A. Grünwedel liderliğinde, Albert von Le Coq, H. Pohrt ve Theodor Bartus'un katılımıyla yapıldı. 1906'nın ortalarında Le Coq hastalanarak geri döndü ve seferi Grünwedel ve Bartus tamamladılar. Sefer güzergâhı, Kâşgar, Tumşuk, Kızıl, Kuça, Kumtura, Korla, Turfan bölgesi, Urumçi, Hami, Toyuk, Şorçuk, Turfan ve Urumçi'den geri dönüş şeklindedir. 118 sandık elde edilmiştir. İkinci ve üçüncü keşif seferlerinin sonuçları olarak, Grünwedel *Altbuddhistische Kultstätten in Chinesisch-Turkistan*³¹ (1912) adlı raporu, Le Coq ise ünlü kitabı *Auf Hellas Spuren in Ostturkistan*³² (1926) yayınladı.

Dördüncü Keşif Seferi (Haziran 1913 – Şubat 1914): Dr. Albert von Le Coq liderliğinde ve Theodor Bartus'un katılımıyla yapıldı. Rotası, Kâşgar, Kuça, Kızıl, Kiriş, Simsim, Kumtura, Tumşuk, Kâşgar şeklindedir ve her biri yaklaşık 75-80 kilo olan 156 sandık elde edilmiştir. Le Coq bu seferin sonuçlarını, 1928'de *Von Land und Leuten in Ostturkistan*³³ adlı raporuyla yayınlamıştır³⁴.

³⁰ Dijital kopyası için bakınız; <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/sitemap/index.html.en#class1>.

³¹ Çin Türkistanında Antik Budist İnancı. Kitapların dijital kopyası için bakınız; <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/sitemap/index.html.en#class1>.

³² Doğu Türkistan'da Grek İzleri. Kitapların dijital kopyası için bakınız; <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/sitemap/index.html.en#class1>.

³³ Dijital kopyası için bakınız; <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/sitemap/index.html.en#class1>.

³⁴ <http://idp.bl.uk/>, (IDP Web Sitesi, 3 Kasım 2014).

1.4. Rusya

1860'larda Rusya'nın Taşkent, Semerkant ve diğer Türkistan bölgelerini içeren yayılması, İç Asya'ya olan ilgisini de artırdı. 1845'de, bilim adamları ve kâşifler tarafından, bilimsel araştırma ve sonuçlarını bilim dünyasına sunmak amacıyla kurulan Rus Coğrafya Cemiyeti, İç Asya'ya keşif seferlerini hem stratejik bilgi ve politik etki elde etmek için hem de botanik, zooloji, coğrafya, etnografya ve arkeoloji alanlarında bölgede bilimsel çalışma yapmak için başlatmıştır. Cemiyet, 1870 ve 1920 yılları arasında bölgede yapılan çalışmalarda, diğer Rus kurumlarla ve bireylerle işbirliği içinde çalışmış ve onlara destek olmuştur³⁵. Rus araştırmacıların yaptığı, 1860 ve 70'lerdeki keşif seferleri daha çok kartografî, botanik ve zooloji alanlarına yoğunlaşırken sonraki seferlerin ana başlıklarına arkeolojik çalışmalar eklenmiştir. Rusya adına bölgeye diplomat, temsilci, coğrafyacı, harita uzmanı, maden mühendisi, iklim uzmanı, dil uzmanı, botanik bilimci ve benzeri olmak üzere birçok kişi, çok sayıda keşif seferleri ve geziler düzenlemiştir. Bunların sonuçlarını ortaya koyan rapor, anı, kitap gibi belgeler bilimsel açıdan, yayımlandıkları tarihte olduğu kadar günümüzde de önemini korumaktadır. Rusya başlığındaki kişi sayısı çok fazla olduğu için, burada bölgeye Rusya desteğiyle keşif seferi düzenleyen kişilerden bazıları ele alınacaktır.

*Çokan Çingisoviç Valihanov (1835-1865)*³⁶: Kazak ilim adamı ve asker olan Valihanov, Rusya İmparatorluğu Coğrafya Cemiyeti üyesidir. Kazakistan, Yedisu ve Torbagatay'a seyahatler düzenlemiştir. Kırgız destanı Manas'ın bir bölümünü yazıya geçiren ilk kişidir. Onun başkanlığında *Balkaş Gölü ile Aladağ Sıradağları Arasındaki Toprakların Haritası* ile *Çin İmparatorluğunun Batı Bölgesi Haritası* oluşturulmuştur. 1856 – 1861 tarihleri arasında Rus Hükümeti'nin Kulca resmi temsilcisi görevinde bulunmuştur. Tanrı Dağları, Cungarya ve Doğu Türkistan'ı ziyaret etmiştir. Orta Asya'nın araştırılmasının hayati bir gereklilik olduğu meselesini ortaya koyan ilk ilim adamlarından olmuştur.

*Dimitri Aleksandroviç Klementz (1848-1914)*³⁷: Fizik ve Matematik üzerine eğitim gördü. Siyasi nedenlerle Sibiry'a bölgesine sürgün edildi ve burada geçirdiği

³⁵ <http://idp.bl.uk/>, (IDP Web Sitesi, 3 Kasım 2014).

³⁶ Kolesnikov, *Kâşgar*, ss. 9-10.

³⁷ <http://idp.bl.uk/>, (IDP Web Sitesi, 3 Kasım 2014). Alexandr Kolesnikov, İlyas Kamalov, "Avrasya Türkologları Sözlüğü I. Cilt – 1. Kitap Rusya Türkologları(XX. Yüzyıl)", Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, s. 148-150.

zaman zarfında jeoloji, arkeoloji, etnografya ve tarih araştırmaları yaptı. Radloff'un başta Orhon Nehri gezisi olmak üzere birçok ilmi gezisine katıldı. 1879'da İç Asya bölgesinde, politik, coğrafi, kartografik, zooloji ve botanik başlıklarının hedeflendiği ama arkeolojik olmayan bir keşif seferi yapan Johann Albert Regel³⁸, Turfan bölgesinde Budist sitelerin olduğu ve araştırılması gerektiği hususunda Klementz'e tavsiyelerde bulunmuştur. O güne kadar Taklamakan'da birçok çalışma yapmış olan Sven Hedin bile bölgede, ciddi bir kazı çalışması yapmamıştır. Bu alanda arkeolojik anlamda ciddi bir keşif seferi yapan ve Avrupalı bilim adamlarının ilgisini Doğu İç Asya'ya yöneltten Klementz'dir³⁹. 1898'de Turfan bölgesine ulaşmış ve bölgede bulunduğu dört ay içerisinde Yar-hoto, İndukşari, Senim, Agou, Bezeklik, Tuyuk Mazar gibi ondan fazla tarihî yerleri incelemiştir. Bu çalışmanın sonuçları, *Turfan Hakkında Tarihi Bilgiler* ve *Doğu Türkistan Medeniyeti ile İlgili nemli Bilgilerin Listesi* adlı iki raporunda kaydedilmiřtir⁴⁰. Botanik bilimiyle meşgul olan ve Tonyukuk yazıtının ortaya çıkarılmasında büyük emeği olan eşi E. N. Klementz ile yaptığı bu seferde, Karahoca, Yarkent ve Astana bölgelerinde, eski Uyğurca, Çince ve Sanskritçe el yazmaları, resim parçaları ve runik objeler buldu. Bulgularını Grünwedel ile paylaştı ve bunun devamında Grünwedel Turfan keşif seferini yaptı. Bulguların raporları Ekim 1899'da Roma'da yapılan 12. Uluslararası Oryantalistler Kongresi'nde Vasili Vasilevi Radloff ve Sergey Fyodoroviç d'Oldenburg tarafından sunuldu. Uluslararası boyutta, bilim dünyasının ilgisini İç Asya'ya yöneltten, bu sunum ve Stein'in elde ettiği keřiflerdir⁴¹. Klementz açısından olduğu kadar, bu alanda yapılan bilimsel faaliyetler açısından da önemli dönüm noktalarından bir tanesini oluşturan yine bu kongredir. Sonraki on yılda İç Asya'ya düzenlenecek olan ve bugün konu incelendiğinde sonuçları bakımından ilk göze çarpan keşif seferlerinin fikirsel olarak temeli Oryantalistler Kongrelerinin 1899 tarihli olan bu ayağında atılmıştır.

³⁸ Johann Albert von Regel; 1845-1909 tarihleri arasında yaşamıştır. Botanik bilimci Eduard August von Regel'in oğludur. Fizik ve botanik bilimlerinde uzmandır. Rus Doğu Türkistan'ına botanik araştırmalar için geziler yapmıştır.

³⁹ Susan Whitfield, *Scholarly Respect in an Age of Political Rivalry*, St Petersburg, 2008. *Caves of a Thousand Buddhas. Russian Expeditions to Central Asia at the end of XIX - Beginning of XX centuries*, Irina Popova, (Catalogue of an exhibition at the Hermitage to mark the 190th anniversary of the Asiatic Museum, Institute of Oriental Manuscripts).

⁴⁰ Kolesnikov, *Kaşgar*, s. 16.

⁴¹ <http://idp.bl.uk/>, (IDP Web Sitesi, 3 Kasım 2014).

*Nikolai Mikhailovich Przhevalsky (1839–1888)*⁴²: Asker, coğrafyacı ve doğa bilimci Przhevalsky, 1870 ve 1885 yılları arasında, Gobi Çölü’nden Tibet’e ve Taklamakan Çölü’nü kuzeyden güneye çok defa geçerek bölgeye dört keşif seferi düzenlemiştir. Tun Huang ve Mogao mağaralarını ziyaret etmiş, Lop Nor’da bulunan gömülü harabelerdeki bulguları rapor etmiştir. İlk seferini 1867-1869 yıllarında Rus Coğrafya Cemiyeti’nin desteğiyle Irkutsk, Siberya’ya, Ussuri Nehri’nin havzasını incelemek için yaptı ve günlüğünü *Travels in the Ussuri Region, 1867-1869* adıyla yayınladı. Bundan sonra onun ismiyle anılan dört keşif seferine başladı. 1870-1873 yılları arasında, *birinci keşif seferinde* Gobi Çölü’nden Pekin’e ve oradan Tibet’e gitti. Arkeolojik hedeflerden ziyade, çok sayıda bitki, kuş, böcek ve çeşitli memeli örneklerinden toplayarak coğrafi ve doğa bilim amacıyla yapılmış bir seferdir. 1874 yılında, Imperial Russian Geographic Society tarafından *Constantine Medal*⁴³ ile ödüllendirildi. 1876-1877 yıllarında *ikinci keşif seferini* Tanrı Dağları’ndan Doğu Türkistan’a, Marco Polo’dan o güne kadar hiç ziyaret edilmemiş olan Lop Nor bölgesine yaptı. Asıl hedefi Lhasa olmasına rağmen bu hedefine ulaşamadı. 1879-1880 yıllarında çıktığı *üçüncü keşif seferinde* hedefi yine Lhasa’ydı, fakat Tibet görevlileri tarafından geri çevrildi. 1883-1885 yılları arasındaki *dördüncü keşif seferinde* ise güzergâhı, Gobi üzerinden Tanrı Dağları’nın doğusuna, orada Yangzi Nehri’nden geri dönerek Koko Nor, batıda Hotan ve Issık Göl şeklinde idi. Beşinci keşif seferine başlarken Karakol’da tifüsten ölmüştür ve cenazesi bugün Karakol bölgesinde, Przhevalsky diye anılan şehirde defnedilmiştir. Fakat hazırladığı seferi genç takipçisi Kozlov tarafından devam ettirilmiştir. Przhevalsky’nin branşı coğrafya olduğu için keşif seferlerinin asıl amacı coğrafi araştırmalar olmuştur. Hatta onun araştırmalarından sonra Avrupa’da adıyla anılan Przhevalsky Atı ve Przhevalsky Ceylanı kavramları oluşmuştur. Keşif seferlerinin sonuçlarını içeren beş temel kitabı yayınlanmıştır. Başarılarından dolayı Rusya İlimler Akademisi onun onuruna 1886 yılında, üzerinde *Orta Asya doğasının ilk araştırmacısına* yazılı altın madalya basmıştır. İngiltere Royal Geographic Society 1879 yılı Founder’s Madalyasını *For successive expeditions and route-surveys in Mongolia and the high plateau of*

⁴² <http://idp.bl.uk/>, (IDP Web Sitesi, 3 Kasım 2014). Kolesnikov, *Kâşgar*, ss. 10-11.

⁴³ <http://www.rgo.ru/en/constantine-medal-irgs> (1845 yılında kurulan Rusya Coğrafya Topluluğu’nun Web Sitesi, 4 Kasım 2014); 200 gümüş ruble değerinde altın madalya. 1849-1929 yılları arasında verilmiştir. Imperial Russian Geographical Society tarafından verilen en büyük ödüdür. “1874 – Nikolai Przhevalsky, for his pre-eminent scientific research, geographical discoveries and travels to Mongolia and the Tangut land.”

Northern Tibet açıklamasıyla Przhevalsky'e vermiştir⁴⁴. Ayrıca, Rusya'nın Asya'ya doğru topraklarını genişletme ve ilerleme fikri ona aittir. Przhevalsky'nin eserlerinin bir kısmı dijital ortama aktarılmıştır⁴⁵.

*Mihail Vasilyeviç Pevtsov (1843-1920)*⁴⁶: Askeri eğitim almıştır ve bu meslekle meşgul olmuştur. 1876-1890 yılları arasında Cungarya, Moğolistan, Doğu Türkistan ve Kun-Lun'a düzenlenmiş olan üç araştırma gezisine başkanlık yapmıştır. Przhevalsky'nin planladığı ancak vefatı nedeniyle ertelenen keşif seferini, Pevtsov 1889'da gerçekleştirmiştir. Karakol'dan yola çıkan sefer, İpek Yolu'nun Taklamakan'ın güneyinden geçen kolunda ilerleyerek, Yarkent, Hotan, Niya üzerinden Lopnor'a gitmişlerdir. Topoğrafya adına önemli bir gezi olmuştur ve birçok noktanın koordinatları belirlenmiştir. Seferin sonuçları, üç cilt olarak M. V. Pevtsov'un Başkanlığındaki Tibet Araştırma Gezisi'nin Çalışmaları adıyla 1895-1896'da yayınlanmıştır ve hala güncelliğini korumaktadır.

*Pyotr Kuzmich Kozlov (1863-1935)*⁴⁷: Askeri eğitim almış olan Kozlov, bunun yerine keşif seferlerinde bulunmayı tercih etti. İç Asya'ya yapmış olduğu altı tane keşif seferi vardır. Birincisini Przhevalsky ile yapmış, ikinci keşif seferini birlikte yapmayı planlamışlardır. Przhevalsky 1888'de vefat edince sefer, 1889'da Tümgeneral M. V. Pevtsov idaresinde devam ettirilmiştir. Üçüncü keşif seferi 1893-1895 yıllarında Przhevalsky'nin kıdemli asistanı V. I. Robovsky idaresinde, Kozlov'un katılımıyla başladı fakat Robovsky hastalanınca Kozlov başarılı bir şekilde seferi tamamladı. Raporunu, *The Report of the Assistant of the Head of the Expedition* başlığıyla yayınladı. 1899-1901 yıllarındaki dördüncü keşif seferi, Kozlov'un bağımsız ilk seferidir ve Moğol-Tibet bölgesine yapmıştır. Özellikle Kukunor bölgesi başta olmak üzere birçok bölgenin coğrafi olarak detaylı tasvirini yapmıştır. Bu keşif seferinin raporu olarak, *Mongolia and Khams* ve *Khams and the way back* isimlerinde iki büyük cilt⁴⁸ hazırlamıştır. Przhevalsky'nin almış olduğu

⁴⁴ www.rgs.org (20 Kasım 2014). Royal Geographic Society'nin web sitesinde yer alan Medals and Awards Gold Medal Recipients listesinden edinilmiştir. Ödüllendirme sistemi 1831 yılında oluşturulmuş ve 1832 yılından itibaren her yıl verilmiştir. 1839 yılında yapılan düzenleme ile Founder's Medal ve Patron's Medal olmak üzere iki kişiye eşdeğer madalyalar verilmektedir.

⁴⁵ Dijital kopyası için bakınız; <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/sitemap/index.html.en#class1>.

⁴⁶ Kolesnikov, *Kaşgar*, s. 16.

⁴⁷ <http://idp.bl.uk/>, (IDP Web Sitesi, 3 Kasım 2014).

⁴⁸ Dijital kopyası için bakınız; <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/sitemap/index.html.en#class1>.

*Constantine Medal*⁴⁹ isimli madalyayı, Imperial Russian Geographic Society'den, bu keşif seferindeki başarılarından dolayı 1902 yılında Kozlov'da aldı. Moğolistan-Sicuan Seferi isimli *beşinci keşif seferi* 1907-1909 yıllarında gerçekleşti. Rusya'da bir şehir olan Kyakhta'da başlayan sefer Urga(Ulan-Batur)'yı da kapsayarak İç Asya'da devam etti. Seferinde, Khara-Khoto'da eski bir şehri keşfetti ve burada Tangut dilinde yazılmış 2000 kitap ile antik Tangut şehri Xie-Xia'nın kültürel ve günlük yaşamını yansıtan ahşaba, ipeğe, kumaşa ve kâğıda yapılmış 300'den fazla Budist resim, çok sayıda kâğıt para, heykel gibi eserler bulundu. Seferin raporunu *Mongolia and Amdo and the dead city of Khara-Khoto*⁵⁰ isimli eserinde sunmuştur. *Altıncı ve son keşif seferi* 1923-1926 yıllarında gerçekleşti. Moğolistan'ın kuzeyinde küçük ölçekli bir sefer olmasına rağmen sonuçları itibariyle çok önemli bir sefer olmuştur. Noyn-Ula dağlarında, Hun dönemine ait olan yaklaşık 2000 yıllık 212 kurgan keşfedildi ve bu 20. yüzyılın en büyük arkeolojik keşiflerinden biri oldu. Hunların M.Ö. 2. yüzyıl ile M.S. 1. yüzyıl arasındaki dönemini örneklendiren çok sayıda değerli eser ortaya çıkarıldı.

*Sergey Fyodorovich d'Oldenburg (1863-1934)*⁵¹: Dedesi general, babası albay olan, Hindoloji ve Budistoloji uzmanı d'Oldenburg, köklü bir aileden gelmektedir. St. Petersburg Üniversitesi'nde oryantal eğitim alarak, yüksek lisans tezini Sanskritçe üzerine yaptı. 1887-1889 yılları arasında Paris, Londra ve Cambridge kütüphanelerinde Budist el yazmaları üzerinde çalıştı. St. Petersburg Üniversitesi'nde ders vermiştir ve hayatının sonraki dönemlerinde 1904-1929 yıllarında, St. Petersburg Bilimler Akademisi'nde görev yapmış, bir dönem eğitim bakanı olarak hizmet verdi. İki önemli keşif seferini düzenledi ve St. Petersburg Üniversitesi'ndeki görevine devam ederken Budist metinler üzerine yayınlar sunan *Bibliotheca Buddhica*'nın kuruculuğunu ve editörlüğünü yaptı. İlk sayısı 1897'de çıkan serinin, d'Oldenburg hayatta iken 26 sayısı çıkmıştır. 1898-1905 yılları arasında Eastern Department of the Russian Archaeological Society'nin sekreterliğini yaptı. Imperial Russian Geographical Society'nin de üyesi idi.

⁴⁹ <http://www.rgo.ru/en/constantine-medal-irgs>, (1845 yılında kurulan Rus Coğrafya Kurumunun Web Sitesi, 4 Kasım 2014); "1902 – Pyotr Kozlov, for the 1899-1901 expedition to Tibet".

⁵⁰ Dijital kopyası için bakınız; <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/sitemap/index.html.en#class1>.

⁵¹ <http://idp.bl.uk/>, (IDP Web Sitesi, 3 Kasım 2014). <http://www.prilib.ru/en-us/History/Pages/Item.aspx?itemid=927>, (Rusya Presidential Library Web Sitesi, 4 Kasım 2014). Irina Tunkina, "Materials of the personal papers of Sergey F. d'Oldenburg as a source on history of the Russian expeditions to East Turkestan (according to the documents of the Saint-Petersburg Branch of the Archive of the Russian Academy of Sciences)", <http://www.univie.ac.at/>, (Viyana Üniversitesi Web Sitesi, 4 Kasım 2014).

1902’de Hamburg’da düzenlenen 13. *Uluslararası Oryantalistler Kongresi’nde* alınan kararla Uluslararası Orta ve Doğu Asya Çalışmaları Ortaklığı kuruldu ve buna bağlı olarak Rusya’da, etnografik ve arkeolojik keşif seferlerini devam ettirmek için, 1903-1923 yıllarında hizmet vermiş olan, Orta ve Doğu Asya Çalışmaları Rusya Komitesi oluşturuldu. d’Oldenburg bu oluşumun kurucularındandı ve ayrıca 1918 yılından itibaren başkanlığını yaptı. Amaç, *farklı büyük medeniyetler arasındaki ilk çağlardaki kültürel bağları gün yüzüne çıkarabilecek olan antik Asya halkları hakkında ve kültürel anıtlar üzerine çalışma yapmak için keşif seferleri göndermek ve tüm uluslararası keşif seferlerine destek olmak* şeklinde belirlendi. Komite Dışişleri Bakanlığı’na bağlıydı ve komitenin sefer yapılan sit alanlarına temsilci gönderme, keşif seferleri organize etme, Rusça ve Fransızca bülten yayınlama hakları vardı⁵². 1900 yılında Klementz, d’Oldenburg ve Veselovsky *note on the organization of an archaeological expedition to the Tarim Basin* adlı yazılarında, bölgenin ekonomik ve ticari gelişimi, arkeolojik alanlara ciddi zarar vereceğinin altını çizdiler⁵³.

1916’da, vefatına kadar sürdüreceği Asya Müzesi’nin idaresini devraldı. 1930’da burası yeniden düzenlenerek, Bilimler Akademisi Oryantal Çalışmalar Enstitüsü oldu. Yönetiminde d’Oldenburg’un devam ettiği bu kurumun bünyesinde Budist kültürü, Türkoloji gibi bölümler vardı ve yine aynı dönemde V. V. Barthold, A. A. Freiman, N. I. Conrad gibi alanında seçkin kişileri içeriyordu. Günümüzde burası Rusya Bilimler Akademisi, Oryantal El Yazmaları Enstitüsü olarak hizmet vermektedir.

Vladimir Lenin’in erkek kardeşi Aleksandr Ulyanov ile üniversite yıllarında arkadaşlığı olan d’Oldenburg, kendi Avrupa çalışmasından sonra ve Ulyanov’un İmparator Alexandr’a suikast girişiminden dolayı asılmasından sonra, Vladimir Lenin ile görüşmüşlerdir. Sonraki yıllarda da iletişimleri olmuştur.

Keşif seferi hazırlığı döneminde Grünwedel’in birkaç yazısı ile Stein’in birinci keşif seferi raporu haricinde bölgeye sefer düzenleyenlerin raporları yayınlanmamıştı. d’Oldenburg, seferi planlama aşamasında Grünwedel ve Pelliot ile bölgede yapılan son dönem araştırmaları üzerine istişarelerde bulundu. *Birinci keşif seferi (1909-1910)*, Orta ve Doğu Asya Çalışmaları Rusya Komitesi desteği ile

⁵² <http://idp.bl.uk/>, (IDP Web Sitesi, 3 Kasım 2014). Kolesnikov, *Kâşgar*, s. 16.

⁵³ <http://idp.bl.uk/>, (IDP Web Sitesi, 3 Kasım 2014).

d'Oldenburg'un idaresinde, fotoğrafçı Samuil Martynovich Dudin, maden mühendisi Dmitri Arsenievich Smirnov ile 5 Haziranda başladı. Güzergâhı St. Petersburg – Urumçi – Karaşahr (Shikchin/şıkşin) – Turfan – Yar-hoto – Kara-hoca – Tallikbulak – Sassikbulak – Sengim-agiz – Bezeklik – Murtuk – Toyukmazar – Kuça – Subaşı, Simsim, Kizil, Kumtura, Konesahr şeklindedir. Seferin detaylı raporu 1914'te yayınlanmıştır. Tun Huang'da bulunan Mogao mağaralarını hedefleyen *ikinci keşif seferi (1914-15)*, yine d'Oldenburg önderliğinde, V. S. Bikenberg, Topoğrafçı N. A. Smirnov, fotoğrafçı B. F. Romberg ve S. M. Dudin, bir Çince çevirmen ile diğer yardımcı personellerin katılımıyla gerçekleşmiştir. 20 Mayıs'ta başlayan seferin rotası ise Chuguchak – Gucheng – Urumçi – Anxi – Hami – Qianfodong ve 20 Ağustosta ulaştıkları, daha sonra Bin Buda Mağaraları olarak isimlendirilecek olan hedef bölge şeklindedir. Amaç mağaraların detaylı ve düzenli bir planını çıkarmaktı fakat Pelliot'un tüm mağaraların numaralandığı ve kaydedildiği envanter çalışmasını yeterli bulan d'Oldenburg sadece Pelliot'un seferinden sonraki kazılarda çıkarılmış olan üç mağaranın sınıflandırmasını yaptı. 24 Ağustos - 25 Kasım tarihlerinde, üç aylık çalışma sürdüren d'Oldenburg, hem bölgeden hem de yöre halkından çok sayıda el yazması ve eser toplamıştır. Dönüş yolunda, birinci seferinde Turfan bölgesinde gittiği ören yerlerinin birçoğunu tekrar ziyaret etmiştir. İkinci keşif seferinin raporunu hem değişik kurumlarda üst düzey görevlerinin yoğunluğundan hem de Rusya'nın o dönemde yaşadığı politik yönetim sıkıntılarında dolayı yayımlayamadı. d'Oldenburg'un keşif seferlerine ait yayınlanmamış bu notlar ve diğer yazılar, St. Petersburg'da Bilimler Akademisine bağlı bir arşivde korunmaktadır.

Friedrich Wilhelm Radloff (1837-1919)⁵⁴: Diğer adıyla *Vasiliy Vasilyeviç Radloff* olarak da bilinen Alman asıllı Rus Türkolog, doktorasını bitirene kadar tahsilini Almanya'da yapmıştır. Berlin'de hocası W. Schott'un etkisiyle dil alanına yönelmiş, asıl çalışma konusu olarak Türkoloji düşünmese de, zamanın koşullarına bağlı olarak, görev yerlerine uygun düşen Sibirya ve Türkistan'da yaşayan türlü Türk boyları arasında seyahat etmiştir. Halk bilimi, arkeoloji, coğrafya, istatistik ve

⁵⁴ G. Selcan Sağlık, "Wilhelm Radloff'un Hayatı ve Sibirya Türk Halklarının Kültür Dokusu Üzerine Görüşleri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9, Güz 2008, ss. 471-485. Naciye Yıldız, "RADLOFF, Friedrich Wilhelm", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, C. 34, ss. 388-390. Alexandr Kolesnikov, İlyas Kamalov, "Avrasya Türkologları Sözlüğü...", s. 148-150. Oya Akdeniz, "Wilhelm Radloff", *Ana Dili Dergisi Tömer Yayınları*, Sayı 7, Temmuz-Ağustos 2008, ss. 45-48.

ekonomi sahasına ait malzemeler toplamıştır. Rusya'daki yaşamı ve bilimsel çalışmaları Altay (1859-1871), Kazan (1871-1884), Petersburg - Petrograd (1884-1918) dönemleriyle değerlendirilebilir. Radloff'un *Petersburg dönemi* onun Asya Halklarının Tarihi ve Edebiyatı alanında *ordinaryüs akademik* unvanını almasıyla başlar ve bu dönem hem sayıca hem kalite olarak en verimli dönemi olmuştur. Radloff'un yıllarca süren çalışmalarını derlemeler, seyahatnameler ve gezi raporları, karşılaştırmalı gramer, sözlük olmak üzere dört ana grupta toplamak mümkündür. Radloff'un Türkoloji biliminin babası olarak adlandırıldığı yazılar olmuştur ve bu alanda çok sayıda değerli eser yayınlanmıştır. Yukarıda bahisleri geçen, 1899'da Roma'da on ikincisi ve 1902'de Hamburg'da on üçüncüsü düzenlenen Uluslararası Oryantalistler Kongrelerinin neticesinde oluşturulan Orta ve Doğu Asya Çalışmaları Rusya Komitesi'nin fikir babalarından biridir ve kuruluşundan itibaren bir dönem başkanlık yapmıştır. Arkeolojik anlamda bulguları diğer çalışmalarının yanında çok pasif kalmasına rağmen, incelediğimiz bölge hakkında Rusya'ya devamlı bilgi sağladığı için burada ismine yer verilmiştir.

*Nikolai Fyodorovich Petrovsky (1837-1908)*⁵⁵: Askeri eğitim aldı ve bir dönem askeriyede hizmet verdi. Türk dili ve lehçelerinin yanı sıra Fransızca, Almanca ve İngilizce biliyordu. 1870 yılında Dışişleri Bakanlığı'nda çalışmaya başladı. 1 Haziran 1882 tarihinde Kâşgar Rus konsolosu oldu. 1895 yılından itibaren Kâşgar bölgesinde Rusya'nın başkonsolosu olarak tayin edildi ve 1904 yılına kadar sürdürdü. Yerel yöneticiler arasında ve diplomatik çevrelerde büyük itibara sahipti, hatta ona *yarım padişah* deniliyordu⁵⁶. Özellikle George Macartney'in görevi resmi değer kazanana kadar bölgede çok etkili olmuştur. Sven Hedin keşif seferlerinde ve Stein ilk keşif seferinde, Çin bölgesine ve Rus bölgesine geçiş için izin işlemlerinde iletişimde bulunmuşlardır. Rusya ve İngiltere arasındaki *Büyük Oyun*, temsilciler arasında da kendini hissettirmiştir. Resmi diyaloglarda kibar bir dil kullanılmasına rağmen, bu kişilerin dönem dönem konuşmadığı zamanlar olmuştur.

Petrovsky, bölgedeki görevi süresince, kısa arkeolojik geziler yaptı. Yerel halktan el yazma ve buluntu eserler topladı. Kâşgar'daki kütüphanesinde Orta Asya ile ilgili kitaplar da dâhil olmak üzere bin beş yüz cilt nadir eser bulunuyordu. Topladıkları eserlerin bazıları St. Petersburg'da müzede sergilenmekte ve bazıları ise

⁵⁵ <http://idp.bl.uk/>; Alexandr Kolesnikov, İlyas Kamalov, "Avrasya Türkologları Sözlüğü...", s. 138-139. Kolesnikov, *Kâşgar*, ss. 17-18, s. 23.

⁵⁶ Kolesnikov, *Kâşgar*, s. 17..

nadir eserler bölümünde korunmaktadır. Ömrünün son yıllarını *Yakup Beg'in Ölümü ve Kâşgar'ın Çinliler Tarafından İşgali* adlı Uygurca metni çevirmekle ve Uygur dilinin büyük sözlüğünü hazırlamakla geçirdi, ancak bu çalışmalarını tamamlayamadı.

Vasilij Viladimiroviç Barthold (1869-1930): Petrograd'da doğan Rus Türkolog ve Şarkiyatçı, burada bulunan üniversitede Doğu Dilleri Fakültesi'nde, Arapça uzmanı Baron V. R. Rosen tarafından yetiştirilerek eğitim gördü. Almanya'da Halle Üniversitesi'nde Prof. A. Müller ile E. Meyer, Strassburg Üniversitesi'nde de Prof. Th. Nöldeke'nin derslerine devam etti. 1892'de Rusya'ya döndü ve Türkistan'a giderek burada araştırmalar yaptı. Adlarına tarihî kaynaklarda rastlanan birçok Türkistan şehir ve kasabalarının yerini buldu, burada yapılan kazılara katıldı. Çok sayıda, ansiklopedi maddesi, kitap ve makale yazdı. Rusya'da akademik kurumların önemli noktalarında hizmet verdi ve idarecilik yaptı. 1926 yılında Türkiyat Enstitüsü davetlisi olarak geldiği İstanbul'da Orta Asya Türk Tarihi hakkında verdiği on iki konferansın derlemesiyle oluşturulan *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* kitabı eserlerinden bir örnektir. İslam Ansiklopedisi'nin Leiden'de neşredilen ilk baskısında birçok maddesi yayımlanmış olan Barthold'un Orta Asya Türk tarihi ve coğrafyası ile ilgili yazıları bu ansiklopedinin genişletilmiş Türkçe baskısında da yer almıştır. Barthold'un 228'i ansiklopedi maddesi olmak üzere 511 çalışması bir külliyat halinde yayınlanmıştır (Sochineniya, I-IX, Moscow 1963-1977)⁵⁷.

1.5. İsveç

Nils Fredrik Höijer (1857-1925): Hristiyan misyonerliği için 1892'de gittiği Kâşgar'da dini görevlerinin yanı sıra bilimsel ve kültürel faaliyetlerde de bulundu. Bölge hakkında tuttuğu notlar Gunnar Jarring'in *Prints from Kashgar (1991)* adlı kitabında yer almaktadır⁵⁸.

*Sven Hedin (1865-1952)*⁵⁹: İsveç kökenli gezgin, güzergâhları Doğu Türkistan toprakları üzerinden geçen beş ayrı geziye katılmıştır. 1890-1891 yıllarında Pamir ve Tanrı Dağlarında araştırmalar yapmıştır. 1893-1897 yıllarında Pamir, Tibet ve Doğu Türkistan'da sefer yapmıştır. Tibet'in kuzeyindeki bilinmeyen

⁵⁷ Semavi Eyice, "Barthold, Vasilij Viladimiroviç", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, C. 5. ss. 85-87.

⁵⁸ http://idp.bl.uk/pages/collections_other.a4d (IDP Web Sitesi, 4 Kasım 2014).

⁵⁹ Lajos Ligeti, "*Bilinmeyen İç Asya*", ss. 167-176, 225-227. <http://idp.bl.uk/>

bölgelerde çalışarak haritalarını çıkardı. Bu seyahatlerinin raporu niteliğinde olan *Through Asia*⁶⁰ kitabı 1899'da yayınlandı. 1899-1902 tarihleri arasında, Tarım Nehri havzasına, Lobnor Gölü'ne ve Tibet'e seyahat etmiştir. Bu *ikinci keşif seferinde*, Tarım nehrinin ve Tibet platosunun haritasını hazırladı ve daha sonra Loulan olarak isimlendirilen eski yerleşim yerlerini ortaya çıkardı. Seferinin raporu *Central Asia and Tibet* başlığıyla 1903'te yayınlandı. *Üçüncü keşif seferi (1905-1908)*, arkeolojik araştırmalardan ziyade bölge hakkında bilgi toplamak için politik amaçlı yapılmış bir gezidir. 1927-1935 yılları arasında, farklı sponsor, katılımcı ve amaçlarla, bir dizi keşif seferi gerçekleştirdi. 1928'de 18 Avrupalı, 10 Çin bilim adamı ile 34 kişilik personel ve 392 deveden oluşan ekiple yola çıkmış, ancak Hami'ye kadar gidebilmiştir. Gözetim altında Urumçi'ye götürülen ekip, Doğu Türkistan'dan sınır dışı edilmiştir. 1932-1933 yıllarında, otomobillerle gezisine çıkan seyyah, Hami ve Turfan'ı ziyaret etmeyi başarmıştır. Hedin'in İsveç'e götürdüğü arkeolojik koleksiyonlardan bir kısmını 1950'lerde Çin geri almıştır ve bugün, bu eserler Pekin Tarih Müzesi'nde bulunmaktadır. Hedin, Asya'da yapmış olduğu çalışmalardan dolayı Royal Geographic Society tarafından 1898 yılında *For Important Exploring Work in Central Asia* açıklamasıyla Founder's Medal ile ödüllendirilmiştir⁶¹.

Gunnar Jarring (1907-2002): Diplomat ve Türkolog olan Jarring, 1940'da İsveç'in Ankara büyükelçiliğinde ataşe olarak görev yaptı. Daha sonra Tahran, Bağdat, Hindistan ve Pakistan'da benzer diplomatik görevlerde yer aldı. Yüksek Lisansını 1933'de Lund Üniversitesi'nde *Doğu Türk Dillerinin Sesleri Biliminde İncelemeler* çalışması ile tamamlayarak 1930'lardan sonra üniversitede Türk dillerini öğretti. 1929-1930 yılları arasında bir süreliğine Kâşgar'da kaldı ve önemli miktarda el yazmalarını Lund Üniversitesi'ne götürdü. Jarring'in kendi Uygur dili lehçesi üzerine yaptığı çalışmalar 1946-1951 yılları arasında, *Materials for the Knowledge of Eastern Turki: Tales, Poetry, Proverbs, Riddles, Ethnological and Historical Texts from the Southern Parts of Eastern Turkestan with Translation and Notes, Parts I-IV* başlığı altında yayınlandı. Jarring'in Türkçe ile alakalı diğer bazı eserleri ise Doğu Türkistan kültürünün geçmişi hakkında önemli bir eser olan *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary (Doğu Türkistan Türkçesi ve İngilizce Dil Sözlüğü)* ve *Central Asian Turkic Place-Names – Lop Nor and Tarim Area – An Attempt at Classification and Explanation Based on Sven Hedin's Diaries and Published Works*

⁶⁰ Dijital kopyası için bakınız; <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/sitemap/index.html.en#class1>.

⁶¹ Bakınız dipnot no: 44.

(İç Asya Türkçe Yer İsimleri – Lop Nor ve Tarım Bölgesi - Sven Hedin'in Günlükleri ve Yayınlanmış Eserleri Esas Alınarak Sınıflandırma ve Açıklama Denemesi.)'dir⁶².

1.6. Danimarka

Mr. Arthur Bollerup Sørensen (1880–1932): Şangay'da Büyük Kuzey Telgraf Şirketi'nde idareciydi. Tibet'te, Lhasa'yı ziyaret etmek istese de politik ve askeri nedenlerden dolayı yapamadı. Birinci keşif seferini, 1909 yılında Pekin'den Gobi'ye yaptı. İkincisini, 1915'te Shanghai'den Qinghai'de Xining'e ve üçüncüsünü, 1921-1922'de Shanghai'den Tibet'te Nagachuk'a yaptı. Topladığı bilgi ve belgeler Danimarka Kraliyet Coğrafya Topluluğu'nda tutulmaktadır.

1.7. Finlandiya

*Baron Carl Gustaf Emil Mannerheim*⁶³ (1867 - 1951)⁶⁴: Daha sonra ismi Marshal Mannerheim olmuştur. Fin asıllı tümgeneral, Ekim Devrimi'nden sonra Finlandiya'da yaşamış ve Finlandiya'nın bağımsızlığı için Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne karşı, 1939-1940 yıllarında Finlandiya ordusu başkomutanı olarak mücadele etti. 1944-1946 yıllarında ise Finlandiya Cumhurbaşkanı olarak görev yapmıştır.

Kâşgar bölgesinde de incelemelerde bulunan Mannerheim, askeri idarenin görevlendirmesi ile Temmuz 1906'dan 1908 sonbaharına kadar Semerkand'dan başlayarak, Doğu Türkistan üzerinden Pekin'e kadar giden, uzun yolu kat ettiği keşif seferini yapmıştır. Seyahate başlamadan önce Stein'in kitabını da içeren bölge hakkında bilgi veren kitapları okumuş, Pelliot ile iletişim kurarak bölge hakkında bilgi almıştır. Kâşgar bölgesinde üç hafta süresince Pelliot'un grubuyla ortak seyahat etmişler, Kâşgar'da ayrılmışlardır. Ekim 1907'de Barkul ve Hami bölgesinde iken Stein ile karşılaşmışlardır. Seferin güzergâhı, Semerkand, Oş, Kâşgar, Hotan, Turfan, Urumçi, Aksu, Taşkan Derya, Karaşahr, Barkul, Hami, Gobi, An-hsi, Su-chou, Kansu, Hsian, Lo-yang, kuzeyde Moğol sınırı ve Pekin şeklinde gerçekleşti. Pekin'de Rusya konsoloslukunda bir ay kalarak elde ettiği buluntuları, notlarını, haritalarını düzenlemiştir. Japonya üzerinden Rusya'ya ve sonra Finlandiya'ya dönmüştür. Seferin amacından da anlaşılacağı üzere, Mannerheim bu seferde,

⁶² http://idp.bl.uk/pages/collections_other.a4d (IDP Web Sitesi, 4 Kasım 2014).

⁶³ İsmi'nin Türkçe yazılışında çeşitli farklılıklar mevcuttur. Bu çalışmada internette arama motorlarında çıkan Türkçe metni tercih edilmiştir.

⁶⁴ Kolesnikov, *Kâşgar*, s. 21. <http://idp.bl.uk/>, (IDP Web Sitesi, 4 Kasım 2014).

bölgeye ilgisi artan Japonya ve diğer yabancı güçlere karşı, Rusya'nın Çin hakkında bilgi sahibi olması için gerekli olan, harita bilgisi, bölgede Japonya etkisi, okulların ve yolların gelişimi, hava koşulları, kendilerini savunma kapasiteleri, nüfus yoğunluğu ve devlet yapıları gibi politik ve askeri verileri toplamıştır. Topladığı el yazmaları ve diğer tarihi eserler, Stein, Hedin veya Pelliot'un topladığı kadar olmasa da oldukça fazladır. Bunun ardından, *1906-1908 Yılları Arasında Çar'ın Emri ile Doğu Türkistan ve Çin'in Kuzey Bölgeleri Üzerinden Pekin'e Gerçekleştirilen Gezi ile İlgili Ön Rapor* adlı notunu hazırlamış ve daha sonra *Asya Üzerinden Batı'dan Doğu'ya, 1906-1908*⁶⁵ isimli kitabı yazmıştır.

1.8. Japonya⁶⁶

Kyoto'da bulunan Nishi Honganji Budizm manastırının 22. başrahibi olan, Kont Otani Kozui (1876-1948), Londra'da eğitimine devam ederken Avrupa'ya seyahatler yaptı ve Hedin ile Stein'in da dâhil olduğu, İç Asya'ya sefer düzenleyen araştırmacılarla tanıştı. Bu kişilerden etkilenerek İç Asya'ya keşif seferleri düzenlemeyi hedefledi. Orta Asya'nın, Budizmin doğuya doğru yayılmasında etkin bir rolü olduğu için, bölgeyi özellikle Budist birinin bakış açısıyla incelemek ve burada bulunan Budist ören yerlerini ve özellikle sutralar olmak üzere antik eserleri incelemeyi hedefledi.

Birinci Keşif Seferi (27 Eylül 1902-1904): Sefer Otani'nin idaresinde, Koen Inoue, Eryu Honda, Tesshin Watanabe ve Kenyu Hori'nin katılımıyla gerçekleşti. Diğer katılımcılarla birlikte Kâşgar'da buluştular, Yarkent'e doğru yola çıktılar ve burada ikiye ayrıldılar. Otani'nin yer aldığı Hindistan grubu, Gilgit, Srinagar, Kaşmir ve Hindistan üzerinden döndüler. İç Asya grubu, doğuya doğru yol alarak, Hotan'a gitti. Burada araştırmalar yaptıktan sonra kuzeye Aksu ve Turfan'a gittiler ve sonra Kâşgar'a döndüler. Maralbaşı, Tumşuk, Aksu ve Bai üzerinden tekrar yola koyularak Kuça'nın yakınında Kızıl sitesine vardılar. Hotan, Stein tarafından ve Turfan Alman grubu tarafından çoktan incelendiği için, Otani'nin grubu henüz araştırılmamış olan Kuça bölgesine yoğunlaştılar. Burada yaklaşık dört ay kalarak, bölgede yer alan Subaşı, Kızıl mağaraları, Kumtura mağaraları ve Duldur-agur'da araştırma yaptılar. Turfan, Urumçi, Hami ve Hsian üzerinden giderek seferi bitirdiler.

⁶⁵ Dijital kopyası için bakınız; <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/sitemap/index.html.en#class1>.

⁶⁶ <http://idp.bl.uk/>, (IDP Web Sitesi, 4 Kasım 2014).

İkinci Keşif Seferi (1908-1909): Sefer yine Otani idaresinde, Zuicho Tachibana ve Eizaburo Nomura'nın katılımıyla gerçekleşti. Pekin'den yola çıkan grup, Urumçi'den 15 Kasım 1908'de Turfan'a ulaştı. Bölgede Yar-hoto, Murtuk, Karahoca ve Toyuk sitelerinde araştırmalar yaptılar. Kızıl ve Kumtura'da da çalışan grup buralarda çok sayıda el yazma eserler buldu. Yine küçük gruplara ayrılarak, Lop Çölü, Lou-lan, Hotan, Yarkent, Kuça ve Kâşgar'da araştırmalar yaparak, Hindistan'da buluştular.

Üçüncü Keşif Seferi (1910-1914): Keşif seferinin yapıldığı süre zarfında çoğunlukla iki ayrı grup halinde araştırma yaparken, zaman zaman birleşerek çalıştılar. Zuicho Tachibana bir grubu idare ederken, Koichiro Yoshikawa diğer grubu yönetti ve sefer Tesshin Watanabe, A.O. Hobbs ve Li Yuqing'in katılımıyla gerçekleşti. Tachibana, Londra'dan Omsk'a ve oradan Urumçi'ye gitti. Daha sonra Turfan, Lop Nor, Çerçen üzerinden çölü tekrar geçerek Kuça'ya vardı. Burada buluşmak üzere anlaştıkları Hobbs, 18 yaşındaydı ve Tachibana oraya varmadan çiçek hastalığından vefat etmişti. Tachibana onu defin işlemleri için Kâşgar'a götürdü ve kendisi Hotan'da araştırmalar yaparak buradan Tun Huang'a gitti. Yoshikawa'nın grubu Shanghai, Hankou, Hsian güzergâhından Tun Huang'a geldi ve Tachibana'nın grubunu beklerken, Mogao Budist mağaralarında araştırmalar yaptı. Birleşen grup, kuzeye Toyuk'a gittiler. Burada el yazmaları, mezar taşları ve doküman gibi buluntular elde ettiler. Tachibana Japonya'ya dönmek üzere ayrılırken, Yoshikawa bitki örnekleri toplamak için Tanrı Dağları'na yöneldi ve 5 Ocak 1914'te Urumçi'den ayrılarak Japonya'ya döndü. Elde ettikleri eserlerden milâdi 328 tarihli *Li Bo dökümanını*⁶⁷ örneklerin en önemlisi olarak gösterebiliriz. Bunun yanında çok sayıda Çince metin ile Soğd, Tibet, Tangut ve Uygur dokümanları elde etmişlerdir. IDP'nin Japonya sitesinde 6699 adet Çince doküman dijital formata çevrilerek sitede araştırmacılar için kullanıma sunulmuştur.

1.9. Çin

Mançuların Ch'ing hanedanlığının hâkimiyetini devam ettirdiği 1644-1911 yılları, konumuzun Çin alt başlığında karşılığı olan tarihlerdir. Mançular ana vatanları Mançurya ve Doğu Moğolistan'ın emniyetini sağlamak için Doğu Türkistan ve Moğolistan'ı kendisine bağlamak istedi ve 1755 yılında Doğu Türkistan'a ordu göndererek ülkeyi birkaç bölgeye ayırdı. Bazı bölgeleri ilhak ederken diğer bazı

⁶⁷ Mitani Mazumi, "The Zhufoyaojijing at the Lushun Museum", *IDP News*, No. 28, Winter 2006, s.11.

yerleri ise görevlendirdiği Çinli askerlerin idaresine bıraktı. Ch'ing yönetiminin Müslümanlara karşı uyguladığı sert politika ve sosyal-ekonomik problemlerin büyümesi, bazı bölgelerde Müslümanların Mançulara karşı geniş çaplı isyanlar çıkarmasına neden oldu. Kansu ve Türkistan'da 1820-1828, Yünnan eyaletinde 1855-1873, Kansu, Shensi 1862-1877 ve yine Kansu'da 1895 yıllarında olan isyanlar ile Yakup Han Devletinin (1862-1877) Doğu Türkistan'da gerçekleştirdiği bağımsızlık mücadelesi bunlardan birkaçıdır⁶⁸.

Çin'in Orta Asya'da yayılma politikası, Rusya ve Çin'i ilk defa karşı karşıya getirmiştir. İki taraf arasında, Orta Asya ile bağlantılı olarak sorunlar yaşanmış ve 1864'te aralarındaki sınır resmileşmiştir.

1850-1950 yılları arasında, Çin'in bölgeye göndermiş olduğu ciddi boyutta bir keşif seferi yoktur. Pelliot bulduğu eserleri Pekin'e getirdikten ve bunlar hakkında yayınlar hazırladıktan sonra, Çin, Tun Huang bölgesindeki belgelerin öneminin farkına varmış ve bölgeye uzman kişi ve gruplar göndererek buradaki eserlerin getirilmesi için gayret sarf etmiştir.

Jiang Xiaowan: 1883 yılında Doğu Türkistan'a gönderildi. Resmi görevlilere özel sekreterlik yapıyordu. Stein ile karşılaştıkları zaman, Jiang'ın deneyimi Stein'in istediği gibiydi ve onun ikinci keşif seferine Mayıs 1906'da, çevirmen ve sekreter olarak katıldı. Bu süre zarfında Jiang, Stein'a Çinceyi günlük konuşma seviyesinde öğretti ve ona, Bin Buddha Mağaraları'nı koruyan Wang Yuan Lu'yu ikna etmede yardımcı oldu.

Wang Yuan Lu: Taoist keşiş, 1890'larda Tun Huang mağaralarına vardı ve burada kalmaya başladı. Buranın resmi olmayan koruyucusuydu. 1900 yılında 16 numaralı mağarayı temizlerken gizli bir kapıyı fark etti ve açılan küçük odanın, dördüncü yüzyıldan yedinci yüzyıla kadar olan eski belge ve resimlerle dolu olduğunu gördü. Bahsi geçen mağaranın numarası şimdi 17'dir ve Kütüphane mağarası olarak bilinmektedir. Yuan Lu, hem yerel yöneticilere hem de merkezi yöneticilere örnekler götürerek konuyu anlatmış olsa da konu dikkate alınmamış kendisine, resmi bir statü verilmeksizin, burayı korumaya devam etmesi söylenmiştir. 1907'de Stein ve 1908'de Pelliot Tun Huang'ı ziyaret ederek, Yuan

⁶⁸ Gülçin Çandarlıoğlu, "Çin (II. Tarih)", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, C. 8, ss. 321-323. Cemil Hee-Soo Lee, "Çin (III. Ülkede İslamiyet)", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, C. 8, ss. 323-329.

Lu'yu ikna etmiş ve para karşılığında ciddi miktarda eserin Avrupa'ya götürülmesini sağlamışlardır. 1909'da Pelliot, buradan elde ettiği örneklerden Çinli bilim adamlarına gösterdiği zaman, durum bilim çevresinde etki yaratmıştır ve Çinli bilim adamlarından bir grup Tun Huang'a araştırma yapmak amacıyla yola koyulmuşlardır. 1911 yılındaki Çin devrimine denk gelen tarihlerde belgelerin Pekin'e getirilmesinde sıkıntılar yaşansa da 8697 el yazması Çin Ulusal Kütüphanesine getirildi ve sonraki eklemelerle Tun Huang'dan getirilen koleksiyonun içeriği 16.000'e ulaştı⁶⁹.

1.10. Macaristan

Stein haricinde Macar asıllı bölgeye giden kişilerin elde ettikleri, burada yazılan listeye dâhil edilebilecek derecede olmamasına rağmen, Stein'ın fikirlerinin oluşmasında etkili olması nedeniyle, bu kişiler hakkında bilgi sunulmaktadır. Diğer bir deyişle bu kişilerin yaptıkları çalışmalara eşdeğer olup da konunun dağılmaması amacıyla listeye alınmayan, birçok Rus subayı bulunmaktadır.

Macar kökenli kişilerin gezilerinin hedefi, Asya'da kökenlerini bulmaktır. Fakat geziler ciddi boyutlara ulaşan keşif seferi halini almamıştır ve devletten ya da kurumlardan destek görmemiştir. Örneğin, J. T. Gaspar'ın *Asya'da kalmış kardeşlerimizi ve hısımlarımızı araştırmak için kurulacak sefer heyeti hakkında* diye verdiği muhtırayı Macar İlim Akademisi (Peşte 1859) cevaba değer bulmamıştır⁷⁰.

Sandör Körösi Csoma (1784-1842): Macar kökenli filolog ve oryantalist, 1820'de Macaristan'dan Asya'ya yaya olarak yola çıktı. Tibet'in batı sınırında yer alan Ladakh'a kadar iki yılda gitti ve burada Doğu Hindistan Şirketi'nin çalışanı William Moorcraft⁷¹ ile karşılaştı. Csoma'yı Tibet dilini öğrenmesi için işe aldı. Bir süre de Kalküta'da bu dili ilerletmek için çalıştı ve aynı zamanda Tibet'e seyahat için izin işlemlerini İngilizlerin desteği ile yürüttü. Tibet'in başkentine gidebilmek için 1842'de ancak yola çıkabildi. Darjeeling'de yakalandığı sıtma nedeniyle öldü⁷². Tibetçe-İngilizce sözlük hazırlamıştır.

Armin Vambery (1832-1913): Macarların Asya'yla olan bağlantılarını dil vasıtasıyla aramak gerektiğini savunan Vambery, bu amaçla çalışmalar yapmıştır.

⁶⁹ <http://idp.bl.uk/>, (IDP Web Sitesi, 5 Kasım 2014).

⁷⁰ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s. 183.

⁷¹ Bölgede çalışan ve yine bölgede küçük keşif seferleri düzenlemiş olan İngiliz ajanı.

⁷² Annabel Walker, *Aurel Stein*, ss. 14-15.

Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesini öğrendikten sonra, Türkçesini ve *Doğu* bilgisini artırmak amacıyla 1854-1861 yıllarında İstanbul'da yaşadı. Tasarladığı *Doğu* seyahatinin zorluklarından dolayı, Mehmet Reşit Efendi adıyla bir Türk kimliği edindi ve bir hacı veya bir derviş kılığında yürüttüğü yolculuğunun amacı, Müslüman ziyaret yerlerini dolaşmak oldu. 1862-1864 yıllarında Macar İlimler Akademisi desteğiyle, güzergâhı Trabzon, Erzurum, İran'ın güneyi, Tahran, Semerkant, Herat, Meşhet, Budapeşte olan Orta Doğu ve Ön Asya seyahatine başladı⁷³.

*Kont Bela Szechenyi*⁷⁴ (1837-1918): Döneminde yapılan büyük keşif seferlerinin etkisi altında, 1877-1880 yıllarında yapılan ve 98.100 florine mal olan geniş çaplı keşif seferidir. Lajos Loczy'nin de grupta yer aldığı heyet, Pekin'den yola çıkarak, Gobi çölü ve Taklamakan Çölü'nün güneyini çevreleyen yol üzerinden geçerek, Kâşgar, Semerkant ve Hindistan güzergâhı ile seferi tamamlamayı planlıyorlardı. Fakat Doğu Türkistan'da yaşanan karışıklıklardan dolayı, Çin'den izin alamadılar ve Tibet bölgesinden de kabul görmediler. 1879 Ocak ayında ancak Çinden batıya doğru yola çıkabildiler. Tun Huang'a kadar gidebilen grup daha fazla batıya gidemedi ve güneye doğru inerek Tibet sınırını birkaç yerden zorladılar. Başarısızlıkla sonuçlanınca bu bölgede araştırmalarını yapıp döndüler. Bu süreçte macar Profesör Loczy Bin Buda Mağaraları'nı ziyaret etti ve 1902 yılında edindiği verileri Stein'a aktararak onun dikkatini bu noktaya çekti⁷⁵. Loczy dil uzmanı olduğu için, seferin sonuçları dil araştırmaları üzerine yoğunlaşmıştır⁷⁶.

⁷³ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, ss. 183-187.

⁷⁴ Macaristan'a çok önemli hizmetler vermiş olan ve Macarların *En Büyük Macar* adını verdikleri, Kont Istvan Szechenyi'nin oğludur.

⁷⁵ Roderick Whitfield, *The Art of Central Asia*, The Stein Collection in the British Museum, Tokyo; Kodansha International Ltd, 1982, s. 11.

⁷⁶ Lajos Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, ss. 188-191.

İKİNCİ BÖLÜM

SIR MARC AUREL STEIN'IN HAYATI VE KEŞİF SEFERLERİ

26 KASIM 1862 – 26 EKİM 1943

Sir Marc Aurel Stein, beş fit dört inç (yaklaşık 162,5cm) boyunda, kumral, zayıf görünümlü fakat sağlıklı ve dayanıklı yapısıyla, 81 yıl hayat sürmüş, bilim adamı, kâşif, arkeolog, dilbilimci, yazardır. Basılmış ya da basılmamış çok sayıda kitap, makale, harita gibi eserlerinin yanı sıra sayıca çokluğundan dolayı ikinci dereceden kaynak olabilecek mektupları ile ömrünün hiçbir dakikasını ziyan etmediği iddia edilebilir. Stein'in çalışmalarının iki yönlü faydası bulunmaktadır. Birinci yönü, seferleri esnasında elde ettiği buluntular ile onların ait olduğu döneme yeni bir ışık tutmasıdır. Zaman zaman kendisi buluntuları değerlendirmekte yeterli olmuş, çoğu zaman ise alanlarında uzman kişilerin ortak çalışması ile sonuçlar elde edilebilecek, özellikle el yazma eserleri araştırmacıların hizmetine sunmuştur. İkinci yönü ise keşif seferlerinden sonra yazmış olduğu sefer raporu ve seferin akademik değerlendirmeleridir ki bunlar arasında beş cilde ulaşan örnekler yer almaktadır. Bu kitaplarda seyahat güzergâhında bulunan yerlerin tarihi bilgisini, ekonomik ve kültürel anlamda o günkü durumunu, coğrafi ve topografik olarak ayrıntılı betimlemesini ve ayrı bir araştırmaya konu olacak kadar detayları içeren, kendi çektiği fotoğrafları aktarmıştır. Böylece *Stein Coğrafyası* olarak adlandırabileceğimiz, bulunduğu yerler ile ilgili onun yaşadığı tarih aralığını çalışacak olan araştırmacılara çok değerli kaynaklar bırakmıştır.

2.1. Çocukluğu ve Eğitim Hayatı (26 Kasım 1862 - Kasım 1887)

Stein'a ilk gençlik yıllarında ev sahipliği yapan ve günümüzde Macaristan'ın başkenti olan Budapeşte, geçmişi çok eskiye dayanan, Orta Avrupa'nın en büyük

şehirlerinden biridir. Şehrin kuruluşu hakkında bilinen veriler birinci asra kadar dayanmaktadır. Tuna Nehri'nin doğu yakasında bulunan şehre Peşte, batı yakasında, kalenin olduğu bölgeye Buda ve onun kuzeyinde bulunan eski beldeye Obuda⁷⁷ denilmektedir. Mohaç Muharabesi ile 1526 yılında Osmanlı hâkimiyetine geçen şehrin idaresi 1686'ya kadar Osmanlılarda kalmıştır ve bu dönemde adı Budin olarak kayıtlarda yer almaktadır. Osmanlı idaresi döneminde şehrin nüfusunda Müslüman sayısı artarken, 1686'dan sonra bu nüfusun yerini Almanlar almaya başlamıştır ve dini inanç yapısı Hristiyanlık ile Yahudilik şeklinde şekillenmiştir⁷⁸. 1848'de Habsburglara karşı bağımsızlık mücadelesi verilmiş ve 1867'de antlaşma ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu kurulmuştur. 1873 yılında adı geçen üç bölge birleştirilerek, Budapeşte adında bir başkent meydana getirilmiştir.

19. yüzyılın başlarından itibaren, Budapeşte'nin gelişimi ivme kazanmıştır. Kont Istvan Szechenyi⁷⁹, 1842-1849 yıllarında şehrin iki merkezini birbirine bağlayan Zincirli Köprü'yü yaptırmıştır. 1839-1846'da, Macaristan Ulusal Müzesi yapılmış, 1854-1859 yıllarında ise merkez Avrupa'nın en büyük sinagogu yaptırılmıştır. İkinci bir köprü (1872-1876) ve demiryolu köprüsü (1873-1876) yapılarak şehrin anayolları düzenlenmiş, posta servisi artırılmış, telefon hattı ve bankalar kurulmuştur. Tekstil, mühendislik, yiyecek-içecek ve endüstrinin benzer birçok kolunun geliştirilmesi için fabrika, nakliye, depolama artırılarak ekonomik büyüme desteklenmiştir. Politik, ekonomik, kültürel ve yönetim alanlarında yepyeni bir şehir oluşturma amaçlandığı çalışmada, bilimsel faaliyetlerin artırılmasına da önem verilmiştir. 1825 yılında kütüphaneye ev sahipliği yapan, Macaristan Bilimler Akademisi kurulmuş, 1865 yılında Zincirli Köprü'nün yanına yapılan binasına taşınmıştır. Bu gelişmelerle, birleşiminden önce üç şehrin toplam nüfusu 280,000 iken, 1896 yılında 700,000 sayısına ulaşmıştır. Dini inanış ve mezhep dağılımlarına baktığımızda, %64,4 Katolik, %21 Yahudi, %6 Lutheriyen, %7,3 Protestan (Helvetiyan) ve diğer küçük gruplardır.

⁷⁷ Eski Buda anlamındadır. Kalenin yapılışından sonra, kale bölgesini ve eski yerleşim yerini ayrı olarak belirtmek için bu ismi almıştır.

⁷⁸ M. Cavid Baysun, "Budin", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul; Milli Eğitim Basımevi, 1993, C. 2, ss. 748-760. Geza David, "Budin", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, C. 6, ss. 344-348.

⁷⁹ Kont Istvan Szechenyi(1791-1860); Macaristan'a çok verimli hizmetler vermiş olan politikacı ve yazardır.

	Alman	Macar	Diğer
1851	%56	%37	%7
1881	%33	%55	%12
1891	%24	%67	%9

Tablo 1: Ülke Nüfusunun Belirtilen Yıllarda Uyruklara Yüzdelik Dağılımı

Şehrin bu dönemdeki yeniden yapılanmasıyla kendini gösteren gelişim, entellektüel hayata da yansımış, ilk ve orta düzeydeki okulların sayısı ikiye katlanmıştır. 1635'te kurulan Budapeşte Kraliyet Macar Bilimler Üniversitesi'ne yeni binalar eklenerek, teoloji, hukuk, tıp ve sanat alanında hizmet veren dört fakültesi olmuştur. 1846'da kurulan Joseph Endüstri Okulu, 1871'de Teknik Üniversite haline getirilmiştir. Müzik Akademisi gibi oluşturulan diğer eğitim kurumlarına ek olarak, müzeler ve kütüphaneler açılmış, 1873'de Budapeşte Yahudi Teoloji Fakültesi kurulmuştur. Ludovica Askeri Akademisi, 1872'de Macar ordusunun subaylarını yetiştirmek için tekrar açılmıştır. Stein'in askerlik hizmetini yaptığı yer burasıdır ve bu dönemde, ata binmeyi öğrenmiştir. Ayrıca harita oluşturma bilgisinin temelleri burada atılmıştır⁸⁰.

Stein'in doğumu, Budapeşte'nin dinamik gelişimini yaşadığı bu dönem aralığındadır. 26 Kasım 1862 tarihinde, eğitilmiş ve varlıklı bir burjuva ailenin, Peşte'de, Tuna Nehri'nin kenarında, şehir merkezinde yer alan apartmanlarında dünyaya gelmiştir. Evleri Macaristan Bilimler Akademisinin hemen yakınındadır. II. Dünya Savaşı'nda Akademi binası sağlam kalırken, Stein'in evi bombalanarak yıkılmıştır. Bugün ise burada Stein'ı hatırlatan bir tabela bulunmaktadır.

Ailesi Yahudi burjuvazisindendi ve kendilerini samimiyetle Macar halkından hissediyorlardı. Annesi, Anna Stein (1817-1888) toptancılıkla uğraşan tüccar Mark Hirschler'in kızıdır ve Nathan ile evlendiğinde 22 yaşındaydı. Babası Nathan Stein (?-1889) hakkında çok fazla bilgi mevcut değildir. Günümüzde Slovakya'ya dâhil olan kuzeyde bir bölgeden buraya geldiği bilinmektedir. 1848'de Macar Bağımsızlık Savaşı'nda yer almıştır. Anna ile Nathan'ın evliliğinden sonra işlerin başına Nathan

⁸⁰ Eva Apor, "Sir Aurel Stein and His Hungarian Background" (Sir Aurel Stein Proceedings of the British Museum Study Day 23 March 2002), Helen Wang (Ed.), *British Museum Occasional Paper*, Number 142, 2004, ss. 1-4.

geçti. Ticarete pek becerikli olmadığı için zamanla neden olduğu iflaslarla ailenin durumu, Aurel'in çocukluk dönemine gelene kadar geriledi. Amcası Zsigmond'un, İtalya'nın kurulmasına öncülük eden Giuseppe Garibaldi'nin ordusunda, Sicilya'nın bağımsızlığı için savaştığı bilinmektedir. Stein'in dayısı, akademik ve entelektüel yönü ön planda yer alan ve Budapeşte'de oldukça tanınan ünlü göz doktoru Prof. Ignac Hirschler (1823-1891)'dir. Mark Hirschler ve ailesi, Pozsony'de (Bratislava) yaşamaktaydı. Ignac Hirschler'in eğitimi için ailesiyle Peşte'ye yerleştiler. Ignac Hirschler, Peşte'de Piarist Grammer School'da⁸¹ okumuştur. Öğrenciliği, Viyana'da devam etmiş, sonrasında Paris'te, ünlü Prof. Desmarres'in asistanı olarak, göz doktorluğu eğitimi almıştır. Peşte'ye döndüğünde şehrin en iyi göz doktorlarından biri oldu. 1861-1863 yılları arasında Yahudi cemaatinin başkanı oldu. Şehrin akademik ve politik ortamında aktif rol aldı. Kont Istvan Szechenyi tarafından kurulan Macaristan Bilimler Akademisinin mektup üyesi oldu ve buraya üye kişilerle iyi diyaloglar edindi. Aile, Istvan aracılığıyla entelektüel çevrenin içinde yer alıyordu. Bu durum Aurel'in yetişmesini etkilemiştir ve dayısı tüm ailenin akıl danıştığı kişi olmanın yanı sıra, onun eğitim hayatını yönlendiren birinci kişi olmuştur.

Anna ile Nathan 1839 yılında evlendiler. Üçüncü çocuk olan Aurel doğduğunda ablası Theresa (1841-1882) 21 ve ağabeyi Ernst (1843-1902) 19 yaşındaydı. Yaşları itibarıyla, anne ve babası Aurel için, daha çok büyükbaba ile büyükanne durumundaydı. Dedesinin ismi olan Mark ile dini hoşgörünün sembolü olan Roma imparatoru Marcus Aurelius'un ismi birleştirilerek Mark Aurel ismini verdiler. Ülkede Yahudiler 1867 yılına kadar vatandaşlık olarak eşit haklara sahip olmadığı için çocuklarını vaftiz ettiriyorlardı. Bu tam olarak din değiştirme değildi. Kilisede yapılan bu eylem ile çocuklarının eğitim ve iş hayatında kısıtlama ya da engellemeye maruz kalmamaları içindi. Bazı Yahudiler daha da ileri gitmekte isimlerini de değiştirmekteydiler. Stein ve ağabeyi de Lutheriyen kilisesinde aynı nedenlerle vaftiz ettirildi.

Aurel çocukluk yaşlarına geldiğinde babası işlerden elini çekmişti. Ağabeyi bir dönem kendi işlerinden, daha sonra Viyana'da kâtip ve 1879 yılından sonra Galiçya'da kömür madeni işinde sekreter olarak çalıştığı işyerlerinden elde ettiği

⁸¹ Budapeşte'nin eğitim veren en eski ortaokuludur ve günümüzde de hizmet vermeye devam etmektedir.

gelirle hem aileyi geçindiriyor, hem de Stein'in eğitimini dayısı ile birlikte karılıyordu. Edebiyat ve felsefeye olan ilgisine rağmen içinde bulunduğu koşullardan dolayı bunu meslek haline getiremedi. Fakat entelektüel birikimini, Aurel'in eğitimini yürütürken bazen gardiyanlık derecesine varacak şekilde kullandı. Aralarındaki yaş farkı ister istemez Ernst'i baba rolüne itiyordu. Ablası Theresa ise, Aurel daha bebekken evlenerek evden uzaklaşmıştı ve genç yaşta vefat etti.

Stein, Kont Istvan Szechenyi'nin de eğitim aldığı, Piarist gymnasiumda⁸² 1871 yılında eğitimine başladı. Katolik fakat daha az tutucu bir yapıya sahip olan bu kurumda birkaç Yahudi çocuğun eğitim almasına müsaade etmişlerdi. Aurel, iki yıllık eğitim süresince Latince, Grekce, Matematik, Macar tarihi ve klasik tarih derslerini gördü. 1873 yılında dayısı ve ağabeyi onu, yatılı eğitim alacağı, Budapeşte'ye 673 km mesafede olan⁸³, Dresden'de yer alan Lutheran Kreuzschule'ye⁸⁴ gönderdi. Aile ortamında edindiği Macarca ve Almanca'dan sonra, iyi düzeyde Almanca öğrenmesi için bu kuruma gönderilmişti ve burada Grekce, Latince, Fransızca ile İngilizce öğrenimine devam etti. Ayrıca, filoloji alanındaki yeteneği tartışılmaz olan Stein'in dil bilgilerinin temelleri burada atıldı. Öğretmenlerinden biri ona, Lucius Flavius Arrianus'un⁸⁵ *The Campaigns of Alexander* adlı kitabını verdi. Bu kitapla birlikte Stein'in Asya fikrinin temelleri çocukça hayallerle atılmaya başladı. 11 yaşında geldiği ve 1877'ye kadar dört yıl kaldığı bu süre zarfında Stein, ağabeyi, dayısı, annesi ve babasıyla sürekli mektuplaşmıştır. Dayısı da yatılı eğitim almıştı ve Stein'in mektuplarından yalnız yaşamın sıkıntılarının çocuğa zarar verdiğini fark edince eğitimine Budapeşte'de Lutheran gymnasiumda devam etmesini sağladı. Dayısının üye olduğu Macar Bilimler Akademisinin kütüphanesinde araştırma faaliyetlerinde bulundu. Bu şekilde iletişim kurduğu İslami çalışmalarda uzman Ignac Goldziher'in aracılığıyla, Aurel'e Britanya'da eğitim alması için burs sağlayan Kültür Bakanı Agoston Trefort irtibat sağlayabilmiştir⁸⁶. Yıllar sonra Stein burası hakkında ilk gençlik yıllarının en mutlu

⁸² Gymnasium: Bazı Avrupa şehirlerinde lise yerine kullanılan isimdir. Piarist: 16. Yüzyılın sonlarına doğru kurulan dini eğitim veren okullardır.

⁸³ Google Map uygulaması ile hesap yapılmıştır.

⁸⁴ Almanya'nın en eski okullarından biridir ve Dresden'de eğitim veren en eski eğitim kurumudur. 1215 yılına kadar geriye giden tarihinden bahsedilmektedir ve 1300 tarihli, kurumun adı geçen bir doküman mevcuttur. Ortaçağ döneminde burada, kilise korosu için yetiştirilen çocuklara, din ve müzik eğitimi verilmekteydi.

⁸⁵ Antik Romalı tarihçi, yönetici, asker ve filozof.

⁸⁶ Eva Apor, Sir Aurel Stein, s. 4.

hatıralarının ait olduğu *öğrenmenin gönüllü ikametgâhı* olarak bahsedecektir⁸⁷. Bu dönemde Sir William Jones⁸⁸(1746-1794) ve Sandör Körösi Csoma (1784-1842) gibi oryantalistlerin çalışmalarını takip etti. Jones'un çalışmaları, Stein'in seferleri boyunca yanında taşıdıkları kitaplar arasındadır. Yine aynı dönemde dayısının arkadaşı Armin Vambéry ile tanışmış, hem öğrencilik yıllarında hem de sonraki çalışma döneminde mektuplaşarak zaman zaman onun fikrini almıştır.

19. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'nın ilgisi Doğuya daha çok yöneldi ve birçok Avrupa üniversitenin çalışmalarında Sanskritçe ve Hindoloji yerini aldı. Her iki üç yılda bir Avrupa şehirlerinde uluslararası oryantalist kongreleri⁸⁹ düzenlendi. Budapeşte'de yer alan bilimler akademisi de entellektüel ve akademik gelişmeleri takip ettiği için, Stein'in kütüphane çalışmaları bunları içerdi.

1879'da Viyana Üniversitesi'nde o dönemde yeni oluşmaya başlayan bir alan olan karşılaştırmalı filoloji ve Sanskritçe öğrenimine başladı. İki dönem eğitimden sonra, J. George Bühler'in derslerini takip etmek için 1880'de Leipzig Üniversitesi'ne gitti. Bühler, Hindistan eski yazı biliminde bir otoriteydi ve Doğuda çalışmış, orada yaşamış oryantalistler arasında ender birisiydi. Bombay'da oryantal diller alanında profesör olmuştu. Aurel'in eğitim dönemi, onun Hindistan'a, bu bölgenin filolojisi ve antik çağ yapıtları hakkında profesör olmak için gitmesinden öncesine rastlayan dönemdi⁹⁰. Bühler gittikten sonra Stein, 1881'de Tübingen Üniversitesi'ne gitti. 1884 yılına kadar kaldığı süre zarfında Hindoloji ve Pers dönemi bölgedeki diller ve inançlar üzerinde çalıştı. Vedik dönemi için çalışılabilecek en iyi yerdi. Dinler tarihi ve Hind-Avrupa dilleri profesörü ve 1875'de tamamlanan Sanskrit-Almanca sözlüğünün ortak yazarı olan Rudolf von Roth'un öğrencisi oldu. 1883 yılında 21 yaşında iken, Hindoloji ve Pers Dönemi alanında doktorasını tamamladı. Stein, arkasında *Meir Theurer Meister* (Benim Sevgili Ustam) yazılı hocası Roth'un fotoğrafını ömrü boyunca saklamıştır.

1872'den beri Macaristan Kültür İşleri Bakanlığı görevini yürüten ve 1881'de Bilimler Akademisi'nin başkanı olan Arpson Trafort, Dayısı Ignaz'ın arkadaşıydı. İlk defa verilecek olan yurt dışı eğitim destek bursunun Stein'a verilmesini kabul etti. Bu

⁸⁷ Annabel Walker, *Aurel Stein Pioneer of the Silk Road*, London, John Murray, 1995, s.13.

⁸⁸ Britanya Hindistanı'nda, Bengal Yüce Mahkemesi'nde hâkim olarak çalıştı. Bu dönemde Latin, Grek, İran ve Sanskrit dilleri üzerinde uzmanlaştı. Avrupa'da Göttingen gibi üniversitelerde ders verdi: Annabel Walker, Aurel Stein, s. 14.

⁸⁹ Bakınız EK 14: Uluslararası Oryantalistler Kongreleri Bilgilendirme Eki

⁹⁰ Annabel Walker, Aurel Stein, s. 17.

burs onun hem Tübingen'deki eğitimini tamamlamasına hem de İngiltere'de çalışmalarına devam etmesini sağladı. Doğu üzerine çalışmalar yapan biri için İngiltere en iyi yerdi. Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi ve East India House, Hindistan bölgesi üzerine çalışan biri için hac ziyareti yapmakla eşdeğeri⁹¹. 1884-1885'de akademik çalışmalarını İngiltere'de sürdürdü.

Aynı dönemde Stein dayısının ısrarı ile *Az O-perzsa Vallaos Irodalomrol*⁹² adlı makalesini yazdı ve bu *Budapest Szemle* adlı dergide yayınlandı. 1886 yılında Viyana'da yapılan VII. Uluslararası Oryantalistler Kongresi için *Hindu Kush and Pamir in Ancient Iranian Geography* adlı makalesini yazdı. Yine İngiltere'de yaptığı çalışmalardan elde etikleriyle *Zoroastrian Deities on Indo-Scythian Coins* isimli yazısını hazırladı ve bu 1887'de yayınlandı.

İngiltere'de 1884-1885 ile 1886-1887 tarihleri arasında bulundu ve bu dönem zarfında Oxford, Cambridge ve Londra arşivlerinde metal para ve el yazmaları gibi oryantal koleksiyonlar üzerinde çalıştı. Arada kalan bir yıllık sürede Macaristan'a dönerek askerlik görevi için Ludovica Akademisi'nde eğitim aldı ve bu dönem, kurum evine çok yakın olduğu için bu zorunlu askerlikten ziyade, evinde kalarak görevini yerine getirdiği bir eğitim süreci oldu.

İngiltere'de de Avrupa'da olduğu gibi alanlarında seçkin kişilerle iletişim kurmaya devam etti. Macarların 1848 yılında çıkardığı bağımsızlık mücadelesinde yer alması nedeniyle Avusturyalılar tarafından sürgüne gönderildikten sonra İngiltere'de tıp eğitimi alarak Hindistan'da yirmi yıl hizmet veren ve Stein gibi Macar olan Dr. Theodore Duka bunlardan birisidir. Doğuda iken Krösi Csoma hakkında bilgi toplamıştı ve emekliliğinden sonra İngiltere'de onun bibliyografyasını hazırlıyordu. Stein ondan Pencap dilini⁹³ öğrendi ve Hindistan hakkında fotoğrafları da içeren detaylı bilgiler edindi⁹⁴. Bu, onun Doğuya olan hevesini daha da artırdı.

Duka'nın evi, Londra'nın batısında *Asia Minor* adı verilen, Hindistan'da çalışarak emekli olan kişilerin yerleştiği bir bölgeydi. Bu vasıta ile Duka'ya yaptığı

⁹¹ Annabel Walker, Aurel Stein, s. 19.

⁹² Eski İran'da Dini Edebiyat

⁹³ Pencap bölgesinde konuşulan ve hangi dil ailesine mensup olduğu kesin olarak tespit edilememiş bir dildir. Günümüzde üç ayrı alfabeyle yazılmaktadır: Sihler'in kullandığı Gurumukhî (Guru'nun ağzından çıkan alfabe), Müslümanların kullandığı Şahmukhî (şah/sultanın ağzından çıkan alfabe), bazı küçük Hindu gruplarının kullandığı Devanâgarî/Nâgarî (tanrıların yazısı) şeklindedir. Halil Toker, "Pencap Dili (Pencap)", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, C. 34, ss. 225-226.

⁹⁴ Susan Whitfield, *Aurel Stein On The Silk Road*, Chicago, Serindia Publications, 2004, s. 11.

ziyaretlerde, benzer çalışmalar yürütmüş Sir Henry Rawlinson (1810-1895) ve Sir Henry Yule (1820-1889) gibi başka kişilerle de tanıştı⁹⁵. Her ikisi de Royal Asiatic Society’de ders verdikten sonra, dışişleri bakanlığına tavsiye veren India Council’in üyeleriydiler. Rawlinson *Doğu Hindistan Şirketi*’nde subay ve diplomattı. Ahameniş döneminden kalma Darius kitabesinin alfabesini çözdü ve İngilizceye çevirisini yaptı. Yule de aynı şekilde Hindistan’da subaydı ve bölge ile alakalı kitapları bulunmaktadır⁹⁶. Stein’in bursunun bittiği 1887’nin sonbaharında bu kişiler Stein’a Hindistan’da iş ayarladılar. Hem Pencap Üniversitesi’nde çalışacak hem de Lahor’da Oriental College’da okul müdürlüğü görevini yürütecekti. Ağabeyi ve dayısı her ne kadar onun Macaristan’a dönerek üniversitede akademisyen olmasını istediyseler de Stein kendi rotasını çizerek gitmeye karar verdi.

Ekim 1887’de annesini kaybetti. Budapeşte’ye dönerek ailesini ziyaret etti. 16 Kasım 1887’de Hindistan’a gitmek üzere buradan ayrıldı.

2.2. Hindistan Dönemi (Kasım 1887 – Mayıs 1900)

Stein’in görev yeri Lahor, Pencap bölgesinde yer alan, onun döneminde bölgedeki faal şehirlerden biri idi. Pencap adı, içinden geçen İndus Nehri ile onun dört kolundan dolayı *beş su/penç âb*’dan oluşmaktadır ve coğrafi olarak Hindistan’ın kuzey batısında bulunan bölgeye verilmiş bir isimdir. Arkeolojik bulgular buradaki hayatı 9000 yıl öncesine kadar gittiğini göstermektedir. İndus medeniyeti ile dünyadaki ilk tarihi dönemlerin başladığı yerlerden biri olan Pencap, İranlılar, Makedonyalılar, Afganlar, Araplar ve Türkler gibi çeşitli unsurlara ev sahipliği yapmıştır. Bölgeye Emeviler döneminde İslamiyet gelmiş ve zaman içerisinde sırayla Gazneliler, Delhi Sultanlığı, Babürlüler idaresinde bulunmuştur. 1849’da bölgeyi idaresi altına alan İngilizler, kendi toprakları ve özerk yönetimler arasında paylaştırdı. Getirdiği yeni hukuk sistemi ve toprak düzeni, misyonerlik faaliyetleri ile birleşince halk arasında dini ve etnik gruplaşmalar ve buna bağlı olarak çatışmalar oldu. 1947’de Pakistan Devleti’nin kurulması ile birlikte, bölgenin 50.362km²’si Hindistan’da, 206.433km²’si Pakistan’da kalacak şekilde ikiye ayrıldı⁹⁷. İngiliz bölgesi, Ambala, Culundur, Lahor, Ravalpindi ve Multan olmak üzere her biri bir komiserle yönetilen beş vilayete bölünmüştü ve bu vilayetlere bağlı 29 nahiyesi

⁹⁵ Susan Whitfield, *Aurel Stein...*, s.11.

⁹⁶ Annabel Walker, Aurel Stein, ss. 22-23.

⁹⁷ Azmi Özcan, “Pencap”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul; Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, C. 34, ss. 224-225.

bulunmaktaydı. Pencap eyaletleri ise Ducana, Patavdi, Kalsia ve Simla-dağ idi. Diğer devletler, Hindistan idaresine bağlıydı⁹⁸. Bugün Pakistan'ın eyaleti, Hindistan'ın eyaleti ve Afganistan'ın Bamiyan vilayetine bağlı bir ilçesi olmak üzere üç tane resmi Pencap bulunmaktadır.

Stein, Şubat 1888'de her iki görevine de başladı. 1882'de faaliyete geçen Pencap Üniversitesi, Hindistan'da bulunan benzer beş kurumdan biri idi ve ilki 1857'de eğitime başlayan kurumların hepsi son zamanlarda kurulmuştu. Bu kurumların amacı İngilizlerin kurduğu resmi kurum düzenini devam ettirecek memuriyet görevleri için iyi aileden gelen Hindistanlıları eğitmektir. Aynı zamanda bu kişilere kazandırılacak Batıya özgü fikir yapısını ülke çapında yaygınlaştırma planı ile hareket ediyorlardı. Öğrencilerini ise aynı fikir üzerine eğitim veren Oriental College gibi okullardan mezun olmuş kişiler arasından seçiyorlardı.

Memuriyeti süresince Stein göreviyle birlikte, uzmanlık alanında çalışmalarına devam etti. İngiliz hâkimiyeti döneminde beş vilayetten biri olan Lahor, Büyük İskender, Gazneliler, Moğollar, Babür Devleti dönemlerinden eserler barındıran, tarihi önemi olan ve bu alanlarda araştırma yapılabilecek bir yerdi⁹⁹. Keşmir Krallığı'nın bölgesine de çok yakındı. Buralarda yapacağı küçük keşif gezileri ile hem coğrafyayı öğrenmeyi hem de tarihi belgelerde anlatılanlarla bugünkü durumu kıyaslayarak değerlendirmeyi hedefliyordu. Daha buraya gelmeden, kendisinden önce burada bulunan Moorcraft ve Bühler, Keşmirli Brahman *Kalhana*'nın krallık döneminin el yazmalarından *Rajatarangini*¹⁰⁰ (Keşmir'in Krallıkları)'nin bozulmamış el yazmasına ulaşmışlardı fakat korumakta olan aileden üzerinde çalışmak için izin alamamışlardı. Planlarından biri bu örneği bulup üzerinde çalışmaktı. Eseri koruyan kişi ölmüş, eser üç oğlu arasında paylaştırılmıştı. Bu Stein'in üçünü de ikna etmesi anlamına geliyordu. İngilizlere gösterilen tepkinin benzeriyle karşılaşacağını bildiği için bu girişimi erteledi.

1888 yazında, Keşmir bölgesinde araştırmalar yapmak için, bölgedeki etkin kişilerden tavsiye mektupları alarak yola çıktı. Trenle Ravalpindi'ye gittikten sonra,

⁹⁸ C. Collin Davies, "Pencâb", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul; Milli eğitim Basımevi, 1993, C. 9, ss. 548-550.

⁹⁹ Sayıd Athar Abbas Rızvı, "Lahor", *İslam Ansiklopedisi*, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, C. 27, ss. 57-58.

¹⁰⁰ Chronicle of the Kings of Kashmir, eserin İngilizce çevirisinin ismidir.

güzergâhın durumuna göre tonga¹⁰¹, duba vasıtasıyla ve yaya gibi değişik şekillerde süren bir haftalık seyahatten sonra Jamnu Krallığı'na giriş yaptı. Keşmir vadisi, bölgedeki İngilizlerin tatil ya da seyahat amaçlı uğradığı yerlerden değildi. Çok bilinmemesinden dolayı Stein için önemli bir araştırma bölgesi haline geldi. Sihler tarafından idare edilen hanedanlığın başında Mihrace Sir Pratap Sih vardı. Srinagar'da yönetici Dr. Suraj Bal aracılığıyla bölge panditleri¹⁰² ile tanıştı. Onlarla Sanskritçe konuşarak, güvenlerini kazandı. Oradan tuttuğu bir korucu ile dağ gezileri yaparak, hedeflerini gerçekleştirmeye çalıştı. Elde ettiği somut şeyler yoktu fakat panditlerle tanışıyordu. Bunlardan biri, kendisinden 16 yaş büyük olan ve daha sonra aralarında ailevi hisler oluşan Pandit Govind Kaul'dü. On bir yıl sonra vefatına kadar, Stein'in iş arkadaşı, akıl hocası, dostu olmuştu.

Dönmeden önce, başkent Jamnu'da Mihrace ile ağabeyinden randevu ayarladı ve görüşmede kütüphanede bulunan el yazma koleksiyonunda araştırma yapma izni alabildi. Bühler'inde varlığını bildiği fakat göremediği bu koleksiyon 5000 parçayı içeriyordu. Stein kütüphanede yaptığı ilk incelemelerden sonra buradaki eserlerin *Batıda* bilinmediğini anladı. Onun çalışmasını gören Mihrace, maddi destek sağlayarak, kütüphane içeriğinin kataloğunu hazırlamasını istedi. Kaul ve asistanlarıyla birlikte gelecek yaz bu çalışmasına başladı. Dört yılda katalog tamamlandı ve 1894'te yayınlandı.

Stein'in asıl hedefi Avrupa'da bir üniversitede görev yapmaktı ve Hindistan'da yürüttüğü bilimsel çalışmaları, bu görevin altyapısını oluşturmak içindi. Hatta Lahor'a döndükten sonra ağabeyine Keşmir ziyareti hakkında yazdıklarını Almanya'da ya da Macaristan'da yayınlattırmasını mektuplarıyla teklif etti. Fakat 10 Mayıs 1889'da aldığı babasının ölüm haberi durumu değiştirdi. Eve geri dönmeyi planladığını dayısına yazdı. Dayısı onun Keşmir gezisinden ve planladığı sonraki gezilerden bahsederek dönmemesi için ikna etti. Dayısının bağlantıları ile 1888 gezisinin kayıtları, 1889 Ağustos ve Ekim ayları arasında Münih gazetesi *Allgemeine Zeitung*'da, *Eine Ferienreise nach Srinagar*¹⁰³ adıyla yazı dizisi olarak yayınlandı¹⁰⁴.

Lahor'da hem işlerine devam ediyor hem de Rajatarangini'ye ulaşabilmek için yollar arıyordu. Öğrencisinin babası olan bir Pandit aracılığıyla, eserin sekiz

¹⁰¹ Bölgede kullanılan iki tekerlekli atlı taşıma arabası.

¹⁰² Hindu din âlimi, bilge kişi.

¹⁰³ Srinagar'a Bir Tatil Gezisi

¹⁰⁴ Annabel Walker, Aurel Stein, s. 34.

kitabını oluşturan 326 sayfayı ödünç alabildi. Sanskritçe olan metnin edisyon kritiğini yaptı ve bu 1892’de yayınlandı. Çevirisi ise on yıl sürdü. Stein’in çalışmaları artık, memuriyetinden arta kalan zamanlarında Rajatarangini’nin çevirisi, sömestr ve diğer tatillerde Rajatarangini’de yapılan tasvirleri değerlendirmek için bölgelere yapılan geziler ile bölge halkıyla yapılan konuyla alakalı diyaloglar ve yazın Jamnu kütüphanesinde devam eden katalog hazırlama şeklini almıştı.

Hindistan’daki çalışma hayatıyla başlayan dönem, keşif seferlerine olan ilgisinden dolayı daha öğrencilik yıllarında iken haberdar olduğu seyyahlardan biri olan Hsüan-tsang’ın (602-664)¹⁰⁵ seyahatnamesine de yoğunlaştığı aralıktı. Gerçek adı Chen-hui olan Budist rahibe bu isim, Budizm ile alakalı olarak verilmiştir. Çin’de doğmuş, çalışkan yapısıyla farklı şehirlerinde Budizm eğitimi almıştı. Okuduğu, öğrendiği kitaplar bazı sorularına yanıt verememekteydi. Yurt dışındaki usta rahiplere bunları danışmak için Hindistan’a gitmeye karar vermiştir. Batı’ya yani Hindistan’a gitmek istemesinin diğer bir nedeni de Budizm ile ilgili bazı zor soruların yanıtını içeren ve Hsüan-tsang döneminde Çin’de bulunmayan Yogacaryabhumişāstra adlı kitaba ulaşmak istemesi olmuştur.

Budist rahip Hsüan-tsang, 629-645 yılları arasında Çin’den Hindistan’a seyahat ederek, elde ettiği buluntuların sandıkları ve çok değerli bilgiler içeren günlükleriyle geri döndü. Batı gezisini tamamladıktan sonra Ocak 645’te T’ang sülalesi döneminde Çin’in başkenti Ch’ang-an’a ulaştı. Gezi sonrası yanında birçok Buda heykeli ve resminin yanı sıra birçoğu Budizm’in Mahayana mezhebi ile ilgili 657 cilt dini kitap getirdi. İmparator T’ai-tsung, Çin’in doğu başkenti Luo-yang’da Hsüan-tsang ile görüşmek istedi. Ondan Türkistan’ın ve Hindistan’ın durumunu sorarak, Hsüan-tsang’ın bu konudaki bilgisini görünce, onun kaçaklık suçunu bağışladı ve rahipliği bırakıp kendi hizmetine girmesini istedi. Hsüan-tsang, bu isteği geri çevirdi ancak, imparatora batı bölgelerine dair bir seyahatname yazacağına söz verdi. 646’da *Büyük T’ang Sülalesi’nin Batı Bölge Hatıraları* adıyla seyahatnamesini ve Budizm ile ilgili beş ciltlik çeviri kitabını yazarak imparatora sundu. İmparator, ona yazdığı mektubunda Budizm’e dair çok bilgisi olmadığını ancak on iki ciltlik hatıraları okuyacağını bildirdi.

Hsüan-tsang’ın seyahatnamesi on iki bölüm olarak 646’da hazırlanmıştır ve bu seyahatnamenin gerçeği günümüze değin ulaşmıştır. Hsüan-tsang’ın

¹⁰⁵ Tarihler tartışmalıdır fakat yapılan incelemelerle genel olarak kabul gören tarih aralığı budur.

seyahatnamesinin Çince, Japonca ve Korece olmak üzere üç değişik nüshası olup bunlar yayınlanmıştır. Stanlias Julien, 1857 ve 1858’te birinci, sekizinci, dokuzuncu ve on ikinci bölümlerini Çince’den Fransızca’ya çevirmiştir. 1888’de ise Samuel Beal tarafından birinci, beşinci, altıncı ve on ikinci bölümleri Çince’den İngilizce’ye *SI-YU-KI: Buddhist Records of the Western World Translated From The Chinese Of Hiuen Tsiang, A.D. 629* (Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Ltd., London 1906) adıyla çevrilmiştir¹⁰⁶.

Stein bu çevirilerden Fransızca olanı kullanmıştır¹⁰⁷. Öğrencilik yıllarındaki okuma metninin ötesinde şimdi, içeriğin bahsettiği bölgedeydi ve doğruluğunu değerlendirme fırsatı vardı. Hindistan tarihinin eski kayıtlarından biri olan eserin topografik anlamda doğruluğu Stein’ı şaşırttı. Bu kitabı Keşmir’deki küçük gezilerinden itibaren tüm keşif seferlerinde yanından ayırmamış, her daim başvuru kaynağı olarak kullanmış ve anlatımlarını kendi bulgularıyla karşılaştırarak değerlendirmiştir. Hatta ona *Budist Pausanias*¹⁰⁸ adını takmıştır.

Stein eserde anlatılan döneme ait kalıntıların örnekleriyle Lahor müzesinde karşılaştı. Lahor’a 1875’de gelen müze müdürü John Lockwood Kipling¹⁰⁹, burada kaldığı zaman içerisinde edindiği uzmanlık derecesine ulaşan bilgisiyle Stein’a yardımcı oluyordu. Ayrıca, akşamları evinde yapılan arkadaş toplantılarına onu da dâhil etmişti. Bu toplantılar vasıtasıyla Stein, sonraki yaşamında çalışmaları için desteğini hiç esirgemeyecek olan Fred Henry Andrews ile 1890 yılında tanıştılar ve dostlukları 50 yıl sürdü. Andrews, Stein’in buluntularının düzenlenmesi ve kataloglarının hazırlanmasında yardımcı olmuş, Stein’in seferleri ve buluntuları hakkında kitaplar yazmıştır¹¹⁰.

Bühler’den edindiği destek mektubu ile Stein, Hsüan-tsang’da da anlatılan bir tarihi eseri araştırmak için, Penjap’da yer alan Murti’de yapacağı arkeolojik kazıya,

¹⁰⁶ İsmail Hakkı Ergüven, “Hsüan-tsang’ın Seyahatnamesi (7. Yüzyıl) (Metin Çevirisi ve Değerlendirme)”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Çanakkale, 2011. Tez çalışmasının çeviri bölümünde, Samuel Beal’in çevirisi kullanılmıştır.

¹⁰⁷ Susan Whitfield, Aurel Stein, s. 47.

¹⁰⁸ Pausanias: Milattan sonra ikinci yüzyılda yaşamış ünlü Yunan coğrafyacı ve gezgin. Roma imparatorlarından Antonious Pius (MS 138-161) ve Marcus Aurelius (MS 161-180) zamanında yaşamıştır. Yunanistan’ın tasvirini yapan on ciltlik bir eser kaleme almıştır.

¹⁰⁹ Rudyard Kipling’in babası. Yazar, Hindistan’daki kişi ve ortamlardan esinlenerek bazı kitaplarını yazmıştır.

¹¹⁰ Sir Marc Aurel Stein Hakkında Yazılan Başlıca Kitaplar, Makaleler ve Yayınlanan Web Siteleri bölümüne bakınız.

otoritelerden destek istedi. 500 rupe destek aldı ve Andrews ile ilk kazı çalışmasını yaz tatilinde yaptılar. Arkeolojik bilgisi hiç olmayan Andrews Stein'dan bu alanda bilgi edindi ve o da Stein'a fotoğraf çekmeyi öğretti.

Tüm bu çalışmalarıyla birlikte asıl isteği kendini tamamiyle araştırmaya verebileceği akademik bir görevdi. Bombay'da profesörlük ya da onu masa başı çalışmadan uzaklaştırarak iş gezileri esnasında kendi bölge araştırmalarını da yürütebileceği müfettişlik görevi için başvurdu ancak kabul görmedi. Sadece maaşına zam yapıldı.

Hindistan'da göreve başladığından beri, kendisi gibi İngiliz memur ve subaylarının kaldığı Charing Cross Hotel'den 1894'de, Andrews'un eşi Alice ve çocuğuyla kaldığı Mayo Lodge'a taşındı. Burası Lahor'un batı yakasında yer alan büyük bir bungalovdu. Stein'ın kendisine ait yatak odası, oturma odası ve banyosu vardı.

1895 yazında Stein, daha sonra birçok defa yazılarını yazmak için geleceği, yazlık konaklama ve inziva yeri olan Mohand Marg'a¹¹¹ birkaç hafta için kamp yapmaya gitti. Mohand Marg, kasabadan Leh'e giden yol boyunca neredeyse 24 km uzaklıkta, Srinagar'ın kuzeyinde dağların içinde gizli, yaklaşık 3350m rakıma sahip, bir noktadan sonra patika yoldan devam edilerek ulaşılabilen bir dağ çayırıldı. Stein'ı keşif seferleri boyunca büyülemiş olan ve bu konuda çekmiş olduğu panoramik fotoğraflardan oluşan ayrı bir kitap hazırladığı zirvelerin manzarasının benzerine sahip, Keşmir ve Sind vadileri ile uzaktaki nehirleri ve gölleri gören çiçeklerle kaplı bir ortamdı. Çok düzenli ve disiplinli bir yaşam tarzı olduğu arkadaşları tarafından vurgulanan Stein'ın, çalışmalarının arasında doğadan lezzet almayı da bilen bir kişiliğe sahip olduğu, mektup anlatımlarına ek olarak çekindiği fotoğraflardan da anlaşılmaktadır. Burası hem çalışabileceği hem de doğada bulunabileceği bir yerdi. Haziran'ın başlarından itibaren, soğuğun bastırdığı ekim ortalarına kadar burada kalırdı.

1897 yılında Paris'te 11. Uluslararası Oryantalist Kongresi yapılacaktı ve Stein Rajatarangini'nin çevirisini tamamlayıp, baskısını yaptırarak bu kongreye yetiştirmek istiyordu. Hem çevirisini yetiştirmek hem de kongre tarihinde Avrupa'da bulunmak için işinden izin alarak orada bulundu.

¹¹¹ Marg kelimesi yüksek dağ, otlatma çayırı, yayla anlamındadır.

1896'da Fox Terrier cinsi bir köpek aldı ve adını Dash koydu. Hayatının sonraki dönemlerinde Dash öldüğü zaman başka bir tane edinerek, keşif seferlerinin en aşılmaz dağ geçitlerinde dahi yanından bu cins köpekten bir tanesini daima bulunduracaktı ve hepsi için Dash I, Dash II, Dash VII gibi aynı ismi kullanacaktı. Bunlar çekindiği kişisel fotoğraflarında yanında yer almaktadır, hangisinin olduğunun detaylı bilgisi, Stein'in fotoğraflara düştüğü notlardan anlaşılmaktadır.

1896 ve 1897 yılları aynı zamanda Avrupa'dan Hindistan'a gelen bilim adamlarıyla tanıştığı ve araştırmalarına katıldığı dönemdi. Sylvain Levi¹¹², Eduard Chavannes¹¹³ ve Alfred Foucher¹¹⁴ bunlar arasında yer almaktadır. Büyük İskender'in güzergâhında bulunan Swat'a¹¹⁵ Foucher'ın gezisine katıldı. Fakat Avrupa'ya yapacağı seyahatinden dolayı uzun bir gezi olmadı.

Kongreye katılmak için yaptığı Avrupa seyahati Stein'in, geleceği için aklındaki birçok planı yeniden gözden geçirmesine neden oldu. İlk olarak baskısı yetişmemiş olan Rajatarangini'nin sadece birinci cildinin baskıdan önce ciltsiz olarak hazırlanan son kopyasını tanıtabildi ve baskısı ancak 1900 yılında yapıldı. İkinci olarak, kendisinin gördüğü el yazmalarından çok daha eski zamana tarihlendirilen el yazmaları üzerinde Hoernle'nin çalıştığını gördü. 1890'da Lieutenant Bower isimli İngiliz ordu subayı, Kuça'da edindiği ağaç kabuğunda yer alan yazmaları Kalküta'da Bengal Asiatic Society'ye gönderdi. Daha sonra *Bower el yazmaları* olarak bilinecek bu eserler üzerinde Hoernle çalışmış ve milattan sonra V. yüzyıla ait Sanskritçe metnin, hem Hindistan metinlerinin çok eskiye dayandığının hem de Hindistan etkisinin Doğu Türkistan'a İslamiyet öncesi dönemlerde ulaştığının kanıtı olduğunu, 1891'de yayınlamıştı. O dönemde Hindistan, Afganistan ve Doğu Türkistan, İngilizler, Ruslar ve Çinliler için stratejik bir bölgeydi ve hepsinin bölgede asker ya da araştırmacı olarak adamları bulunmaktaydı. Dolayısıyla ele geçen buluntuların Rus subaylar aracılığıyla götürülmesi ihtimali yüksekti. Hoernle alanında yetkili olarak bulunan her eserin kendine ulaştırılmasını İngiliz görevliler arasında duyurdu.

¹¹² Sylvain Levi (1863-1935), oryantalist ve Hindoloji uzmanıdır. Toharca metinler üzerinde çalışmıştır.

¹¹³ Eduard Chavannes (1865-1918), Çin tarihi ve dini inançları hakkında uzman Fransız Sinologtur. 1889-1893 yıllarında Çin'de geziler yapmıştır. 1907'de yaptığı Çin seyahatinde, kaynakları tarayarak Türklerle ilgili bilgi toplamıştır. Sima Qian'ın *Shiji* adlı eserini çevirmiştir.

¹¹⁴ Alfred Charles Auguste Foucher (1865-1952), Fransız bilim adamı, Hindistan ve Afganistan bölgesinde Budizm heykelleri üzerinde araştırmalar yapmış bunlarla Grek dönemi heykeller arasında bağlantı olup olmadığı sorusunu sormuştur.

¹¹⁵ Günümüzde Pakistan'ın kuzey uç bölgesinde yer alan antik kent.

O dönem Kâşgar'da gayri resmi İngiliz temsilci ki asıl görevi Rus konsolosu N. Petrovsky'nin adımlarını takip etmek olan George Macartney, Hoernle'ye yardımcı olan birinci kişi konumundaydı. Fransız kâşif Dutreil de Rhins'in elde ettiği eserlerden bazıları üzerinde de çalışan Hoernle, Hindistan, Doğu Türkistan ve Afganistan bölgesinde bulunan yöresel dillerin örneklerini ortaya çıkartarak, dergilerde yayınlamıştır.

1886 yılında kongrelerin Viyana ayağında Hoernle ile tanışan Stein, onun çalışmalarını dergilerden takip ediyordu. Paris'teki sunumlarını da görmüştü. Kendisi on yıldır bölgede çalıştığını, bölgenin insanını tanıdığını ve dil bilgisinin bu tarz yazmalarla karşılaştığında değerlendirebilecek düzeyde olduğunu düşünerek ilk defa Kâşgar'dan yola çıkarak Hotan'ı kapsayacak bir keşif seferi fikrini tasarladı. Bunu kongrede karşılaştığı kişilerle istişare etti. O dönemde kendinden önce Doğu Türkistan'da bulunan, Yüzbaşı Deasy ve Sven Hedin gibi gezginlerin raporlarını, makalelerini edindi.

Burada karşılaştığı diğer bir kişi Armin Vambery idi. Çalışmalarını takip etmiş, Budapeşte'de üniversitede Stein için Hind-İran filolojisinde yeni bir kürsü açılması teklifini planladığını bahsetmişti. Bu Avrupa'ya dönme planlarını destekliyordu ama ancak 1898'de sonuçlanacaktı.

Diğer yandan, vaftiz edilerek asimile edilmeleri Yahudilerin yaşadığı sıkıntıları hafifletmiyordu. Avrupa'nın bazı bölgelerinde var olan Yahudi karşıtı eylemler ve oluşumlar, Stein'in ağabeyini ve dayısını endişelendiriyordu ve onun Hindistan'da kalmasının belki de daha güvenli olabileceğini düşünüyorlardı.

Avrupa gezisinden Kasım 1897'de geri döndü. Mayo Lodge'a, Percy Stradford Allen taşınmıştı. Percy Stafford Allen, Oxford Corpus Cristi College mezunuydu ve buraya 1897'nin baharında Stein gibi ekonomik nedenlerle gelmişti. 28 yaşındaydı ve Government College'a tarih profesörü olarak atanmıştı. Avrupa'da Erasmus hakkında araştırma yapıyordu. Allen'lar ile Stein hayatlarının sonraki dönemlerinde sürekli mektuplaşmışlardır ve Percy Stafford Allen'in Corpus Cristi College'da çalışmaya başladıktan sonra Stein'in Oxford'da kaldığı dönemlerde onların misafiri olmuştur. Helen Allen eşinin hayatını anlatan kitabında Stein'in

mektuplarından çok faydalanmıştır¹¹⁶. Percy Stafford Allen'ın kız kardeşi ile Stein arasında olabilecek bir evlilik niyetinin bahsi, o dönemde Percy Stafford Allen'ın nişanlısı ve misafiri olan Helen'in, ailesiyle mektuplarında yer almış fakat Helen konuyu daha Stein'a söylemeden, *on dev için yeterli olacak enerjisiyle zeki ve faal küçük adam, araştırma yapmaya ve çalışmaya o kadar odaklanmış ki, karşılaştığı bayanı ikinci defa düşünecek türde bir insan değil*, şeklinde cevap yazarak reddetmişti¹¹⁷.

Her biri eğitimliydi ve Avrupa'ya dönme hayallerini her daim koruyarak, Hindistan'da *geçici* işlerinde hizmet veriyor, aynı zamanda düzenledikleri geziler, tenis partileri, uzun sohbetli akşam yemekleri ile buradaki zamanlarını sıkıcı olmaktan kurtarıyorlardı. Birbirlerine lakaplar takmışlardı. Stein'in lakabı, *General*'di. Bu onun hem idare eden, yöneten özelliğini hem de evin en yaşlısı olduğundan dolayı kendisine duyulan saygıyı yansıtıyordu. Keşif seferlerinde ekibinde Türklerle çalıştığı dönemde buna *Bey(Beg)* kelimesi de eklenerek *General Bey* haline geldi. Gruba daha sonra yeni bir çift May ve Thomas Arnold katıldı. Arnold'da diğerleri gibi sonraki yaşamında Stein'a desteğini esirgemeyecek olan kişiler arasına girmişti.

Paştunlar'ın¹¹⁸, bugün Pakistan'ın kuzeyine ve Afganistan'ın kuzeydoğusuna denk gelen bölgede çıkardıkları isyanı bastırmak için, 1897-1898 kışında bölgeye İngiliz askeri güçleri bir sefer düzenlediler. Swat'ı da kapsayan bölgeyi Stein zaten biliyordu, hazırladığı küçük bir sefer heyeti ile 5 Ocak 1898'de yola çıkıp, sonradan yetişerek onlara katıldı. Şubatın başlarında döndü. Hem askerlerin baskın esnasında yaptıklarını hem de kendi gezisini anlatan yazısı sonraki yıl yayınlandı.

Mayo Lodge'a döndüğünde, Andrews'ün Londra'da işe başladığı için ayrıldığını ve ailesiyle birlikte buradan ayrıldıklarını gördü. Çok geçmeden Vambery'den başvurusunun kabul gördüğü ve başkanın onayını beklediği haberi geldi. Bununla birlikte, aynı yılın yazında Mohand Marg'a Rajatarangini'nin son yazılarını yazmak için gittiğinde, aslında kafasında planladığı Taklamakan Çölü'nü çevreleyen tarihi güzergâhta, Hoernle'nin üzerinde çalıştığı eserlerin devamını

¹¹⁶ Sir Marc Aurel Stein Hakkında Yazılan Başlıca Kitaplar, Makaleler ve Yayınlanan Web Siteleri bölümüne bakınız.

¹¹⁷ Annabel Walker, Aurel Stein, s. 54.

¹¹⁸ Afganistan'ın güneydoğusu ile Pakistan'ın kuzeydoğusunda yaşayan ve Peştuca konuşan halk, Afganistan nüfusunun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Afgan adının bütün Afgan halkı için kullanılmaya başlanmasından önce bu adı taşıyorlardı.

bulmayı ümit ettiği keşif seferinin detaylarıydı. Bunun için daha önce yapılmış seferlerin raporlarını inceliyordu. Sven Hedin'in *Through Asia*'sı başlıca kaynağı olmuş, üzerinde çok detaylı çalışmıştı.

Tepelerin, çöllerin ve şehirlerin isimlerini; hikâyeleri ve batıl inançları, develerin ücretleri; su için demir tankların kullanımı; kürek ve halat ile çölde develeri beslemek için tahin yağı ihtiyaçları; kum tepelerinin yükseklikleri ve yılın değişik zamanlarındaki sıcaklıklar; satın almaya ihtiyaç duyacağı çeşitli şeylerin Türkçe adları; Hedin tarafından işe alınan adamların ve farklı şehirlerden yerel yetkililerin isimleri; adım uzunluklarının (ölçü olarak) sanılan ve gerçek ölçüsü arasındaki farkı; götürülen hazırlıkların miktarı ve ihtiyaç duyulan adam sayısı; suyun konumu; kar gözlüklerinin ve susuzluğu gidermek için sigaraların kullanışlılığı gibi birçok not aldı¹¹⁹.

Ağustos 1898'de Penjap vali yardımcısına, 10 Eylül 1898'de tekrar Penjap yönetimine, sonraki yıl yapmayı planladığı keşif seferinin teklifini sundu. Çalışma sahasını Hotan bölgesi olarak gösterirken, onayı hızlandırmak için, Sven Hedin ve Rusların bölgeye planladıkları diğer olası keşif seferlerini vurguladı. Keşif seferi için teklifi alçakgönüllü bir miktardı, 6800 rupe yani 450 pound¹²⁰.

1897'de Avrupa'dan geri döndüğünden beri Hoernle ile olası keşif seferi ve Doğu Türkistan bölgesinde bulunması muhtemel olan eserler hakkında yazıyorlardı. Hoernle 1899'da Kalküta Medresesi müdürlüğü görevinden emekli olacaktı ve Arapça bilmemesine rağmen, Stein'ı bu görev için üst makamlara tavsiye etti. 1898 yılbaşı tatilini Stein, Hoernle ile geçirirken, Bengal yönetiminden teklif mektubunu aldı. Mektup, beş yıl sonra 1000 rupe'ye çıkması koşuluyla 800 rupe maaş, 250 rupe kişisel masraflar için aylık ödenek, okul müdürü için tahsis edilen ücretsiz kalacağı lojman tarzında bir ev ve bu görevle Hindistan eğitim sisteminin bir üyesi olacağı için emeklilik hakkı içeriyordu. Stein, bu yeni işinin kendisine yaz tatillerinde gezilere çıkmaya fırsat sunacağını, başta kira gibi bazı harcamaları azalacağından kendi planları için daha kolay para biriktirebileceğini ve aynı zamanda maaşının da ödenmeye devam edeceğini düşündü. Zaten Budapeşte'de tasarlanan iş

¹¹⁹ Annabel Walker, Aurel Stein, s. 60.

¹²⁰ Susan Whitfield, Aurel Stein..., s. 23.

durumundan bir haber gelmemişti ve Stein keşif seferine çıktıktan çok sonra bile gelmeyecekti.

1899'un ilk aylarında, yeni görevine başlamak için Lahor'dan ayrılacaktı. Yapması gereken keşif seferinin izin işlemleri, Mayo Lodge'daki eşyalarının satışları ve Rajatarangini'nin tamamlanması gibi birçok işleri vardı fakat vakti çok kısıtlıydı. Seferi ertelemesi gerektiğini kabullendi.

Mart 1899'da Hindistan genel valisi olan Lord Curzon'a¹²¹, Lahor Müzesi ziyaretinde Gandhara sanatı koleksiyonunu tanıtması için rehberlik etti ve bu sırada bahsettiği Hotan bölgesi keşif seferi planına ondan destek gördü.

Hoernle, çeşitli yerlere Stein'in keşif seferine destek almak için mektuplar gönderiyor kendisini *keşif seferinin fikir babası* olarak tanıtıyordu. Dahası Stein'a, yanına diğerk alanlarda uzman araştırmacılar olarak sonuçları birçok alana ışık tutacak olan geniş seferli bir sefer yapmasını tlyordu. Stein ise Hotan bölgesini ilk görecek olan arkeolog olmayı planlıyordu. Heyeti genişletmenin, rakiplerinin bölgeye yoğunlaşmasına neden olacağını düşünerek, Hoernle'nin fikrinin kendisine yönelik, tanınma amaçlı ve hırs yüklü olduğunu düşünüyordu. Stein sefer raporunun önsözünde Hoernle'ye teşekkürlerini bildirmiş fakat ne mektuplarında ne de diğerk notlarında, hiçbir şekilde Hoernle'nin fikir babası olduğuna dair bir durumundan bahsetmemiřtir¹²².

Mart 1899'da Stein, Kalküta'ya taşındı. Çok geçmeden, Bengal yönetiminden, Sir John Woodburn, 1900 Temmuz ayından itibaren on iki aylık geçici izin verilmesini resmi olarak onayladı. Toplamda 9000 rupeyi bulan seferin kaynağı, Hindistan, Pencap ve Bengal yönetimi arasında paylaşılacaktı ve 2000 rupelik ek bir destek ise Stein'a harita hazırlama araştırmaları için Survey of India'dan yapıldı. Buluntular ilk olarak Londra'da değerkendirilecek, belirli müzelere dağıtımlarına sonra karar verilecekti. Foreign Office Çin pasaportunu düzenledi ve Hotan bölgesindeki görevini tamamladıktan sonra Batı Türkistan zerinden Avrupa'ya seyahat edebilmesi için izin ıkardı¹²³.

¹²¹ Lord George Nathaniel Curzon (1859-1925): 1898'de Hindistan'a genel vali olarak atandı. 1922 İngiltere kabinesinde Dışışleri bakanı olarak görev aldı ve 1923 Lozan görüşmelerinde İngiliz heyetine başkanlık etti.

¹²² Annabel Walker, Aurel Stein, s. 63.

¹²³ Annabel Walker, Aurel Stein, s. 66.

Bu gelişmelerden sonra, seferi için hazırlıklarını tamamlarken Stein, Pandit Govind Kaul'ün 53 yaşında tifodan öldüğü haberini aldı. Yakın dostlarından biri olan Kaul için 2 Ekim 1922 tarihinde anı yazısı yazmış, 1923 yılında yayınlanmıştır¹²⁴.

Keşif seferine hazırlık adımlarından biri Türkçe öğrenmek için Batı Türkistan'dan getirttiği Mirza Alim idi. Sefer boyunca ona hem Türkçe iletişim kurmada hem de günlük çalışmalarda yardım edecekti. Sefer öncesinde şehre yakın birlikte yaptıkları kısa gezilerde alıştırılmalara başlamışlardı. Bu gezilerin birinde Stein, C. E. A. W. Oldham ile tanıştı. Oldham Stein'in vefatından sonra onun hakkında yazılar yazdı. Yeni arkadaşı Stein'in arkeolojik amaçlı gezilerde ve araştırmalarda ne kadar maharetli olduğunu hemen anlamıştı.

İşlerin bu şekilde yolunda gitmesine rağmen, Stein Kalküta'yı sevmemişti ve eğer arkeolojik bir kadro olmayacaksa, eğitim kurumlarını denetleyeceği müfettişlik görevi için başvuruda bulundu. Böylece gittiği bölgelerde tarihi araştırmalarda yapabilecekti.

1900 bahar döneminde medrese veba salgını tehdidinden dolayı erken tatil edildi. Bu da Stein'in işine gelmişti. Sefer başlangıç tarihini mayısın sonuna çekti. Kâğıt üzerinde listelediği sefer hazırlıklarını hayata geçirmek için ilk olarak Lahor'a döndü. 1898'de sefer fikri ilk kez oluştuğundan beri bu konuyla alakalı olarak bilgi topluyordu. Kâşgar'da yaşayan George Macartney'den el yazma eserlerin satın alınabileceği yerler, ücretler, çevirmen bilgileri, iklim, midilli ve katırları nasıl edineceği bilgisi gibi verileri elde etmek için onunla mektuplaşıyordu. Ravalpindi cephaneliğinden iki tüfek ve iki revolver ödünç aldı. Kıyafetlerini edindi. Fakat diğer sefer malzemelerinin çoğu İngiltere'den Keşmir'e gönderilecek, Stein oraya vardığında alacaktı. Daha önceki bölümlerde bahsedilen *Hsüan Tsang'in Seyahatnamesi*, Hedin'in *Through Asia*, Curzon'un *The Pamirs and the Sources of the Oxus*, Moore'un *Family Medicine* isimli kitapları ve seyahati esnasında işine yarayacak benzer kitapları derleyerek hazırladı. 1 Nisan'da Ravalpindi için yola çıkarken, insani ihtiyaçların listesini de yapmıştı: branda bir banyo, yün kaplı çadırı için çürümeyen ve su geçirmeyen yer örtüsü, kandiller, deve örtüleri, sıkıştırılmış yiyecek tabletleri, reçel, çikolata gibi. Ne kadar yiyecek tüketileceği ve bunların ücret tahminlerine varana kadar tüm detayları not ederek hesaplıyordu. Hindistan

¹²⁴ Sir Marc Aurel Stein Bibliyografyası bölümünde yer alan 1923 yılında yayınlanmış olan *In Memoriam Pandit Govind Kaul 1846-1899* isimli başlığa bakınız.

asillı harita uzmanı Ram Singh, Hokand'dan kendi hizmetini yapacak olan Türk Mirza Alim, Stein'in hazım sorunlarından dolayı her yemeği yiyemediği için, Macartney vasıtasıyla bulduğu, ona yemek pişirmek için Kaşgar'da gruba katılacak olan Doğu Türkistan'dan Sadak Akhun ve diğer kişilerin yemeğini yapıp, hizmetini görmek için Jasvant Singh¹²⁵ grubu oluşturan diğer üyelerdi. Ram Singh ve Jasvant Singh, daha önce Doğu Türkistan ve Tibet'e seyahat eden Yüzbaşı Deasy'e eşlik etmişlerdi. Stein onların bu deneyimlerinden, seyahatleri boyunca faydalanmayı planlıyordu.

Bu arada Mayo Lodge'dan edindiği arkadaşları somut anlamda destek vermeye başlamışlardı. Andrews, İngiltere'den gelen ikmal maddelerini takibini, konserve, kurutulmuş sebze tarzında dayanıklı tüketim gıdalarını teminini, kamera, dürbün, toz mürekkep, sağlık sandığı gibi malzemelerin satın alma işlerini yürütüyordu. Aynı zamanda Stein'in kitabı için kapak tasarlıyordu. Arnold, Rajatarangini'nin çevirisinin final kopyasını kontrol ederek Londra'daki yayıncıya gönderdi. Stein'in diğer kitapları için aynı işlemleri daha sonra Allen'lar yapmışlardır.

Stein, Nisan'ın sonunda Keşmir'e gelmişti ve hazırlıklarına burada devam ediyordu. Katırlar için sandık ve *kiltas*¹²⁶ almış, yardımcıları için ceketler ve kıyafetler sipariş etmişti. Survey of India'dan gönderilen, *gizli* olarak kaşeli, *Eastern Hindikush Gazeteer*'in kopyalarını aldı. Sefer boyunca bulunması muhtemel adresleri ağabeyi Ernst'e gönderdi. İşlerini tamamladıktan sonra, şehrin dışında, sefer için işe alınan yardımcılarıyla Mayısın son haftasında buluşmak üzere anlaştıkları *Chinar Bagh* kamp alanına giderek, onları beklediği süre zarfında Rajatarangini'nin çevirisiyle ilgili hala yapması gereken işlerini tamamladı. İki yıl önce kaybettiği hocası George Bühler'i giriş yazısında anmıştı. Kitabın, ebadı ve içeriğinden dolayı maliyeti 552 pound'du ve bunun 117'si düzeltme ile prova baskılarına harcanmıştı.

Mayısın son haftasında yardımcıları geldi. 29 Mayıs'ta botlara yüklenen sefer hazırlıkları ile nehir yoluyla Wular Gölü'nün kuzeyindeki Bandipur'a gitmek üzere yola çıktılar ve 30 Mayıs sabahı ulaştılar. Gün boyunca yüklerin tartılması, numaralandırılması ve paketlenmesi işlerini yaptılar. 31 Mayıs 1900 tarihinde,

¹²⁵ Susan Whitfield, *Aurel Stein...*, s. 26.

¹²⁶ Kiltas: Yöreye ait bir kelime, deri kaplı taşıma sepeti anlamındadır.

yüklerin 16 midilliye yerleştirilmesiyle birlikte küçük sefer grubu Gilgit'a doğru yola koyuldu.

2.3. Orta Asya'ya Birinci Keşif Seferi (31 Mayıs 1900 - Mayıs 1901)

İki yıldır tasarladığı seferi hayata geçirirken, başvuru kaynağı olarak yanına aldığı kitapları inceliyordu. Marco Polo'nun Asya seyahatini anlatan, İngilizceye çevirisini ve editörlüğünü Sir Henry Yule'nin yaptığı *The Book of Ser Marco Polo the Venetian Concerning the Kingdoms and Marvels of the East*¹²⁷ adlı kitap, bunlardan biri idi. Çevirmenin, daha Londra'da iken Stein'in gelecek hayallerine Hindistan'ı ve dahası doğuyu sokan akıl hocalarından biri olması, bu kitabı daha değerli kılıyordu. Hsüan-tsang ve Sven Hedin gibi daha önce bahsettiğimiz kişilere ilaveten, Sir Douglas Forsyth, Prejevalsky, Klementz adlı araştırmacıların da kitaplarını okumuş, incelemişti. Bunlar arasında Hedin'in kitapları güncel olması nedeniyle, içeriği daha geçerliydi. Tüm bu kitabı bilgilere ilaveten, bölge hakkında devamlı yazıştığı kişi George Macartney'di. Onun tavsiyesi ile önce Kâşgar'a gidecek sonra gezisine devam edecekti. Macartney, Stein'a, pasaportunda amaç olarak *bilimsel araştırma* yazmasının pasaport kontrol noktalarında yetersiz kalacağı ve ona farklı gözlerle bakılabileceği konusunda uyardı. Neden bu seyahati yaptığı detaylı olarak belirtilmesi gerekiyordu. Hatta kendisi, Kâşgar'da yer alan Çin kurumlarında, Stein'in Çin'in kontrolünde olan bölgelerde zorluk yaşamaması için pasaportu tekrar işletti¹²⁸.

Kuzeyde, Hindukuş, Karakorum ve Pamir dağları olmak üzere yüksek rakımlara sahip dağ sıraları yer almaktaydı ve Kâşgar'a gitmek için bunları aşmak gerekiyordu. Düzenli bir yol olmadığı gibi, var olan sınırlı sayıdaki geçitler ise yılın yaz mevsimine denk gelen üç ayı boyunca açık oluyordu. Bunlardan biri Swat yoluydu. Stein daha önce iki defa burada bulunduğu için, yeni bir güzergâhı

¹²⁷ Birinci ve ikinci baskısının çevirisi ve editörlüğü, Sir Henry Yule tarafından yapılmış ve 1871 ile 1875 yıllarında yapılmıştır. Üçüncü baskısı Henri Cordier tarafından tekrar gözden geçirilerek 1903 yılında yayınlanmıştır. Her üç baskının yayın bilgisi London, John Murray şeklindedir. *Ser Marco Polo: Notes and Addenda to Sir Henry Yule's Edition, Containing the Results of Recent Research and Discovery*: Henry Cordier tarafından editörlüğü yapılmıştır, John Murray, London, 1920. *The Travels of Marco Polo The complete Yule-Cordier Edition*: 1993'te baskısı yapılan bu kitabın birinci cildi, *The Book of Ser Marco Polo...* adlı kitabın, ikinci cildi ise *The Book of Ser Marco Polo...*'nin devamı ve *Ser Marco polo: Notes and Addenda to Sir Henry Yule's Edition...* adlı kitapların orijinal tıpkı basımlarıdır. Bu bilgiler 1993 basımlı Dover edisyonunun yayın bilgileri sayfasından alınmıştır.

¹²⁸ Annabel Walker, Sir Aurel Stein, ss. 76-77.

denemeyi tercih etti¹²⁹. Bu yol planında, Gilgit'a varmak için kuzeye doğru zor geçitler içeren yaklaşık 320 km, 12 günlük yolları vardı. Tragbal Geçidi'ni içeren yüksek dağlarda ilerlediler. Hava koşullarından dolayı yılın ancak üç ayı açık olan bu yol, dağın kenarlarında diğer tarafı uçurum olan patikaları içeriyordu. Yüksek doruklarda tehlikeli değilse, gece yarısından hemen sonra yola çıkarak, güneş karı eritmeden yol kat etmeye önem gösterdiler. Bazen tek geçiş noktaları kardan köprülerdi, bazen suya kapılıp hayati tehlike atlatan grup üyeleri ve hayvanları oldu. Stein eskilere dair izler bulma hevesiyle bu yolu tercih etmiş, Hindistan yönetiminden özel izin istemişti. Keşmir, Pencap ve Gilgit arasındaki iletişimi hızlandıran telgraf hattı, İngilizlerin buraya kattığı yenilikti. Ayrıca geldiği dönem politik olarak uygun bir dönemdi, bölge daha sakindi ve Stein, grubuyla birlikte rahatça ilerleyebiliyordu.

5 Haziran'da Burzil geçidine ulaştılar. Tüm bu zorlu ilerleyişe Dash'da eşlik ediyordu. Mirza Alim, ona Yolcu Bey¹³⁰ lakabını takmıştı ve Stein Mirza Alim için, *Hindistan'ın kast sistemiyle kısıtlanmadıklarını ve benim sadık arkadaşlığım için, sevgisini göstermeğe asla tereddüt etmediğini*, yazdı¹³¹. Sonraki durakları Astor'du ve bu rakımın daha düşük olduğu, havanın daha sıcak olduğu bir rotaydı. Gilgit'a birkaç günlük mesafede, oranın temsilcisi Yüzbaşı John Manners Smith'in av seferi için çıktığı kamp alanını ziyaret ettiler. Burada üç gün kaldıktan sonra, sonraki noktaları Hunza için 15 Haziran'da yola çıktılar. Gilgit şehir merkezine uğramadan, iki dağ arasında akan Hunza Nehrine çok yakın patika yolda güçlkle ilerlediler, bazı yerlere halatlarla portatif merdivenler yapılmıştı. Bu bölümde Stein, olası bir kaza ihtimalinden dolayı, özellikle fotoğraf makinelerini içeren yükleri yakın yerleşim yerlerinden tuttuğu hamallara taşıttı. Gilgit ile Hunza vadisi arasında, Rakaposhi Dağı'nın zirvesine inşa edilmiş ve bugün Unesco Dünya Kültür Mirasına alınmış olan, Baltistan hisarını¹³² ziyaretinde, Mir Muhammed Nazım ile Farsça konuştu. Hunza vadisine özgü yerel dilleri Burisheski, ne Hint diline, ne Farsçaya ne de Türkçeye benziyordu. Filolog özelliğiyle konuya yaklaşan Stein, vadinin ilerisinde Gulmit halkını bulduğu için mutlu oldu. Grubu da onun bu yönüne hizmet eder

¹²⁹ Susan Whitfield, *Aurel Stein...*, s. 26.

¹³⁰ Yazar hem bu lakabı Türkçe olarak yazmış hem de Sir Traveller olarak İngilizceye çevirisini yapmıştır.

¹³¹ Annabel Walker, *Sir Aurel Stein*, s. 80.

¹³² Bakınız, Unesco Dünya Kültür Mirası web sitesi Baltit Fort: <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/1882/>

derecedeydi: Wakhi rehberleri ve hamalları ile Hunza hamalları Burisheski dilinde iletişim kuruyor, topoğraf Ram Singh ve Rajput aşçısı Hint dilinde konuşuyordu. Stein, kendi hizmetçileri ile Türkçe konuşurken, Wakhilerle ve ziyaret ettiği köylerdeki halkın eğitimlileri ile Farsça iletişim kuruyordu. Grup yolun düzgünlüğü açısından daha güvenli bir noktaya geldiklerinde, yöreden tuttıkları hamallar 26 Haziran'da geriye döndüler.

Haziran'ın sonlarında Stein, Hindistan ve Çin işgal toprakları arasında doğal sınırı oluşturan Pamir dağlarını geçiyordu. Hala burada yaşayan konargöçer bir Kırgız boyu ile karşılaştı. Grubundaki harita uzmanı bölgenin haritasını çıkarırken, Stein Wakhan vadisinde geziler yaptı. Baktia ve Soğdian bölgelerini de incelemek istiyordu fakat Afganistan'dan izin çıkmamıştı.

29 Haziran'da Stein ve grubu, Kilik geçidinde konakladılar ve artık Çin'in işgalinde olan toprakta idiler. 1900 yılında, Çin'de yabancılara tanınan imtiyazlardan dolayı zarar gören grup Boksör İsyanını çıkarmıştı ve yabancılardan hepsinin sınır dışı edilmesini talep ediyordu. İsyan Ağustos'ta bastırıldı, fakat Stein'in bölgede bulunduğu dönem isyanın sıcak dönemi değildi. Onun güvenliğinden Hindistan yönetimi sorumlu olduğu için telgraflarla durumdan Stein'in çevresindeki Manner Smith ve George Macartney gibi, yakın kişileri haberdar eden ve Stein'i uyararak, geri dönmesini belirten çok sayıda telgraf gönderdi. Temmuzun başında Sarıkol'da konaklıyordu. Burada konudan haberdar olan Stein, 7 Temmuz'da konuya uygun cevap vererek, kibarca reddetti. Macartney'in bulunduğu Kâşgar sakindi ve ayrıca Doğu Türkistan bölgesinden sıkıntı çıkmayacağını biliyordu ki öyle de oldu.

Stein'in grubunun yaklaştığının haberini alan Macartney, Taşkurgan'a karşılama ekibi gönderdi ve grupla buluştular. Şehri harabeye çeviren 1895 depreminden sonra halk çevre köylere taşınmıştı. Antik duvarlar ve son zamanlarda inşa edilen kale duruyordu. Bölge halkı hem kendi dillerini hem de Farsça ve Türkçe konuşabiliyordu. Çin yetkililerden şehrin arkeolojik kısmını incelemeye izin alamayınca, 10 Temmuz'da Ram Singh ile birlikte gece işe koyuldular. Hedefleri *buzdağlarının babası* Mustagh-ata'ydı. Bir noktadan sonra Dash'ı kamp alanında bırakarak, orada yaşayan kişilerden edindikleri yaklar ile yollarına devam ettiler. İncelemelerinden sonra 23 Temmuz'da buradan ayrıldılar ve 28 Temmuz'un geç saatlerinde Taşmalık vahasına vardılar. Ertesi sabah grubunu takip etmesi için bırakarak Sadak Akhun ile erkenden yola koyuldular. Yaklaşık 80 km yol kat ederek

şehrin kapıları kapandıktan sonra Kâşgar'a ulaştılar. Macartney'in yaşadığı ev olan Çin Bağı duvarların dışında yer almaktaydı. İki aylık yolculuktan sonra vardığı Kâşgar'ı ziyaret eden ilk arkeologdu.

Batı Türkistan'ın en mühim yerleşim yerlerinden biri olan Kaşgar, Aksu'dan ve Yarkent'ten gelen Güney İpek Yolu kolları ile Batı Türkistan, Afganistan, İran ve Hindistan yolunun birleştiği nokta olması sebebiyle, İlkçağdan itibaren önemini korumuştur. 1759'da Çin Tarım havzasının tamamını işgal ederek, merkezi Yarkent olan mahalli bir yönetim kurdu. Sömürüye dayalı bu yönetim, bölgede yaşayan Müslüman Türklerin ayaklanmasına neden oldu ve Yakup Beg, Hindistan'daki İngiliz idaresiyle anlaşarak 1870'de bölgede Kaşgar Hanlığı'nı kurdu. İngiltere için, Hanlık Rusya'ya ve Çin'e karşı arada bir tampon bölge rolünü üstlenecekti. Thomas Douglas Forsyth ve Robert Show'un 1970'deki Kaşgar ziyaretleri, bu konu ile ilgiliydi. Her ne kadar yazılı bir anlaşma olmasa da ekip ve Ruslar arasında, yeni kurulan bu devlet ile ilgili konular konuşulmuştur. Hanlığın sınırları, Aksu, Kuça, Korla, Karaşahr, Turfan, Urumçi, İli, Yarkent şehirlerini içermektedir. Yakup Beg, elçi olarak Seyyid Yakup Han Töre'yi İstanbul'a gönderdi. Hanlığın, Osmanlı Devleti'ne tabii olduğunu Padişah Abdulaziz'e bildirdi. Osmanlı Devleti, Kaşgar ordusunu eğitmek üzere subaylarla birlikte 2000 tüfek, 6 adet Krupp topu, Kâşgar'da imal edilmek üzere kapsül ve barut imal aletleri verdi. Bunun üzerine Yakup Beg, 1872'den itibaren hanlığın hâkim olduğu yerlerde, hutbeyi Padişah adına okutturdu ve sikkeleri onun adına bastırdı. Çin'in baskılarına karşı 1877'de tekrar Osmanlı'dan yardım istedi fakat Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu 93 Harbi'nden dolayı istediği cevabı alamadı. 1877 yılında Yakup Beg'in vefat etmesi, bölgedeki Müslümanları ümitlendiren bu devletin ömrünün kısa sürmesine neden oldu. Ondan sonra Türkistan ileri gelenlerinin kendi içinde anlaşamaması bölgedeki Müslüman birliğini bozdu¹³³.

Stein'in ziyaret ettiği tarihlerde, tekrar Çin'in işgalinde olan Kâşgar'da, Rus konsolos Petrovsky aracılığıyla, Rusya'nın da etkisi oldukça fazlaydı. Bir diğer nedeni Rusya'ya giden Transcaspian Demiryolunun, Andijan istasyonunun Kâşgar'da olmasıdır. 1900'de şehirde bir Rusya bankası açıldı ve buradaki nakit para

¹³³ R. Rahmet Arat, "Kâşgar", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul; Milli Eğitim Basımevi, 1993, C. 6, ss. 405-412. Keith Hitchins, "Kâşgar", İslam Ansiklopedisi, Ankara; Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, C. 25, ss. 7-9. S. Gömeç, "Doğu Türkistan'da Yakub Han Dönemi ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri", OTAM, sayı 9, 1998, ss. 149-153. Susan Whitfield, *Aurel Stein...*, s. 30.

değişimi rubleydi. Altı yıl sonra yapılacak olan, Andijan'a uygun nakliye yolu inşasının bahsi geçiyordu¹³⁴. Birbirinden 11-12 km uzaklıkta eski ve yeni olmak üzere iki yerleşim yeri bulunmaktaydı. Eski şehrin 40 bin kişilik nüfusunu, Uygurlar, Kırgızlar, Tacikler, Pathanlar, Pencap'tan tüccarlar ve bazı Çin'li etnik gruplar oluşturuyordu. Ağırlıklı konuşma dili Türkçeydi fakat Farsça da konuşuluyordu. Yerel halkın çarşısı ve pazarı burada yer alıyordu. Yeni şehirde Tao-tai'nin garnizonu ile Çin malları satan dükkânlar bulunmaktaydı. Stein buradan Avrupa'daki arkadaşları ve akrabaları için hediyeler almıştı. Helen Allen'a verdiği Çin işi örtü hediyeler bugün Oxford Ashmolean Museum'da sergilenmektedir¹³⁵.

29 Temmuz'dan itibaren yaklaşık bir ay misafir olarak kalacağı resmi ve büyük bir İngiliz Kurumu değil, Çin Bağı adında, Macartney'in yaşadığı mütevazı eşyaların bulunduğu yöresel bir evdi. Kâşgar'da yaşayan gayri resmi İngiltere temsilcisi Macartney'nin asıl görevi, Petrovsky'nin adımlarını takip ederek rapor etmektir. Annesi vasıtasıyla taşıdığı Çin kanı, Kâşgar'da sıkıntısızca kalabilmesini sağlıyordu.

Daha öncede mevzu bahis edildiği gibi Stein'in mektupları ayrı bir araştırma konusu olacak kadar çoktu. Burada kaldığı süre içerisinde, diğer zamanlarda olduğu gibi Avrupa'yla yazışmalarını mektuplar vasıtasıyla yaptı. Stein, postaların güzergâhını, iletim ve cevap gelme süresini çok iyi biliyor, bu şekilde yazışmalarını düzenli yürütebiliyordu. Örneğin, Hindistan üzerinden gönderilen posta Gilgit'a gelir, buradan *dak* ya da posta koşucuları vasıtasıyla on beş günde bir Karakoram Dağları'ndan Kâşgar'a getirilirdi ve Avrupa'dan gelen posta, Rusya'yı geçerek bir ayda Kâşgar'a ulaşırdı. Keşif seferinin sonraki on ayı içinde ister şehir merkezlerinde olsun isterse çöllerde harabelerde çalışıyor olsun postaları ona hep ulaşmıştır. Stein'in İç Asya'da bulunduğu tüm keşif seferlerinde, postalarının ünü o kadar yayılmıştır ki bazen diğer posta sahiplerinin, yalnızca onun postasının taşındığına ya da posta servisinin onun için çalıştığına dair şikâyetleri ayyuka çıkmıştır ki binlerle ifade edilen mektuplarının sayısı bu şikâyetleri haklı çıkarmaktadır.

Keşif seferini devam ettirebilmek için Kâşgar'da bulunan Çin yetkilisi Tao-tai'den izin alması gerekiyordu fakat Tao-tai açıkça Petrovsky'den korktuğunu kabul ederek izni çıkarmamıştı. Bu nedenle Stein, Petrovsky'nin çöle düzenlediği

¹³⁴ Annabel Walker, Sir Aurel Stein, ss. 88-89.

¹³⁵ Annabel Walker, Sir Aurel Stein, s. 94.

seferinden dönmesini beklemek zorundaydı. Öte yandan, onun bu duruma sıcak bakmayacağını da biliyordu. Deasy'nin Petrovsky hakkındaki, kendi durumuna paralel olan eleştirilerini de biliyordu. Bu nedenle kendisi Tao-tai'yi ziyaret ederek ikna etmeyi hedefledi. Kendisini mümkün olduğunca Hsüan-tsang'la aynı amaçları taşıyan bir seyyah gibi tanıtmaya ve amacının bilimsel olduğunu vurgulamaya çalıştı, kısmen faydalı oldu.

İşgal bölgesinin merkezi Urumçi'den vahşice mücadele ve katliam haberlerini alıyordu ve buradaki yerel halk ile Çin yönetimi arasında bir gerginlik mevcuttu. Fakat Stein, Kâşgar halkının isyana eğilimli olmadığını gözlemleyerek, buranın sakinliğine güvendi.

İzin işlemlerini halleden Stein, grubun aşçısı Jasvant Singh, harita uzmanı Ram Singh ve kendi aşçısı Sadak Akhun ile 10 Eylül'de grubunu tekrar düzenleyerek yola koyuldu. Mirza Alim zorlu seyahate dayanamamış, Kâşgar'da ayrılmıştı. Buradan dört tane daha adamı işe aldı. On iki midilli ve sekiz deve edindi. Sahip oldukları iki su tankı yetersiz kalacağı için yeni su tankları almak istediye de bulamadı ve dört tane gazyağı tankını demircide düzelttirerek su tankı haline getirtti.

Yarkent üzerinden Hotan'a gidecekti. Buraya giden en düzgün yol, eski İpek Yolu güzergâhıydı fakat Stein hem grubunun çöldeki durumunu test etmek hem de eski bir Müslüman ibadethanesini bulmak için bu yoldan içeriye doğru saparak, ana yoldan çok uzaklaşmadan farklı bir rotayı takip etmiştir. Yaklaşık 12 metre yüksekliğe ulaşan kum tepelerini sürekli inip çıkarak ilerlemenin çok zorlu olduğunu gözlemledi. 17 Eylül'de Yarkent'e ulaştılar. Stein şehir merkezinde konaklamıyordu. Sadece grubun ihtiyaçlarını karşılamak, Macartney'nin tavsiyesi ile Çin parasında aldığı devlet tahvillerini, bulunduğu yerde kullanabileceği para cinsinden bozdurmak ve şehirde bulunan define avcılarından civarda yer alan tarihi kalıntılar hakkında bilgi almak için şehre gidiyordu. Bir de bu ziyaretlerinde güzel hediyelik eşya ya da ilginç farklı şeyler bulursa satın alıyordu.

Şehirdeki işlerinin arasında en zoru para değişim işleriydi. Hindistan Hükümeti dönüşte harcamalarının dökümünü istemişti. Öte yandan, şehirlerde kullanılan para cinsi aynı değildi. Rus, Çin, Hindistan paraları ya da orada geçerli olan yöresel bir para cinsi, *tangas* olabiliyordu ve Rusya'dan, Hindistan'dan ya da Çin'den ithal mallar mevzu bahis olunca hepsi aynı anda kullanılabiliyordu. Yöresel para cinsinin ederi ruble ya da yen cinsinden bir şehirde farklı, bir şehirde farklı

olabiliyordu. Hem harcamaların listesini tutmak, hem de alışveriş esnasında kullandığı para cinsinin ederinin, ruble ya da yen cinsinden sağlamasını yaparak not etmek, çok karmaşık bir hale gelebiliyor, dahası Stein'in çok fazla zamanını harcamasına neden oluyordu.

Şehirler arasında yolculuğuna devam ederken, daha önce Deasy ve Hedin'in yaşadığı gibi Stein da Çin yetkililerce akşam yemeğine davet edildi. Bu aslında göz korkutma ve dayanıklılık testi idi. Stein kendisine yapılan bu muamelenin farkındalığıyla geceyi mümkün olduğunca sıkıntısız geçirmeye çalışmıştı¹³⁶.

Yarkent'te on gün kalan Stein, sulu tarım nedeniyle arkeolojik olarak çalışma fırsatı pek yakalayamadı. 27 Eylül'de yola çıktılar. Gezisine devam ederken Stein, Hoernle'nin çalışmalarında zorlandığı ve bir türlü tanımlayamadığı bir dili içeren el yazmalarından haberdardı ve bunların Kağılık ve Hotan arasında yer alan Guma adlı bir yerde Islam Akhun adında birinden alındığını duymuştu.

Daha önce Deasy, seferi esnasında, aynı yılın Nisan ayında benzer bir durumu yaşamış ve bu el yazmalarının sahte olduğunu anlamıştı. Islam Akhun yakalanarak bir ay boyunca 13 kg ağırlığında boyunduruk giyme cezası aldı. Fakat bu bilgiler onun kitabı 1901'de yayınlanınca ortaya çıktı.

Stein, 1898'de Yarkent'te konaklayan bir İsveç misyonerden, birilerinin Avrupalı araştırmacıların isteğini karşılamak için sahte el yazmaları ürettikleri bilgisini edinmişti. Kendisi bu bilgi parçalarını bir araya getirdiğinde Islam Akhun'un sahtekârlığını ortaya çıkarabiliyordu ve ona, bu keşif seferinde ulaşmak istiyordu. Guma'da durarak konuyu soruşturdu. Benzer satışların olduğunu fakat yakın çevrede bu tarz gömülü eserlere ulaşılacak bir yer bulunmadığını öğrendi. Orada birinden aldığı el yazmasına uyguladığı su testi sonucunda, kâğıdın mürekkebi dağıldı. Böylece tahmini kesinlik kazanmıştı çünkü gerçek el yazmalarının yazıları ıslanınca dağılmıyordu.

Islam Akhun, arkadaşlarıyla birlikte armut ağacından ahşap bloklar üreterek, üzerine eski dokümanlardan gördükleri gibi karakterlerin kopyasını çıkarıyorlardı. Bunlarla kâğıtlara baskı yapıyorlar ve onları sararması için bacanın içinde bekletiyorlardı. En son işlem kâğıtların nemlendirilerek üzerine kum serpilmesiydi.

¹³⁶ Annabel Walker, Sir Aurel Stein, s. 95.

Sonra da bunları eski eser olarak ya kendileri pazarlıyor ya da onlardan alıp araştırmacılara satacak olan aracılara satıyorlardı¹³⁷.

İslam Akhun'u bulamadı ve nasıl olsa ona ulaşacağından emin olarak üzerinde çok durmadı. Hotan'a doğru yoluna devam etti. Bölgede yaşayan bazı insanların, son zamanlarda artan Avrupalı araştırmacılardan para koparma hevesiyle yağma şeklini alan davranışlarından dolayı tarihi yerler zarar görüyordu ve Hotan'da Afgan tüccarların lideri Bedruddin Han, bunun farkındalığıyla Stein'e, Hotan çevresinde planlı arkeolojik çalışma yapmasını teklif etti. Teklifi kabul eden Stein, birlikte Hotan'ın güneyinde yer alan Kun-Lun Dağları'nı çalışma bölgesi olarak seçtiler. Çin'in bölgedeki temsilcisi Hotan Amban'ı Pan, bilimsel çalışmalardan anlayan birisiydi ve onların çalışmalarına destek verdi. Pandit Govind Kaul'e benzettiği Pan ile Çince bilmediği için tercüman vasıtasıyla iletişim kurabiliyordu. Tercümanın yetersizliği, günlük ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar Türkçe öğrenmiş olan Stein'a Çince bilmeyişinin eksikliğini hissettirdi.

Stein, grubunu, on midilliye yüklenen eşyalarıyla, 17 Ekim'de Kun-Lun Dağları'na doğru yola çıkardı. 23 Ekim'de ulaştıkları dağlarda değişen iklim koşullarıyla çalışmalarına başladılar. Hotan Nehri, karlı dağ sıraları ve buzulların manzarasında Ram Singh plançete¹³⁸ üzerinde çalışırken, Stein fototeodolit¹³⁹ ile görüntü kaydetmeye başladı. Buradaki amaçları, çalıştıkları dağları daha önce nirengisi yapılmış yerlerle birleştirerek haritada düzenlemektir.

Hotan'a döndükten sonra, kuzeyde Dandan-uiliq adında bir yerde bulduğu tarihi kalıntıları satan Turdi isminde biriyle karşılaştılar. Sven Hedin kitabında bu bilgileri de içeren genel bir isim olarak Taklamakan diye anlatmıştı ama Dandan-uiliq adından bahsetmemişti. Hedin'e bu bölgede rehberlik eden iki kişiyi tutan Stein onlarla birlikte 7 Aralık'ta kuzeydoğuya doğru yola çıktı. Kış mevsiminden dolayı sıcaklık gece -23°C'ye kadar düşüyor, gündüz ise ancak 0°C'ye kadar yükseliyordu.

¹³⁷ Örnek metin için bakınız Ek 2.

¹³⁸ Plançete: Üç ayak üzerinde durabilen ve yatay bir duruma getirilebilen bir resim tahtasından ibaret ölçüm aracı. Bu askeri terim, arazi üzerinde işaretlenmiş olan hat ve noktalara doğrudan doğruya bakmaya ve bunları bir kanava üzerine çizme işlemini karşılamaktadır. Noktaların birbiriyle bağlantılarını, hesap yönlerini ve geçki numaralarını göstermek ve onları bir arada görmek için yapılan ölçekli çizimlere kanava denir.

¹³⁹ Teodolit: Esasında hassas bir rasat aleti. Mesafe ölçme teodolitleri, sine-teodolit ve foto-teodolit olmak üzere iki tip halinde geliştirilmiştir. Foto-teodolitlerin, sine-teodolitlerden farkı bu sonuçlara geniş bir görüş sahası sağlayan gayet hassas, sabit cam levha kameranın konmuş olması ve müteaddit ışıklamaların (exposures) yapılabilmesidir. Sine-teodolitin bir takip aleti iken, foto-teodolit fotoğraf çekme esnasında yerinde sabit olarak kalmaktadır.

Çok soğuk olması çalışmalarını zorlaştırıyordu. Köpeği Dash için özel yapılmış kaşmir kürkü köpeğine giydirerek, geceleyin kendi yorganlarının arasında yatırabiliyordu.

Yolda kazı çalışmaları için vahadan otuz adam tuttu ve yedi devesine ek olarak bir düzine eşek kiraladı. Turdi'nin rehberliğinde 18 Aralık'ta Dandan-uiliq harabelerine ulaştılar. Kendi notlarına Sven Hedin'in beş yıl önce burada bulunduğunu ancak bu harabeleri fark edemediğini yazdı¹⁴⁰. Define avcılarının yağmalamalarına rağmen, oldukça önemli buluntular elde ettiler. İki hafta süren kazı çalışmasından sonra her biri tapınak ile ev olan 14 yapıyı ortaya çıkardılar. Dâhili kare bir hücreye sahiptiler, bunların ölçüleri ancak geriye kalan heykellerin ayaklarından tahmin edilebiliyordu. Buda ve Bodhisatva¹⁴¹ kabartmaları duvarlardan düşmüş olarak yerlerde duruyordu. Merkezdeki Buda heykellerinin ayaklarında ziyaretçilerin, burası kumlar altında kalmadan önce yaşanır halde iken bıraktığı şeyler hala duruyordu. Buldukları Budist metinler Sanskritçe ya da bilmedikleri bir dilde Brahmi yazısı ile yazılmıştı. Çince olarak buldukları yazı parçalarında buranın adı Li-sieh olarak geçiyor ve sekizinci yüzyılın sonlarını işaret ediyordu.

Stein burada panellerdeki resimlerde gördüğü Bodhisatvalardan birinin aşırı derecede Persli gibi tasvir edildiğini düşünmüştü. On beş yıl sonra İran'ın güneydoğu sınırına çalışmaya gittiği zaman bu resmi anlayabildi. Bu bir Çin prensesinin Batı bölgesindeki bir yöneticiyle evlenmek için gittiği yolda, ipek böceği yumurtalarını saçında saklayarak, Çin'den dışarıya çıkarmasını resmediyordu¹⁴².

Bu panellerin hepsini, diğer buluntularla birlikte pamuk, yün ve yumuşak kâğıtla kaplayarak, nakliyesi için kasalara yerleştirdi. 4 Ocak 1901 tarihinde buradan ayrıldı.

Bu çalışmaları hiç sıkıntı yaşamadan geçmiş değildi. Çalışma arkadaşlarının kamp alanına döndüğü bir gün kendisi akşam karanlığına kalmıştı ve çölde yolunu kaybetti. Karanlıkta yön bulma yetisini kaybeden Stein, arkadaşların bağırma seslerini duyarak, onları bulabildi. Diğer sıkıntısı ise yaşadığı yoğun diş ağrısıydı. Ellerindeki malzemelerle yaptığı ilaçları kullanarak ve kendince bulduğu diğer yöntemleri deneyerek şifa bulabildi.

¹⁴⁰ Annabel Walker, Sir Aurel Stein, s. 100.

¹⁴¹ Buda mertebesine ulaşabilen fakat başkalarının ıstırabına duyduğu merhamet ile bu mertebeden vazgeçen kimse.

¹⁴² Bakınız Ek 2.

Çöl çalışmalarının arasında yaptığı şehir ziyaretlerinde ekibinin ihtiyaçlarını karşılıyor, yazışmalarını yapıyor, yeni kazı alanları için bilgi topluyor ve şehirdeki Ambanlara hediyeler götürüyordu. Hayvanlarını değiştirmek ya da ilave etmek gerekirse bunlarla ilgileniyor, ihtiyacı olan işçi sayısına göre kişileri tutuyordu. Bu işçilerden Hasan Akhun, Stein'ı elinde Hindistan'ın eski yazısı Khorastice¹⁴³ ile yazılmış levha bulunan bir kişi ile tanıştırdı. Karşılaştığı levha onları Niya vahasının kuzeyine, yaklaşık 144 km'lik bir uzaklığa götürüyordu. Ocak ayının başında kırkı aşan ekibiyle yola çıktılar ve 27 Ocak'ta buraya ulaştılar.

Daha ilk günkü kazılarda, Pencap'ta milattan sonra üçüncü yüzyılda kullanılan Khorastice yazısıyla yazılmış ahşap tabletleri buldular. 16 günlük çalışmaları boyunca Stein mürekkebinin donmasına rağmen, her gün düzenli olarak, kazı çalışmalarına ait notlarını tuttu. Buldukları ahşap tabletler onu çok heyecanlandırmasına rağmen, birbirinin tekrarı Budist metinler olma ihtimalini düşünüyordu. Üzerinde yaptığı çalışmalarda bu dilin Hint Prakrit dili olduğunu ve metinlerin de resmi yazılar içerdiğini, sadece kutsal metin olmadığını gördü. Kâğıt, ahşap ve deri üzerine yazılmış metinlerde Hotanca¹⁴⁴, Tibetçe ve Çince örnekleri görülebiliyordu. Burada Çin madeni paraları da vardı.

Niya'daki kazılar esnasında, dikdörtgen şeklinde, dikkatlice tarih atılmış ve "zarflarla" kaplanmış, iple biraraya getirilmiş ve toprakla/çamurla mühürlenmiş diğer örneklerle birlikte çok fazla sayıda kama şeklinde tabletler gün yüzüne çıkarıldı. Milattan sonra ikinci yüzyılın başlarında Çin'de kâğıdın icat edilmiş olmasına rağmen, ahşap açıkçası bu antik şehrin değişmeziydi. Bununla birlikte, tabletlere göre daha dikkat çekici olanlar onları birbirine bağlayan mühürlerdi. Mühürdeki baskılar Grek figürlerinin kolay tanınan imajlarıydı: Milattan sonra birinci yüzyılın Helenistik ya da Roma işini yakından andıran, hepsinin oyulmuş taşlardan yapıldığı Heracles,

¹⁴³ Hindistan'da aynı dil, bugünkü Hint alfabesinin atası olan Brahmi karakterleriyle yazılır. Khorastice karakterleri, burada bahsedilen tarihten birkaç yüzyıl sonra kayboldu ve bu yazıyı kullanan kalmadı: Susan Withfield, Aurel Stein, s. 134.

¹⁴⁴ Stein'in İç Asya'da bulduğu Hotanca metinlerin kataloğu, *Khotanese Manuscripts from Chinese Turkestan in the British Library* adıyla ve Ursula Sims-Williams'ın katkılarıyla P. O. Skjærvø tarafından hazırlandı, 2002 yılında yayınlandı (London: The British Library): Susan Whitfield, Aurel Stein, s. 134.

*ayakta duran ya da oturan Eros ile yıldırım ve kalkarıyla Pallas Athene gibi*¹⁴⁵.

Kumluk alanda kazı yapmak zor işti. Kürekle çıkardıkları kumu atmadan yerine tekrar kum akarak doluyordu. İşçilerin dinlenmek için verdikleri molalarla birlikte çalışmalarını tamamlayarak 14 Şubat'ta buradan ayrıldılar. Yaklaşık 160 km doğuda yer alan Endere'ye gittiler. Bazen karanlık bastırdıktan sonra ateş yaparak sürdürdükleri dört günlük kazı çalışmasından sonra buldukları Tibet yazısıyla yazılmış metinler, sekizinci yüzyılın sonunda güneyden gelen akıncılardan sonra buranın terkedildiğini göstermekteydi. Çalışmalarını bitirerek, 26 Şubat'ta buradan ayrıldılar.

Bölgede bir müddet daha sürdürdüğü küçük kazı ve araştırmalardan sonra Stein, son işi olan İslam Akhun meselesini çözmeye yöneldi. Hotan Amban'ı Pan'dan yardım istedi. Hoernle'nin elinde olan el yazmalarındaki karakterlere benzeyen bir yazıya, şu ana kadar yaptığı kazı çalışmalarından hiçbirinde denk gelmemişti. Pan, İslam Akhun'u 25 Nisan'da Hotan'a getirtti. Akhun, kışı şehir dışında bir köyde kendisini *hekim* gibi tanıtarak geçirmişti. Onun sıra dışı uyanıklığı Stein'in dikkatini çekmişti ve gerçeği ortaya çıkarmak istiyordu. Akhun'a el yazmalarının Avrupa makalelerinde kullanıldığını anlatarak onu onure etti. Bu şekilde açılmasını bekliyordu ki öyle de oldu. İki günlük görüşmelerinde her şeyi detaylarıyla itiraf etti. Kazı çalışmasına girişmek istemeyen Avrupalıların, gerçek olsa bile okuyamayacakları metinlerin sahtelerini onlara satmak kolay olduğu için bu yola giriştiklerini söyledi.

Stein, keşif seferi için hedeflediği adımları bitirdikten sonra, rehberlerinin ücretlerini ödeyip, arkadaşlarına hediyelerini takdim ederek 1 Mayıs sabahı Hotan'dan ayrıldı. Dönüşte uğradığı Kâşgar'da, Rus konsolosu ona resmi görüşme müsaadesi verdi. Stein'in Macaristan vatandaşı olduğu biliniyordu fakat İngiliz vatandaşlığına geçme mevzusu net olmadığı için pasaport sağlanamayacağını söyledi.

Yanında eski eserlerin kasaları, özel eşyaları ve Sadak Akhun ile 29 Mayıs'ta Batı Türkistan'a gitmek için yola çıktı. Kâşgar'dan Oş'a kadar gidecek oradan

¹⁴⁵ Annabel Walker, Sir Aurel Stein..., s. 105. Pallas Athena; Yunan mitolojisinde savaş tanrıçası. Stein'in arkadaşı F. Andrews, onun için Athena'yı tasvir eden bir mühür tasarladı ve Stein, Andrews'un tasarımını bu tarihten sonra yayınlanan her kitabında kullandı. Tasvirin resmi için bakınız Ek 2.

Transcaspian Demiryolu ile devam edecekti. Eserleri Hindistan'a dönmeden Avrupa'ya götürecekti. Keşmir'den yola çıktıktan sonra Oş'a gelene kadar yaklaşık 6500 km yol kat etmişti. Hedeflediğinden daha fazlasını bulmuş olması, onun aklında ikinci bir keşif seferi fikrini uyandırdı.

Londra'ya giderken Krakow'da yaşayan ağabeyini ziyaret etti. 14 yaşında Theresa ve 10 yaşında Ernst adlı yeğenlerini gördü. Birlikte tatile gittiler.

Avrupa'da başta Oxford'da Allen'lar olmak üzere arkadaşlarını ziyaret etti. İkinci olarak Hoernle'ye ulaşması ve ona sahtekârlığı anlatması gerekiyordu. Temmuzun başında, Hoernle durumu öğrendiğinde, el yazmaları hakkında hazırladığı 1899 tarihli, 45 parça kitap hakkında yazdığı detaylı raporunun ilk bölümü Asiatic Society of Bengal tarafından *Antiquities from Central Asia*¹⁴⁶ başlığıyla yayınlanmıştı. Bu sıkıntılı durumu atlatan Hoernle daha sonra Stein'in bulduğu metinlerde Hint dili olmayan Brahmi karakterleri çözdü ve Hotanca dili olduğunu ortaya çıkardı.

Elde ettiklerini düzenlemesi için, British Museum'da, Department of Indian Antiquities bölümünde ödünç bir oda verildi. Mayo Lodge'dan arkadaşı Andrews'un ona yardım etmesi için geçici görevlendirilmesi yapıldı. Sandıklar açıldı, Stein'in kazı yerlerinde tuttuğu notlara ve sıra numaralarına göre buluntu eserler düzenlendi. Kâğıt olanlar koruma amaçlı şeffaf tabaka arasına yerleştirildi.

19 Ekim'de Hindistan'a geri dönmek üzere gemiyle yola çıktı. Eski medrese müdürlüğü görevine başlayacaktı. Kuzeyde, Afganistan ile Hindistan arasında kalan bölge ayrılmış, North-West Frontier adında yeni bir eyalet kurulmuştu. O dönemde Albay olan Herald Deane yeni eyaletin yöneticisiydi. Kendisini 1898'de Swat keşif seferinden tanıyordu. Stein'in takipçilerindendi. Hindistan'a döndükten sonra Kasım'da ziyaretine giderek, ondan okullarda müfettişlik görevi veya mümkünse arkeoloji ile uğraşabileceği bir pozisyon talep etti.

Ocak 1902'de ağabeyinin felç geçirdiği haberini aldı. Eşi Jetty, onu ve çocukları alarak kendi memleketi olan Viyana'ya taşındı.

Hindistan'daki görevi süresince yaptığı arkeolojik araştırmalarda Budizm'in tarihi izlerini bulmaya çalışmış, Hsüan-tsang'ın tasvirlerini doğrulamıştı. Taklamakan çölünün güneyinde yaptığı kazılarda elde ettiği buluntular ona Hint ve

¹⁴⁶ Susan Whitfield, Aurel Stein, s. 37. Annabel Walker, Sir Aurel Stein..., s. 112.

Helen izlerini taşıyan Budist yazılarının örneklerini sunmuştu. Şimdi arada kalan boşluğu tamamlaması gerekiyordu. Hsüan-tsang'ın seyahatnamesinden de faydalanarak sonuca ulaşacağı bu bölge Büyük İskender için önemli bir yer olan Baktria idi fakat kendisine izin vermeyen Afganistan'ın sınırlarında yer alıyordu. Nisan 1902'de genel vali kuzeydeki yeni eyaleti ziyaret edecekti ve Stein, Peşavar'da görüşmek üzere randevu aldı. Hotan'dan getirdiği numunelerle sunumunu yaparak, Genel Vali Lord Curzon'dan izin işlemleri için yardımcı olmasını istedi ve olumlu cevap aldı.

Aynı dönemde kendi eyaletiyle yaptığı yazışmalarda, keşif seferi ödeneğini çok ekonomik kullandığını vurgulayarak, raporunu İngiltere'de yazmak için izin istedi. Gidiş-dönüş ücreti ve masraflarını karşılayan bir ödenek ile izin verildi. 3 Mayıs 1902'de Stein Avrupa için tekrar yola çıktı. İlk olarak İtalya'ya ağabeyini ziyarete gitti. Burada kaldığı beş gün içinde ağabeyinin daha kötü olduğunu gördü. Daha sonra İngiltere'ye giden Stein Ağustos ayında altı yıldır birlikte yol aldığı köpeği Dash'ı kaybetti. Eylül'de ağabeyini tekrar ziyaret etti. 1 Ekim'de ablasının kızı Helen'i ziyaret için Londra'ya döndü. Aynı tarihlerde ağabeyi Ernst'in ölüm haberini aldı. 1902'nin sonunda yılbaşı tatilinde Viyana'ya gitti. Dresden'de eski okulunu ziyarete giden Stein'a, okul müdiresi, annesinin onun için yazdığı otuz yıl öncesine ait mektuplarını verdi.

Stein sekiz aydır görevinden izinliydi fakat kitabını bitirememişti. İki defa ilave izin için başvuruda bulundu ve olumlu cevap aldı. Bu onaylarda, Haziran 1902'de Royal Geographic Society'de sunduğu makalenin ve Royal Geographic Society'nin, Hamburg'da yapılan XIII. Uluslararası Oryantalist Kongresi'nde Genel Vali'ye ve Hindistan Hükümeti'ne, Stein'ın keşif seferine yaptıkları destekten dolayı sunduğu teşekkürün etkileri vardı. Stein, 1903 yılının tamamında İngiltere'deydi. Yaz mevsiminde *Sand Buried Ruins of Khotan*¹⁴⁷ adlı seferini anlatan kitabı yayınlandı ve 500 kopyasının neredeyse tamamı satıldı. Yayıncıdan daha sonra 24 pounda baskı kalıbını satın alarak yayın haklarını geri kazandı. Başka bir yayıncı ile daha ucuz basım için anlaştı ve böylece kitabının yeni baskısı 1904'te piyasaya çıkmış olacaktı.

¹⁴⁷ <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/VIII-5-B2-5/V-1/page/0001.html.en>: Dijital Silk Road Project'in web sitesinde *Sand Buried Ruins of Khotan*'ın birinci cildinin dijital resimleri ve pdf kopyaları yer almaktadır (19 Kasım 2014).

İthaf sayfası, doğduğu günden itibaren kendisini bir baba gibi koruyup gözetip ve yetiştirmesine, eğitime özen gösteren ağabeyi Ernst'e aitti¹⁴⁸. Yaklaşık otuz kitap yazmış olan Stein, herbirini kendisi için çok değerli olan hocalarına ve arkadaşlarına ithaf etti.

Stein, 1903 yılının çoğunda Andrews'un yanında kalarak geçirdi. İzni devam ediyordu ve o bu sürede keşif seferinin detaylı raporunu, *Ancient Khotan*'ı¹⁴⁹ yazıyordu. Fakat bu ilk raporu gibi genel okuyucuya hitap eden bir kitap değil, bilimsel bir çalışmaydı ve yavaş ilerliyordu. Doğu Türkistan'da geçtiği yerlerin tarihi ile o günkü durumunun detaylı tasvirleri, konumlarının bilimsel hesabı, buluntular hakkında bilgi için alanlarında uzman kişilere başvurma, zaman alan işlerdi. 50 pound kendisi vererek, 150 pound ödeme karşılığında Andrews'un British Museum'da kendisine yardımını sağladı. Andrews, eserlerin envanterlerinin çıkarılması ve kataloglarının hazırlanması işlerini yürütüyordu. Bunların yanı sıra Çince dokümanların incelenmesi için Eduard Chavannes, metal paraların değerlendirilmesi için British Museum uzmanları örneklerinde olduğu gibi buluntular için başvurulacak kişilerin listelenmesi çalışmalarına yardımcı oluyordu.

Önceki yıl Vali Curzon'dan aldığı destek sözünün cesaretlendirmesiyle, Baktia bölgesinde eğitimli bir oryantalistin bilimsel çalışması olarak sunduğu çalışma planını, yapılabilecek kartografi araştırmalarıyla da süsleyerek, araya başka hiçbir resmi kademe sokmadan doğruca Vali Curzon'a başvuruda bulundu. Lord Curzon, onun namına kendisi Afganistan Emirine başvurdu ve gecikmeden kesinlikle reddeden cevabı aldılar. Aynı zamanda Albay Deane'den kuzeydeki yeni eyalette eğitim müfettişliği ve yarı zamanlı arkeoloji müfettişliği kadrosunun onun için hazırlanmış olduğu haberini aldı. Bu yeni görevine başlamadan, o sırada Tibet'e gidecek olan F. Younghusband'ın ekibinde yer almak için tekrar Albay Deane'e başvuruda bulundu. Keşif seferi adı ile yola çıkan ekibin asıl hedefi, Rusya ile anlaşma yapmayı planlayan Tibet'e, sınırda yer alan İngiliz gücünü hatırlatarak gözdağı vermektir¹⁵⁰. 9 Kasım 1903'te, kendisine daha yeni bir pozisyon açıldığını,

¹⁴⁸ Stein, her kitabını yakın dostluk kurduğu ya da kendisinin yetiştirmesinde emeği geçen değer verdiği bir kişiye ithaf etmiştir.

¹⁴⁹ <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/VIII-5-B2-7/V-1/page/0001.html.en>: Dijital Silk Road Project'in web sitesinde *Ancient Khotan*'ın birinci cildinin dijital resimleri ve pdf kopyaları yer almaktadır (19 Kasım 2014). <http://dsr.nii.ac.jp/toyobunko/VIII-5-B2-7/V-2/page/0001.html.en>: Dijital Silk Road Project'in web sitesinde *Ancient Khotan*'ın ikinci cildinin dijital resimleri ve pdf kopyaları yer almaktadır (19 Kasım 2014).

¹⁵⁰ Annabel Walker, Sir Aurel Stein, s. 122.

bu göreve henüz başlamadığını hatırlatan ve Younghusband'ın ekibinde arkeoloji uzmanları yer aldığı için böyle bir ilave yapılamayacağını anlatan cevabı aldı. Buna rağmen Younghusband Lhasa'da iken birkaç başvuru daha yaptı fakat hepsi reddedildi.

1904 yılında Hindistan'a dönerek görevine başladı. Okuldan okula gezerek teftişlerini yürütüyordu. Resmi olarak bu görevdeki kadrosu 1910 yılına kadar sürecekti. Aynı yılın ekim ayında Stein, Kraliyet adına zorunlu beş yıllık görevini tamamladığı için, İngiliz vatandaşlığına kabul edildi. Yine 1904'te, Royal Geographic Society tarafından Kun-Lun Dağları'nda yapmış olduğu araştırmalardan dolayı Back Grant ile ödüllendirildi. Bu ödülün verilen parayla, eski okulu olan ve yeğeninin de eğitim aldığı Dresden'deki okulunda tarihi coğrafya araştırmaları için burs programı oluşturulmasını sağladı.

Müfettişlik görevini yürütürken aynı zamanda bölgede küçük araştırma gezileri yapıyordu. Bu gezilerden iki sonuç edinmişti. Başka memuriyet görevleri olmamalıydı, sadece araştırma yapmasına müsaade eden, düzenli gelirinin olacağı bir pozisyona ihtiyacı vardı. İkinci olarak, geziye birlikte çıktığı yetki sahibi kimselerin kendisine ayak bağı haline gelmesiydi. Bu nedenle büyük çaplı yapmış olduğu keşif seferlerinde yanına, kendisi gibi eşdeğer yetkiye sahip bir kişiyi almayı kabul etmemiştir. Yerel araştırmacılarla çalışma ve yardımcılarla seyahat, idarenin kendinde olması nedeniyle onun tarzı haline gelmişti.

1902 yılında Hamburg'da yapılan Oryantalistler Kongresi'nde keşif seferini sunması, Hindistan Hükümeti'nden yeni çalışmalarının izinlerini çıkarırken kolaylık sağlaması açısından faydalı olmuştu. Fakat diğer oryantalistlerin ilgisini topografya çalışmalarından daha fazlası olan arkeoloji alanına çekmişti ve Rus, Fransız, Alman asıllı bu araştırmacıları, kazı çalışmalarını içeren keşif seferleri yapmanın planlarına başladılar. Grünwedel öncülüğünde Turfan bölgesinde bir tane yapılmıştı ve devamı için devletten nakit desteği hazır bekliyordu. Stein, Rus yönetiminin de bu tarz çalışmaları desteklediğini biliyordu. İkinci keşif seferine ait kendi planlarını hayata geçirmesi Hindistan Hükümetinin izni ve desteği olmadan imkânsızdı. Planlarını hayata geçirmek için adımlar atmaya karar verdi. Eylül 1904'te Rus ve Almanların bölgede rekabetlerini vurgulayarak ve İngiltere'nin de araştırmalardan geri kalmaması gerektiğinin altını çizerek, 1905 tarihli ikinci keşif seferinin planlarını anlatan destek talebini Hindistan Hükümetine sundu. İlk seferinin detaylı bilimsel

raporu Ancient Khotan'ı bitirmeden ve elde ettiği buluntuların British Museum, Lahor ve Kalküta müzeleri arasındaki paylaşımlarını tamamlamadan böyle bir desteğin verilemeyeceği cevabını aldı. Hindistan Hükümeti, Pencap ve Bengal yönetimleri finans desteği sağladıkları için, buluntuların paylaşımlarında özellikle ısrar ediyorlardı.

Bu iki görevinin yanında memuriyeti ve yeni keşif seferinin hazırlıkları bir arada yürümeyeceği için, seferin tarihini 1906 yılına erteledi. Kitabını tamamlaması ve paylaşımları düzenlemesi için memuriyetinden izin istedi ancak maaşlı izin verilemeyeceği gerekçesiyle reddedildi. Stein'in Mayo Lodge'dan arkadaşı Thomas Arnold, Hindistan'dan ayrılmış Londra'da India Office'de kütüphane görevlisi olarak işe başlamıştı ve daha sonra Londra Üniversitesi'nde Arapça profesörü olacaktı. Arkadaşına uzaktan desteği devam ediyordu. 14 Nisan 1905 tarihinde ondan, çalışmalarını tamamlaması için izin verildiği, 1906'da ikinci keşif seferine çıkabileceği ve Hindistan Hükümetinin verdiklerine ek olarak British Museum'um 5000 pound ile destek verdiği haberini aldı.

Stein'in istediği gibi olan bu haberlere rağmen, memuriyet görevinden dolayı uğraştığı yazışmalar hem çok zamanını alıyor, hem de canını sıkıyordu. North-West Frontier eyaletinde kendisine açılmış olan arkeolojik araştırma memuriyetinin amiri Stein'a, 18 aydır işini bulunmadığını, keşif seferi boyunca bulunmayacağını ve döndükten sonra ne zaman işe başlayabileceğinin belli olmaması nedeniyle, bu zaman aralığı için maaş verilememe ihtimalini yazdı. Dahası, ya keşif seferlerinden vazgeçmeli ya da görevinden ayrılmalıydı. Bu durum görev yerindeki işlerin aksamasına neden oluyordu. Bu açıklamalara cevap olarak Stein, asıl istediği konunun *arkeolojik kâşiflik* olduğunu, bu gerçekleşmezse bile seferinden sonra görevine başlayacağını ama seferlerinden asla vazgeçmeyeceğini yazdı¹⁵¹.

1905 Ekim ayının başında Mohand Marg'ı hedefleyerek Keşmir'e gitmek üzere yola çıktı. Bir haftalık yolculuktan sonra, burada kiraladığı kır evine geldi. Günlük 12-14 saat kitabını tamamlamak için çalıştı. Kronikleşen sindirim sorunları ile mücadele etti. Aynı zamanda arkadaşları ile mektuplaşmaya devam etti. Kâşgar'dan yazan Macartney'nin mektupları, 1904'ün sonlarında Berlin'den yola çıkan Alman keşif seferini, Ellsworth Huntingdon isimli American coğrafyacının çölde araştırma yaptığını ve Fransız sinolog Paul Pelliot'nun bir keşif seferi

¹⁵¹ Annabel Walker, Sir Aurel Stein, s. 129.

planladığını haber veriyordu. Mektuplarının birinde Stein'a "*Grünwedel hasta, at üzerinde gidemez ve büyük bir bebek gibi bakılmak zorunda... Şüphesiz (diğer Almanlar) senin kavgaya hazır olduğunu bilselerdi, hasta ya da değil, Grünwedel'i çok önceden geride bırakırlardı*" yazdı¹⁵². Kendi keşif seferinden önce bölgeye ulaşan ekiplerin haberi onu rahatsız etse de kendi planlarından haberdar olunmaması Stein'ı sevindirdi.

1906 Mart'ın sonunda kitabını keşif seferinde tamamlayacağını belirterek Hindistan Hükümetinden izin aldı ve kır evindeki çalışmalarını tamamlayarak keşif seferinin hazırlıklarına başladı. Nisan ayında Pencap'a gitti. 14 Nisan tarihinde, Peşavar'da yeni Genel Vali Lord Minto ile görüşme yaptı. Yapacağı keşif seferinden dönüşte, bulunmayı tasarladığı arkeolojik kâşif konumundan ve Baktria seferi planından bahsetti. Olumlu cevaplar alan Stein, daha sonra Sir ünvanı alan Albay Deane ile görüştü. Kitaplarını beyaz karıncalardan korumak için teneke kaplı kasalara paketledi. Oxford'daki arkadaşı Percy Stafford Allen'a halı koleksiyonunu, Türkistan paralarını, fotoğraf albümlerini ve Sanskrit el yazmalarını gönderdi. Halıların arkadaşları tarafından kullanılmasını, el yazmalarının onun adına Oxford India Institute'da emanette tutulmasını rica etti. Kendi not defterlerini, daha sonra kitap haline getirilecek olan karalamalarını derin bir kutuda toparlayarak gönderdiklerine ekledi. Tüm yoğunluğuna rağmen insani ilişkilerine dikkat eden Stein, arkadaşlarının doğum günü hediyelerini de unutmadı.

Dişçiye ziyaret etmek gibi kendi şahsi hazırlıklarını tamamladıktan sonra seferinin hazırlıklarına başladı.

2.4. Orta Asya'ya İkinci Keşif Seferi (Nisan 1906 – Ekim 1908)

Önceki seferinde olduğu gibi, İngiltere'den getirmeceği şeyleri listeledi ve siparişini verdi. Royal Geographic Society ve Survey of India'dan araştırma donanımları, Royal Anthropological Institute'dan rotası üzerinde yer alan farklı halklar ve boylarda etnografik araştırmalar için şeritler ve kaliperler, Ravalpindi cephaneliğinden silahlar ve mühimmatlar, Lağımcılar ve Kazmacılar deposundan halat, tamirat işleri için deri ve çadırı için bambu direkleri ödünç istedi. Oryantal kitapların alınabildiği kitapçıdan, *Gazeteer of Eastern Hindukush*'un kopyasını ve seyahat bölgesinin haritalarını edindi. Buluntuları düzenlemek için ahşap ve metal

¹⁵² Annabel Walker, Sir Aurel Stein, s. 131.

kutular, zarflar, elastik bantlar ve etiketler satın aldı. Bunlara ilave olarak hap şeklinde ilaçlar, bandajlar, enjektörler ve çengelli iğneler gibi daha kişisel olan ihtiyaçlarını karşıladı. Doğu Türkistan'da görüşeceği Çin mandarinleri¹⁵³ üzerinde doğru izlenim bırakmak için paltosunu ayrıca paketleyerek yanına aldı¹⁵⁴.

İkinci seferinin başucu kitaplarının ilk sıralarında yine Hsüan-tsang'ın seyahatnamesi vardı. Aradan bin üç yüz yıl geçmesine rağmen, karşılaştıkları zorluklar aynıydı: zorlu hava koşulları, kum fırtınaları, su kıtlığı, uygun atları ve develeri bulmanın güçlüğü, durakladıkları şehirlerde karşılaştıkları bürokrasi, ekibindeki arkadaşlarının yarattığı sorunlar ve karşılaştıkları haydutlar. Çözüm yolları ise farklıydı. Hsüan-tsang her sıkıntıda *Avalokitesvara*'sından¹⁵⁵ aldığı yardımla bunları atlatırken, Stein hazırladığı eylem planına göre hareket edip, çözümler üreterek yoluna devam ediyordu¹⁵⁶.

Bu sefer zaman kazanmak için, Hindistan ve Batı Türkistan arasında yer alan Çitral ve Hindikuş dağları üzerinden gitmeye karar verdi ve Yabancılar Ofisinin sekreteri Sir Louis Dane'nin yardımıyla Wakhan'dan geçmesi için Afganistan'da izin alındı. Fakat bu noktada, güzergâhında bulunan, Lowerai Geçidinin yer aldığı topraklardan sorumlu Binbaşı S. H. Godfrey, bu geçişin tehlikeli olacağını ısrarla vurgulayarak, araya üst düzey amirler girmesine rağmen izin vermedi ve bu bekleyiş Stein'a yaklaşık on beş gün kaybettirdi. Nisan'ın sonuna doğru aldığı izinle yoluna devam edebildi.

Son hazırlıklarını, Abbottabat dağ istasyonu ve Swat vadisinde yer alan Chakdara kalesinde yaptı. Sonbahara kadar ihtiyaç duymayacağı üç katır yükünü Ladakh üzerinden, İpek Yolu'nun Yarkent'den geçen güney kolundan gönderdi. 1900 de yaptığı seferinden daha az olan on beş katır yükü yola çıktılar. Grubunda, Harita uzmanı Ram Singh, aşçılık görevi için Muhammed ve Musa adında iki Türk, katırlardan sorumlu birkaç kişi ile eğitim almış bir Hintli yer alıyordu. Askeriyede Lağımıcılar ve Kazmacılar bölümünde onbaşı olan Naik Ram Singh, alanında çok iyiydi ve Stein'ın beklentilerini karşılıyordu. Ayrıca ondan, fotoğraf negatifleri üzerinde çalışma ve plan çizme konularında eğitim almasını istemişti.

¹⁵³ Çin devlet memurları için genel olarak kullanılan bir terim.

¹⁵⁴ Annabel Walker, Sir Aurel Stein, s. 135.

¹⁵⁵ Budizm inancına göre merhamet ve yardım istenen tanrıça ya da Bodhisatva.

¹⁵⁶ Susan Whitfield, Aurel Stein, s. 53.

Stein tekrar eden sindirim sorunu olduğu için kendine özel aşçı tutması gerekiyordu. Öğününü kaçırdığını unutacak derecede az yemek yemesi, keşif seferleri boyunca kolaylık olsa da kronik hazımsızlık sorununa iyi gelmiyordu. Öte yandan 43 yaşında çıktığı keşif seferinde gayet sağlıklıydı. Dir'in yakınlarında zirveleri aşmaları gerekiyordu ve bunu, karın daha sert aynı zamanda daha kaygan olduğu gece vakti yaptılar. Katırların yükünü yaklaşık 18 kg olacak şekilde hafiflettiler ve her grupta üç katır olacak şekilde küçük birliklere ayrıldılar. Birliklerin arasında, kara baskı yapmamak ve kaymasına neden olmamak için on beş dakikalık mesafe bırakarak ilerlediler. Her grubun başındaki kişi küreğini taşıyordu. Bu geçitte yaşanan çığ felaketleri daha önce kendileri gibi grupları kar altında bırakmıştı. Bu tehlikenin ihtimaliyle Stein, şafak vaktinde ancak aştıkları keşif seferinin en sıkıntılı güzergâhını bitirene kadar, küçük gruplarını yönlendirmeye çalıştı¹⁵⁷.

Stein'in hayatını bilenler için, ilk göze çarpan özelliği olan asla mektuplaşmaktan vazgeçmemesiydi. Uzun ve zorlu çöl seyahatlerinde bile, planlarının arka arkaya devam etmesi için resmi kurum ve kişilerle, Mayo Lodge ile diğer kaldığı yerlerde tanıştığı arkadaşlarıyla ve hayatta kalan sayılı akrabalarıyla düzenli yazıştı. Tek sıkıntısı seferlerinde mektuplarının daha geç gelmesiydi. Avrupa'da Erasmus'un mektuplarını derleyen Percy Stafford Allen'in çalışmasının ilk cildinin yayınlandığını, sonraki ciltler için teklif aldığını ve Oxford'da yaşamaya devam ettiği haberlerini onun mektuplarından takip ediyordu. Kâşgar'da kaldığı sürede görüşmelerine rağmen, irtibatını koparmadığı kişilerden biri olan Macartney'in diğerlerinden farkı, aynı dönemde keşif seferi düzenleyen ve kendine yakın bölgelerde olan Alman sefer grubundan ve Pelliot'un planlarından havadisler vermesiydi. Le Coq ile yaptığı görüşmede, onun Oryantalistler Kongresinde, Doğu Türkistan'ın paylaşıldığını ve Turfan bölgesinin Almanlara verildiği şeklinde söylemini Stein'a yazdı. İngiliz bölgesinin puslu olduğu yorumunu ekledi. Stein, hızlı ve kati bir şekilde, kongrede böyle bir karar alınmadığını, bunun olsa olsa Rusya'nın kendi oluşumu olan ve herhangi bir İngiliz komitesini içermeyen Orta Asya Arkeolojik Keşiflerinin Uluslararası Ortaklığı'nın¹⁵⁸ önerisi olabileceğini,

¹⁵⁷ Annabel Walker, Sir Aurel Stein, s. 137.

¹⁵⁸ Tez hazırlık aşamasında incelenen makale ve kitaplarda, Rusya'nın bu oluşumunu karşılayan ortak bir isim yoktur. Birinci bölümde *Uluslararası Orta ve Doğu Asya Çalışmaları Ortaklığı* olarak zikredilen başlık, burada bahsi geçen başlık ile aynı şeyi kastetmektedir fakat yararlanılan kaynaktan yukarıdaki gibi anlatıldığı için referans esere bağlı kalınmıştır.

Hindistan Hükümeti'nin ise İngiltere'nin koruması olmaksızın böyle bir girişimde bulunmayacağını yazdı. Ayrıca Percy Stafford Allen'a, diğer rakibi Pelliot hakkında, eğer Britanya Hindistan'ından yola çıkarsa, yabancılar ofisinin onu bilinçli olarak, geciktirme amaçlı, Ladakh güzergâhına yönlendirmesi ile kendi hedeflerine ondan önce ulaşmak için zaman kazanabileceğini anlattı¹⁵⁹. Buna gerek kalmamıştı çünkü Pelliot Batı Türkistan'da bagajlarını kaybetmişti. Bu onun iki aylık gecikmesine neden oldu ve 1906'nın Ağustos sonunda ancak Kâşgar'a varabildi. Stein, planlarını gerçekleştirmek için acele etmesi gerektiğinin ve üç farklı keşif seferinin Taklamakan Çölü'nü çevreleyen İpek Yolu haritasında aynı yerleri kapsayacağını farkındaydı.

Afganistan sınırına çok yakın olan Darkot Geçidi'nde konakladı ve buradan bölgenin tarihi geçmişini batıya ilk kez anlatan Eduard Chavannes'e mektup yazdı. Afgan emirinin emriyle, Waghan bölgesine bakan Albay Şirin-dil Han ile akşam yemeği yediler ve Farsça sohbet ettiler. Bactria hayali ile Stein emire, *Sand Buried Ruins of Khotan* kitabının kopyasını imzalayarak gönderdi.

İki yıl önce İngiltere'ye giderken Hindistan'da bıraktığında, ilk köpeği Dash ölmüştü. Tekrar aynı cinsten aldığı köpeği Dash II, gruba eşlik ediyordu. Birlikte, Kâşgar'a kalan on günlük yolu altı günde aldılar ve 8 Haziran'da Kâşgar'a vardılar.

Geçen süre zarfında bazı değişiklikler olmuştu. 1904'te Macartney'nin görevi İngiltere Konsolosu olarak resmileşmiş, Rus Konsolosu değişerek daha önce Mançurya'da aynı görevi yapan ve Rusya-Japonya Savaşı sonrası bu bölgeye gelen Kolokoloff olmuştu. 23 Haziran'da tekrar yola koyuldular. Yakın plan yine Hotan'dı, burada tekrar kazılar yapmak istiyordu. Ama asıl hedefleri Sven Hedin'in 1900-1901'de bulunduğu Lop Çölü ve Bin Buda Mağaraları'nı anlatan haberini 1902'de Lajos Loczy'den aldığı Tun Huang bölgesiydi. Le Coq buna ilaveten, mağaralarda yeni ortaya çıkarılan saklı kütüphane bölmesini de duymuştu ve onun da hedefi Tun Huang'dı fakat her ikisi de hedeflerinin Tun Huang olduğu detayında birbirinden haberdar değildi. Le Coq ve Grünwedel, Ekim 1905'te Kâşgar'da buluşacaklardı ve Le Coq bir ay onu Kâşgar'da bekledi. Bu süre zarfında Macartney seferin planları hakkında edindiği bilgileri Stein'a yazdı. Le Coq rahatsızlanarak, yürüttükleri sefer programını erken terk etti ve Kâşgar üzerinden geri döndü.

¹⁵⁹ Annabel Walker, Sir Aurel Stein, s. 139.

Kâşgar'da bulunduğu süre zarfında Stein, Macartney'nin daha önce keşfettiği, güvenilir olarak teminat verdiği Chiang adında Çinliyi, grubuna kattı. Birinci keşif seferi boyunca sık sık Çincesinin olmayışının ve grubunda da bir uzman bulunmayışının sıkıntısını çekmişti. Chiang bu noktada, daha önce yazmanlık görevi de yaptığı için Stein'in ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikteydi. Tek sıkıntı Chiang Türkçe, İngilizce ya da ortak konuşabilecekleri diğer herhangi bir dili bilmiyordu. Stein bunu önemsemedi ve daha Kâşgar'da iken günlük konuşma düzeyinde Çince öğrenmeye başladı. Rakibi Pelliot'nun Çincesi çok iyiydi ve Batı Türkistan'da kaldığı sürede Türkçe öğrendiğinden emindi. Kendi eksikliğini kapatması gerekiyordu.

Sefer hazırlıklarında pasaportunu daha Hindistan'da iken detaylı bilgilerle onaylatmıştı ve *üst düzey resmi görevli olarak* tanımlanmıştı. Bu İngiltere Eğitim Bakanı ile aynı seviyede olmak demekti ve onu Çin sınırlarında, imparatorluğun üst düzey görevlileriyle eşdeğer tutuyordu. Dolayısıyla işgal bölgelerinde görev yapan Çinli ambanlarla sorun yaşamadığı gibi, onlar tarafından davet aldı ve ekibinin eksikleri karşılandı¹⁶⁰.

Temmuzun başlarında geldikleri Hotan bölgesinde, ilk keşif seferinde Kun-Lun Dağları'nda başladığı Hotan Nehri'nin araştırmalarına devam ettiler. Burada kaldıkları iki hafta içerisinde Stein, *Ancient Khotan*'ın yayın öncesi son baskısının kontrolünü yaptı. Sonraki dört hafta Ram Singh ile birlikte, Trigonometrical Survey of India'dan W. H. Johnson'un, 1865 yılında yaptığı Hotan ve Tibet arasında kalan bölgenin tanıtımı üzerinde çalıştılar.

Sonbaharın serin havalarıyla birlikte çölde çalışmak mümkün olduğu için, seferin başında Ladakh-Karakoram yolundan gönderdikleri emanetleri alıp diğer ihtiyaçları karşılayarak, Keriya için yola çıktılar. Hayvanlarda salgın bir hastalık başlayınca bazıları telef oldular ve yenisini almak için Stein, daha önce hesaba katmadığı 1000 rupiyi ödedi. Aynı dönemde Macartney'den, Pelliot'nun Kâşgar'da olduğu haberini aldı. Gelen mektuplarda Hindistan'dan talep ettiği Arkeoloji Uzmanlığı pozisyonu hakkında bilgi yoktu ve bu belirsizlik onu rahatsız ediyordu.

İlk olarak Khadalık ve Niya'da çalıştılar. Sıcak ve kum onları çok zorluyordu. Gündüz kazı çalışması yapıp, akşam olunca Stein o güne ait buluntuların kaydını yapıyor, yazması gereken notları tutuyordu.

¹⁶⁰ Annabel Walker, Sir Aurel Stein, s. 144.

Sonraki konaklama noktaları Çarklık oldu fakat hedef Lou-lan'dı. Aralığın başlarında buraya gitmek için hazırlandılar ve 6 Aralıkta yola çıktılar. Lou-lan yaklaşık 500 çiftlik evinden oluşan küçük bir vahaydı ve bataklıklar ile Tarım Nehrinin göletlerinde balık tutan Loplu¹⁶¹ yöresel halkı içeriyordu. Birinci keşif seferinde Hotan'ın Taotai'si Pan, şimdi Aksu'nun Taotai'si olmuştu ve burada Stein'a yardımcı kişiler ve hayvan ile destek sağladı. Burada karşılaştığı diğer artı durum, bölgede daha önce Hedin'e rehberlik etmiş olan iki kişiyi rehber olarak tutabilmesiydi.

Stein yolda Abdal adında küçük bir şehirde depo kiraladı ve ihtiyacı olmayan yükleri burada bıraktı. 17 Aralık'ta Lou-lan'a varana kadar durmadan yola devam ettiler ancak yolların elverişsiz koşulları develerin ayaklarına zarar veriyor ve yavaş ilerliyorlardı. Bunu önlemek için Hasan Akhun onların ayaklarına deri geçirerek dikiyordu¹⁶².

Hedin'in kitabından onun ölçümleriyle kendi yaptığı ölçümleri karşılaştırdı ve aralarında bir mil ya da yarım mil fark olduğunu gördü. Ayrıca güzergahında ne bir Fransız'ın ne de bir Alman'ın geçtiğine dair iz vardı ki bu hedefine yalnız ulaşabileceğini gösteriyordu.

Lou-lan bölgesinde ilk kalıntılarda on bir gün çalıştılar ve önceki seferinde Niya'da ortaya çıkardıklarına benzer buluntular elde ettiler. Bunlar milattan sonra ilk üç yüz yıla ait eşyalar ile ipeğe, kâğıda ve ahşaba yazılmış metinlerden oluşuyordu. Buradan çıkarılan metinleri Londra'ya ulaştıktan sonra E. Chavannes yorumladı ve batı bölgelerinin kumandanlarına ait olan yazıları içerdiğini açıkladı. Metinlerde, Stein'ın tahmin ettiğinin aksine Hindistan bölgelerine ait Horastice gibi diller yer alıyordu ve bu ticaret aracılığıyla Soğdian ve Baktria kültürünün buralara kadar ulaşabileceğini gösteriyordu. Dahası Stein buluntuları paketlerken bunların içinde eski Suriye dili Aramca ve artık kullanılmayan bir dil olan Soğdca metinler yer aldığının farkında değildi. Diğer bir önemli nokta ise buluntular arasında ipeğe yazılmış metinlerin yer almasıydı ki bu da çok eski tarihlerde ipeğe yazı yazıldığının

¹⁶¹ Bugünkü Uygurların yedi kolundan biridir. Diğerleri Dolanlar, Abdallar, Keriyalılar, Kâşgarlılar, Doğu Uygurlar (Turfan ve Hami) Kuldjalıklar/Tarañsiler'dir.

¹⁶² Annabel Walker, Sir Aurel Stein, s. 153.

kanıtıydı¹⁶³. Son olarak kazı alanında birkaç yıl önce Hedin'in düşürdüğü bir şerit metre buldu¹⁶⁴.

Kazı çalışmalarını yürüttükleri günlerin son önemli olayı, en son 15 Kasım'da Endere'de karşılaştıkları posta görevlisi Turdi'nin, son 35 günde 1300 mil yol kat ederek ve son gününü susuz geçirerek, çölün ortasında haritasız bir şekilde Stein'in mektuplarını teslim etmek için 24 aralık'ta kazı bölgesine gelmesiydi.

Ocak ayı boyunca kamp yaparak dinlendiler. Çölün kendine ait farklı hava şartlarından dolayı yardımcı işçiler oldukça zorlanmışlardı. Sonraki hedefleri Miran'dı. Kamp esnasında Stein boş durmayarak güzergâhında yer alan konumlarda sıkıntısız araştırmasını yürütmek için gerekli izin işlemlerini takip etti.

24 Ocak 1907'de Miran'da kazı çalışmalarına başladılar. Kazı alanında aynı anda birden fazla noktada kazı yapılıyordu. 8. ve 9. yüzyıla ait Tibet dili ve runik Türkçe yazılar içeren metinler bulundu. Stein bunu her iki grubun Çin'e karşı ortaklaşa mücadele ettiğinin kanıtı olarak yorumladı. Miran'ın sürprizi ise, Stein'in daha önce İç Asya'da ve Uzak Doğu'da örneğini ya da benzerini görmediği erken Hristiyanlık dönemine ait klasik batı sanatıyla yapılmış heykellerdi. Usta bir kişinin elinden çıkmış olan ve batıya bu kadar uzak bir noktada görmeyi ummadığı bu eserlerle karşılaşmak Stein'i hem çok şaşırtmış hem de çok heyecanlandırmıştı. Eserleri incelediğinde Latince Titus isminin Sanskritçe ya da Prakrit dilinde karşılığı olan Tita imzasıyla karşılaştı ve bu kişinin Roma'dan buraya seyahat ederek geldiğini tahmin etti. Eserlerin milattan sonra üçüncü yüzyıla ait olabileceğini belirledi. Stein bunların çoğunu yerinden söktürerek ya da kesip çıkartarak, adamlarıyla birlikte itinayla paketledi. Çok narin olan ve yerinden oynatamadığı bazı parçaların fotoğrafını çekti. Kazı alanını adamlarına tekrar doldurttu çünkü buraya geri gelmeyi planlıyordu ve hazırladığı paketleri iki ay sonra ulaşacakları Kâşgar'a gönderdi.

12 Mart'ta Tun Huang şehrine ulaşan Stein, sonraki gün bölgede yetkisi olan kişileri ziyaret etti ve izin işlemlerini tamamlamaya çalıştı. Olumlu cevap alamayınca

¹⁶³ Annabel Walker, Sir Aurel Stein, s. 154.

¹⁶⁴ Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için tezimizin dördüncü bölümünde yer alan 2012 tarihli Esteban Morin'in yazdığı *Fraternity on the Silk Road: The Relationship of Aurel Stein and Sven Hedin* isimli makalenin tanıtımına bakınız.

Urumçi'den Türk tüccar Zahid Beg'den yardım istedi¹⁶⁵. 17 numaralı mağara 22 Haziran 1900'de tesadüfen keşfedilmişti. Wang Yuan Lu bu durumu resmi mercilere iletmiş fakat kendisine burayı korumaya devam etmesi söylenmişti. Bahsedilen koruma resmi bir görev değildi. Mağara 16'dan geçilerek ulaşılan bu küçük odanın kapısına ahşap bir kapı yapılmış ve kilit takılmıştı. Anahtarı Wang Yuan Lu'da bulunuyordu.

16 Mart'ta Bin Buda Mağaralarını yanında kendisini kontrol amaçlı bulunan Çinli resmi görevliler ile birlikte ilk kez ziyaret etti. Çölün sıcağında mağaralarda bulunan heykel ve resimler çok güzel korunmuştu, hatta resimlerin renkleri çok canlı duruyordu. Tapınaklarda bulunan eserlerin çoğunun milattan sonra yedinci 7. – 10. yüzyıla ait olduğunu saptadı ancak buranın 4. yüzyıldan beri Budizm için önemli bir ziyaret noktası olduğunu biliyordu. İbadetlerini yapan kişilerin önünde bu mağaralardan herhangi bir örneği çıkarmanın imkânı yoktu. Sadece inceleyebilir, fotoğraf çekebilirdi.

Daha önce Lajos Loczy'den haberini aldığı mağarayı araştırdı ve buradan dışarıya çıkarılmış el yazmalarının örneklerini gördü. Ancak mağarayı koruyan kişi sadaka ile yardım toplamak için gitmişti ve hemen dönmeyecekti. Bu nedenle Stein, 23 Mart'ta Tun Huang'a gelirken karşılaştığı ancak araştırmasını ertelediği, şehre yakın bir yerde bulunan gözetleme kulelerini incelemeye gitti. Stein, terkedilmeden önce burada bulunan askerlerin günlük yaşamlarına ait eşyaların kalıntıları ve sayıları diğer kazı alanlarında bulduklarıyla kıyaslanmayacak kadar az el yazmalarıyla yazılı tabletler bulunduğunu düşünse de bu Çince el yazmaları, bu döneme kadar bulunanlar arasında en eski tarihe sahip olanlar arasındaydı. Stein'in kendi isimlendirmesiyle *Chinese Limes* adını verdiği bu savunma seddi, Çin Seddi'ne Han Hanedanlığı Wu-Ti (M.Ö. 140-87) zamanında yapılmış bir eklemeydi. 15 Mayıs'ta Bin Buda Mağaraları'na geri döndü.

Ay takvimine göre dördüncü ayın sekizinci günü Sakyamuni'nin¹⁶⁶ doğum günüydü ve bunun yıldönümlerinde mağaralar keşişler tarafından ziyaret edilirdi. 19 Mayıs'a kadar Stein bu ziyaret döneminin geçmesini bekledi ve 21 Mayıs'ta yardımcısı Chiang Xiaowan, Wang Yuan Lu ile bir görüşme ayarladı. İlk

¹⁶⁵ Wang Jiqing, "Aurel Stein's Dealings with Wang Yuanlu and Chinese Officials in Dunhuang in 1907", *British Museum Research Publications*, 184, 2012, s. 3.

¹⁶⁶ Budizmin kurucusu Gotama Buda'ya verilen isimlerden biri.

görüşmelerinde Stein kendisini fotoğraf çeken bir araştırmacı olarak tanıttı ve 17. mağaradan bahsetmedi. Yardımcısı Chiang, Wang ile görüşmelerine devam etti ve 22 Mayıs'ta mağarayı ziyaret etmenin iznini koparmakla kalmayıp buradan çıkardığı bir iki tomarı Stein'a götürdü. 23 Mayıs'ta kendini kontrol eden askerler uykuda iken Stein da mağarayı gördü. 28 Mayıs'a kadar her gün Stein, yalnızca üçünün bildiği bir gizlilikle gelerek eserlerin arasında çalışıp seçimlerini yaptılar¹⁶⁷. Wang, Stein'ın seçtiklerini götürmesini bir miktar para karşılığında kabul etti ve Stein, Çin'in söz sahibi olduğu topraklardan dışarıya çıkana kadar bu konuyu açık etmeyecekti. Stein, üçünden başka bu işi bilen kişinin olmadığını ve eğer o açık etmezse herhangi bir canlının haberi olmayacağını biliyordu¹⁶⁸. 28 Mayıs'ta Wang'a anlaştığı ödemeyi yaptıktan sonra sadece güvendiği adamlara bilgi verip, bu kişilere seçtiği eser tomarlarını çadırına taşıttı. Bu durum ortaya çıkarsa Kansu bölgesinde yapmayı planladığı araştırmaların gerçekleşmeme ihtimali vardı fakat buradan elde ettiği eserlerin değerini düşününce bu riske girmeye değirdi.

Stein'ın bu kadar uzun süre burada kalması Çinli yöneticilerin dikkatini çekti ve Bin Buda Mağaralarına kontrol için yetkili gönderdiler. Stein'ın gizli transferini, durumdan haberdar olan kimse açık etmedi ve 1 Haziran – 5 Haziran 1907 tarihlerinde burada bulunan yetkililerde bir şey fark etmedi. Yetkilerin ayrılmasından sonra, 6 Haziran'da Stein daha fazla eseri mağaradan çıkarmayı planladı ve aynı gece bu işi gerçekleştirdiler. Onlar çalışmalarına devam ederken 9 Haziran'da bölgeye gelen bir yetkili Stein'a difteri salgınının başladığını, hemen bölgeyi terk etmesi gerektiğini bildirdi¹⁶⁹. Stein, difteriye yakalanan on kişiden sadece bir kişinin kurtulabildiğini, aileden bir kişinin yakalandığında bütün ailenin hasta olması anlamına geldiğini biliyordu¹⁷⁰. Wang Yuan Lu difteri salgınına yakalanmadı ancak 3 Haziran 1931 tarihinde vefatına kadar sefil bir hayat yaşadı¹⁷¹.

Burada buldukları eserler, diğer kazı alanlarından çıkardıklarından çok daha fazla değerliydi. Bu mağaralar milattan sonra üçüncü yüzyıldan itibaren yapılmaya başlanmış, zamanla sayıları bini bulmuştur. Burayı ziyaret edenlerin ve burada kalanların yaptığı duvar resimleri ayrı bir değer taşımaktadır. Dokuzuncu ve onuncu

¹⁶⁷ Wang Jiqing, "Aurel Stein's...", s. 3.

¹⁶⁸ Sir Marc Aurel Stein, *Ruins of Desert Cathay, Personal Narrative of Explorations in Central Asia and Westernmost China*, Vol. II, London: Macmillan and Co. , 1912, s. 181.

¹⁶⁹ Wang Jiqing, "Aurel Stein's...", s. 3.

¹⁷⁰ Sir Marc Aurel Stein, *Ruins of Desert Cathay...*, ss. 232-233.

¹⁷¹ Wang Jiqing, "Aurel Stein's...", s. 5.

yüzyıllarda Çin’de Budizme ve diğer bazı dinlere karşı baskı uygulanınca, bazı heykelleri ve el yazmalarını bir odaya saklayarak kapısını duvar şeklinde kapattılar. 1900 yılında burayla ilgilenen Wang Yuan Lu tesadüfen burayı buldu ve çok geçmeden içeriğinin yankısı Rusya’da ve Avrupa’da duyulmaya başladı. Bu noktada şunu belirtmek gerekir ki, Stein buraya hiç uğramasaydı bile Pelliot’nun hedefinde vardı ve yola çıkmıştı. O da vazgeçmiş olsa, Rus keşif grupları planlarına dâhil etmişlerdi. Dolayısıyla bu bir vurgun yarışına dönüşmüş, önce ulaşan ganimeti kapmış gibi görünmektedir.

Tun Huang Bin Buda Mağaralarında böyle eserlerin saklandığı bir bölüm hiç olmasaydı ve bu eserler hiç depolanmasaydı, ortaya çıkardığı diğer eserler de Stein’ı yine araştırmalarıyla ünlü etmeye yeterdi. Çünkü bölgeye ait hazırladığı harita bile çok önemli bir çalışmaydı. Ram Singh ile birlikte toplamda 20.000 km² alanın haritasını çıkardılar ve bu haritalar halen kullanılmaktadır¹⁷². Ancak bu gizli mağarayı ilk ziyaret eden *Batılı* olması, Avrupa akademi camiasında farklı bir yankı buldu.

Stein’in buradan çıkardığı eserlerin çoğunun içeriği Çince Budist metinlerdir. Bunun yanında milattan sonra 868 yılına ait kalıp baskı ile yazılmış *The Diamond Sutra* isimli eser kalıp baskı ile çoğaltılan ilk kitaplardan biridir. Budizm ve farklı konularla ilgili Tibetçe, Sanskritçe, Hotanca ve Soğdca dillerinde, Runik Türkçe, Çince yazılı metinler ve kitaplar, Hin Brahmi yazısı ile hazırlanmış el yazmaları içerikte yer alan eserlerdendir.

14 Haziran sabahı, yedi kasa el yazması ve beş kasa resim, dokuma ve diğer seçme eserlerin yüklü olduğu beş at arabası ile hızlı bir şekilde Bin Buda Mağaralarından ayrıldılar. Birkaç ay sonra Pelliot aynı mağarayı ziyaret ederek, kendi yükünü oluşturdu ve karşılığında 90 pound verdi¹⁷³.

Ekim 1907’de Ram Singh rahatsızlığından dolayı gruptan ayrılarak Hindistan’a döndü, onun yerine Lal Singh geldi. Aynı zamanda mağaralardan iki yüz tomar eser daha geldi. Stein bunların da ödemesini yaptıktan sonra toplam ödemesi 130 pound olmuştu.

¹⁷² Annabel Walker, Sir Aurel Stein, s. 173.

¹⁷³ Annabel Walker, Sir Aurel Stein, s. 175.

Gansu koridorunu daha fazla araştırmak isteyen Stein, An-hsi, Su-chou, Kan-chou ve Nan-shan'da çalışmalar yaptıktan sonra An-hsi, Kumul güzergâhından Turfan bölgesine gitti. Elde ettiği eserleri 24 deveye yükleyip, yardımcıları Chiang ve Tila Bai idaresinde Hotan'a gönderdi. Kendisi kuzeyden güneye çölden geçerek Keriya Nehri'nin kaynağını bulmayı planlıyordu. 28 Ocak'ta yola koyuldular. 7 şubat'ta yollarına devam ediyorlardı ancak kaybolmaya başladıklarını fark ettiler. 11 şubat'a kadar erzaklarını ekonomik kullanarak planlarına devam etmekle birlikte gruptaki herkes kaybolduklarından emindi. Stein, grubu bekleterek Lal Singh ile birlikte çevrede özel bir arama yaptı ve nehrin uzantısı olan su birikintisini gördü. Bu noktaya vardıklarında, Hedin'in on iki yıl önce çizdiği haritaya göre nehrin güzergâhının değiştiğini fark ettiler.

Nisan'ın başlarında Hotan'a vardılar. Burada  nceki keşif seferinde dost olduğu Akhun Bey'de kaldı. Eserlerin hepsini Hindistan'a göndermeden önce gözden geçirerek tekrar paketlemesi gerekiyordu. Bu işi altı hafta sürdü ve 1 Ağustos'ta 55 deveyi aşkın yükle konvoy Hindistan'a yola ıktı.

Seferinde planladığı diğer bir madde, Hotan Nehrinin kaynağını bulmaktı. Diğer işlerinin tamamladıktan sonra, 22 Eylül'de Lal Singh, Musa ve üç Kırgız adamla birlikte tekrar Kun-Lun Dağlarına tırmanmaya başladılar. Kun-Lun dağlarındaki çalışmaları esnasında Stein rahatsızlık yaşadı. Yardımcılarının desteğiyle donma tehlikesini atlatsa da ayağında etkileri kaldı. 12 Ekim'de en yakın Avrupalı bir doktorun bulunduğu Leh'e geldiler. Muayene ettikten sonra Stein'in ayaklarında kangren olduğunu teşhis etti. 14 Ekim'de sağ ayağında   parmağın üst boğumundan, iki parmağının ise tamamı kesildi. Hastanedeki tedavisi bittikten sonra Kasım'ın ortalarında Keşmir'e gitti fakat iki ay daha y r yemedi.

1909 Ocak ayı başlarında deniz yoluyla Avrupa'ya gitti. Budapeşte'de akrabalarını, Viyana'da yengesiyile yeğenlerini, Paris'te çalışma arkadaşlarını ziyaret ettikten sonra 21 Ocak'ta İngiltere'ye vardı. Mayo Lodge'dan arkadaşları Fred Andrews ve Thomas Arnold onu Londra'da karşıldılar. Ertesi gün Oxford'a Allen'ların yanına gitti. Percy Stafford Allen ona Merton College'da akademik araştırmalar yapabileceği bir pozisyon ayarladı.

Devam eden üç yıl Stein Avrupa'da Paris, Viyana, Münih, Hamburg, Frankfurt, Budapeşte'de yer alan  niversiteler ile Cambridge gibi Britanya'nın çeşitli üniversitelerinde ders verdi. Aynı zamanda British Museum'da kendisine ayrılan

bölümde, Asya'dan getirdiği eserlerin katalog işlemlerini takip etti. Başta Royal Geographic Society'nin sunduğu madalya olmak üzere birçok kurumdan ve üniversiteden ödüller aldı.

Temmuz 1909'da Hindistan'dan talep ettiği görevin müjdesini veren mektup geldi ve Eylül'de görevi resmi olarak onaylandı. Maaşı 1250 rupi olacaktı ve bu aynı pozisyona sahip meslektaşlarının aldığından daha fazlaydı.

1907'de birinci keşif seferinin detaylı anlatımı olan *Ancient Khotan* ve 1912'de ikinci keşif seferinin ilk raporu olan *Ruins of Desert Cathay* isimli kitapları yayınlandı. *Ruins of Desert Cathay*'ı gören yayıncısı, kitabın ebadını ve sayfa sayısını eleştirmekten kendini alamadı. Bununla kıyaslanmayacak derecede büyük olan *Serindia*'nın yayınlanması ise 1921 yılını beklemek zorunda kaldı.

1911 yılının Aralık ayının ortalarında Stein Hindistan'a gitti. Stein'in fikrinde yeniden bir keşif seferine çıkmak vardı ancak 1911 yılı Çin'de karışıklıkların çok fazla yaşandığı bir dönemdi ve hanedanlar döneminin son yılıydı. 1912'de milliyetçiler yönetimi ele geçirdi. Bu nedenle İç Asya'ya keşif yapma fikrini erteledi. Diğer tarafta arka planda bekleyen Baktria bölgesinde araştırma yapma isteği kendisine bu dönemde uygulanabilir geldi. Nisan 1912'de yeni Genel Vali Lord Hardinge ile Peşavar'da görüştü ve planlarına olumlu bakıldığını hissetti. Birkaç gün sonra, Hindistan yabancılar bölümünün başkanı olan Sir Henry McMahon'a, Balkh'da ve kayalıklarda oyularak yapılmış devasa Buda heykellerinin yer aldığı Bamiyan'da araştırma izni için başvurdu. McMahon, Genel Vali'nin izni olduğu şerhini düşerek Afganistan lideri Emir Habibullah'a izin başvurusunu gönderdi.

Mayısın sonunda *Serindia* üzerinde çalışmak için izin alarak Mohand Marg'a gitti. Dash II'yi yaşlı olduğu için Oxford'da bırakmıştı ve Hindistan'a döndükten sonra öldüğünün haberini aldı. Yine Fox Terrier cinsinde yeni bir köpek edindi ve adına benzer şekilde Dash III koydu. Bunun yanı sıra Mohand Marg'da kendisine eşlik edenler, Pandit Govind Kaul'un oğlu Nilakanth Kaul ve Afrazgul Han'dı.

16 Haziran'da Genel Vali'den kendisinin *Sir* ünvanıyla ödüllendirildiğine dair mektup aldı. Eylül 1912'de aldığı diğer bir mektup ise Afganistan'da araştırma yapma başvurusunun kabul edilmediğini bildiriyordu. Ekimde yaptıkları görüşmede McMahon ona Sistan bölgesinin henüz araştırılmadığını, Helenistik dönem İran'ı hakkında çalışabileceğini belirtti. Stein bu konuya olumlu baktı ancak planlarında

öncelikli sırada yine İç Asya vardı ve rakiplerinin düzenlediği yeni keşif seferlerini takip ediyordu. 50. yaşını kutladığı sonbahar ve yaklaşan kış mevsimini hem bu seferin resmi yazışmalarını yürüterek hem de *Serindia*'yı tamamlayarak geçirdi.

Bedeni yeni bir keşif seferini yürütecek kadar sağlıklıydı fakat sahip olduğu iki rahatsızlığıyla ilgili olarak kendisine dikkat etmesi gerekiyordu. Ayaklarının bakımını düzenli takip ediyordu ve keşif seferi için biri 1902 yılında Prince Louis d'Orleans'a eşlik etmiş bir kişi olmak üzere deneyimli iki aşçı ayarlamıştı. Hedefi Temmuz 1913'te yola çıkmaktı ve bu doğrultuda diğer hazırlıklarını yapıyordu. Pasaport işlemlerini tamamladı ancak bu sefer içinde bulunduğu karışık durumdan dolayı Çin'e başvuruda bulunmadı. İzin işlemlerini sefer esnasında bölgede sorumlu kişilerle halledecekti. Serindia'nın son halini Oxford'a üniversite yayınevine gönderdi.

Grup üyeleri belirlenmişti; eski yardımcıları Musa ve Tila Bai, Stein'in yaşıtı harita uzmanı Lal Singh, aşçıları Jasvant Singh, yeni yardımcıları Pathan ve Afrazgul Han, Survey of India'dan ikinci bir araştırmacı Muhammed Yakup Han ve Kral George'un kendi kazmacı ve lağımclar taburundan Shams'ed-Din şeklindeydi. Yola çıkış noktaları Keşmir'de Walter Talbot olacaktı.

2.5. Orta Asya'ya Üçüncü Keşif Seferi (31 Temmuz 1913 – Şubat 1916)

31 Temmuz 1913 tarihinde Jhelum ve Bandipur'a doğru nehir aracılığıyla yola koyuldular. Stein Kâşgar'a gideceği bu rotada önceki iki seferinden farklı bir güzergâh belirlemişti. Chilas'ın yaklaşık 50 km batısında bulunan ve daha çok Müslüman boyların yaşadığı İngiliz kontrolünde bulunan vadilerden kuzeye gidecekti. Bölgeden sorumlu Raja, Stein'a kimsenin eşlik etmemesini ve rahatça bölgeden geçmesini söyledi. Bu durumdan oldukça memnun olan Stein ona hediye gönderdi.

Lal Singh ile birlikte yaklaşık 3000 km² alanın haritasını çıkardılar. Bölgede İslam öncesinde inşa edilmiş ve İslamiyet'in gelişiyle cami ve ibadethanelere dönüştürülmüş eserler vardı. Chilas, Darel, Tangir noktalarından sonra 21 Ağustos'ta Sheobat Geçidini arkalarında bıraktılar ve 29 Ağustos'ta, 1906 yılında kuzeyinden ilerledikleri Darkot geçidinin güneyinden kuzeyine adımladılar. Çin'in işgal ettiği sınırlara vardıklarında 15 geçidi aşmışlar ve yaklaşık 805 kilometreyi çoğunlukla yürüyerek kat etmişlerdi. Sarikol'da grup üçe ayrıldı. Lal Singh'in öncülük ettiği

birinci grup Kun-Lun dağlarından Yarkent'e ve Hotan'a yöneldiler. 1906'da haritasını çıkardıkları bölgenin eksik kalan yerlerini tamamlayacaklardı. İkinci grup seferin yüklerini alarak doğruca Kâşgar'a gittiler. Stein'in bulunduğu üçüncü grup ise, ikinci keşif seferinde uğradıkları ulu dağ Mustagh-Ata'nın, daha önce bulunmadıkları doğu cephesinden ilerlediler. 19 Eylül'de dağı geçtiler ve 21 Eylül'de Kâşgar'a vardılar.

Kâşgar'da bazı değişiklikler yaşanmıştı. George Macartney 1913 yılında *Sir* ünvanını almış ve İngiliz konsolosluğunda yeni bir eve taşınmışlardı. İkinci keşif seferinde kendisine yardımcı olan Chiang'ın kıyafetlerinin, Çin'de yaşanan değişikliği yansıtır gibi batılılaşması dikkatini çekti. Çalışmalarından çok memnun olduğu Chiang bu sefere sağırllaştığı için katılamadı.

Albert von Le Coq'un bulunduğu Alman keşif grubu Orta Asya'da çalışıyordu. Stein acele etmesi gerektiği inancıyla, farklı güzergâhları keşfetmek istese de Hotan üzerinden en kısa zamanda Lop-Nor'a ulaşması planlıyordu. Stein, Kâşgar'dan Maralbaş ve Aksu'ya giden yolu seçti. Oradan güneye ilerleyerek, Mazar Dağ'a ulaştılar. 25 Ekim'de yüklerini Hotan'a göndererek küçük bir ekiple çöle araştırmaya girdi. Bu bölge 1895 yılında Hedin'in iki yardımcısını ve nerdeyse hayvanlarının tamamını kaybettiği riskli bir bölgeydi. Stein araştırmasında bir müddet sonra dönmeye karar verdi ve çok geçmeden fırtına patladı. Hedin, bu durumla ilgili, Stein'in şansı olduğunu, aynı koşullarda olsa kendisinin geri dönmeyeceğini ve bu durumda fırtınaya kapılarak adamlarıyla birlikte ölebileceği yorumunu yaptı¹⁷⁴.

21 Kasım'da Hotan'a ulaştığında Macartney'den, von Le Coq'un Lop-Nor planından vazgeçerek Kâşgar'a döndüğü haberini aldı. Bu durumda kendi rotasında biraz daha esnek ilerleyebileceğini, *benim küçük Pompei'm* adını verdiği Niya'da kazı yapabileceğini düşündü.

Aralık sonunda grup Çarklık'a vardı ve burada önceki dört ay boyunca Kun-Lun bölgesinde harita çalışması yapan Lal Singh ile buluştular. 15 Ocak'ta Miran'a gitmek üzere yola koyuldular. Stein, önceki seferde acelesi nedeniyle geride bıraktığı eserleri yerinden sökerek almayı düşünüyordu fakat kazı alanına ulaştıklarında, başkalarının burada kazı yaptığını ve Stein'in almayı umduğu şeylerin kırıldığını ya

¹⁷⁴ Annabel Walker, *Sir Aurel Stein*, s. 217.

da alındığını gördüler. Stein bu kişilerin Kont Otani'nin grubundan Tachibana olduğunu daha sonra Avrupa'da verdiği derslerde açıkladı. Ancak Tachibana'nın deneyimsizliğinden olması muhtemel, hala fark edilmemiş eserler vardı. Stein bunları toparlayarak Lop-Nor için yola çıktı.

Macartney'nin gönderdiği mektupta, Stein'in grubunun bölgede daha fazla araştırma yapmalarının yasaklandığı bildiriyordu. Urumçi eyalet yönetiminin, Pekin kurallarına göre yabancıların haritasının çıkarmaları yasak olduğu bölgede Lal Singh'in araştırma yapmaktan öte stratejik noktaların haritalarını çıkardığını belirterek, grup çalışmasına devam ederse tutuklanacaklarını ve cezalandırılmaları için Kâşgar'a götürüleceklerini söylediği yazıyordu. Macartney, Pekin'de bulunan İngiltere temsilcisine telgrafla ulaşarak, Çin yönetiminin Urumçi'ye, kendisine izin vermeleri için, yaptırında bulunabileceğini fakat bunun çok zaman alacağını açıkladı. Tek çözüm yerel ambanların yardımını ummaktı. Çin'deki yönetim değişikliğinden dolayı yerel idarecilerinde ne kadar etkili olacağından emin olamayan Stein, kış mevsiminin koşullarında resmi ya da gayri resmi kimsenin onları takip edemeyeceğini, Tun Huang'a vardıklarında ise durumun çözüme ulaşmış olabileceğini düşündü. Öte yandan Çin'den pasaport almamıştı ve bu da ayrı bir probleme neden olabilirdi. Lal Singh'in oluşturduğu haritalar, kitabı için hazırlanan çizimlerden çok daha fazlasıydı.

1 Şubat 1914'te çalışanları ve 30 deve yüküyle yola koyuldular. Lop Çölünü geçerek Tun Huang'a vardılar. Stein'in 1906'da keşfettiği Çin Seddi'nin uzantısı olan bölgede tekrar konakladılar ve kazı çalışmaları yaptılar. İpek parçaları, yazılı metin ve tabletlerin yanı sıra açtıkları mezarlarda neredeyse hiç zarar görmemiş kadın ve erkek cesetleri buldular. Üzerlerindeki kıyafetler ve yanlarında duran yiyeceklerle dolu sepet zaman içerisinde çürümeden bugüne kadar dayanmıştı.

Stein'in sonraki ziyaret noktası Tun Huang Bin Buda Mağaralarıydı ve Wang'dan tekrar bir şeyler kopartıp kopartamayacağını düşünüyordu. Görüşmelerinde, kendinden sonra Pelliot'nun burayı ziyaret ettiğini ve onun aldığından çok daha fazlasını Pekin'e götürdüğünü öğrendi. Bu durum Çin yöneticilerin dikkatini çekmişti. Wang'dan mağarada bulunan eserlerin hepsini başkente göndermesini istediler. Stein, Wang'ın, gelebileceğini tahmin ettiği batılılar için bir miktar ayırdığını tahmin ediyordu ancak bölgede bir müddet daha çalışmayı planlıyordu ve bunları yanında taşıması devamlı saklanarak ilerlemesi anlamına

geleceği için bu planını erteledi. Çin Seddi'ni doğuya doğru araştırmaya devam etmek istiyordu ve Mayıs'a kadar Su-chou'ya yaklaşık 400 km yol kat ettiler.

Sonraki planları, kaynağı güneyinde yer alan Nan-Shan Dağları olan Etsin-gol nehir yatağını takip ederek Gobi Çölü'nün haritasını çıkarmaktı. Marco Polo'nun Etzina olarak tasvir ettiği şehrin, 1908'de Kozlov'un keşfettiği Kara-khoto olabileceğini düşünüyordu ve bu nedenle burayı da görmek istiyordu. 10 Mayıs'ta Su-chou'dan yola çıkan Stein Mayısın sonunda şehrin yaklaşık on bir metre genişliğinde ve dokuz metre yüksekliğinde, kil ve kalastan yapılan duvarlarıyla karşılaştılar. O güne kadar gördüğü harabe ya da kalıntılarda bu denli yapıyla karşılaşmamıştı. Her ne kadar şehre daha önce gelenler olmuşsa da araştırmaları sonucunda Stein da el yazmaları, kabartmalar, freskler, çömlek ve eşya parçaları buldu.

Su-lo-ho ve Su-chou nehirlerinde yaptıkları araştırma ile 1907'de oluşturdukları haritayı genişletiyorlardı. Bu çalışmalar esnasında Stein'in atı ürktü ve o, atın üstünden yere düştü. Herhangi bir çatlak ya da kırığı olmamasına rağmen yürüyemiyordu ve adamları onu kamp alanına taşıyarak götürdüler. İki hafta sonra koltuk değnekleri ile ancak ayağa kalkabildi ve Kan-chou'ya götürülmesini istedi. Burada Belçikalı misyonerler vardı ve orada tedavi olabilirdi.

Aynı tarihlerde Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı'nın ilk günleri yaşanıyor. Rusya tren yolu vasıtasıyla İngiltere'den Kâşgar'a mektuplar on günde gelebiliyordu ancak buradan çölün değişik noktalarına posta görevlileriyle taşınıyordu ve ulaşması bazen ayları aldığı için haberler güncel olmuyordu. Normal koşullarda bile birçok kişiyle yazışan Stein, böyle bir durumda başta Viyana'da bulunan yengesi ve yeğenleri olmak üzere, Macaristan ve Britanya'da birçok kişiden haberleri almak için yazıştı ve Avrupa'da gerçekleşen havadisleri edinmek için onlardan *The Times* ve *Punch* gazetelerinin baskılarını istedi.

Gobi Çölü'nün güneydoğusundan kuzeybatısına dağ sıraları boyunca 2 aylık araştırmadan sonra 1914 Kasım başlarında Turfan bölgesine ulaştılar. Her ne kadar bu bölgede kaç yıldır Alman araştırma grupları kazı çalışmaları yapmış olsalar da Stein tekrar bölgede yer alan harabelere ve ören yerlerine uğradı. Geride kalmış eserler vardı. Bazılarını duvardan sökmek gerekiyordu. Bu çalışmaların sürdüğü altı haftalık sürede Stein, işgal bölgesi Doğu Türkistan'ın bu dönemdeki idare merkezi Urumçi'yi ziyaret etti. Birinci keşif seferinde Hotan'da kaldığı sürede dostluk

kurduğu Pan Şimdi burada görevliydi ve Stein'a yardımcı oldu. 15 Şubat'ta çalışmasını durdurup bölgeden ayrılması gerektiği ihtar edildi fakat bu tarihte Stein'ın eserlerle yüklü elli develik kervanı, Kâşgar'a iki aylık yolculuğuna çoktan çıkmıştı. Bu bir şans gibi görünse de Stein bunun dostunun etkisiyle bir göz yumma olduğunu fark etmiřti¹⁷⁵.

Kervanı yolladıktan sonra Stein ve ekibi çölde yollarına devam ettiler ve Astana bölgesinde kazı çalışmaları yaptılar. Buradaki işleri bitince 31 Mayıs 1915 te ulaşacakları Kâşgar'a doğru yola koyuldular. Kâşgar'da beş hafta kalan Stein, Lal Singh ile birlikte buluntuların tekrar paketlenmesiyle ilgilendi. Miktarı 182 büyük kasayı bulan eserler Afrazgul'un gözetiminde Karakoram  zerinden Keşmir'e götürüldü.

Kendi planı Kâşgar'ın batısında araştırma yapmaktı. St. Petersburg'da görev yapan İngiltere büyükelçisi vasıtasıyla izin işlemleri halledildi. Bu dönemde Rusya ve İngiltere anlaşma içerisinde olduklarından, bu seyahatin gerçekleşmesinde bir mani yoktu. Batıda yer alan Alai vadisinden ilerleyerek güneye Amu Derya Nehrinin olduğu bölgeye yöneldiler ve Rusya ile Afganistan sınırında olan Ulu Pamir dağlarında araştırmalarını yürüttüler. Sınırın ötesinde araştırma yapmak hayaliydi ancak Afgan yönetiminden izni olmadığı için bu imkânsızdı. Üç hafta içinde yaklaşık 2.735 km yol kat ettikten sonra 22 Ekim 1915'te Semerkant'a ulaştılar. Transcaspian demiryolu ile İran sınırında yer alan Aşkabat'a kadar gitti. Dört gün sonra Meşed'de bulunan İngiltere konsolosluğundaydı. Savaş koşullarında burada bulunması riskli olmasına rağmen birkaç hafta kaldı. Kazı  alışması yapması için izin alınmamıştı. Dolayısıyla bu yönde bir çalışması olmadı ancak incelemelerde bulundu. Beluçistan ve Ketta  zerinden 1916 Şubat sonlarında Delhi'ye ulaştı. Neredeyse üç yıldır yollardaydı ve çoğunluğu yaya olmak üzere yaklaşık 17.700 km yol kat etmişti. İç Asya'dan getirdiği eserler düşünüldüğü zaman bu seyahati,    seferi arasında belki en verimliydidi ancak savaşın içinde olan Avrupa akademik camiasında, ilk seferi kadar bile yankı uyandırmadı denebilir. İngiltere'ye gitmeden önce Keşmir'e uğradı. Seferden getirilen eserler, Hindistan destekleyici olduğu için burada kalacaktı. Aynı dönemde F. Andrews burada görevliydi ve eserlerin kataloglanması işlemlerini y r tecekti.

¹⁷⁵ Annabel Walker, Sir Aurel Stein, s. 228.

Nisan 1916'da gittiği İngiltere'de Eylül 1917 yılına kadar kalarak, ikinci keşif seferinin detaylı raporu niteliğindeki kitabını yazmaya devam etti. Aynı zamanda 1917 yılında emekli olmuştu. 1919 yılında Afganistan'da araştırma yapabilmek için izin gayretleri olumsuz sonuçlandı.

2.6. Orta Asya'ya Dördüncü Keşif Seferi (1930) ve Orta Doğu Keşif Gezileri

Keşif seferinin sonrasına denk gelen 1916-1917 yıllarında Stein Avrupa'ya giderek Serindia'nın yazımını tamamlamak için çalıştı. Aynı zamanda üçüncü keşif seferinden elde edilen eserlerin kataloglanması ve envanter kayıtlarıyla ilgilendi.

1917 yılında emeklilik işlemleri gerçekleşti ancak kitap çalışmalarını tamamlaması gerekiyordu. 1921 yılında *Serindia* A3 kâğıt ebadında beş cildyle yayınlandı. Çalışmalarına devam ederken, akademik hayatının yanı sıra insani şeylerde yaşıyordu. Köpeği Dash III Srinagar'da diğer köpeklerin saldırısı sonucu ölmüştü. 1921 yılında Dash IV'ü edindi.

1924-25 yıllarında Orta Doğu'da bulunarak araştırmalar yaptı. Orta Doğu'da, çalışmalarının ana ilham kaynağı yine Büyük İskender'in seferlerinin anlatıldığı kitaptı. Stein, onun bulunduğu şehirleri anlatırken kullandığı isimlerin ve yaptığı tasvirlerin, kendi döneminde hangi coğrafi konumlara ve yaşam yerlerine karşılık geldiğini araştırmalarında kestirmeye çalışıyordu. Bu kapsamda 1924 yılında Swat'a keşif gezisine çıktı.

Diğer bir başvuru kaynağı ise Marco Polo'nun seyahatnamesiydi. Bu kitapta da benzer şekilde, yapılan coğrafi tasvirleri kendi dönemiyle kıyaslamaya çalıştı ve elde ettiği sonuçları, makalelerinde okuyucuya yansıttı.

1927-1928 tarihlerinde hem Pakistan hem de İran sınırlarında toprakları bulunan Beluçistan bölgesine araştırmada bulunmaya ve kazı yapmaya gitti. Aynı yıl Üçüncü keşif seferinin detaylı raporu olan *Innermost Asia* kitabı dört büyük cilt halinde yayınlandı. Bu arada Dash IV'te ölmüş yerine Dash V edinmişti. Yine 1928 yılında tamamen emekli oldu ve Orta Doğu'da Fırat ve Dicle nehirlerinin bulunduğu yerlerde araştırmalar yürüttü, bu bölgeyi uçaktan incelediği, ilk havadan araştırma gezisini gerçekleştirdi.

1929'un son aylarından 1930'un ilk aylarına kadar, Harvard Üniversitesi'nden aldığı davetle Amerika'ya gitti ve üniversitede üç keşif seferini anlatan dersler verdi. Bu derslerde anlatılanların notları kitap halinde yayınlandı.

Harvard üniversitesi desteğini tamamen kendilerinin verdiği ve keşif seferinin sonunda buluntu eserlerin hepsinin kendilerine verilmesini talep ettikleri bir sefer planını Stein'a sundular.

1930 yılının devam eden aylarında Çin'e, yapmayı planladığı İç Asya dördüncü keşif seferi için izin almaya gitti. İzin işlemlerine ait resmi süreç zaman alıyordu bu nedenle bekleme sürecinde iki haftalık Japonya gezisini yaptı. Bu tamamen akademik görüşmeler yaptığı ve ülkenin önemli yerlerini turist olarak gezdiği bir seyahatti.

Aynı yıl dördüncü keşif seferine çıktı. Niya'ya kadar gelerek kazı çalışmalarını yürüten Stein'ı araştırmalarını Çin görevlileri sonlandırdı. Edinmiş olduğu tarihi eserlere görevliler el koydu, daha fazlasını yapamayacağı çok katı bir şekilde ortaya kondu. Bunların ancak fotoğrafını çekerek Amerikaya gönderebildi. British Library'de bu eserlerin ve yazışmaların micro filmleri bulunmaktadır. Bu sefer için çıkarılan destek miktarı kullanılmadı ve Amerika, Stein'ın Orta Doğu'da bundan sonraki süreçte gerçekleştirdiği araştırmalardan bazılarını maddi olarak destekledi.

1932 den itibaren dört yıl boyunca İran bölgesinde dört tane araştırma gezisi düzenledi. 1932-1933, 1933-1934, 1935-1936 yıllarında gerçekleşen bu gezilerde, Beluçistan ve Sistan bölgesi, Basra ve Umman Körfezlerinin kuzey sahil bölgeleri, Kirman gibi daha kuzeyde yer alan eyaletleri araştırıldı. Bu geziler için Stein, bazı gezilerini tamamıyla kendi imkânlarıyla düzenleyeceğini vurgulayarak İran yönetiminden izin alabildi ve ortaya çıkardığı eserler önce İngiltere'ye götürülüp, kayıtları yapıldıktan sonra hepsinin İran'a verileceği garantilendi.

1937 yılında Viyana'da prostat operasyonu geçirdi. Aynı yıl, dört keşif seferinin raporu niteliğinde olan kitabı yayınlandı. 1938'de Arapçasını geliştirmek için Orta Doğu'ya gitti ve yılın son ayları ile 1939'un ilk aylarında Orta Doğu bölgesinde sürdürdüğü havadan fotoğraflarla araştırma çalışması ile Irak ve eski Ürdün bölgelerinin yüzlerce fotoğrafı çekildi. Daha sonra çalışmalarını takip etmek için İngiltere'ye gitti.

Her iki hava araştırmasının fotoğrafları günümüzde University College London kütüphanesinin Special Collections bölümünde bulunmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesinin bazı konumlarını, kuzey Irak'ın birçok şehrini içeren fotoğraflar

ve bu seferlerle ilgili yazışmalar ile evraklar, arşiv kutularının her birinin boyutu A2 ebatında olmak üzere 13 kutudur.

1940-1941 yıllarında günümüz Pakistan eyaletlerinden Rajasthan'ın toprak sınırlarında araştırmalarını yürüttü ve 1942-1943 yıllarında ise Indus Kohistan bölgesinde çalışmalarını sürdürdü. 1942-1943'de Bahawalpur, Chilas ve Las Belas'a keşif gezisi düzenledi.

1943'te, üç başvurusuna ret cevabını aldığı Pakistan'dan bu sefer olumlu yanıt geldi ancak Afganistan sınırlarına girdikten sonra ciğerlerinden rahatsızlanan Stein çok geçmeden 26 Ekim 1943 tarihinde vefat etti.

Kabilde bulunan Hristiyan mezarlığına, Afganistan üst düzey devlet adamlarının katılımıyla, Hristiyanlık usullerine göre cenaze töreni yapıp, defnedildi. Mezarında şöyle yazmaktadır:

Marc Aurel Stein / Hindistan Arkeolojik Araştırmalalar'dan / Bilim Adamı, Kâşif, Yazar / Yürüttüğü Gayretli Seyahatlerle / Doğu Türkistan, İran ve Irak'ta / Bilgimizin Sınırlarını Artırdı / 26 Kasım 1862'de Budapeşte'de Doğdu / 1904'te İngiliz Vatandaşı Oldu / 26 Ekim 1943'te Kabil'de Vefat Etti / Çok Sevilen Adam

Son sözlerinde; *yaşadığı hayattan çok mutlu olduğunu, vefat etmek için gelmeyi çok istediği Afganistan topraklarından daha iyi bir yer olamayacağını* söyledi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SIR MARC AUREL STEIN'İN BİBLİYOGRAFYASI

3.1. Sir Marc Aurel Stein'in Kitapları¹⁷⁶

1892 *Kalhana's Rajatarangini, or the Chronicle of the Kings of Kashmir*, 2 Cilt, Bombay: Educational Society.

Stein'in 1889'da elde ettiği Sanskritçe metne sahip Rajatarangini'nin edisyon kritiğidir. 1892'de yayınlanmıştır.

1894 *Catalogue of the Sanskrit Manuscripts in the Ragunatha Temple Library of His Highness the Maharaja of Jammu and Kashmir*, Bombay.

Stein'in, 1888 yılının yaz tatilinde arkeolojik araştırmalar yapmak için gittiği Keşmir bölgesinde, mihracenin isteğiyle hazırladığı, kütüphanede bulunan 5000 parçalık el yazma koleksiyonunun kataloğudur. 1889 yılı, yaz döneminde Pandit Govind Kaul ile çalışmaya başladılar ve diğer yardımcılarıyla birlikte bu iş dört yıl sürdü.

1900 *Kalhana's Rajatarangini, a Chronicle of the Kings of Kashmir*, 2 cilt, London: Constable & Co.

1889 yılında elde ettiği Rajatarangini'nin orijinal metni üzerinde, Stein'in yapmış olduğu on yıllık İngilizceye çeviri çalışmasının sonucu olan eserdir. Kitap sadece düz metin çevirisi değildir. Stein, çalışmasını yürütürken aynı zamanda

¹⁷⁶ Helen Wang (Editör) ve John Perkins (Editör), "Handbook to the Collections of Sir Aurel Stein in the UK", British Museum Occasional Paper, No. 129, Londra, 1999, s. 50. Güncellenmiş ve genişletilmiş 2008 tarihli ikinci baskı internet paylaşımına açılmıştır. Stein'in kitaplarına ait tarihli sıralama bu yayından faydalanılarak hazırlanmıştır.

http://www.britishmuseum.org/research/research_publications/online_research_publications/handbook_stein_collection.aspx

Kitaplar hakkında yapılan tanıtım yazıları tez hazırlık aşamasında yapılan arşiv çalışmaları ile Dijital İpek Yolu Projesinin web sitesinde sunulan kitapların elektronik ortama aktarılmış kopyaları incelenerek oluşturulmuştur.

bölgede geziler yaparak, yöre insanlarından kitabın bahsi konusunda bilgiler almış ve kendi hazırladığı bölge haritalarını da ilave ederek metni zenginleştirmiştir.

1901 *Preliminary Report of a Journey of Archaeological and Topographical Exploration in Chinese Turkestan*, London: Eyre & Spottiswoode.

Stein tarafından gerçekleştirilen Orta Asya birinci keşif seferinin ilk raporudur. Keşif öncesi resmi ve kişisel hazırlıklardan başlayarak, keşif sürecini ve sonrasında Londra'da British Museum'da buluntular üzerinde yapılan ilk çalışmalardan bahsedilmiştir. Büyük boy kitap, 71 sayfalık metne sahiptir. Yazının içerisinde sefer noktalarının ve kazı alanlarının fotoğrafları yer alırken, kitabın sonunda buluntulara ait 16 adet renkli sunum yer almaktadır. Ayrıca sefer güzergâhının haritasının basit formu eklenmiştir ve 1902 tarihli dir.

1903 *Sand-Buried Ruins of Khotan: a Personal Narrative of a Journey of Archaeological and Geographical Exploration in Chinese Turkestan*, London: Fisher & Unwin

1900-1901 tarihlerinde, Orta Asya'ya yapmış olduğu birinci keşif seferinin raporudur. 524 sayfalık eser, Kalküta'dan başlayarak son durağı Endere'ye kadar olan sefer güzergâhını, birçok açıdan detaylar vererek anlatmaktadır. Konakladığı yerler arasındaki mesafe, kaldığı yerlerin detaylı tasviri, buluntuların konumlarının, özelliklerinin ait olduğu dönemle ilişkilendirilerek ve fotoğraflarla desteklenerek sunumu¹⁷⁷, içeriğe örnek olarak gösterilebilir. Kitabın sonunda sefer esnasında hazırladıkları güzergâh haritası da yer almaktadır. Her ne kadar genel anlatım olarak bahsedilse de içeriği ile oldukça bilimsel bir çalışmadır ve sunduğu 1900 tarihli fotoğraflar, Stein'in seyahat ettiği bölgelerin araştırılmasına destek olacak nitelikte, şehirlerin yapısını, sosyo-ekonomik durumunu ve insanların kılık kıyafetleri ile yaşam koşullarını yansıtmaları açısından ayrı bir öneme sahiptir.

1907 *Ancient Khotan: Detailed Report of Archaeological Explorations in Chinese Turkestan*, 2 Cilt, Oxford: Clarendon Press. [Reprinted 1975, New York: Hacker Art Books]

Birinci keşif seferinin değerlendirmesi olan 2 ciltlik kitap, *Sand-Buried Ruins of Khotan*'dan farklı olarak bilimsel anlatımlarla zenginleştirilmiş bir kaynak eserdir.

¹⁷⁷ İple bağlanarak tutturulmuş tabletin detaylı tasvirini sunmak amacıyla F. Andrews'un yaptığı çizim için ve Khorastice metin içeren benzer bir tabletin fotoğrafla sunumu için bakınız Ek 4.

İlk olarak sefer güzergâhını seyahat tarihinin sırasına göre işleyerek, mevzu bahis olan yerlerin birbirleri arasındaki mesafe, topografik olarak konumları, bu noktalara ulaşım şekillerini açıklayarak coğrafi özelliklerini anlatmıştır. Rotaları üzerinde yer alan şehirlerin en eski döneminden kendi zamanına ulaşan tarihi bilgileri elde ettiği kadarıyla sunmaya çalışmıştır. Kendi döneminde yaşanan sömürge faaliyetleri ile alakalı olarak, anlattığı konunun Rusya ve Çin ile bağlantılarını da yansıtmıştır. Bilimsel bir günlük diyebileceğimiz eserde, kazı alanları planları çizilerek, detaylı tasvir edilmiştir. Her bir alandan çıkarılan objelere kendi hazırladığı numaralandırma sistemi ile listelemiş ve bunları kitapta ayrı ayrı tanıtmıştır. Kitapta ayrıca sahtekârlığını ortaya çıkardığı İslam Akhun'u da anlatan bir bölüm yer almaktadır.

İkinci cildi keşif seferinde çekilen fotoğrafları, kazı çalışması yapılan yerlerin çizilmiş planlarını, buluntulara ait çok sayıda fotoğrafı ve Hotan bölgesinin detaylı bir haritasını içermektedir. *Sand-Buried Ruins of Khotan*'da yer alan harita, keşif seferinin bütün yollarını içermesi nedeni ile bu haritaya göre daha kapsamlıdır. Buluntu fotoğrafları, kazılarda çıkarılan işlenmiş ahşap malzemeler, madeni paralar, ahşaba, ipeğe ve kâğıda yazılmış eski dönem yazıları, takı, kıyafet, mutfak gereçleri gibi insanların kullandığı malzemeler, Budist duvar resimleri ve heykel parçaları gibi objelerin çekimleriyle örneklendirilebilir.

1908 *Mountain Panoramas From the Pamirs and Kwen Lun*, London: Royal Geographical Society.

Pamir ve Kwen Lun dağlarında çekilmiş olan panoramik doğa fotoğraflarından örnekler, açıklamalı anlatım ile sunulmaktadır. Ansiklopedi ebadında olan kitapta, fotoğraflar katlanmış sayfalara basılmıştır. Dolayısıyla fotoğrafların boyutu A4 boyutunun bazılarında iki, bazılarında üç katı büyüklüğündedir. Kitabın sonunda, Stein'in birinci keşif seferi sonunda hazırlanmış olan Sarikol ve Taklamakan Çölünün güneyini çevreleyen rotayı Endere'ye kadar haritalandırdıkları örnek, renkli basım ile yer almaktadır.

1908 *Homokba Temetett Városok, Budapest.*

1912 *Ruins of Desert Cathay: Personal Narrative of Explorations in Central Asia and Westernmost China*, 2 Cilt, London: Macmillan & Co. Ltd. [Reprinted 1987, New York: Dover Publications Inc.]

Stein'in 1906-1908 yıllarında Orta Asya'da yapmış olduğu ikinci keşif seferinin raporudur. İki ciltten oluşmaktadır. 546 sayfadan oluşan birinci cildi, seferin Mart 1907 tarihine kadar olan kısmını anlatmaktadır. Önceki keşif seferi raporunda olduğu gibi, rotası üzerinde yer alan şehirlerin o tarihteki durumunu, insanların içinde bulunduğu koşulları yansıtan ve bu şehirlerde yaşayan önemli insanlara ait çektiği fotoğraflar ayrı bir araştırma ile değerlendirilebilir niteliktedir. Yine kazı alanlarının anlatımları ve elde edilen buluntuların sunumu çekilen fotoğraflarla desteklenmiştir. Sir Aurel Stein hakkında araştırma yapıldığı zaman genel olarak ilk karşılaşılan Doğu Türkistan ve Kansu haritası bu cildin içerdiği önemli noktalardan biridir. Kendi grubunda birlikte çalıştığı Ram Singh ve Lal Singh ile beraber hazırladıkları harita hala özgünlüğünü korumaktadır. Piksel sayısı artırılarak dijital ortama aktarılmış olan harita, yaklaşık olarak 2*3 metre ebatlarında alınabilecek renkli çıktı ile bölge üzerinde çalışacak olan araştırmacılara, şehir, harabe, tarihi eser, nehir, dağ ve benzeri yerlerin isimlerini detaylı olarak sunabilecek durumdadır¹⁷⁸. Sonraki başlıkta anlatılacak olan Japonya'nın önderliğinde yürütülen *Dijital Silk Road Project*'in web sitesinde bu harita güncel olarak kullanılmaktadır.

492 sayfa olan ikinci cilt Mart 1907'den seferin sonuna kadar olan kısmı anlatmaktadır. İlk cilde benzer şekilde anlatım yapılmaya devam edilmiştir. Bu kitapta öncekilerden farklı olarak panorama özelliği ile çekim yapılmış dağlık bölgelerin fotoğrafları yer almaktadır. Bazı fotoğraflar katlanmış sayfaya basım yapılarak, kitabın ebadından daha büyük olan bir sunum elde edilmiştir. Yine bu panoramik fotoğraflar ile çalışılan birkaç yerin sunumu daha iyi anlaşılır hale getirilmiştir. Bu cildin sonunda ise Stein'in kendi ekibinde yer alan harita uzmanlarının sefer esnasında çizmiş olduğu, Hotan bölgesinde yer alan Kun-lun Dağlarının ve Kansu bölgesinde yer alan Nan-şan dağlarının haritaları yer almaktadır.

1912 *Annual Report of the Archaeological Survey of India, Frontier Circle, 1911–12*, Peshawar: DC Anand & Sons.

1913 *Romvárosok Ázsia Sivatajjaiban*. (Irta Stein Aurel. Az angol eredeti nyomán átdolgozta Halász Gyula), Budapest.

¹⁷⁸ Bu haritanın detaylarını incelemek için Dijital Silk Road Project web sitesine bakınız: <http://dsr.nii.ac.jp/index.html.en>

1921 *Serindia: Detailed Report of Explorations in Central Asia and Westernmost China*, 5 Cilt, Oxford: Clarendon Press. [Reprinted 1980, New Delhi: Motilal Banarsidass]

İkinci keşif seferinde yürütülen araştırmaların detaylı anlatımı olan eser, ansiklopedi ebadındadır ve beş ciltten oluşmaktadır. İlk üç cildinde seferin içeriği anlatılmakta, dördüncü cildinde fotoğraflar sunulmakta ve beşinci cildinde ise sefere ait haritalar yer almaktadır.

547 sayfa olan birinci ciltte, seferin anlatımı Swat durağından başlamaktadır. Güzergâh üzerinde yer alan noktaları büyük şehir ya da küçük bir kalıntı ayırt etmeksizin detaylı olarak anlatmıştır. On üç bölümden oluşan cilt, Miran'ın tarihi Budist tapınaklarında yapılan araştırmaların anlatımı ile bitmektedir. Ebadından dolayı bir sayfada dört fotoğraf yer alabilmektedir, dolayısıyla kazı alanlarını gösteren daha fazla fotoğraf içerdiği söylenebilir¹⁷⁹. Bunların yanı sıra, *Ruins of Desert Cathay*'da olduğu gibi, kazı çalışmalarının yapıldığı yerlerin anlatımının devamında, kazı alanından çıkarılan buluntuları kendi hazırladığı numaralandırma sistemi ile başlıklandırmış, fiziksel özelliğini¹⁸⁰ ve ait olduğu dönem ile bulunduğu yere ait bilgileri sunmuştur.

On iki bölümden ve 540 sayfadan oluşan ikinci ciltte konu ilk cildin devamı olarak Lop Çölü'nden başlamaktadır. Tun Huang bölgesindeki araştırmaların yer aldığı bu eserde, Mogao Mağaralarından ve burada elde ettiği buluntulardan ayrıntılı olarak bahsetmektedir¹⁸¹.

Üçüncü cilt, sekiz bölüm ve 492 sayfadır. Keşif seferinin geriye kalan son bölümünü içermektedir. Başlıca Gansu, Hami, Turfan, Karaşahr, Kuça, Keriya, Hotan, Mazar-dağ, Maralbaşı gibi şehirleri içeren sefer güzergâhının son durağı olan Londra'da konu tamamlanmıştır. Kitabın sonunda, bazılarında ilginç çıkarımlarda bulunulan on tane ek yer almaktadır. Birincisi, Çince yazı ve kayıtlarda Eduard Chavannes'in yapmış olduğu çeviri ve açıklamaları içermektedir. İkincisi, seferde yapılan kazılardan ya da diğer şekillerde elde edilen metal paraların envanteridir. British Museum'da o dönem Coin Department küratörü J. Allan'ın açıklamaları eklenmiştir. Üçüncü ek *Journal of the Royal Anthropological Institute* dergisinin,

¹⁷⁹ Benzer şekilde ev çatısına Erzurum'da yer alan ve bugün restoran olarak hizmet veren Erzurum Evlerinde rastlayabileceğimiz oda yapısının örneğinin fotoğrafı için bakınız Ek 5.

¹⁸⁰ Kapı kilidinin tasvirinin fotoğrafı yetersiz kalacağı için çizimle yapıldığı örnek için bakınız Ek 5.

¹⁸¹ Mogao Mağaralarından fotoğraflar için bakınız Ek 6.

Temmuz-Aralık, 1912 sayısında yayınlanmış ve T. A. Joyce tarafından yazılmış olan, *Notes on the Physical Anthropology of Chinese Turkestan and the Pamirs* isimli makalenin tekrar basımıdır. Stein'in birinci ve ikinci keşif seferi esnasında, rotası üzerinde karşılaştığı kişiler üzerinde yapmış olduğu fiziksel ve antropolojik ölçümlerden yola çıkılarak yazılan makalede yer alan tablolar, bölge insanı üzerinde yapılmış ırklar hakkında detaylı veri içeren ilginç bir çalışmanın özeti olarak sunulmaktadır. Dördüncü sırada bulunan Ek D, Sir Arthur Church tarafından yazılmış, *Examination of Certain Specimens of Mural Painting and Plaster From Ak-terek, Kara-sai, Khadalık, Miran, 'Ming-oi', and Tun-huang* isimli değerlendirme yazısıdır. Ek F ise, keşif seferlerinde Sanskritçe, Hotanca ve Kuça dili gibi çeşitli dillerde ve bölgelerde bulunmuş el yazmalarının Rudolf Hoernle tarafından hazırlanmış açıklamalı listesidir. En son olarak 59 sayfa, kazı alanlarına ait planların çizimleri yer almaktadır¹⁸².

Dördüncü cilt, keşif seferinde edinilen, heykeller, eşyalar, paralar, kâğıt, ipek veya tahta el yazmaları gibi buluntuların fotoğraflarından oluşmaktadır.

Beşinci cilt, keşif seferi esnasında grubunda yer alan harita uzmanları Ram Singh ve Lal Singh'in, Stein'in anlatımları ve kendi çalışmalarıyla oluşturdukları haritalardan oluşmaktadır. Ayrı ayrı 94 bölgenin haritası renkli olarak sunulmaktadır¹⁸³. En sonda iki adet, Stein'in haritaları arasında en ünlüsü olarak değerlendirilebilecek olan *Chinese Turkestan and Kansu* haritası yer almaktadır.

1921 *The Thousand Buddhas. Ancient Buddhist Paintings From the Cave-Temples on the Western Frontier of China*, London: Quaritch.

Tun-huang Bin Buda Mağaralarında, diğer adıyla Mogao Mağaralarında yer alan, ipeğe, kağıda ya da duvara çizilmiş tarihi Budist resimler hakkında hazırlanmış bir kitaptır. 50 adet resim örneğini renkli basımla sunan kitapta Stein, resimlerde yapılan tasvirleri anlatan metin yazmıştır. Laurence Binyon kitabın başına açıklayıcı bir makale hazırlamıştır.

1923 *Hatim's Tales: Kashmiri Stories and Songs, Recorded With the Assistance of Pandit Govind Kaul* (ed. with G.A. Grierson), London: John Murray.

¹⁸² Örnek bir plan çizimi için bakınız Ek 7.

¹⁸³ Harita listesi için bakınız Ek 16.

1896 yılı yaz mevsiminde Stein ve Pandit Govind Kaul, Mohand Marg'da çalışırken aynı zamanda profesyonel düzeyde hikâye anlatan¹⁸⁴, Sind Vadisinde bulunan Panzil'den Hatim Tilawon ile tanışır ve anlattığı hikâyelerden bazılarını hem Stein hem de Pandit Govind Kaul ayrı ayrı kaydettiler. Keşmir dilinde anlatılan hikâyeleri not ederken Stein, Hatim'in kelimeleri telaffuz edişine çok dikkat ederek, bazen birçok tekrarlar metnin transkripsiyonunu yaptı. Bu çalışma sonraki yaz da devam etti. Araya Stein'in keşif seferi çalışmaları girdi ve Stein konuya tekrar, Keşmir dilinde linguistik çalışma yapmış olan Sir George Grierson'un tavsiyesi ile 1912 yılında yöneldi. Pandit Govind Kaul vefat etmişti fakat Hatim Tale hayattaydı. Metin üzerinde hem Stein hem de Grierson tekrar çalıştılar ve bu kitabı hazırladılar.

Gazneli Mahmud ve Balıkcı, Yusuf ile Züleyha gibi on iki tane hikaye veya şarkının derlendiği kitabın birinci bölümünde Stein metinleri Latin alfabesi ile transkribe ederken, Grierson İngilizceye çevirisini yapmıştır. İkinci bölümde, Pandit Govind Kaul'un yapmış olduğu Latin harflerine transkripsiyon ve altında İngilizce kelime karşılığı yer almıştır.

Giriş bölümünde hikâyelerin veya şarkıların folklorik olarak altyapısı anlatılırken, kitabın sonunda metne özel detaylı bir sözlük yer almaktadır.

1923 *Memoir on Maps of Chinese Turkestan and Kansu From the Surveys Made During Sir Aurel Stein's Explorations, 1900-1, 1906-8, 1913-15* (with appendices by Major K. Mason and J. de Graaff Hunter), 2 Cilt, Dehra Dun: Trigonometrical Survey Office.

Stein'in 1900-1901, 1906-1908 ve 1913-1915 yıllarında Orta Asya'ya düzenlemiş olduğu üç keşif seferinin sonucu olarak hazırlanan haritalar hakkında inceleme kitabıdır ve iki ciltten oluşmaktadır. Birinci cildinde, genel olarak keşif seferlerinin tanımı yapılmış, araştırma yapılan bölgelerden bahsedilmiştir ve haritaların hazırlık aşamasında ölçümlerin nasıl yapıldığı anlatılmıştır. Bunlarla ilgili tablo ve verilerle konu anlatımı desteklenmiştir. Bu kitabında da Stein seferleri esnasında çekmiş olduğu panoramik ve normal boyut fotoğraflarından örnekler vermiştir. Ayrıca kitabın sonunda çok küçük kasabalarda dâhil olmak üzere yerel isimleri listeleyen bir indeks bulunmaktadır.

¹⁸⁴ Kitapta böyle bir kelimedenden bahsedilmemektedir ancak kişi hakkında yapılan tasvir meddahın tanımına uymaktadır.

İkinci cilt herhangi bir metin içermeyerek sadece haritalardan oluşturulmuş bir klasör şeklindedir. Bir adet büyük boy Chinese Turkistan and Kansu adında, bölgeyi gösteren harita vardır. Bu harita 47 küçük bölgeye ayrılarak her biri için ayrı harita hazırlanmıştır. Bunlar renkli ve kaliteli kâğıda basılarak, yaklaşık boyu 100 cm ve eni 0,70 cm ebadında birbirinden bağımsız olarak klasöre yerleştirilmiş haritalardır¹⁸⁵ ve bölgelerine göre isimleri Ek 16'da olduğu gibidir. Ayrıca, Kaşgar (1), Muztagh-Ata, Sarikol (2), Puşa, Kara-Koram, Khitai Dawan (Geçiti) (3), Yurung-Kaş ve Keriya Nehri Kaynakları (4), Niya (5), Kapa, Achchan (6), Gonca-derya (7), Vaş-Şehri, Kadalık (8), Singer, Lou-lan (9), Lop-nor (10), Tarihi Lop Gölü Yatağı (11) olmak üzere 11 adet nirengi grafiği ve tüm bunları tek bir tabloda değerlendiren veri sayfası yer almaktadır.

Bu haritaların her birinde yer alan detaylar sadece tarihi notlar değil, coğrafya alanında da önemli noktalar ve basım esnasında ekonomik şartlardan dolayı bu detaylar haritada çok küçük kalmıştır. Dijital Silk Road Project'in internet ortamında sunduğu seçenek pdf ve jpeg formatındadır. Pdf büyütülse bile hem siyah beyaz görünümünden hem de piksel genişlemesinden dolayı detaylar anlaşılmamaktadır. Jpeg formatlı dosyalar çok yer kaplamaması ve kolay görüntülenmesi için dosya boyutunun küçük olması gerekmekte, bu da detayları içeren verinin dosya çözünürlüğü düşük olmasından dolayı kaybolması anlamına gelmektedir. Tez araştırması esnasında haritalar üzerinde dijital fotoğraf makinesi ile yapılan makro çekimlerle her bir harita beş ile on arasında parçaya bölünerek çekilmiştir. Bilgisayar ortamında büyütüldüğünde, önemi vurgulanan bu detaylar, hem renk kaybı olmadan hem de piksel genişlemesi olmadan incelenebilir hale gelmiştir.

1925 *Legbelsöbb Ázsia: Földrajzának Hatása a Történetben*, MTA Budapest.

1928 *Innermost Asia: Detailed Report of Explorations in Central Asia, Kansu and Eastern Iran*, 4 Cilt, Oxford: Clarendon Press. [Reprinted 1981, New Delhi: Cosmo Publications]

Stein'in Orta Asya'ya düzenlemiş olduğu üçüncü keşif seferini anlattığı eseridir. İlk iki cildi metinden oluşmakta iken, üçüncü cildi buluntulardan örnekler sunulmakta ve dördüncü cilt haritaları barındırmaktadır.

¹⁸⁵ Haritaların listesi için bakınız Ek 16.

Birinci cildin anlatımı Keşmir durağından başlamaktadır. 15 bölümden oluşan cilt, ansiklopedi boyutundadır ve seferin Barkul ve Hami bölgesine kadar olan kısmını anlatmaktadır. 547 sayfalık eser diğer örneklerde olduğu gibi, sefer esnasında çekilmiş bölgelere ait fotoğraflarla zenginleştirilmiştir.

İkinci cilt, 611 sayfadır ve seferin kalan kısmını anlatarak, Londra’da noktalamaktadır. 16 bölümden oluşan cildin sonunda Stein’in elde ettiği metal para, seramik eser, değişik dillerde el yazmaları gibi verilerden yola çıkılarak yazılmış, bazıları yine ilginç sonuçlar sergileyen 17 adet makale yer almaktadır. Kitabın yayınlandığı dönemde British Museum Müze Yardımcısı ve Royal Anthropological Institute başkan yardımcısı T. A. Joyce, Ek C’de, *Note on the hysical Anthropology of the Pamirs and Oxus Basin* adlı makalesinde, *Serindia*’da olduğu gibi, Stein’in bu keşif seferinde elde ettiği antropolojik bulguları derlemiş ve Türk kavimlerinden de bahsedildiği tablolarla örneklendirmiştir. Ek K’da A. Von Le Coq, *Inventory List of Manuscript Fragments in Uighur, Mongol, and Sogdian* adlı yazısıyla, Turfan ve Kara-hoto bölgelerinden elde edilmiş olan Uygur, Moğol ve Soğd yazıları hakkında İngilizce kısa bir tanıtım yapmıştır. Ek O’da Oxford Üniversitesi’nden Profesör W. J. Sollas, Oxford’da bilim adamı R. C. Spiller tarafından yazılmış olan *Specimens of Rock and Sand Examined and Described* adlı makalede Stein’in not ettiği maden bilgilerinin derlemesi yapılmıştır ve bir tablo ile konu örneklendirilmiştir. Ek Q, Vilhelm Thomsen’in, Kara-Hoca’da bulduğu KAO. 0107 numaralı Türkçe el yazması hakkında çeviri yaparak yazdığı *Fragment of a Runic Turkish Manuscript KAO. 0107, From Kara-Khoja* isimli makalesidir¹⁸⁶. Eserin bu cildi buluntuların indeksi ve genel kitap indeksi ile bitmektedir.

Üçüncü cilt, madeni para, ipeğe, kâğıda veya tahtaya yapılmış el yazmaları, kıyafet ve değişik günlük eşyalardan parça veya bütün örnekler, Budist heykelleri gibi buluntuların fotoğrafları ve çizim ile gösterimlerinden oluşmaktadır. Eserin sonunda kazı alanlarına ait çizimi yapılmış planlar yer almaktadır.

Dördüncü cilt, *Memoir on Maps of Chinese Turkestan and Kansu From the Surveys Made During Sir Aurel Stein’s Explorations, 1900–1, 1906–8, 1913–15* adlı eserde yer alan haritaların aynısını içermektedir. 47 adet harita¹⁸⁷ ile Chilas, Darel

¹⁸⁶ İki sayfa olan yazı için bakınız Ek 8.

¹⁸⁷ Harita listesi için bakınız Ek 16.

and Tangir (1), Map of the Lop Desert (2) ve Sistan (3) olmak üzere farklı üç adet daha harita yer almaktadır.

1929 *On Alexander's Tracks to the Indus: Personal Narrative of Explorations on the North-West Frontier of India*, London: Macmillan. [reprinted 1995, Karachi: Indus Publications]

Stein'in 1926 yılında, günümüzde Pakistan sınırında yer alan Swat bölgesine yapmış olduğu araştırma gezisini anlatan kitabıdır. Hsüan-tsang'ın seyahat kaydını yerinde inceleme isteğinin yanında asıl hedefi Büyük İskender'in Baktria ve Soğdiana bölgelerindeki izlerini takip etmekte ve kitabın adı da bu duruma örnektir.

1929 *An archaeological Tour in Waziristan and Northern Baluchistan (Memoirs of the Archaeological Survey of India 37)*, Calcutta: Central Publication Branch.

1927 yılında 17 Ocak – 12 Nisan tarihleri arasında Veziristan, Beluçistan'ın kuzeyinde yer alan Zhob ve Pishin bölgelerine yapmış olduğu keşif gezisini anlatan makale, 91 sayfa metin ve Stein'in gezisinde elde ettiği buluntular hakkında yazılmış bir değerlendirme yazısı bulunmaktadır. Gezi boyunca çekilen fotoğraflar metnin içerisinde sunulurken, 21 sayfa buluntu fotoğrafı ve 8 sayfa plan çizimleri makalenin sonuna yerleştirilmiştir. Veziristan, Zhob ve Pishin'in topografyasının gösterildiği harita kitabın başında basılmıştır.

1930 *An Archaeological Tour in Upper Swat and Adjacent Hill Tracts (Memoirs of the Archaeological Survey of India 42)*, Calcutta: Central Publication Branch.

On Alexander's Tracks to the Indus adlı kitabında anlattığı, 1926 yılı Mart ile Mayıs aylarında yapmış olduğu Swat gezisinin değerlendirmesinin yapıldığı makaledir. Büyük İskender döneminde Aornos olarak adlandırılan dağın Stein döneminde Una Dağına karşılık geldiği sonucuna ulaşmıştır. Çok sayıda fotoğrafın yer aldığı makale 115 sayfadır ve artı olarak sekiz sayfalık araştırma noktalarının planları ile Swat bölgesinin haritası bulunmaktadır.

1931 *An Archaeological Tour in Gedrosia (with appendix by Lt. Col. R.B. Sewell and Dr B.S. Guha)*, (*Memoirs of the Archaeological Survey of India 43*), Calcutta: Central Publication Branch.

Günümüzde Pakistan'ın Beluçistan eyaleti olarak bilinen bölgenin eski adı Gedrosia'dır. Stein'in, 28 Kasım 1927'de Ketta'dan başlayarak, 15 Nisan 1928'de

yine aynı şehirde bitirdiği Gedrosia araştırma gezisini anlattığı kitabıdır. Dört buçuk ay süren araştırma gezisi, Beluçistan Eyaletinin güney bölgelerinde bulunan Kharan, Makran, Turbat, Kolwa, Mashkai gibi şehirler ile buraların civarında karşılaştığı tarihi eserleri ve arkeolojik kazı noktalarını kapsamaktadır. Kitabında şehirlerin kendi dönemindeki durumunu ve onlar hakkında edindiği tarihi bilgileri aktarırken, tarihi eserler ve kazı alanları hakkında da diğer keşif seferi eserleri gibi çok yönlü sonuç çıkarılabilecek verilerden bahsetmektedir. Büyük boy kitapta bulunan 211 sayfalık metnin içerisinde gezi esnasında çekilen fotoğraflardan örnekler yer almaktadır. Sonunda ise 32 sayfa seramik ve çömlek kaplar ile kişisel eşyalara örnek teşkil edecek buluntuların fotoğrafları ve 13 adet kazı alanlarına ait plan çizimi yer almaktadır.

1933 *On Ancient Central Asian Tracks: Brief Narrative of Three Expeditions in Innermost Asia and North-Western China*, (edited and introduced by Jeannette Mirsky) London: Macmillan. [reprinted 1964; New York: Pantheon Books (Random House)].

Harvard Üniversitesi'nden aldığı davet ile Aralık 1929 – Ocak 1930 tarihlerinde, üniversiteye bağlı Boston Lowell Enstitüsü'nde verdiği ders içeriklerinin kitaplaştırılmış formudur. 331 sayfa ve 21 bölümden oluşan kitap, Stein'in üç keşif seferinin özeti niteliğindedir. İlk bölüme *Innermost Asia*'ya *Kuşbakışı* başlığını atarak, Taklamakan Çölünü çevreleyen sefer güzergâhını tanımlamış, sonraki bölümlerde seferleri ayrı ayrı ele almamış, Hindukuş ve Pamir Dağlarından başlayarak, Niya, Endere, Miran, Lop Çölü, Tun Huang, Turfan, Kaşgar, Oxus ve Semerkant gibi kazı bölgelerini vurguladığı, Taklamakan Çölünü çevreleyen rotanın genel bir anlatımını yapmıştır. Stein kitabında, seferleri süresince çekmiş olduğu doğa, kazı alanı, buluntu, kaldığı şehirlerden kişiler ve yardımcılarının fotoğraflarından örnekler sunmuştur.

1935 *Ösi Ösvényeken Ázsiában*, Budapest.

1937 *Archaeological Reconnaissances in North-Western India and South-Eastern Iran*, London: Macmillan.

3 Ocak 1932 ile 2 Nisan 1933 tarihleri arasında, Hindistan'ın batı sahilinde, Umman Körfezi ile Arap Denizi'nin birleştiği yerde konumlanan Baroda'da başlayarak, İran'ın güney batısında Basra Körfezi'ne kıyısı olan Bûşehr'inde son

bulan coğrafya ve arkeoloji konulu keşif seferinin anlatıldığı kitaptır. İran'ın Kirman, Fars, Sistan ve Beluçistan, Bûşehr eyaletlerinde bulunan İran Mekranı, Bampur, Rudbar (Kirman'da bulunan) Ciruft, Bandar Abbas, Hürmüz, Gelledar gibi şehirlerde ve çevrelerinde yürütülen araştırma sonucunda ortaya çıkan kitap 267 sayfadır. Kitabın ilk iki bölümünde Büyük İskender'in seyahatinde bu bölge hakkında anlattıklarından bahsedilerek değerlendirme yapılmaktadır. British Museum Seramik bölümü sorumlusu R. L. Hobson'ın buluntular hakkında yazdığı makale ile Stein'in engellenen dördüncü keşif seferi sonucunda The Times'a yazdığı 30 Haziran 1931 tarihli mektubu ek olarak kitabın sonunda yer almaktadır. Sefer fotoğrafları ve kazı alanlarının planları metnin içinde ara ara sunulmakta iken, çoğunluğunu seramik ve toprak kapların oluşturduğu buluntuların fotoğraf ve çizimleri 38 sayfa olarak kitabın sonuna eklenmiştir. Ayrıca sefer esnasındaki ölçümlere hazırlanmış Beluçistan ve Kirman ile Kirman ve Körfez Sahili adında iki adet harita, bağımsız kâğıtlara basılarak kapak cebinde sunulmuştur.

1940 *Old Routes of Western Iran: Narrative of an Archaeological Survey*, London: Macmillan. [reprinted 1969, New York: Greenwood Press; reprinted 1994, Budapest Oriental Reprints Series B2, Library of the Hungarian Academy of Sciences – Csoma de Körös Society]

Stein'in, İran'ın tarihi bölgelerinde 1926-36'da, Mezopotamya ve Indus Vadisi medeniyetlerinin iletişimini araştırma, Makedonyalı lider Büyük İskender'in ordusuyla yol aldığı ve savaştığı güzergâhları yeniden değerlendirme, Ahameniş İmparatorluğu'nun fethini araştırma, geç Roma dönemi, Parthialıların *Limes*'ini¹⁸⁸ değerlendirme ve İpek Yolu'nun batı duraklarını tanımlama amaçlarıyla yaptığı keşif seferlerinin raporudur. 1932 ve 1933 yılında, Harvard Üniversitesi ve British Museum iki seyahatinin sponsoru oldu. Bir zamanlar Ahameniş İmparatorluğu'nun en bakımsız bölgesi ve Helen (Grek) döneminin Gedrosia'sı olan, Taberi'ye göre şimdi Pakistan olarak adlandırılan Makran bölgesine gitti. Büyük İskender, ordusundan verdiği ciddi kayıplarla bu bölgeden geri dönmüştü. Stein, 1931'de Klasik Çağ'da Ahameniş İmparatorluğu'nun yönetim merkezi olan ve Ortaçağ'da Sasaniler'in yer aldığı Susa'dan yola çıktı. Bugün Şiraz'ın sınırları içinde bulunan

¹⁸⁸ *Limes*: Latince path'den gelmektedir ve Antik Roma döneminde yürüyüş yolu güzergâhına verilen isimdir. Roma İmparatorluğu zamanında İngiltere'nin kuzey sınırı olan ve döneminde kuzeyden gelen İskoç kabilelerinin akınlarından İngilizleri korumak için yapılmış 3 setten biri olan Hadrian Duvarı gibi, gözetleme kuleleri ve kalelerle güçlendirilmiş Roma askeri yolu anlamındadır.

Ahameniş döneminin dini başkenti Persepolis'e gitti. Devamında, Kuzistan (Huzistan), Luristan, Kirmanşah, Rezaiye Gölü, bugünkü adıyla Urmia Gölü güzergâhını takip etti. İngiliz Royal Air Force desteğiyle uçakla foto çekimi bu dönemde oldu.

3.2. Sir Marc Aurel Stein'in Makaleleri¹⁸⁹

1885 *Az O-perzsa Vallaos Irodalomrol (Eski Perslerde Dini Edebiyat)*

Stein, Cambridge Üniversitesi Trinity College'da eğitim alırken yazdığı makaledir. İlk makalesidir ve *Budapeste Szemle*'de 1885 yılında yayınlanmıştır.

? *Avesta*

İslami çalışmalarıyla ünlü bilim adamı Ignac Goldziher'in desteğiyle, *Avesta*¹⁹⁰ hakkında yapılan araştırmaların özetini içeren bir makaledir.

1886 'Afghanistan in Avestic Geography', *IA* 15, pp. 21–23.

1887 'The New Asiatic Society of Italy', *IA* 16, p. 226.

1887 'Zoroastrian Deities on Indo-Scythian Coins', *Oriental and Babylonian Record*, London.

Tarihte, İran ve Hindistan arasında gerçekleşen kültür iletişimini madeni paralar üzerinden değerlendirildiği makalede, paralar üzerinde yer alan yazı ve resimlerle bu etkileşimin zaman içerisinde hangi dönemlerde ne şekilde olduğu açıklanmıştır. *Hint-İskit Paralarında Zerdüştî Tanrılar* anlamına gelen başlığıyla yazı, madeni paraların resimleriyle birlikte 13 sayfadan oluşmaktadır.

1887 'The Greek Sanpi on Indo-Scythian Coins', *The Academy*, 10 Sept 1887, no. 801.

1888 'Zoroastrian Deities on Indo-Scythian Coins', *IA* 17, pp. 89–98.

Tez ilgili araştırmalar esnasında bu metin bulunamamıştır. Aynı başlığa sahip önceki yazı ile aynı olması muhtemeldir.

¹⁸⁹Helen Wang (Editör) ve John Perkins (Editör), "Handbook to the Collections of Sir Aurel Stein in the UK", British Museum Occasional Paper, No. 129, Londra, 1999, ss. 50-53. Stein'in makalelerine ait tarihli sıralama bu yayından faydalanılarak hazırlanmıştır. Listede yer almayan bazı makale ve yazılar eklenmiştir. Makale ve yazılar hakkında verilen açıklamalar, tez hazırlık aşamasında yapılan arşiv çalışmaları esnasında elde edilen orijinal metinler incelenerek hazırlanmıştır. Açıklama olmayan makale ve yazılara ulaşılamamıştır.

¹⁹⁰ Zoroastrian inancının kutsal kitabı.

1893 ‘On the History of the S’ahis of Kabul’ in *Festgruss an Rudolf von Roth* [reference not found]

1895 ‘Notes on the Ancient Topography of the Pir Pantsal Route’, *J.A.S. Bengal*, 64, part 1, pp. 376–86. (An abbreviated translation of the notes was contributed to the *Festgabe*, offered to Prof Albrecht Weber on the occasion of his 50 years’ Doctor Jubilee, 18 Dec 1895).

Stein’in, Keşmir bölgesinde, Srinagar’ın güney doğusu ile Cemma ve Keşmir’in batısında sıralanan Pir Panjal dağlarında yer alan Pir Panjal Geçidi’ni, Rajatarangini’nin çevirisini hazırlarken yapmış olduğu araştırmalar esnasında elde ettiği verilerle, ulaşabildiği en eski tarihten itibaren kendi dönemine kadar tanıttığı makaledir. Hsüan Tsang’ın seyahatnamesinden örneklerle başladığı anlatımı, ulaştığı kaynaklarla dönem dönem konuyu irdelleyerek devam etmekte ve 11 sayfadan oluşmaktadır.

1896 ‘The District of Cikhisa’, *Indian Antiquary* 25, pp. 174–175.

1897 ‘The Castle of Lohara’, *IA* 26, pp. 225–232.

Stein, bu yazının daha öncesinde yapılan akademik yayınlarda Lahor ile Lohara’nın aynı yer olduğu iddiasının, Rajatarangini’nin çevirisi esnasında Pir Panjal dağlarında yapmış olduğu araştırma gezileri sonucunda doğru olmadığını savunmuştur. Bu dağların güney bölgesinde yer alan Loharakotta isimli, gezilerinde karşılaştığı kalenin şekilsiz kalıntılarını içeren bölgenin Lohara olduğu fikrini kabul ederek bu tezini, çevirisiyle alakalı incelediği matbu eserlerden tarihi örneklerle desteklemiştir. Metin 15 sayfadır ve fasikül olarak basılmıştır.

1897 ‘Notes on Maps of Ancient Kasmir and Srinagar’, pp. 75-85.

Paris’te yapılan Onbirinci Uluslararası Oryantalistler Kongresi’nde Stein’in sunum metnidir. Stein, 1895 ve 1896 yıllarının yaz aylarını Keşmir bölgesinde geçirirken, eski tarihli haritalar üzerinde inceleme yaparak, kendi gözlemleri ile doğruluğunu araştırdı. Elde ettiği sonuçlarla bu sunumu hazırladı.

1898 ‘Inscriptions of the Buner Type’, *JRAS Bengal* 17, pp. 1–19.

1899 ‘Memoir on the Maps Illustrating the Ancient Geography of Kashmir’, *J.A.S. Bengal*, 68, part 1, extra no. 2, pp. 1–232.

Künyesi verilen dergide yayınlanan makale, ayrı bir kitap olarak tekrar basılmıştır. Rajatarangini’de yer alan Keşmir’in tarihi topografyası ile giriş yapılan kitapta konu, eski Keşmir hakkında kayıtlar, Keşmir’in coğrafyası, politik topografyası gibi ana başlıkları zenginleştiren alt başlıklarla detaylı bir anlatım yapılmıştır. 223 sayfa olan kitabın sonunda, Srinagar (1), Parihasapura, Vitasta ve Sindhu nehirlerinin birleşimi (2) ve Keşmir (3) olmak üzere üç adet harita yer almaktadır.

1899 ‘Preliminary Report of an Archaeological Tour with the Buner Field-Force’, IA 28: pp. 14–28, 33–46, 58–64 (report submitted to Govt of the Punjab, 26 July 1898).

Adı geçen derginin Ocak-Mart 1899 sayısından, kitapçık olarak tekrar basılmıştır (Education Society’s Steam Press, Bombay, 1899). Kasım 1897’de Binbaşı Herald Deane¹⁹¹ idaresinde, Buner bölgesine askeri bir görev düzenlendi. Aynı zamanda bölgede yapılacak olan arkeolojik araştırma için Stein’a yapılan teklif ile 4 Ocak 1898 tarihinde yola çıkarak askeri gruba yetiştiler. Yaklaşık iki hafta süren araştırma gezisinin anlatıldığı makalede, Buner bölgesinde yer alan küçük şehirler ile yakınlarındaki kalıntılar ve tarihi yerler hakkında bilgi verilmektedir. Büyük boy olan fasikül kitapçığında 34 sayfalık metin, ilave olarak sekiz sayfalık kalıntı bölgelerinin plan çizimini içermektedir.

1899 ‘Notes on the Monetary System of Ancient Kashmir’, Numismatic Chronicle, series 3, 19, pp. 125–174.

Birçok ticari eşyanın fiyat bilgisinin sunulduğu Kalhana’nın Rajatarangini kitabının çevirisini yapan Stein, bu bilgilerden yola çıkarak ve kendi dönemindeki verileri ekleyerek, Keşmir’de kullanılan madeni paralar hakkında bilgi vermektedir. Çok eski tarihlerden itibaren bölgede kullanılan para çeşitlerinin isimlerini, madeni ve ekonomik olarak değerlerini açıklayan Stein, birbirleri arasındaki ederlerini de belirtmiştir. Ayrıca para birimlerinin fotoğrafı yer alan yazıda, onlara ait tarihi bilgileri de aktarmıştır. Para birimleri hakkında çalışacak olan bir araştırmacının görmesi gereken makaleler arasındadır.

¹⁹¹ Bundan sonra Stein ile iletişimleri devam eder ve Deane, North-West Frontier eyaletinin başına geçtiğinde Stein’a destek veren kişiler arasında yer alır. Bireysel olarak da Stein’ın keşif seferinin takipçileri arasındadır.

1899 ‘Notes on Inscriptions from Udyana, Presented by Major Deane’, JRAS 1899, pp. 895–903.

Yazının hazırlandığı dönemde Herald Deane, binbaşı ve Hindistan’ın North-West Frontier eyaletinde bulunan Swat, Dir ve Çitral’in sorumlu siyasi subayıydı. Deane’nin aynı bölgede yer alan, tarihi adıyla Udyana’dan elde ettiği üzeri yazıyla kazınmış taş parçaları ile taşınamayacak kayalardan mürekkep baskı yoluyla kâğıda kopyaladığı yazılar, Lahore Müzesi’ne getirildi ve Deane bunları incelemesi için Stein’a ricada bulundu. Bunlar arasından seçilen 11 parçanın değerlendirmesi bu makaleyi teşkil etmektedir. Stein yazısında, karşılaştığı bazı karakterlerin Orta Asya’da yaşayan Türk kavimlerinin alfabelerinden olabileceğini belirterek, yapmış olduğu bu değerlendirmelerin bir Türkolog tarafından tekrar gözden geçirilmiş olmamasının eksikliğini hissettiğini vurgulamıştır. Makalede, 11 buluntunun fotoğrafı anlaşılır biçimde iki sayfa olarak yer almaktadır.

1889 ‘Eine Ferienreise nach Srinagar, aus Briefen’, Sonder-Abdruck aus der Allgemeinen Zeitungen, Munich, pp. 1–37.

1900 ‘A Sanskrit Deed of Sale Concerning a Kashmirian Mahabharata Manuscript’, JRAS 1900, pp. 187–194.

Stein’in Ekim 1898 tarihinde elde ettiği, Sarada karakterleri ile yazılmış Sanskrit el yazması hakkında hazırladığı makaledir. Çevirisini yapıp, içeriği hakkında bilgi vererek, bu tarz el yazma metinlerin satış fiyatları hakkında değerlendirme yapmıştır.

1900 ‘Preliminary Note on an Archaeological Tour of the Indus’, IA 29, pp. 145–146.

1901 ‘Notes on an Archaeological Tour in South Bihar and Hazaribagh’, IA 30, pp. 54–63, 81–97.

1899 Ekim ayı boyunca Hindistan’ın güneyinde, Bihar ve Hazaribah bölgelerinde yapılan arkeolojik gezinin anlatıldığı makaledir. Gezinin amacı, Çinli Budist keşişler Hsüan Tsang ile Fa-hian’ın seyahatnamelerinde bu bölgeyle ilgili anlatımları yerinde değerlendirmek ve bölgeyi tarihi açıdan incelemektir. Gezi durakları hakkında, coğrafi, topografik ve tarihi bilgiler sunulmakta, yapılan gözlemler General Cunningham’ın 1870’lerde yaptığı birkaç gezinin raporlarıyla karşılaştırılmaktadır. Yazı Bihar’da bulunan Tirtha’nın planını ve gezi esnasında

çekilmiş yedi adet fotoğrafı içermektedir. Yine 1901 tarihinde Educational Society Press, Bombay künyesi ile kitapçık olarak basılmıştır.

1901 ‘Archaeological Work About Khotan’, JRAS 1901, pp. 295–300.

1901 ‘Archaeological Discoveries in the Neighbourhood of the Niya River’, JRAS 1901, pp. 569–572.

Stein’in birinci keşif seferinde, Niya Nehrinin kuruduğu İmam Cafer Sadık bölgesinde yapmış olduğu arkeolojik kazılardan elde ettiği buluntulardan bahsettiği dört sayfalık makalesidir. Daha çok el yazma metinlerde geçen dillerden bahsetmektedir.

1901 ‘Note on Topographical Work in Chinese Turkestan’ GJ 17, pp. 409–414.

Daha önce Yüzbaşı Deasy’nin Doğu Türkistan araştırma gezisine eşlik etmiş olan Ram Singh ile birlikte, birinci keşif seferi güzergâhında yaptıkları topografya çalışmasını ve rotalarının haritasını nasıl oluşturduklarının anlatıldığı altı sayfalık makaledir.

1902 ‘A Journey of Geographical and Archaeological Exploration in Chinese Turkestan’, (lecture given to Royal Geographical Society, followed by short communication by RGS President), GJ 20, pp. 575–610.

Belirtilen dergide makale olarak sunulan yazı, Royal Geographical Society tarafından fasikül olarak da yayınlanmıştır ve büyük boy, 36 sayfadır. Stein’in, Orta Asya birinci keşif seferinin özetini yaptığı makalede sefer güzergâhının, kazı alanlarının ve buluntuların fotoğrafları yer almaktadır.

1904 ‘A Journey of Archaeological and Geographical Exploration in Chinese Turkestan’, Smithsonian Report for 1903, pp. 747–774.

Smithsonian Report 1903’te yayınlanmış olan makale, 1902 yayını ile aynıdır ve 1904 yılında, Government Printing Office tarafından Washington’da fasikül olarak basılmıştır.

1905 ‘White Huns and Kindred Tribes in the History of the Indian North-West Frontier’, IA 34, pp. 73–87 (transl. of paper presented to Hungarian Academy of Sciences, Budapest 1897, and published as ‘A Fehér Hunok és rokon törzsek indiai szerezése’, Budapesti Szemle, 1897).

1905 Report of the Archaeological Survey Work in the North-West Frontier Province and Baluchistan, January 1904–March 1905 (Peshawar).

North-West Frontier Eyaletinde eğitim müfettişliği ve arkeolojik araştırma görevlerine başladıktan sonra, 2 Ocak 1904 ile 31 Mart 1905 tarihlerinde, North-West Frontier ve Beluçistan eyaletlerinin sınırlarında yer alan bazı şehirlerde ve tarihi yerlerde yapılan arkeolojik araştırmanın anlatıldığı makaledir. Büyük boy fasikül baskısı 56 sayfalık yazı içermektedir ve araştırma bölgelerinden resim ve kazı alanı çizimleri yazının aralarında bulunmaktadır.

1906 ‘Hsuan-Tsang’s Notice of P’i-mo and Marco Polo’s Pein’, TP 7, pp. 469–480.

1908 ‘Földrajzi és Régészeti Kutatások Belső-Ázsiában’, Földrajzi Közlemények 37 (7/8), pp. 281–294; 329–344.

Macaristan Coğrafya Kurumu’nda 23 ve 26 Nisan’da, İç Asya’ya yapılan ikinci keşif seferinin konu edildiği sunumun metnidir.

1909 *Explorations in Central Asia, 1906–8*.

Földrajzi és Régészeti Kutatások Belső-Ázsiában isimli yazının İngilizceye çevirilerek yayınlanmış formudur. 28 sayfa, büyük boy fasikül olarak basılmıştır ve üzerinde künye bilgisi olarak başka veri yer almamaktadır.

1909 ‘Explorations in Central Asia, 1906–8’ (lecture to RGS meeting of 8 March 1909), GJ 34, pp. 5–36 (part 1) and 242–271 (part 2).

8 Mart 1909 tarihinde Royal Geographic Society’de okunan yazı daha sonra Geographic Journal dergisinin Temmuz – Eylül sayısında harita eklenerek yayınlanmıştır. Aynı yıl fasikül olarak basılan yazı 66 sayfadır ve metnin sonunda G. Macartney, Dr. Sven Hedin, Lord Curzon gibi bazı kişilerin konuşmaları ile sefer hakkında kısa değerlendirmeleri yer almaktadır. Sefer esnasında çekilmiş bazı fotoğraflar küçük boy ve katlanarak araya eklenmiş üç sayfa büyüklüğünde panoramik olarak sunulmaktadır. Stein’in en ünlü haritası bu keşif seferinin sonunda çizilmiştir. Yazının sonunda bu haritanın ilk kaba çizimi yaklaşık 8 sayfa büyüklüğünde bir harita kâğıdına basılı olarak bulunmaktadır.

1909 ‘Archaeological Notes During Explorations in Central Asia in 1906–8’ (part 1), IA 38, pp. 297–302 (extracts from lecture to RGS meeting, 8 March 1909, and printed in full in GJ 34).

Tez araştırmaları esnasında bu yazıyla karşılaşılmamıştır ancak 8 Mart 1909 tarihli sunumun metni olması nedeniyle, muhtemelen bir önceki metinle aynıdır.

1909 ‘Exploration Géographique et Archéologique en Asie Centrale (1906–1908)’, La Géographie: Bulletin de la Société de Géographie 20, pp. 137–154.

1909 ‘Geographische und Archäologische Forschungsreisen in Chinesisch-Turkestan’, Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in München 4, pp. 147–148.

1909 ‘Geographische und Archäologische Forschungsreisen in Zentralasien 1906–1908’, M.kk.G.Ges.Wien 52, pp. 289–324. [reference not seen, probably Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien]

Stein’in Orta Asya ikinci keşif seferinin Almanca anlatıldığı makaledir ve sefer esnasında çekilmiş fotoğraflardan örnekler barındırmaktadır.

1909 Stein’s Paper to RGS Meeting, Repeated from Times Weekly Edition 12 Feb, 12 March, TP 10, pp. 241–251.

1909 ‘Across the “Sea of Sand”: a Journey Through the Taklamakan Desert, Travel and Exploration 2, pp. 193–204; 257–265.

1909 (Macartney, Aurel Stein, L.D. Barnett, Lord Curzon, Henry Trotter, T.H. Holdich, Sven Hedin) ‘Explorations in Central Asia, 1906–8: Discussion’, GJ vol. 34, no. 3 (Sept), pp. 264–271.

1909 ‘Explorations in Central Asia, 1906–8’ (lecture to RGS meeting of 8 March 1909), GJ 34, pp. 5–36 (part 1) and 242–271 (part 2), künyesini taşıyan sunumun son sekiz sayfasıdır.

1910 ‘Archaeological Notes During Explorations in Central Asia in 1906–8’ (part 2), IA 39, pp. 11–18 and 33–43 (extracts from lecture to RGS meeting, 8 March 1909, and printed in full in GJ 34).

1909 ‘Explorations in Central Asia, 1906–8’ (lecture to RGS meeting of 8 March 1909), GJ 34, pp. 5–36 (part 1) and 242–271 (part 2) künyeli yazıdan alıntılarla oluşturulmuş yazıdır.

1910 ‘Note on Buddhist Local Worship in Mohammadan Central Asia’, JRAS 1910, pp. 839–845. (The original Hungarian text was contributed to the

‘Emlekkonyv’ presented to Prof. I. Goldziher, Budapest, in honour of his 60th birthday, 22 June, 1910.)

1910 ‘Explorations in Central Asia, 1906–08’, *Scottish Geographical Magazine* 26, pp. 226–240; 281–293.

1911 ‘Note on Maps Illustrating Dr Stein’s Explorations in Chinese Turkestan and Kansu’, *GJ* 37, pp. 275–280.

Stein’in birinci ve ikinci keşif seferi sonucunda oluşturulan verilerle hazırlanan haritaların, nasıl hesaplandığı ve nasıl çizildiği bilgisinin anlatıldığı makale altı sayfadan oluşmaktadır. Sefer güzergahında bulunan yaklaşık 100 yerin enlem bilgisinin verildiği tablo ile Kun Lun Dağları’na ve Nan-Shan Dağları’na ait iki adet harita makalenin sonunda yer almaktadır.

1911 ‘Belső-Ázsia Általános Kiszáradásának Kérdése’, *Földrajzi Közlemények* 39 (2), pp. 60–67.

1912 ‘Excavations at Sahri Bahlol’ in *ASIAR 1911–1912*, pp. 95–119.

1912 ‘Excavations at Sahri Bahlol’, in *ASIFC–AR 1911–1912*: art II, pp. 9–16.

1912 ‘Ruined Sites at Ghazi Shah and Asgram, in *ASIAR 1911–1912*, section ix, pp. 45–48.

1912 ‘Excavations at Shahji-ki-Dheri’, *Archaeological Report, North-West Frontier and Baluchistan, ASIFC, 1911–1912*:art II, section i, pp. 1–2.

1912 ‘Conservation at Takht-i-Bahi’, *ASIFC, 1911–1912*: art II, section ii, pp. 2–3.

1912 ‘Exploration About Palai’, *ASIFC, 1911–1912*: art II, section iii, pp. 3–6.

1912 ‘Excavations at Sahri-Bahlol’, *ASIFC, 1911–1912*: art II, section v, pp. 9–16.

1913 ‘Sir Aurel Stein’s New Expedition in Central Asia’, *GJ* 42/6 (Dec), pp. 540–545.

1914 *In Memoriam Theodore Duka*, (Oxford: privately printed).

Stein’in, İngiltere’deki ilk yıllarında karşılaşarak Asya’da yapılabilecek olası akademik çalışmalar konusunda açtığı ufukla ve bu vesileyle camiada tanıştırdığı kişilerle onda özel bir yere sahip olan, kendisi gibi Macar ve Britanya Hindistan’ında Körösi Csoma hakkında araştırmalar yapan Theodora Duka hakkında yazdığı anma yazısıdır.

1915 ‘Sir Aurel Stein’s Expedition in Central Asia’, GJ 45/5 (May), pp. 405–4.

Bu baskı ile araştırmalar esnasında karşılaşılmamıştır fakat aynı adı taşıyan sonraki makalede bu sayıya referans verilmiştir. Sayfa sayısı da benzer olması nedeniyle aynı makale olduğu tahmin edilmektedir.

1915 ‘Sir Aurel Stein’s Expedition in Central Asia’, GJ 46/ 4 (Oct), pp. 269–276.

Kasım 1914 ile 31 Mayıs 1915 arasında kalan zaman diliminde üçüncü keşif seferinde yapılan çalışmaların özetle anlatıldığı 8 sayfalık makaledir.

1916 ‘Expedition in Central Asia’, GJ 47/5 (May), pp. 358–364.

Orta Asya’ya yapılan üçüncü keşif seferinin Temmuz 1915’ten sonuna kadar yedi sayfada özetle anlatıldığı makaledir.

1916 ‘A Third Journey of Exploration in Central Asia, 1913–16’ (lecture given at Royal Geographical Society meeting, 5 June 1916), GJ 48, pp. 97–130 (part 1) and pp. 193–225 (part 2).

1917 ‘A Third Journey of Exploration in Central Asia 1913–16’, IA 46, pp. 109–118, 137–144, 165–172, 193–204, 221–232, 249–255 (paper read at RGS meeting, 5 June 1916, reprinted from GJ 48).

Bir önceki makale ile aynıdır ve Stein’in üçüncü keşif seferini, fotoğraflarla örnekleyerek özet olarak sunduğu yazıdır. Horasan ve Beluçistan ile Doğu Türkistan ve Kansu haritasının daha sade formu olmak üzere iki harita içermektedir.

1917 ‘On Some River Names in the Rigveda’, JRAS 1917, pp. 91–99.

Rigveda’da geçen nehir isimlerini, kendi coğrafi araştırmaları ile yeniden değerlendirerek, bu nehirlerin Stein dönemindeki durumlarının aktarıldığı yazıdır.

1917 ‘Notes on the Routes from the Panjab to Turkestan and China Recorded by William Finch (1611)’, JPHS 6.

1611 tarihli William Finch tarafından, Pencap’tan başlayarak Doğu Türkistan üzerinden Çin’e giden ticaret rotasının anlatıldığı *Purchas His Pilgrimes* isimli yazıdan aldığı iki paragraf hakkında değerlendirme yaptığı yazıdır. Finch’in metninde, Kabil ile Kâşgar’ın ve Lahor ile Keşmir’in aralarındaki güzergâhlardan bahsedilmektedir. Stein, metinde geçen yerlerle ilgili detayları ve seyahat bilgilerini, birinci ve ikinci keşif seferinde elde ettiği verilerle ve Finch ile kendisi arasındaki

dönemde bölge hakkında İngilizce değerlendirmede bulunduğu diğer kişilerin kayıtlarıyla karşılaştırarak tekrar kaleme almıştır. Arkeolojik herhangi bir bilgi ve fotoğraf içermeyen dört buçuk sayfalık makale, fasikül olarak basılmıştır.

1918 ‘Routes from the Panjab to Turkestan and China Recorded by William Finch (1611) Discussed by Sir Aurel Stein’, [summary of JPHS 1917] GJ 51, pp. 172–175.

Bu makalenin metnine ulaşamadığı için bir önceki makale ile aynı olup olmadığı hakkında bilgi edinilememiştir.

1919 ‘Marco Polo’s Account of a Mongol Inroad into Kashmir’, GJ 54, pp. 92–103.

Stein’in, Keşmir bölgesi, Beluçistan ve Kabil arasında kalan üçgen bölgede yer alan bazı şehirler hakkında Marco Polo’nun kitabında yapılan tasvirlerin, Sir Henry Yule’nin *The Book of Ser Marco Polo* adlı kitabındaki anlatımlardan örnekler ile kendi gezi ve keşif seferlerinden edindiği verilerle yeniden değerlendirilmesidir. Bahsi geçen bölgenin araştırmalarında görülmesi gereken bir makale niteliğindedir ve 13 sayfadan oluşmaktadır.

1919 ‘The Desert Crossing of Hsuan-Tsang, 630 ad’, GJ 54, pp. 265–277.

Hami ve An-hsi arasında kalan bölgenin ve özellikle yolların, Hsüan Tsang’ın seyahatnamesindeki anlatımlarla, ikinci ve üçüncü keşif seferinde gözlemlediği verileri karşılaştırarak değerlendirmeler yapmış, geçen yüzyıllarda çok fazla bir değişimin olmadığını vurgulamıştır. Bölgede yer alan isimlerin tarihi ve güncel isimlerinin yer aldığı makale 4 sayfadan oluşmaktadır.

1919 ‘Air Photography of Ancient Sites’, GJ 54/3 (Sept), p. 200.

1920 ‘Explorations in the Lop Desert’, GR 9, pp. 1–34.

Stein’in, üçüncü keşif seferi esnasında çalışmış olduğu Lop Çölü hakkında yazılmış olan makale, 8 Ocak 1914 ile 6 Mart 1914 aralığından bahsetmektedir. Lop Çölü ve civarında yapılan kazı çalışmalarının 34 sayfada anlatıldığı makale, yazarın kendi çektiği fotoğraflarla zenginleştirilmiştir ancak buluntu fotoğrafı ya da envanteri içermemektedir.

1921 ‘Central Asian Relics of China’s Ancient Silk Trade’, TP 20, pp. 130–141.

1921 Major Kenneth Mason, 'Johnson's Supressed Ascent of E 61', The Alpine Journal, pp. 1-9 & Sir Aurel Stein, 'Johnson's Map and The Topography of The K'un-lun, South of Khotan', pp. 9-15.

Kun-Lun dağlarının haritası ve topografyası hakkında, makalenin birinci bölümünde Major Kenneth Mason, ikinci bölümünde ise Sir Aurel Stein değerlendirme yapmıştır.

1921 'La Traversée du Désert par Hiuan-Tsang en 630 ap J.C.', TP 20, pp. 332-354.

1921 'The Desert Crossing of Hsuan-Tsang', IA 50, pp. 15-24 [repr. from GJ 54].

1921 (Michael O'Dwyer, Aurel Stein, C.E. Yate) 'A Visit to Bokhara in 1919: Discussion', GR 57/2 (Feb), pp. 87-95.

1922 'A Chinese Expedition Across the Pamirs and Hindukush, ad 747', GJ 59, pp. 112-131.

1923 'A Chinese Expedition Across the Pamirs and Hindukush, ad 747', IA 52, pp. 98-103; 139-415; 173-177 [repr. from GJ 59].

A Chinese expedition across the Pamirs and Hindukush, ad 747 ismi taşıyan her iki yazı da aynı makaledir. Milattan sonra 747 yılında Çinli askeri bir grubun Pamir ve Hindikuş Dağlarında bulunmasını anlatır. Bölgenin sosyal topografyasını çıkarmak adına, bu dönemin öncesinde ve sonrasında burada bulunmuş olan Tibetliler, Araplar, Çinliler ve Türkler hakkında da bilgi verilmiştir. Büyük boy fasikül olarak tekrar yayınlanmış olan makale, 16 sayfalık metin ile konunun geçtiği Kâşgar, Yarkent, Keşmir ve Peşavar arasında kalan bölgenin (1) ve Hindukuş Dağlarının (2) sunulduğu iki adet harita yer almaktadır.

1923 'In Memoriam Pandit Govind Kaul', reprinted from the preface to Hatim's Tales.

1888 yılında Keşmir seyahatinde tanıştığı ve sonraki on iki yıl boyunca dostluk düzeyinde devam eden ilişkileriyle tanıdığı Pandit Govind Kaul hakkında yazdığı anı yazısıdır.

1925 'Innermost Asia: Its Geography as a Factor in History', GJ 65, pp. 377-403 (part 1); 473-498 (part 2).

3 Kasım 1924 tarihinde, Royal Geographic Society’de yapılan oturumda, Stein’in Asya konulu sunum metnidir. Orta Asya’ya yaptığı üç keşif seferinden elde ettiği verileri genel olarak sunduğu makalede, konu olan coğrafya Keşmir’in kuzeyinden başlayarak, güney İpek Yolu’nu anlatmakta ve Çin’in batısında Gansu koridorunda sonlandırmaktadır. 36 adet fotoğraf ile bu açıdan çok zengin olan yazıda, keşif seferi raporlarının aksine kazı fotoğrafları değil, Orta Asya coğrafyasından değişik örnekler sunan fotoğraflardır. Stein’in ünlü Doğu Türkistan ve Kansu haritasının daha sade formunu içermektedir.

1925 ‘The Speakers of Tirahi’, JRAS, July, pp. 399-404.

Hindistan ve Doğu İran arasında konuşulan ve yöresel bir dil olan Tirah hakkında yazılan makalede Stein, Tirah diliyle neden ilgilenmeye başladığıyla konuya giriş yapmış ve bu dilin konuşulduğu coğrafya hakkında bilgi vermiştir.

1927 ‘Alexander’s Campaign on the Indian North-West Frontier: Notes from Explorations Between Upper Swat and the Indus’, GJ 70, pp. 417–440 (part 1); 515–540 (part 2).

Britanya Hindistan’ının kuzey bölgesinde sonradan oluşturulan eyaleti North-West Frontier’ın yer aldığı bölgenin coğrafi özelliklerinin tanıtıldığı yazıda, Büyük İskender’in bu bölgede yapmış olduğu sefer anlatılmaktadır. Yaklaşık üç sayfa büyüklüğünde Swat ve Buner arasında kalan bölgenin haritasını içermektedir.

1927 ‘Innermost Asia and The Story of China’s Central-Asian Expansion’

10 Kasım 1927 tarihinde, Delhi’de yapmış olduğu sunumun metnidir. Orta Asya keşif seferleri ile sahip olduğu bilgi birikimiyle öncelikle Taklamakan Çölü’nü çevreleyen Güney İpek Yolu’nu tanıtmış, devamında Çin’in ilhak ettiği topraklardan bahsetmiştir. Doğu Türkistan’da işgal topraklarını gösteren basit düzeyde beş sayfa büyüklüğünde bir harita içermektedir.

1928 ‘An Archaeological Tour along the Waziristan Border’, GJ 71, pp. 377–380.

1927 yılının Ocak ve Nisan ayları arasında, İran ve Hindistan arasında sınır bölgesi olan Veziristan ve Beluçistan bölgelerine yapmış olduğu arkeolojik araştırma seferidir. Elde ettiği seramik buluntuları daha önceki keşif seferleri ile karşılaştırarak ait olduğu dönemlere ve özelliklere göre kültürel bağların olup olmadığını değerlendirmeye çalışmıştır.

1929 ‘Alexander’s Campaign on the Indian North-West Frontier: Notes from Explorations Between Upper Swat and the Indus’, IA 58, suppl. pp. 1–32.

Aynı adı taşıyan 1927 tarihli makalenin The Indian Antiquary isimli dergide tekrar basılmış halidir. Önceki makalede bulunan harita bu baskıda yer almamaktadır.

1929 ‘Note on Archaeological Explorations in Waziristan and Northern Baluchistan’, IA 58, pp. 54–56 (repr. from GJ 71 with 4 small additions by the author).

Stein’in Veziristan ve Beluçistan bölgelerine 1927 yılı, Ocak Nisan ayları arasında yapmış olduğu arkeolojik keşif gezisini özetlediği üç sayfalık yazısıdır.

1929 ‘Notes on Explorations in Makran and Other Parts of Southern Baluchistan’, IA 58, pp. 211–212 (reprinted from GJ Feb 1929).

1930 ‘Alexander’s Campaign on the Indian North-West Frontier’, Journal of the Royal Central Asian Society 17, pp. 147–172 (lecture given to RCAS and RAS, 8 Nov 1929).

Tez araştırmaları esnasında 1930 tarihli bu baskıyla karşılaşılmamıştır. 1929 tarihli makalenin dipnotunda 8 Kasım 1929 tarihinde Central Asian and Royal Asiatic Societies’de yapılan sunumun metni olduğu yazılıdır. Makale listesinde de bu baskının aynı tarihte yapılan sunum olduğu belirtildiği için metnin aynı olması muhtemeldir.

1930–32 ‘On the Ephedra, the Hum Plant, and the Soma’, BSOAS 6, pp. 501–514 (summary of article in GJ 78, pp. 90–91.)

Stein 1881-1884 yıllarında hocası Rudolf von Roth’un derslerine devam ederken, Rigveda’da¹⁹² geçen ve dini öneme sahip olan Soma bitkisinin aslında ne olduğu ve kökeninin nerede olduğu sorusunu ile ilk kez karşılaşır. O yıllarda cevap net değildi ama konu Stein’in ilgisini çekti. Yıllar sonra, arkeolojik araştırmalarından ve okuduğu kitaplardan edindiği bilgilerle bu sorgulamayı tekrar yaptı. Soma, Haoma, Hum ve Ephedra bitkilerinin benzer olup olmadığı, kökeninin neresi olduğu, onları bu şekilde önemli kılan şeylerin neler olduğu konularına değinilen 14 sayfalık

¹⁹² Hinduizm’in kutsal metinleri Vedalar’dan bir bölümdür. Avesta, Zerdüştlüğün kutsal kitabıdır. Stein, aynı bitkinin Rigveda’da Soma, Avesta’da Haoma adıyla anlatıldığını makalesinin ilk sayfasında bahsetmiştir. Ayrıca bitkilerin fotoğraflarıyla anlatım yapılmış olan makale için: S. Mahdihassan; “Ephedra As Soma Meaning Hemp Fibres With Soma Later Misidentified As The Hemp Plant Itself”, *Indian Journal of History of Science*, S. 21, 1986, ss. 1-6.

makalede, eski tarihli kaynaklar ve keşif seferlerinden edinilen veriler birbirleriyle desteklenerek sonuç çıkarılmaya çalışılmıştır.

1931 ‘A “Persian Bodhisattva”, *Studia Indo-Iranica*, pp. 267-273, Otto Harrassowitz, Leipzig

Bir dergide yayınlanmış olan yazının fasikülünden alınan künye bilgisinde, hangi dergide yayınlandığına dair bir veri bulunamamıştır. Birinci keşif seferi sırasında Dandan-oiliq’ten çıkarılmış olan bir Bodhisattva’nın, diğer keşif seferlerinde elde edilen verilerle kıyaslanarak değerlendirilmesi ve İran kültürünün etkilerinin üzerinde taşıyıp taşımadığı sorusu ile Budizm’in bu bölgelere nasıl ve kimlerle geldiği sorusunun cevabını araştıran yazıdır.

1932 ‘The Site of Alexander’s Passage of the Hydaspes and the Battle with Poros’, *GJ* 80, pp. 31–46.

Milattan önce 326 yılında Büyük İskender, Pencap sınırlarında bulunan Jhelum nehrinin (Yunanca adı Hydaspes’dir) yanında Hindu Paurava Krallığının lideri Poros (Sanskritçe Purushottama’dan Yunancaya geçirilmiş formudur) ile savaşı. Stein makalesinde, tarihçiler tarafından Büyük İskender’in maliyeti en yüksek olan savaşı olarak nitelendirdikleri bu savaşın gerçekleştiği bölgeyi incelemiştir. Bölgeyi hiç görmeden değerlendirme yapan batılı meslektaşlarını eleştiren Stein, hem Büyük İskender’in bu savaşının anlatıldığı metinden hem de Gazneli Mahmud’u da kapsayan daha sonraki dönemlerde tutulan kayıtlarda verilen örneklerden yola çıkarak incelemelerini yapmış ve bahsedilen konumları tek tek belirleyerek değerlendirmelerde bulunmuştur. Beş adet fotoğrafla desteklenmiş olan 16 sayfalık yazı, Jhelum nehrini gösteren Rawalpindi ve nehre yakın Salt Range bölgeleri olmak üzere iki adet harita içermektedir.

1932 ‘Alexander’s Passage of the Jhelum’ *IA* 61, pp. 183–185 [repr. from *The Times*, 15 April 1932].

1932 ‘On Ancient Tracks Past the Pamirs’, *Himalayan Journal* 4, pp. 1–26.

Pamir Dağları’nın coğrafi ve topografik özelliklerinin anlatıldığı makale 26 sayfadır. Dağlık bölgede yer alan Wakhan, Mustagh-ata, Sarikol ve benzeri konumların da çeşitli özelliklerinin aktarıldığı yazıda, Hsüan Tsang’ın yüzyılı aşkın selefleri Sung Yün ve Hui-shêng’in notlarından başlayarak, Hsüan Tsang, Marco Polo ve Stein’in kendi çağdaşları olan Younghusband gibi araştırmacıların

kayıtlarına gelene kadar sırayla tarihi bilgiler sunulmuş, bölgenin canlılığının yıllar içerisinde nasıl şekillendiği ortaya konmuştur.

1932 'Note on a Find of Ancient Jewellery in Yasin', IA 61, pp. 103–106.

Kasım 1930 tarihinde Gilgit'in siyasi yöneticisi Mr. J. H. Todd tarafından Stein'a getirilen, Yasin'de bulunmuş mücevherler hakkında Stein'ın yazmış olduğu dört sayfalık inceleme yazısıdır. Artı olarak iki sayfa mücevherlerin fotoğrafları bulunmaktadır.

1932 'In Memoriam. Thomas Walker Arnold, 1864–1930, Proceedings of the British Academy 16.

Mayo Lodge'da kalırken tanıştığı Thomas Walker Arnold'ın vefatından sonra, onun hayatını, karakterini, eserlerini anlattığı 38 sayfalık anı yazısıdır.

1933 'Note on a Map of the Turfan Basin', GJ 82, pp. 236–246.

Stein ikinci ve üçüncü keşif seferleri kayıtlarına göre çıkarılan Turfan haritası hakkında yazılan yazı dokuz sayfadır ve yaklaşık beş sayfa büyüklüğünde bölgenin renkli harita baskısını içermektedir. Makalede haritanın nasıl hazırlandığı ve kapsadığı bölge anlatılmaktadır.

1933 'On Ancient Tracks Past the Pamirs' IA 62, pp. 81–94 (repr. from The Himalayan Journal 4).

Yazar, dipnotta bu baskının 1932 yılında The Himalayan Journal'da çıkan aynı isimli makaleden bazı paragrafların çıkartılarak oluşturulduğunu belirtmiştir. 14 sayfalık yazı benzer şekilde Pamir Dağlarından bahsetmektedir.

1934 'Archaeological Reconnaissances in Southern Persia', GJ 83, pp. 119–134.

Stein 1927 ve 1928 yıllarında Pakistan'ın Beluçistan eyaletine yapmış olduğu arkeolojik araştırma gezilerinden sonra, bu bölgenin batısında yer alan İran Beluçistan'ına ve İran'ın Basra Körfezi sahillerinde yer alan şehirlerinde yapmayı istediği gezinin onayını İran yönetiminden 1932 yılının ilk gününde alır. 4 Ocak'ta Pakistan'ın sınıra yakın, güney batı liman şehirlerinden biri olan Gwadar'dan yola çıkan Stein, İran'ın Sistan ve Beluçistan, Kirman eyaletlerinde, Basra ve Umman körfezlerinin kuzey sahillerinde bulunan şehirlerde araştırmalar yaparak, daha çok kalkolitik döneme ışık vuracak sonuçlar elde etti. 11 Mayıs'ta birinci gezisi sona erdi. İngiltere'de birkaç ay geçirdikten sonra Ekimde tekrar Kirman'dan

araştırmalarına başladı ve araştırmalarının ikinci bölümü şubat 1933 te sonlandı. 16 sayfa tutan bu açıklama yazısı bölgeden fotoğraflar ve Basra Körfezi ile Umman Körfezinin kuzey sahilleri ve Kirman, İran Beluistanı ve İran Makranının yer aldığı bir adet harita bulunmaktadır.

1934 ‘The Indo-Iranian Borderlands: Their Prehistory in the Light of Geography and of Recent Explorations’ (The Huxley Memorial Lecture for 1934), JRAI 64 (July–Dec), pp. 179–202.

1920 li ve 1930 lu yıllarda bugünkü Pakistan topraklarına karşılık gelen bölgede, Doğu İran’da ve batı Hindistan’da yapmış olduğu araştırmaların sonuçlarını tarihi sıra gözeterek sunduğu yazısında Stein, bu verileri tarihi kitaplardaki bilgilerle harmanlayarak sunmuştur. Kazı alanlarına, buluntulara ve araştırma güzergahlarına ait 34 adet fotoğraf içermektedir.

1934 ‘The Indo-Iranian Borderlands: Their Prehistory in the Light of Geography and Recent Explorations’ (Summary of Huxley Memorial Lecture, 31 July 1934), Man 34, pp. 140–141.

Bu metinle tez araştırmaları esnasında karşılaşılmamasına rağmen, aynı sunum tarihi olduğu için ve sayfa sayıları benzerliği sebebiyle önceki makale ile aynı olduğu tahmin edilmektedir.

1935 ‘An Archaeological Tour in the Ancient Persis’ (lecture given at Annual Meeting of the British School in Iraq, 12 Dec 1934), GJ 86, pp. 489–497.

1933 yılı kasım ayında şiraz’dan başlayarak 1934 yılının Mayıs ayında son bulan İran’ın Fars eyaletinde yapmış olduğu keşif seferinin anlatıldığı yazıdır. Stein bu sefer için, maliyetinin kendisi tarafından karşılanacağının ve tamamen özel ilgi nedeniyle yapılacak olan bir gezi olduğunun teminatını vererek İran yönetiminden izin alabilmiştir. Dokuz sayfalık metnine ilave olarak bölgeye ait 13 adet fotoğrafın yer aldığı yazı, 12 Aralık 1934 tarihinde, Stein’ın Irak British School’un Yıllık Toplantısında yapmış olduğu sunumun metnidir. Yaklaşık yedi sayfa büyüklüğünde Fars eyaletinin renkli haritasını içermektedir.

1935 ‘Reply Made by Sir Aurel Stein on Being Presented with The Gold Medal of The Society of Antiquaries’, The Antiquaries Journal, S. 15, July, no. 3, pp. 260-264.

The Society of Antiquaries tarafından, 1935 yılında altın madalya ile ödüllendirilen Stein'in, 30 Nisan 1935 tarihinde Londra'da topluluk binasında cevap olarak yaptığı sunumun metnidir.

1936 'An Archaeological Tour in the Ancient Persis', Iraq 3, no.2, pp. 111–225¹⁹³.

Yine bahsi geçen, Stein'in Fars eyaletinde yaptığı üçüncü İran keşif gezisinin raporudur. Her ne kadar aynı şey anlatılsa da içerik aynı değildir. Önceki metin daha yüzeysel ve genel bilgiler içerirken, bu yazı Serindia ve Innermost Asia kitaplarının sahip olduğu disiplinle, tarih sırasıyla gezinin kaydını sunmaktadır. Güzergah'ın coğrafyası ve topografyası hakkında bilgiler sunulurken, yapılan kazı çalışmaları da detaylı anlatılmaktadır. Siteler hakkında anlatılanlar Fars eyaleti hakkında çalışacak araştırmacılar için önemli bilgilerden oluşmaktadır. 115 sayfalık makale, gezi esnasında çekilen tarihi yerlerin fotoğraflarını, kazı alanlarının plan çizimlerini, yaklaşık altı sayfa büyüklüğünde Fars eyaletinin fiziki haritasını ve kazılarda çıkarılan kase ve günlük kişisel eşyalar gibi buluntuların fotoğraflarını içermektedir.

1938 'Early Relations Between India and Iran' (lecture given to East India Association at Caxton Hall, 16 Nov 1937), Journal of the East India Association 29, pp. 38–64.

16 Kasım 1937 tarihinde yapmış olduğu sunumun metnidir. Dördüncü Orta Asya keşif seferinden sonra yöneldiği yeni araştırma bölgesi olan Pakistan ve İran keşif gezilerinde edindiği bilgilerle Hindistan ve İran arasındaki kültürel iletişimin veya etkileşimin haritasını çizmeye çalışmıştır. Betimlediği haritanın en doğusunda Keşmir, en batısında Fars Eyaleti, kuzeyinde Stein'in ulaşabildiği Afgan bölgeleri yani Swat, Helmand Nehri, güneyini ise Mekran ile, Pakistan ve İran Beluçistan eyaletleri oluşturmaktadır. Büyük İskender döneminden örneklerle süslediği 19 sayfalık konuşmasında, kültürel etkileşim dil boyutunda detaylı ele alınmıştır.

1938 'Notes on Remains of the Roman 'Limes' in North-Western Iraq', GJ 92, pp. 62–66.

Limes kelimesi antik Roma döneminde sefere çıkan ordunun ya da askeri grubun katettiği rotaya verilen addır. İkinci olarak, gözetleme kuleleri ve kalelerle desteklenmiş, askeri kontrol altında olan yol anlamına gelmektedir. Burada

¹⁹³ Tez araştırmaları esnasında iki farklı arşivde bu makalenin kopyaları görülmüştür fakat her iki nüshanın da sayfalarında eksiklikler mevcuttu. Verilen bilgiler, var olan sayfalardan elde edilen verilerdir.

bahsedilen Roman Limes ile Suriye'nin doğu sınırında yer alan savunma amaçlı yapılmış yol sistemi veya sete verilen addır. Suriye'de Fransa desteği ile havadan araştırmalar yapılmış, çekilen fotoğraflarla tarihi yerlerin konumları belirlenmiştir. Bu çalışmanın detaylarından haberdar olan Stein, aynı durumu İngiltere Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin desteği ile Irak topraklarına uygulamıştır. Bu yazı, Musul ve Fırat Nehri bölgelerinin havadan fotoğraflarının çekim çalışmasını anlatmaktadır. Beş sayfalık makalede kuzey Irak'ın Musul ve Fırat Nehri arasında kalan bölgenin basit düzeyde haritasını içermektedir.

1938 'An Archaeological Journey in Western Iran', GJ 92, pp. 313–342.

Stein'in 1935-1936 yıllarında yapmış olduğu dördüncü İran keşif seferinin özet olarak anlatıldığı makaledir ve yine fotoğraflarla zenginleştirilmiştir.

1938/9 'Desiccation in Asia: a Geographical Question in the Light of History', Hungarian Quarterly 4 (winter), pp. 642–654.

Orta Asya'da yaşanan çölleşme durumunu Stein'in, tarihi verilerle ve kendi araştırma seferlerinde yaptığı gözlemlerle değerlendirdiği 13 sayfalık yazıdır.

1939 'The Ancient Roman Limes in Syria and the "Provincia Arabia"', Naft Magazine 15, pp. 5–7.

1939 'Une Récente Exploration en Transjordanie', Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Compte Rendu des Séances de l'Armée, Paris, pp. 162–168.

Stein'in eski Ürdün bölgesine yapmış olduğu gezisini, Fransızca anlattığı yazısıdır.

1939 'In Memoriam Filippo de Filippi', The Alpine Journal, 1939 Nov, pp. 295–303.

Doğu Türkistan'da araştırmalar yaparak, *Storia della Spedizione Scientifica Italiana nel Himàlaia, Caracorùm e Turchestàn Cinese(1913-1914)* isimli eserini yazan bilim adamının vefatından sonra, Stein'in onun hakkında yazdığı dokuz sayfalık anı yazısıdır. Stein'in İtalyan meslektaşı ve arkadaşı olan Filippi'nin fotoğrafı makalede yer almaktadır.

1939 'Archaeological Exploration in Central Asia' [reprint from *Revealing India's Past*, The India Society, 1939, pp. 152–182].

Orta Asya'ya yapmış olduğu üç keşif seferini ayrı başlıklarla ve tarih sırası gözeterek özetleyen Stein, Asya'nın bu bölgesi hakkında bilgiler sunmaktadır.

1939 'The Ancient Harbours of Tyre', GJ 94, pp. 330–333.

Tyre günümüzde Lübnan sınırlarında, güney bölgesinde yer alan doğal liman özelliğinde bir şehirdir. Pere A. Poidebard *La trace de Rome dans le desert de Syrie*¹⁹⁴ adında, bölgenin havadan çekilmiş fotoğraflarını da içeren bir araştırma yazısı hazırlamıştır. Stein dört sayfalık yazısında, Poidebard'ın açıklamaları ile kendi gözlemlerini harmanlayarak Tyre limanının değerdendirmesini yapmış, Büyük İskender döneminde ne derece kullanılabilir olduğunu açıklamıştır.

1940 'Surveys on the Roman Frontier in Iraq and Trans-Jordan', GJ 95, pp. 428–438.

Stein Ekim 1938 ile Mayıs 1939 tarihlerinde daha önce Kuzey Irak'ta havadan fotoğraf çekerek yapmış olduğu araştırmanın devamı niteliğindeki araştırmasını gerçekleştirir. Irak ve eski Ürdün (Transjordan) arasında kalan bölgeyi kapsayan araştırmada, önceki gezilerinde yaptığı gibi tarihi yerlerin fotoğraflarını çekmenin yanı sıra yine havadan fotoğraflar çekmiştir. Sade bir bölge haritası ve sekiz adet fotoğrafın sunumu ile örneklendirilen 15 sayfalık makale, bu araştırmanın raporu niteliğindedir.

1940 'Notes on the Life and Labours of Captain Anthony Troyer', JRAS Bengal Letters 6, part 1, pp. 45–59.

Kalhana'nın Rajatarangini kitabının çoğunu Fransızcaya çeviren Yüzbaşı Anthony Troyer ile Stein, Hindistan'da çalışmaya başladığı ve Rajatarangini'nin çevirisi ile uğraştığı ilk yıllarda tanıştılar. Stein 15 sayfalık bu yazı ile Troyer'in hayatı ve çalışmaları hakkında bilgi aktarmaktadır.

1941 'The Ancient Trade Route Past Hatra and its Roman Posts', JRAS 1941, pp. 299–316.

Hatra Musul'un güneyinde ticaret rotası üzerinde yer alan bir şehirdir. 1938 yılında İngiltere Kraliyet Hava Komutanlığı ve Irak Petrol Şirketi'nin desteği ile bölgede araştırma yapan Stein, elde ettiğı verilerin bir kısmını sunduğı makalede Hatra'yı ve onun Roma dönemindeki durumunu değerdendirmektedir. 18 sayfalık makalede, Hatra'nın haritası ve bölgeye ait iki adet fotoğraf bulunmaktadır.

¹⁹⁴ Suriye Çölünde Roma İzleri. Bu yazı 1936 yılında Geographical Journal dergisinde de yayınlanmıştır.

1942 ‘A Survey of Ancient Sites Along the “Lost” Sarasvati River’, GJ 99, pp. 173–182.

Hindistan Bahawalpur şehrinde yapmış olduğu incelemede Ghaggar ve Hakra nehirlerinin kuruyan yataklarının haritasını oluşturduğu ve bu su çekilmesinin tarihsel sürecini anlattığı makaledir. Fasikül olarak basılmıştır.

1942 ‘From Swat to the Gorges of the Indus’, GJ 100, pp. 49–56.

Stein, Swat’ın kuzeyinde kalan ve Indus Kohistan olarak adlandırılan bölgenin 1939 yılında Hindistan’a ilhakından sonra, birçok kere araştırma gezisi yaptığı Swat’ı geçerek bölgede incelemelerini yürüttü. 30 Ekim 1939’ta başlayan araştırma 1940 Ocak ayının üçüncü haftasında son buldu. 12 sayfalık makale bu gezinin raporudur ve bölgeye ait bir harita ile sekiz adet fotoğraf içermektedir.

1942 ‘Notes on Alexander’s Crossing of the Tigris and the Battle of Arbela’, GJ 100, pp. 155–164.

Büyük İskender’in ordusuyla birlikte Fırat ve Dicle (Tigris) nehirlerini geçtikten sonra Pers İmparatoru Darius ile yaptığı Arbela savaşı hakkında değerlendirmenin yapıldığı makaledir. Bu makaleyi oluşturan veriler yine Stein’in 1938 ve 1939 yıllarında Irak bölgesinde yapmış olduğu araştırmanın sonucunda elde edilmiştir.

1943 ‘On Alexander’s Route into Gedrosia: an Archaeological Tour in Las Bela’, GJ 102, pp. 193–227.

5 Ağustos 1943’te Keşmir’de yazılan makale, Stein’in vefatında sonra dergi editörüne ulaştı ve basımı yapıldı. 1943 yılının Ocak ve Mart ayları arasında Stein, eski adıyla Gedrosia, günümüzde ise Pakistan ve İran Beluçistan eyaletlerinin yer aldığı bölgeye kısa bir araştırma gezisine gitti. Makran, Kolwa ve Las Bela’yı içeren bir haritanın yer aldığı 35 makale, kalitesi ve netliği önceki fotoğraflara göre artmış, 12 adet fotoğraf ile örneklendirerek gezinin raporu olarak hazırlanmıştır.

1944 ‘Archaeological Notes from the Hindukush Region’, JRAS 1944, pp. 5–24.

1941 ve 1942 yıllarında Hindukuş bölgesinde yapmış olduğu araştırmalarda ulaştığı üç buluntu hakkında hazırladığı yazıda, bunları değerlendirmekte ve bölge hakkında bilgi vermektedir. Birincisi Gilgit ve Çitral’in kuzeyinde, Hatun köyünde kayalıklara kazınmış metindir. İkincisi İşkuman’da bulunduğu Helenistik döneme ait

Bronze bir kap ve üçüncüsü Çilas'da kayalıklarda yer alan Budist yazıdır. Hatun köyüne ait basit formda harita bulunmaktadır.

? La Traverse Du Desert Par Hiuan-Tsang en 630 Ap J.-C., pp. 332-354.

Tarihi belli olmayan metnin içerisinde 1918 yılı geçtiği için bu tarihten sonra yazıldığı tahmin edilmektedir. Hsüan Tsang'ın Çin'den Hindistan'a yaptığı seyahatin Fransızca anlatıldığı yazı 23 sayfadan oluşmaktadır.

3.3. Sir Marc Aurel Stein'in Haritaları

Stein'in çalışmalarını başlıklar altında topladığımızda harita çalışmaları çok önemli bir yer tutmaktadır. Güney İpek Yolu'nun Taklamakan Çölü'nü çevreleyen bölümünde birçok kâşif ve araştırmacı çalışmalar yapmış, haritalar hazırlamıştır ancak çağdaşları arasında onun kadar detaylı kimse çalışmamıştır. Kitaplarında metin bölümlerinde konum ve güzergâh tasvirleri ile yetinmemiş, Indian Archaeological Survey'den gelen topografya uzmanları ile bölgeye ait günümüz haritaları ile örtüşen doğrulukta haritalar hazırlamışlardır.

Stein'in en ünlü haritası İç Asya'ya düzenlediği ikinci keşif seferi sonrasında hazırlamış olduğu *Chinese Turkestan and Kansu* haritasıdır. Haritanın detayları hakkında *Ruins of Desert Cathay* kitap tanıtımı bölümünde bilgi verilmiştir.

Önemli harita çalışmalarından biri Stein'in İç Asya'ya ikinci keşif seferinin detaylı raporu olan *Serindia* kitabının beşinci cildidir. 94 bölgenin haritası ayrı ayrı sunulmaktadır ve her bir sayfanın büyüklüğü A2 kâğıt ebadındadır. Bu yerlerin isimleri ekler bölümünde belirtilmiştir.

Bir diğer örnekler İç Asya üçüncü keşif seferinin detaylı raporu *Innermost Asia* kitabının dördüncü cildinde yer alan ve yine *Memoir on Maps of Chinese Turkestan and Kansu From the Surveys Made During Sir Aurel Stein's Explorations, 1900-1, 1906-8, 1913-15* isimli kitabın ikinci cildinde bulunan haritalardır. Bunların isimleri ekler bölümünde sunulmaktadır.

Japonya National Institute of Informatics tarafından hazırlanan Dijital İpek Yolu Projesi web sitesinde bu haritalardan çok faydalanılmış, Google Map uygulaması ile günümüz haritaları örtüştürülmüştür. Bu şekilde araştırmacılara kolaylık sağlayan farklı bir çalışma ortaya konmuştur. Bu konuyla ilgili detaylı bilgi Stein Hakkında Hazırlanan Web Siteleri bölümünde yer almaktadır.

Bunlara ilave olarak, Sir Aurel Stein, Hindistan'a ayak bastığı andan itibaren Asya'da yaptığı hemen her çalışmasına küçük veya büyük ölçekte harita eklemiştir. Bölgeyi tasvir eden bu haritaları bazen kendisi bazen Indian Archaeological Survey çizmiş, bazı nadir durumlarda hazır haritalardan yararlanmıştır. Çağdaşlarının hazırladığı bazı kitapları incelediğimizde Stein'in eserlerinde sunduğu gibi detaylı haritalarla karşılaşılmaktadır ancak yüzölçümü olarak onun kadar geniş bir coğrafya çalışan ve aynı yerlerde tekrar bulunarak ölçümlerinin sağlamasını yapma şansı bulan başka bir araştırmacı olmamıştır. Kitap ve makalelerinin tanıtımında içerdikleri haritaların kapsadığı coğrafya hakkında bilgiler sunulmaktadır. Kitaplarında bulunan haritalara Dijital İpek Yolu Projesi web sitesinden ulaşılabilir.

3.4. Sir Marc Aurel Stein'in Fotoğrafları

Hindistan'da çalışmaya başladıktan sonra tanıştığı kişilerden Fred Andrews'den edindiği bilgilerle fotoğraf çekiminin detayları hakkında uzmanlaşmıştır ve hem kısa vadeli keşif gezilerinde hem de İç Asya'ya düzenlediği keşif seferlerinde fotoğraflarını kendisi çekmiştir. Sefer sonrası çalışmalarının raporu niteliğindeki eserleri hazırlarken, fotoğraflar arasında seçimleri de kendisi yapmış bunlarla ilgili açıklama notlarını yine kendisi hazırlamıştır. Fotoğraflar üzerinde yaptığı bu çalışmalar İngiltere Royal Asiatic Society kütüphanesinde bulunan Stein arşivinde yer almaktadır.

Stein'in çektiği fotoğraflar, onun dönemini çalışacak olan araştırmacılar için ayrı bir değere sahiptir. Sadece buluntuların fotoğrafını çekmemiş, çalıştığı sahada bulunan doğanın, halkın içinden insanların, ziyaret ettiği bölge için önemli olan şahısların, kullanımda olan eşyaların, şehirlerin, kıyafetlerin, hizmet veren ve tarihi kıymeti olan yapılar gibi kendisine değerli gelen her şeyi fotoğraflamıştır. Hatta Stein'in fotoğrafları kendi başına bir araştırma konusu olabileceği görüşü pek iddialı bir cümle olmayacaktır.

Stein'in fotoğraflarının bir kısmına International Dunhuang Project web sitesinden ulaşılabilir. 2002 yılında, British Library çalışanı John Falconer, Library of the Hungarian Academy of Sciences'da bulunan Stein fotoğraflarının siteye aktarımını sağlamıştır. Bunlara sitede katalog taraması bölümünden erişilebilir. British Library'de bulunan Stein fotoğraflarının dijital ortama aktarılanları aynı şekilde incelenebilmektedir.

3.5. Sir Marc Aurel Stein'in Mektupları

Stein, yaşadığı dönemde en etkin iletişim araçlarından biri olan mektubu yatılı olarak Dresden'e gittiği öğrencilik yıllarından itibaren fazlasıyla kullanmıştır. Hindistan döneminden itibaren yakın akraba olarak, sadece ağabeyi ve onun ailesi hayatta kalmış, kendisi de evlenmediği için bu ihtiyacını yakın dostu olarak gördüğü, başta Percy Allen olmak üzere, Fred Andrews, Thomas Arnold ile paylaşmıştır. Çalışmalarını yürütmek için mektupları kullanmış, bir çalışmasını yürütürken yeni planının hayata geçmesi için farklı kişilere mektuplar göndermeye başlamıştır. İç Asya seferleri boyunca onun bu mektup trafiğini farkedenden diğer kişiler, posta görevlisinin sadece ona çalıştığı şikâyetinde bulundular.

Gönderdiği ya da aldığı mektupların arşivi tek bir kütüphanede değil, çok sayıda arşivde yer almaktadır. Oxford Bodleian Library, Londra British Academy, Macaristan Bilimler Akademisi Kütüphanesi mektup arşivlerini içeren başlıca araştırma noktalarıdır.

British Museum 2008 yılında yayınlanan *Handbook to the Stein Collection in the UK* isimli kitapçığın eklerinde yer alan Stein mektupları tablosu bu anlamda çok bilgilendiricidir. Kimlerle yazıştığı, mektupların hangi arşivde olduğu verileri tabloda yer almaktadır. Tabloda öne çıkan isimleri, Johann Georg Bühler, Eduard Chavannes, Körosi Csoma, August Hermann Francke¹⁹⁵, Ignac Goldziher, Sven Hedin, Rudolph Hoernle, Albert von Le Coq, George Macartney, Wilhelm Karl Müller, Sergey d'Oldenburg, Paul Pelliot, Bela Szechenyi, Armin Vambery, Edward Youngusband şeklinde örneklendirebiliriz¹⁹⁶. Tez araştırmaları esnasında Stein'in Nisan 1934 – Ocak 1935 tarihlerini kapsayan not defterinde mektup yazacağı kişilerin listesinde "to Ahmet Z. Velidi" notu yer almaktadır.¹⁹⁷ Ancak ne gönderdiği mektupların listesinde ne de kendisine gelen mektuplar arasında bu isimle gelen bir mektup ile karşılaşılmamıştır.

Stein, Balkanların yapılanmasını, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'nı görmüş, döneminin Orta Doğu politik koşullarına şahitlik etmiş bir kişidir. Bu bağlamda mektupları sadece kendi hayatı ve araştırmaları için kaynak değil, aynı zamanda yaşamıyla paralel gerçekleşmiş önemli olaylar içinde kaynak teşkil etmektedir.

¹⁹⁵ Berlin Üniversitesinde profesör ve Tibetoloji uzmanı.

¹⁹⁶ Helen Wang, *Handbook to the Stein Collection in the UK* ss. 60-77.

¹⁹⁷ Oxford Üniveritesi, Bodleian Library, Special Collection Archives, MSS Stein 170, s. 38.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SIR MARC AUREL STEIN İLE ARAŞTIRMALARI HAKKINDA YAZILAN BAŞLICA KİTAPLAR, MAKALELER VE YAYINLANAN WEB SİTELERİ

4.1. Kitaplar¹⁹⁸

1914 Guide to an Exhibition of Paintings, Manuscripts, and Other Archaeological Objects Collected by Sir Aurel Stein, K.C.I.E., in Chinese Turkestan.

Stein'in 1906 – 1908 yıllarında gerçekleştirdiği ikinci keşif seferinden British Museum'a getirdiği tarihi eserlerden bir kısmı, Mayıs – Ekim 1914 tarihlerinde sergilenmiştir. 58 sayfadan oluşan bu kitapçık sergi rehberi olarak hazırlanmıştır. Kitapçığın giriş kısmında, ikinci keşif seferi güzergâhı anlatılmakta, sergide bulunan eserlerin hangi şehirlerden ya da kazı alanlarından getirildiği açıklanmaktadır. Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde 124 tane obje hakkında bilgi verilmektedir. Resim, çizim, duvar freskleri ve işlenmiş ahşapların tanıtıldığı bölümde, içeriği çoğunlukla Budizm ile alakalı olan bu objelerin, Budizm'in tarihsel sürecinde hangi döneme ait olduğu bilgisi verilmektedir. İkinci bölümde sergilenen arkeolojik objeler, bulundukları şehirlere veya bölgelere gruplandırılmıştır ve Ch'ien-Fo-Tung, Mingoi, Tun Huang, Miran, Lop-Nor, Niya, Hotan bunlardan bazılarıdır. Üçüncü bölüm el yazma eserlere aittir. Sergilendikleri bölüm numaralarına göre sıralanarak açıklanan 122 adet eserde yedi adet Türkçe örnekten bahsetmektedir. Birincisi, Budist inancından bahseden Uygur dili, yazışma, mektup ve benzeri yazılardır. İkinci örnek, Budist metafizik inancı üzerine bir görüş hakkında Uygurca yazılan bir tefsirdir. Khuastuanift adında, Maniheizm hakkında Türkçe dini bir eserdir ve üçüncü örnektir. Dördüncü olarak sunulan örnek, Çince bir buluntunun bölümü 58 sayfadan oluşan ve Runik yazıyla yazılmış Türkçe 55

¹⁹⁸ Her bir kitap hakkında sunulan bilgiler, kitaplar incelenerek oluşturulmuştur. Ayı ayrı dipnotlar verilmemiştir. Kitapların künye bilgileri için kaynakça bölümüne bakınız.

paragraf içeren bir eserdir ve dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarına tarihlendirilmektedir. Beşinci örnek, ahlâki konulardan bahseden ve dokuzuncu yüzyıla ait olan, Türkçe runik yazı ile yazılmış bir yazının parçasıdır ve Bin Buda Mağaraları'nda bulunmuştur. Altıncı örnek, *Baghatur Chigshi* adında subay olma ihtimali bulunan bir kişinin yazdığı, dokuzuncu yüzyıla ait olduğu çok net olan ve askerler hakkında hiddetli şikayetler içeren runik yazıyla yazılmış Türkçe bir mektuptur. Journal of the Royal Asiatic Society dergisinde 1912 yılında bununla ilgili bir makale yazılmıştır. Altıncı ve son örnek, Miran'da bulunan kale Türk yönetiminde iken buradan ayrılan kişilerin kaydını gösteren, runik yazıyla yazılmış Türk kütüğüne/kaydına ait üç parçadan ibarettir. Yine bu örneğe de Journal of the Royal Asiatic Society, 1912 yılı yayınında yer verilmiştir. Diğer örneklerle alakalı olarak yayınlanmış makalelerin künyeleri her bir örneğin kendi başlığında belirtilmiştir¹⁹⁹.

1929 Torwali, An Account of a Dardic Language of the Swat Kohistan, Based on Materials Collected in Torwal by Sir Aurel Stein; Sir George A. Grierson.

Stein'in, Pakistan'ın güneyinde bulunan, Swat, Torwal ve Kohistan bölgelerinde yapmış olduğu araştırmalar neticesinde elde ettiği verilerden yola çıkılarak hazırlanmış, 216 sayfadan oluşan Torwal dili gramer ve çalışma kitabı şeklinde adlandırılabilir.

1929 Kharosthi Inscriptions Discovered by Sir Aurel Stein in Chinese Turkestan; Parts I and II Transcribed and Edited by A. M. Boyer, E. J. Rapson, and E. Senart, Part III Transcribed and Edited by E. J. Rapson and P. S. Noble.

Horastice metinlerin transkribe edildiği kitap 379 sayfadır ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, 1900-1901 yıllarında gerçekleşen Stein'in birinci keşif seferinde Niya Nehri'ne yakın bir bölgede ortaya çıkarılan Horastice metinlerin transkribe edildiği bölümdür. Buluntularla ilgili bilgiler Stein'in *Ancient Khotan* kitabında sunulduğu için burada sadece Horastice metinlerin Latin alfabesine transkripsiyonu yapılmıştır. Birkaç buluntu taşınamayacak derecede kırılğan hale geldiği için bunlar üzerinde çalışmayı sadece Prof. Rapson yürüttü. İkinci bölümde

¹⁹⁹ Eserlerin fotoğrafları olmadığı için bahsedilen bilgiler, kitapta anlatılanlardan yola çıkılarak yazılmıştır.

yer alan başlıklar, Stein'in 1906-1908 yıllarında yürüttüğü ikinci keşif seferi esnasında, Niya, Endere, Lou-lan sitelerinden elde ettiği Horastice buluntuların transkripsiyonunu içermektedir. Bu örnekler hakkında detaylı bilgi ise *Serindia* kitabında bulunmaktadır ve gerekli referanslar başlıklarda belirtilmiştir. Senart ve Boyer Paris'te, Rapson Cambridge'de çalışmalarını birbirinden bağımsız olarak yaptılar. Üçüncü bölüm, Stein'in 1913-1916 yıllarında üçüncü keşif seferi araştırmaları çerçevesinde Niya ve Lou-lan bölgelerinden elde ettiği Horastice metinleri kapsamaktadır. *Innermost Asia* adlı eserde, bunlarla ilgili detayların bulunduğu sayfalara referanslar verilmiştir. Toplam 764 tane buluntunun transkripsiyonunun yapıldığı eserin devamında 28 sayfa Doğu Türkistan'da kullanılan Horastice alfabesi anlatılmaktadır. 64 adet buluntunun fotoğrafının sunulduğu eserin eklerinde, Horastice harfleri ve numaraları gösteren tablo yer almaktadır.

1931 A Catalogue of Paintings Recovered from Tun-Huang by Sir Aurel Stein,
Preserved in the Sub-department of Oriental Prints and Drawings in the
British Museum, and in the Museum of Central Asian Antiquities, Delhi;
Arthur Waley.

Arthur Waley, British Museum'da görev yapan bir uzmandı. Stein, keşif seferlerinden döndüğü zaman ona, buluntuların dökümünün hazırlanmasında yardımcı olmuştu. Stein'in ikinci keşif seferinde Tun Huang'da bulunan 17 numaralı mağaradan elde ettiği buluntuların bir kısmının kataloğu olan bu eser British Museum ve Hindistan yönetiminin ortak desteği ile yayınlanmıştır. Eseri oluşturan objeler, ipek, keten, kâğıt ve diğer materyallere çizilmiş veya resmedilmiş tasvirlerden oluşmaktadır. En eskisi 864, en yenisi, 983 tarihlidir. Bu şekilde tarihi belirli olan 80 eserin yanı sıra, tarihi belirlenemeyen fakat kullanılan renklendirici maddelerden hangi döneme ait olduğu kestirilebilen örnekler bulunmaktadır. Yazı içeren objelerde bulunan dillerin çoğunluğu Çince, bazıları Tibetçeden, çok az bir kısmı ise Hotancadan oluşmaktadır. İki bölüm içeren kataloğun birinci bölümü, eserlerin beşte ikisini oluşturan ve British Museum'da bulunanları anlatmaktadır. İkinci kısım, Delhi Museum of Central Asian Antiquities'de yer alan, geriye kalan beşte üçlük bölümü içermektedir. Toplam 554 objenin tanıtıldığı kitapta, her bir eserde yer alan resim tasvirleri Budizm ile ilişkisi ortaya konarak anlatılmaktadır. Bazı resimlerin içerdiği şekiller daha detaylandırılarak anlatıldığı örnekler de

mevcuttur. Kullanılan renkler ve ebatları ayrıca alt başlıklarla sunulurken, hiç fotoğraf içermeyen eserde, her bir objenin Stein'in kitaplarında sahip oldukları sayfa numaraları ile fotoğrafları bu kitaplarda mevcutsa, bu sayfaların da bilgisi referans olarak verilmektedir. Alanlarında uzman kişilerin desteğine başvurularak hazırlanan kitap 328 sayfadır ve Budizm araştırmalarında veya Budist resim sanatı incelemelerinde kaynak eser niteliğinde görülmesi gereken kitaplar arasında yer almaktadır.

1933 Catalogue of Wall-Paintings from Ancient Shrines in Central Asia and Sistan, Recovered by Sir Aurel Stein; Described by Fred H. Andrews.

Bu kitapta anlatılan başlıklar, Stein'in 1906-1908 ile 1913-1916 yıllarında gerçekleştirdiği ikinci ve üçüncü keşif seferlerinde, Budist tapınaklarından ortaya çıkararak Hindistan'a getirdiği ve New Delhi Central Asian Antiquities Museum'da bulunan duvar resimlerinden bahsetmektedir. Tapınakların inşasından bahsedilen giriş bölümünde, duvarların çamur ve kil ile nasıl yapıldığına dair detaylı bilgi verilmektedir ve Turfan yakınlarında Bezeklik'te bulunan duvar resminin güzel bir örnek olduğu vurgulanmıştır. Müzede sergilenen milattan sonra dördüncü ile onuncu yüzyıl arasına ait duvar resimlerinde kullanılan boyalar ve bunların neden yapıldığı hakkında da bilgi verilen yazıda, resimlerin nasıl çizildiği konusunda da veri aktarılmakta ve Miran, Bezeklik, Hotan gibi farklı çalışma alanlarında bulunan örnekler birbirleri ile karşılaştırılarak değerlendirilmektedir.

201 sayfalık eserde, Balawaste, Bezeklik, Ch'ien-fo-tung, Darabzan-dong, Farhad-Beg-yailaki, Ghagha-shahr, Chong-hassar, Kichik-hassar, Harding, Khara-khoto, Kara-yantak, Kara-khoja, Khadalik, Koyumal, Lou-lan, Miran, Murtuk, Ming-oi ve Toyuk'da bulunarak getirilen duvar resimleri anlatılmaktadır. Ebatları büyük olan örnekler hakkında iki – üç sayfayı bulabilen açıklamalar yapılırken, kitabın devamında kısa açıklamalarla küçük parçalardan bahsedilmiştir ve konu parçaların hepsinin envanter tarzında bir tabloda sunulması ile bitirilmiştir. Bezeklik, Miran ve Toyuk'un kazı alanı çizimleri, Doğu Türkistan'ın basit düzeyde bir haritası yer almaktadır.

1939 Letters of P. S. Allen; Editör H. M. Allen

Percy Stafford Allen, Oxford Üniversitesi'nin en önemli kolejlerinden biri olan Corpus Christi College'dan mezun olmuş ve daha sonraki yıllarda buranın

başkanlığını da içeren başarılı bir yaşam sürmüştür. Percy Stafford Allen ve Stein 1897'de Lahore'de tanışmışlar ve dostlukları hem mektuplaşmalarla hem de Stein'in Oxford ziyaretleri süresince görüşmelerle ölene dek devam etmiştir. Eşinin hayatını anlatmak için yola çıkan yazar, onun özellikle Stein ile sürdürdüğü yazışmalarının zaten onun hayat hikâyesini barındırdığını görünce, bu mektupları derleyerek eşinin hayatını konu eden eseri oluşturur. Allenların Lahore'den ayrılmalarından sonra, Percy Stafford Allen'in 18 Eylül 1899 tarihli Stein'a yazdığı ilk mektuptan, 24 Haziran 1927 tarihli son mektubuna kadar, Stein başlıklı 290 mektubun bölümlerini içermektedir ve kitabın yarısından fazlasını bu mektuplar oluşturmaktadır. 1939, Londra basımlıdır.

1943 Tibetan Word Book; Sir Basil Gould ve Hugh Edward Richardson.

Tibetçe dilinin İngilizce olarak öğrenimini hedefleyen kitap 447 sayfadır ve önsözünü Stein yazmıştır.

1967 Antecedents and Development of Buddhist and Manichean Turkish Art in Eastern Turkestan and Kansu; Emel Esin.

Eser, Doğu Türkistan ve Kansu bölgelerini anlatarak bu bölgelerde Türk izleri taşıyan mimari, heykel ve resimleri tanıtmıştır. 121 sayfadan oluşan kitapta, tanıtılan eserlerin renkli resimleri bulunmaktadır ve sonunda Doğu Türkistan ve Kansu bölgesine ait bir harita yer almaktadır.

1970 Stein Aurel İfjusaga. Hirschler Ignaces Stein Erno Levelezese Stein Aurelrol (Aurel Stein'in Gençliği. Ignac Hirschler ile Erno Stein'in Aurel Stein Hakkında Mektuplaşmaları); Vilma H. Boross

1921 yılında Aurel Stein dayısı ve ağabeyinin birbirleriyle yaptığı yazışmaları Macar Bilimler Akademisine hediye etti. Yazar, otuz yıllık mektuplaşmaları içeren bu koleksiyonu kullanarak Stein'in hakkında bir kitap hazırlamıştır. Mektupların tamamını değil, bölümlerini içeren kitap, Budapeşte basımlıdır.

1977 A Catalogue of the Tibetan Manuscripts Collected by Sir Aurel Stein, Part One; Edited by Zuiho Yamaguchi, in Collaboration with Ryutoku Kimura, Satoru Harada, Soshu Nishioka & Ryuei Eusugi.

Stein'in araştırmaları boyunca elde ettiği Tibet el yazmaları katalogu olarak hazırlanan kitabın dili Japoncadır. El yazma eserlerin metinleri kitap yazısı formunda sunulmuştur.

1977 Sir Aurel Stein, Archaeological Explorer; Jeannette Mirsky

Amerika'da basılarak yayınlanmış olan kitap, Stein'in hayat hikâyesini anlatmaktadır. Onun birinci derece akrabalarına ve arkadaşlarına yazdığı mektuplar ile bu kişilerin ona gönderdiği mektuplar temel alınarak oluşturulmuş bir metin olduğu için ve bu mektuplar hakkında kitabın *Notes* bölümünde tarihleriyle birlikte bilgi verdiği için, Stein'ı araştıran kişiler için referans kitap ile kaynak kitap arasında yer almaktadır denilebilir.

1982 The Art of Central Asia, The Stein Collection in the British Museum (3 Cilt); Roderick Whitfield.

Stein'in Orta Asya'ya yapmış olduğu üç keşif seferi sonucunda British Museum'a götürdüğü buluntulardan yola çıkılarak oluşturulan, görsel bir kaynak eserdir. A3 boyutunda olan kitap üç cilttir. 1982 basımlı birinci cilt, ipeğe, ketene ya da kâğıda çizilmiş, Budizm konulu resimlerden oluşmaktadır ve 344 sayfadır. Birçok kompozisyonun bir arada sunulduğu resimlerin ilk olarak tam görünümünü verilmekte, aynı başlığın devamında resimden bölümler piksel özelliği bozulmadan büyütülerek kesitler halinde sunulmaktadır ve bu şekilde detaylarda yer alan kompozisyonlar ayrı ayrı incelenabilmektedir. Bazı resimler çok fazla zarar görmüş olmasına rağmen, kâğıt ve çekim kalitesinin üst düzey olması yine de bu resimlerin anlaşılabilmesine imkân sağlamaktadır. Çince birkaç metnin de sunulduğu bu ciltte, renkli sunumlar, siyah beyaz örnekler ve içerikte yer alan bazı başlıklara ait açıklamalar kitabın sonunda yer almaktadır. Tun Huang'tan getirilen resimlerin sunulmaya devam ettiği ikinci ciltte 83 adet renkli resim ile 163 adet renksiz resim ve yazı yer almaktadır. 358 sayfa ve 1984 basımlıdır. Resimlerin konuları Budizm ile alakalıdır ve yazılar Çince'dir. Eserin Giriş kısmında Tun Huang'ın tarihi hakkında bilgi verilirken, sonunda bu ciltte sunulan renkli resimlerin bazıları için detaylı açıklamalar yer almaktadır. 362 sayfalık üçüncü ciltte heykel, değişik amaçlarla kullanılmış kumaş parçaları, günlük eşyalar ve diğer sanat eserlerinden örnekler sunulmaktadır. Giriş bölümünde, Tarım havzasında ticaret ve yönetimin tarihi ve coğrafyası anlatılmakta ve Taklamakan Çölü'nü çevreleyen Güney İpek Yolu'nda bulunan önemli şehirlerle bağlantısı kurularak bu şehirler hakkında bilgi

sunulmaktadır. 120 adet renkli, 162 adet renksiz eser fotoğrafı yer almaktadır. Renksiz sunumların bazıları hakkında detaylı bilgiler kendi başlığı altında verilirken, renkli örneklerin açıklamaları kitabın sonunda bulunmaktadır ve bu açıklamalar diğer iki cilde nazaran daha fazladır. Yine kumaş dokumalarında kullanılan ilmek özellikleri çizimle ayrı ayrı kitabın sonunda anlatılmaktadır ve bu ciltte bölge ile ilgili haritalar sunulmaktadır. Verilen kısa bilgilerin Çincesini de içeren eser, 1985 basımlıdır.

1985 Sir Aurel Stein's Limes Report, The full text of M. A. Stein's unpublished Limes Report (His Aerial and Ground Reconnaissances in Iraq and Transjordan in 1938-39) Edited and with a Commentary and Bibliography; **Shelagh Gregory ve David Kennedy.**

Stein, Mart-Mayıs 1938'da kuzey Irak ile Ekim 1938-Mayıs 1939'da Irak ve Ürdün olmak üzere iki sefer havadan keşif incelemelerinde bulunmuştur. Bu araştırmaları ile ilgili makaleleri yayınlanmış ise de kitap formunda bir eseri bulunmamaktadır. Gregory ve Kennedy, Stein'in kendi notlarını derleyerek iki ciltlik bu eseri hazırladılar. İç Asya'ya düzenlediği keşif seferlerinin gölgesinde kalması nedeniyle asıl önemi ortaya çıkamamış olan bu iki araştırma hakkında yayınlanmış tek kitap denilebilir. İçerdiği her başlıkla ilgili, Stein'in kendisinin çektiği destekleyici fotoğraflar bulunmaktadır.

1986 Buddhist Images and Narratives; Amarendra Nath

Orta Asya'ya keşif seferi düzenleyenler arasında Khara Khoto'ya dikkati çeken ilk Kozlov'dur. Öte yandan bu bölgede çalışma fırsatı bulan ve elde ettiklerini ciltler halinde okuyucuya sunan Stein'in kitaplarında Khara Khoto hakkında bilgilere ulaşılmaktadır. Nath kitabında başta Khara Khoto olmak üzere Orta Asya'da bulunan Budist eserlerden ve buluntulardan bahsetmekte, bilgilendirici açıklamalarla değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu doğrultuda Stein'in kitaplarından fazlasıyla yararlanmıştır.

1990 Caves of the Thousand Buddhas, Chinese Art from the Silk Route; Roderick Whitfield ve Anne Farrer.

British Museum'da 1914 yılında yapılan Stein koleksiyonu teşhirinden sonra yapılan ilk teşhir 1990 yılının ilkbaharında gerçekleşti. Bu kitap, *Caves of the Thousand Buddhas* isimli teşhirde yer alan eserleri üç bölümde tanıtmaktadır.

Birinci bölümde Tun Huang'dan getirilen resimler ve metinler tanıtılmakta iken, ikinci bölümde kumaş eşyalar ve bez parçaları sunulmaktadır. Son bölümde gündelik eşya, dini obje ve yapılarda kullanılan işleme örnekler gibi kalıntılar anlatılmaktadır. Her parçanın renkli veya renksiz fotoğrafları yer alırken, Stein ve çağdaşı olan kişilerin çektiği bölgeye ait fotoğraflarla metin zenginleştirilmiştir. 1982 basımlı, yine Roderick Whitfield'in hazırladığı üç ciltlik *The Art of Central Asia, The Stein Collection in the British Museum* adlı eserle aynı başlıkları içermektedir. Ancak 208 sayfadan oluşan bu eser, onunla karşılaştırıldığında çok daha sade formudur denilebilir.

1995 Aurel Stein, Pioneer of the Silk Road; Annabel Walker

Stein'in hayat hikâyesini anlatan kitap, Londra basımlıdır. Bristol Üniversitesi, Tarih bölümünde lisans eğitimi almış olan yazar, bu kitabın hazırlık aşamasında Pakistan, Çin ve Macaristan'a seyahatlerde bulunmuştur. Yazarın, gerek tarih eğitimi almış olması, gerekse Stein yaşam coğrafyasını ziyaret ederek yerinde görmüş olmasının sonucu olarak kitap, daha akademik bir metne sahiptir ve Stein'in eserlerinde bahsettiği tarihsel anlamda önemli noktalara, kitabında sırası geldiğinde detaylı olarak yer vermiştir. Ayrıca Stein'in hayatının detaylı bir kroniğini de içermektedir.

1995 Dunhuang, Caves of the Singing Sands. Buddhist Art from the Silk Road; Roderick Whitfield.

Metnini Roderick Whitfield'in yazdığı büyük boy iki ciltlik eserin fotoğraflarını Seigo Otsuka çekmiştir. Tun Huang yerleşim bölgesinin tarihini kronolojik olarak anlatan kitapta, bölgede hüküm sürmüş yönetimler anlatılmaktadır. Metinle paralel giden fotoğraflar eserin içeriğini zenginleştirmektedir ve Mogao Mağaraları olarak da bilinen Bin Buda Mağaraları hakkında detaylı bilgiler sunulmaktadır.

1999 Sir Aurel Stein Bibliography 1885-1943; Editör Istvan Erdelyi.

Stein hakkında hazırlanan kitap dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Stein'in yazdığı ve 1885-1986 yıllarında yayınlanmış kitap ile makalelerinin bibliyografyası yer almaktadır. Tanıtıcı herhangi bir açıklamanın yer almadığı maddelerde sadece yazıların akademik künyesi bulunmaktadır. Tez araştırmaları boyunca karşılaşılan en iyi Stein bibliyografyasıdır. İkinci bölümde, Stein'in

araştırmaları süresince keşfettiği ya da elde ettikleri hakkında hazırlanmış yayınlar, yine benzer şekilde künye bilgileri ile tanıtılmaktadır. Üçüncü bölüm, Stein'in hayatı ve çalışmaları hakkında yazıları içermektedir. Dördüncü bölüm, Stein'in çalışmaları ile bağlantısı olan dergi, yayınevi ve akademik toplulukların listesini sunmaktadır ve her birinin önceki üç bölümde bulunan yayınlarının referans numarasını vermektedir. Ek kısmında diğer örneklerle birlikte detaylı bir Stein kronolojisi yer alan kitap, 68 sayfadan oluşmaktadır.

2000 Southern Silk Road, In the Footsteps of Sir Aurel Stein and Sven Hedin; Christoph Baumer.

Güney İpek Yolu'nun Taklamakan Çölü'nü çevreleyen kısmını konu eden kitap 12 bölüm ve 158 sayfadan oluşmaktadır. Bölge hakkında hem tarihi bilgi vermekte, hem de günümüzdeki durumunu yansıtmaktadır. Başta Aurel Stein'in fotoğrafları olmak üzere bölgeye dair çok fazla görsel barındırmaktadır. Stein'in çalışma alanlarından bazılarının günümüze ait fotoğrafları okuyucuya karşılaştırma yapma imkânı sunmaktadır. Kâşgar, Hotan, Rawak Stupa, Mazar Dağ, Dandan-uiliq, Niya, Endere, Miran hem tarihi hem de günümüzdeki konumlarıyla ele alınan şehirlerden bazılarıdır. Önemli başlıklardan bir tanesi de Lop-Nor havzasında nehir yatağının değişmesinden dolayı bölgenin anlaşılmasında yaşanan karmaşa ve bunun Sven Hedin tarafından çözülmesinin anlatıldığı bölümdür. Bununla birlikte kitabın sonunda yer alan şu yorum, günümüz koşullarında bölgeye dair yapılacak değerlendirmeye bakış açısı sunmaktadır:

1930'lardan itibaren bölgeye olan ilgi 50 yıllık bir duraklama dönemine girdi. 1980'lerden itibaren bölgede bulunan petrol ve gaz rezervleri ölüm denizi imajını umut denizi haline getirdi. 1980'lerin sonrasında ikinci gelişme çölün birçok noktasında bulunan mumyalar ve antik yerleşim yerleriydi. Bunlar, hem geçmiş zamanlarda Çin'in bu bölgede etkin olduğu fikrini değiştirdi, hem de insanlık tarihine Taklamakan bölgesi dâhil edilerek yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğini ortaya koydu²⁰⁰.

²⁰⁰ Cristopher Baumer, *Southern Silk Road, In the Footsteps of Sir Aurel Stein and Sven Hedin*, Bangkok; Orchid Press, 2000, s. 137.

2002 Catalogue of the Collections of Sir Aurel Stein in the Library of the Hungarian Academy of Sciences; Editör Eva Apor

Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'nin, Oryantal Koleksiyonlar bölümünün küratörü olan ve İran çalışmalarında uzman Apor yönetiminde ve Agnes Kelecsenyi ile Agnes Karteszi'nin çalışmalarıyla hazırlanan, Stein'in kütüphanede bulunan koleksiyon, yazışmalar, el yazmaları ve eserlerinin kataloğudur. Üç yıllık uluslararası bir projenin sonucudur. Fotoğraflar John Falconer ve Lilla Russell-Smith tarafından kataloglanmıştır. British Museum ve Macaristan Bilimler Akademisi Kütüphanesi'nin ortaklığı ile Budapeşte'de 2002 yılında yayınlanmıştır.

2002 Sir Aurel Stein in *the Times*, Helen Wang

1901-1943'de *The Times* gazetesinde, Sir Aurel Stein'in Doğu Türkistan, Hindistan, İran, Irak ve Ürdün'e yaptığı keşif seferleri hakkında çıkan haberlerin derlenerek sunulduğu bir kitaptır. 107 tane yazıyla birlikte, Stein seferleri esnasında çektiği fotoğraflarından örnekler ve güzergâhların haritalarını içermektedir.

2002 Western Indologists and Sanskrit Savants of Kashmir; S. N. Pandita

Yazarın büyükbabası Professor Nityanand Shastri (24 Haziran 1874-24 Aralık 1942) Stein ile birlikte çalışmış, Sanskritçe alanında uzman bir bilim adamıdır. Başta büyükbabası ve Stein olmak üzere Sanskritçe uzmanı bilim adamlarının ve çalışmalarının tanıtıldığı kitap 332 sayfadır. Avrupa ve Amerika'dan bu kişilere Sir George Abraham Grierson, Prof. Rudolph Von Roth, Prof. George Buhler, Pandit Govind Kaul, Dr. Eugen Hulthsch, Prof. Richard Pischel örnek olarak gösterilebilir ve Stein'in Rajatarangini ve Hatim's Tales adlı kitapları incelenen eserler arasındadır. İlave olarak, Stein'in Keşmir'de bulunan 368 adet Sanskrit metni hakkında değerlendirme yapılmıştır.

2002 Along the Silk Road; Editör Elizabeth Ten Grotenhuis

İpek Yolu hakkında hazırlanmış olan kitap, konuyu örneklendiren çok sayıda fotoğrafı, kaliteli kâğıdıyla okuyucuya sunmaktadır. Stein'in ortaya çıkardığı buluntulardan ve yazdığı kitaplardaki İpek Yolu değerlendirmelerinden faydalanıldığı eser 144 sayfadır.

2004 Money on the Silk Road, Helen Wang

Stein'in İpek Yolu üzerinde yaptığı kazılardan elde ettiği metal paraların kataloğunu da içeren kitapta, milattan önce birinci yüzyıldan, milattan sonra 800 yılına kadar geçen 900 yıllık bir periyoda tarihlenen metal paralar hakkında bilgi verilmektedir. Aynı bölgede yine kazılardan çıkan evraklar, paralar hakkında sunulan bilgilerin kanıtı olarak kitapta yer almıştır. Milattan sonra birinci yüzyılda Hotan krallarına ait bir yüzü Çince, diğer yüzü Horastice yazısıyla yazılmış para buluntuları gibi Doğu Türkistan bölgesinden elde edilen paralardan örnekler verilmektedir. Yazarın da dile getirdiği gibi, İslamiyet sonrasına tarihlenen paraların incelenmesi için farklı dil bilgilerinde olması gerektiği için kitap 800 yılıyla sınırlandırılmıştır.

2004 Aurel Stein on the Silk Road; Susan Whitfield.

International Dunhuang Project'in British Library küratörü Dr. Susan Whitfield'in kaleme aldığı kitap, Stein'in hayatının tamamını anlatan en güncel kitaptır. Yazarı bu alanda uzman olduğu için, Stein'in hayatını sunan diğer kitaplarla kıyaslandığında içerik olarak daha bilimsel olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca Hsüan-tsang'ın anlatımına bir bölüm ayrılmıştır. Stein'in araştırmalarında çektiği fotoğraflarla ve buluntuların örnek fotoğraflarıyla metin zenginleştirilmiştir. 143 sayfadan oluşan kitabın sonunda Budist terimler sözlüğü ve detaylı bir kronoloji yer almaktadır.

2004 Aurel Stein in Kashmir, The Sanskritist of Mohand Marg; S. N. Pandita.

Stein'in yaşamına farklı bir açıdan bakan kitap, onun hayat hikâyesini Keşmir'i merkez alarak anlatmıştır. Diğer anlatımlar, Stein'in keşif seferlerine, kitaplarına, çalışmalarına ve buluntularına vurgu yaparken, bu eser başta Rajatarangini ile ilgili iki kitabı olmak üzere, onun Sanskritçe ve Keşmir merkezli araştırmalarına odaklanmıştır. Stein'in, arkeolog, bilim adamı, araştırmacı hatta topografya uzmanı olduğunun dahi altının çizildiği diğer eserlerde, Sanskritçe bilgisinde çok bahsedilmediğini ve bu yönünün eksik kaldığını anlatmaktadır. 276 sayfalık kitabın sonunda yer alan kronolojide, Stein'in hayatında Keşmir bölgesinde bulunduğu dönemlerdeki önemli tarih ve olaylara dikkat çekilmektedir.

2005 İpek Yolu'nda Yaşam; Susan Whitfield, Semih Aydın (çev.).

Stein'in elde ederek British Library'ye getirdiği eserlerden yola çıkılarak oluşturulmuş bir kitaptır. International Dunhuang Project'in British Library küratörü

olan yazar, aynı zamanda Çince uzmanıdır. Stein'in buluntuları arasında Çince metinlerde yer alan gündelik bilgilerden on adet öykü hazırlamıştır. Orta Asya, Güney İpek yolu ve Kansu bölgesinde geçen konular hayal ürünü olmakla birlikte, hikâyenin içinde sunulan bölge ve kişi ile ilgili detaylar buluntu metinlerinden aktarılmış gerçek verilerdir. 315 sayfadan oluşan kitapta, konuyu örneklendiren renkli resimler, kara kalem çizimler bulunmaktadır. Ayrıca, Ligeti'nin *Bilinmeyen İç Asya*'sından sonra, Stein ve Asya çalışmaları hakkında detaylı bilgi veren ikinci Türkçe eserdir.

2007 Textiles from Dunhuang in UK Collections; Editörler; Zhao Feng, Helen Wang, Helen Persson, Frances Wood, Wang Le and Xu Zheng.

Daha önce bahsedildiği gibi, Tun Huang Bin Buda Mağaraları'nda 17 numaralı mağaradan çıkarılan birçok tarihi eser gibi dokumalarda Londra'ya gönderildi. Stein ve asistanları bunların katalog çalışmalarını gerçekleştirdikten sonra kararlaştırılan müze ve kütüphanelere gönderildi. Çin'in önden gelen ipek uzmanlarından Prof. Zhao Feng British Museum'da bulunan ve Helen Persson Victoria&Albert Museum'da yer alan Tun Huang dokumalarında çalışmışlardır. İkisinin çalışmalarının bir araya getirildiği bu yayın ile koleksiyonun tarihi, üzerinde yapılan araştırmalar hakkında bilgi vererek koleksiyonun tanıtımı yapılmıştır. Eserin ayrı olarak Çince ve İngilizce basımı yapılmıştır.

2008 Handbook to the Stein Collection in the UK; Helen Wang (Ed.), John Perkins (Ed.).

Stein'in, Londra'da başta British Museum ve British Library olmak üzere akademik kurumlardaki arşivleri, Oxford'da yine başta Bodleian Library olmak üzere diğer kurumlardaki arşivleri ve Cambridge'de kütüphanede bulunan arşivlerini listeleyen el kitabıdır. Bu çalışmada Stein'in yayınlanan eserleri değil, mektupları, resmi yazışmaları, günlükleri, kitaplarının baskı öncesi formları ve notları, Stein'in Asya'dan getirdiği nadir eserleri detaylı olarak listelemekte ve bunların hangi arşivde yer aldığı numaralarıyla sunulmaktadır. %90'ını tez çalışmam süresinde gördüğüm arşiv belgelerine ait bilgiler göz ardı edilebilecek çok küçük eksikliklerle verilmiş, itinayla hazırlanmış bir kitaptır. İkinci baskısı yeniden gözden geçirilerek Helen Wang tarafından hazırlanmıştır. Stein'in detaylı kronolojisini ve bibliyografyasını, yaptığı mektuplaşmaların kimlerle olduğu ve bunların şu anda hangi arşivde yer

aldığını gösteren ayrıntılı bir tabloyu içermektedir. Ayrıca Stein'in İç Asya seferlerinde kimlerle çalıştığı hakkında künye şeklinde bilgileri sunan bir çalışmadır.

4.2. Makaleler²⁰¹

1903 An Early Judeo-Persian Document from Khotan, in the Stein Collection, with Other Early Persian Documents; D.S. Margoliouth.

Journal of Royal Asiatic Society'de yayınlanan makale yazarın, Stein'in Hotan'a yaptığı ilk keşif seferlerinden birinde bulduğu Yahudi-Pers metin parçası hakkında yaptığı çalışmayı anlatmaktadır. Eser, Farsça yazılmış en eski metinler arasında yer almaktadır ve Hotan'da yaşayan, Farsça konuşan Yahudilerin notlarıdır. Hebrew (İbrani) alfabesiyle yazılmıştır ve kenarlarında Çince karakterler barındırmaktadır²⁰².

1919 The Work of Sir M. Aurel Stein K.C.I.E.; Vincent Arthur Smith.

Vincent Arthur Smith tarihçi ve Hindolog'dur. Stein ile Smith aynı dönemde yaşadılar ve mektuplaşarak istişarelerde bulundular. 1556-1605 yıllarında Babür İmparatorluğu'nun yönetimine geçen *Ekber Şah* olarak da tanınan Ebul Fatih Celaleddin Muhammed Ekber hakkında yazdığı *Akbar The Great Mogul 1542-1605* adlı eseriyle tanınmaktadır. 13 sayfalık bu yazıda Smith, Rajatarangini'den başlayarak, makalenin yayınlanma dönemine kadar Stein'in keşif seferlerini ve kitaplarını kısaca tanıtmaktadır.

1920 Ancient Chinese Figured Silks Excavated by Sir Aurel Stein at ruined Sites of Central Asia; Fred H. Andrews

Bu yazı daha önce *The Burlington Magazine* adlı derginin 1920, July-September sayısında yayınlanan makalenin 15 adet çizim eklenerek yeniden basımı yapılmış halidir. Stein'in önsöz yazdığı yazıda, 1913-1916 yıllarında gerçekleşen üçüncü keif seferi esnasında Lou-lan bölgesinde ortaya çıkarılan ipek kumaş örneklerinden bahsedilmektedir. Bunları önemli kılan şey, kendi dönemlerinde Çin ipeğinin bilinen en eski örnekleri olmalarıdır. Çin Han Hanedanı sülalesine ait 15 adet ipek örneği, Andrews'un kendi çizimleri ile anlatılmıştır. Çizimler birebir aynı olmasına rağmen siyah beyazdır. Fakat şekiller çok net aktarılmıştır. İpek kumaş

²⁰¹ Makalelerin açıklamaları aslından çalışılarak oluşturulmuştur. Farklı referanslardan edinilen bilgilerin bulunması durumunda referans bilgisi dipnotta açıklanmıştır.

²⁰² Eva Apor, Sir Aurel Stein, s.2.

üzerinde yer alan geometrik şekil, hayvan figürleri ve kumaş özellikleri hakkında ayrıca detaylı bilgilerin sunulduğu yazı, 20 sayfadır.

1925 Painted Neolithic Pottery in Sistan, Discovered by Sir Aurel Stein, Fred H. Andrews.

Stein'in araştırmalarında İran'ın Sistan eyaletinde bulunan, Cilâlı Taş Devri'ne ait boyanmış bir toprak kap hakkında, Fred Andrews'ün yazmış olduğu dört sayfalık bir değerlendirme makalesidir. Kase parçalarının çizimle anlatımı mevcut olan makalede benzer örneklerin aynı bölgede çok fazla bulunduğu ortaya konmaktadır.

1925 Remains of a T'ang Painting Discovered by Sir Aurel Stein; Laurence Binyon.

Üçüncü keşif seferini sürdürürken Ocak 1915 tarihinde, Stein Turfan bölgesinin eski şehirlerinden Karahoca dolaylarında T'ang dönemine ait ipeğe yapılmış resimler buldu ve bunları *Innermost Asia* adlı kitabında anlattı. Laurence Binyon makalesinde, bu resimlerden iki tanesini inceleyerek değerlendirmede bulunmuştur. Stein yazıya konuya açıklama getirecek şekilde bir giriş bölümü yazmıştır ve metin resimlerin iki adet renkli baskısını içermektedir.

1944 Sir Aurel Stein: The Man; Fred H. Andrews.

Stein'in vefatından sonra 9 Mayıs 1944 tarihinde, Fred H. Andrews'ün Royal India Society'de onun hakkında yapmış olduğu sunumun metnidir. Daha sonra Indian Art and Letters adlı dergide yayınlanan yazı on sayfadır ve Stein'in hayatını anlatmaktadır. Stein ile ilgili fotoğraflar farklı kalitede bir kâğıda artı dört sayfa olarak basılmıştır. Andrews, Mayo Lodge döneminde başlayan dostlukları, ortak yürüttükleri envanter çalışmaları ve araştırma gezileri göz önünde bulundurulduğunda, elli yılı aşkın beraberlikleriyle Stein'ı en iyi anlatacaklardan biriydi.

2004 Sir Aurel Stein, Proceedings of the British Museum Study Day 23 March 2002; Helen Wang (Ed.)

23 Mart 2002 tarihinde British Museum'da Sir Aurel Stein adına bir anma günü düzenlenerek, alanlarında uzman kişiler onun yaşam hikâyesini ve çalışmalarını farklı açılardan ele aldılar. Bu, British Musuem ve Macaristan Bilimler Akademisi

Kütüphanesi arasında yürütülen üç yıllık projenin sonuçlanmasını kutlama günüydü. Projenin sonucu olarak *Catalogue of the Collections of Sir Aurel Stein in the Library of the Hungarian Academy of Sciences* isimli kitap her iki kurumun ortaklığı ile yayınlandı. Bu organizasyon aynı zamanda British Museum'un 2000 yılından itibaren düzenlediği *Central Asia Study Day* isimli etkinliğinin yedincisi olarak yapılmıştı. İngiltere, Macaristan ve Birleşik Amerika Devletleri'nden toplam sekiz katılımcının yaptığı sunumlar daha sonra makale formuna getirilmiş ve British Museum Occasional Papers dergisinin 142. sayısı olarak yayınlanmıştır. Müzenin web sitesinden derginin pdf formatına ulaşılabilmekte ve dosyanın ücretsiz indirilmesine izin verilmektedir²⁰³.

2004 Sir Aurel Stein and His Hungarian Background; Eva Apor

Macaristan Bilimler Akademisi Kütüphanesi'nde Oryantal Koleksiyonlar bölümünün müdürü olan yazar, aynı zamanda İran tarihinde uzmandır. Makalede Stein'in doğduğu dönemdeki Budapeşte hakkında bilgi vermekte, Stein'in İngiltere'ye gittiği zamana kadar olan eğitim hayatını anlatmakta ve İran çalışmalarından kısaca bahsetmektedir.

2004 Aurel Stein and the Hungarian Academy of Sciences; Agnes Kelecsenyi

Macaristan Bilimler Akademisi'nin kuruluşu ve çalışmalarının anlatımıyla başlayan makale, Stein'in çocukluğundan itibaren akademi ile olan bağlarından bahsetmektedir. Dayısı Ignac Hirschler vasıtasıyla akademiyle çok erken tanışan Stein, kütüphanesinden daha ergen yaşlarında iken faydalanmaya başladı. Eğitim hayatından sonra Hindistan'a gittiği dönemde dahi bağlarını koparmayarak her kitabının basımından sonra bir kopyasını buraya gönderdi. 1921 yılında Stein, ağabeyi Ernst ile dayısı Ignac'ın mektuplaşmalarını içeren aile mektuplarını akademi kütüphanesine bağışladı. Bunun yanı sıra, yaklaşık 2000 kitaptan oluşan ve üniversite ile doktora çalışmalarının notlarını, birçok eserinin el yazma kopyalarını içeren kütüphanesini aynı yıl akademiye hibe etti.

28 Temmuz 1934 tarihli vasiyetinde, yayınlanmış kitaplarını akademiye bıraktığını belirtti. Bu önceki bağışa eklenecek 2300 kitap, 180 cilt süreli yayın, çoğu albümlerde organize edilmiş 6500 fotoğraf, 1897-1943 yıllarında 300 farklı kişi ve

²⁰³ Tam metne ulaşmak için aşağıdaki ilişimi ziyaret ediniz:

http://www.britishmuseum.org/research/publications/research_publications_series/2004/sir_aurel_stein_study_day.aspx

kurumlarla iletişimi içeren 1400 den fazla mektup, 2 pasaportu ve kendisine özel sakladığı diploma ile kişisel notları anlamına geliyordu. Kendi adına bir burs oluşturulmasını ve bunun Macaristan ve İngiliz vatandaşı olan araştırmacılara verilmesini istedi. İngiltere’de British Academy bünyesinde Stein-Arnold Bursu adıyla bu program oluşturuldu ve günümüzde hala hizmet vermeye devam etmektedir. Hindistan, Afganistan ve Orta Asya bölgelerinde çalışacak olan tarih, coğrafya, arkeoloji ve benzeri alanlarda uzman kişilere bir seferliğine maksimum 2500 pound miktarında verilmektedir²⁰⁴.

Stein her ne kadar Macaristan’dan ayrıldıktan sonra uzun süre yaşamak amacıyla daha geri dönmemiş olsa da doğduğu topraklarla bağlarını koparmadı. Degilere yazılar gönderdi, akademik toplantılara mektuplarıyla katıldı ve Macar bilim adamlarıyla sürekli iletişim halinde bulunarak hem yardım aldı, hem de destek verdi. Lajos Loczy²⁰⁵ bu duruma örnek teşkil eden kişiydi. 1879 da Tun Huang Bin Buda Mağaralarını ilk keşfeden kişiydi ve Stein’in dikkatini bu noktaya çekti.

2004 Letters, Reports and Bestsellers: Stein’s Accounts of his First and Second Expeditions; Lilla Russell-Smith

Yazar, Stein’in Macaristan Bilimler Akademisi Kütüphanesi’nde bulunan fotoğraflarının ve mektuplarının kataloğunun hazırlanmasında British Museum personeli John Falconer ile çalışmış, bu süreçte edindiği verileri bu yazıda paylaşmıştır. Vurguladığı ilk nokta, onlarca kitap ve makale, binlerce fotoğraf ve mektup, el yazma kitap ve makale notları, yürüttüğü keşif gezileri ve seferleri göz önünde bulundurulduğunda, Stein’in sıra dışı düzenli bir kişi olmasıydı. Kütüphanede bulunan fotoğraflar ve mektupları incelediğinde, her biri düzenlenerek zarflarda muhafaza edilmiş, gerekli notlar eklenmiş, sınıflandırılarak kutulara yerleştirilmişti. Bu, Stein’in kendi düzenli çalışma prensibinin sonucuydu.

Yazının devamında Loczy ve Stein’in görüşmelerinden bahsetmektedir. Her ne kadar birbirlerinden haberdar olsalar da, ilk kez 2002 de Hamburg’da yapılan Uluslararası Oryantalistler Kongresi’nde karşılaştılar. Her ikisi de kendi keşif seferleriyle ilgili sunum yaptılar. Loczy’nin 1920’de vefatına kadar, Stein ile mektuplarla görüşmeleri devam etti. Yazar ikisinin mektuplaşmalarından örneklerle

²⁰⁴ Stein-Arnold Exploration Fund hakkında detaylı bilgi için bakınız:

<http://www.britac.ac.uk/funding/guide/saef.cfm>

²⁰⁵ Lajos Loczy (1849- 1920): Jeoloji ve coğrafya profesörü, Macaristan Bilimler Akademisi üyesi ve Macaristan Coğrafya Kurumu’nun başkanıydı.

Stein'in üç keşif seferinden bahsetmektedir. Birinci Dünya Savaşı süresince Macar ve İngiliz vatandaşlarının yazışması yasaklandığı için bu aralığa ait mektup sayısı azdır.

1920 sonrasını yazar kendi cümleleriyle özetlemiştir. Stein'in Tun Huang'a gitmesinin vesilesi Loczy idi ve onun sonraki hayatı boyunca daima Loczy'e duyduğu minnettarlıktan bahsedilmiştir.

2004 A Biographer's Dilemma; Annabel Walker.

Yazının yayınlandığı tarihte Stein'in hayatını anlatan iki kitap bulunmaktaydı. Bunlardan birinin yazarı olan Walker, kendi bilgi birikiminden yola çıkarak Stein hakkında zihninde oluşan üç ikilemi yazısında değerlendirmektedir. İlki, seksen yılı aşkın hayatında hiçbir bayanın yer almaması ve her zaman erkeklerle çalışması Stein'in sahip olduğu bir rahatsızlığın sonucu olup olmadığı sorgulamasıdır. Değerlendirmesinin sonucunda, günümüz koşullarından bakıldığında bu durum garip karşılanıp ve farklı yorumlanmasına rağmen, Stein döneminin daha katı bir inanca dayalı hayat standardında ve onun sürekli seyahati içeren evlenmeye elverişsiz yaşam koşullarında bu durumu düşünmeye fırsatının bile kalmadığı fikrini ortaya koymuştur. İkinci eleştiri Stein'in arkeolojik araştırmalarda sergilediği tavrıdır. Stein'in bu konudaki fikri, buluntular kendi ortamlarında zarar göreceksa daha iyi korunabileceği bir yere götürülmesi gerektiği şeklindedir. Diğer taraftan özellikle Tun Huang için bu durumun hırsızlık boyutu da ortaya çıkmaktadır. Stein'in döneminde Asya'da arkeolojik araştırma yapan hemen herkesin tavrı aynı olduğu için onun davranışı makul karşılanabileceği fikri yazarın belirttiği sonuçtur. Üçüncü nokta ise durgun ve sıkıcı bir karaktere sahip olan bir kişinin nasıl bu kadar heyecanlı bir hayatı sürdürdüğüdür.

2004 Sir Aurel Stein's Fourth 'American' Expedition; Shareen Brysac.

Tournament of Shadows: the Great Game and the Race for Empire in Asia isimli ve Orta Asya'ya keşif seferleri düzenleyen kişi ve kurumları konu eden eserin sahibi olan yazar Brysac, bu metinde Stein'in İç Asya'ya planladığı ancak başladıktan kısa bir zaman sonra yarım kalan keşif seferini anlatmaktadır. Stein'in Aralık 1929 – Ocak 1930 tarihlerinde gerçekleştirmiş olduğu Amerika ziyaretinden itibaren anlatmaya başlayan yazar, Stein'in sonraki süreçte Çin ziyaretini, sefer hazırlıklarını, gruba katılan diğer kişileri ve seferin basamaklarını, Harvard

arşivinden faydalanarak detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Kullandığı İngilizce çok karışık olduğu için, bazı bölümlerinde sunduğu verilerin kronolojik sıraları birbirine karışmakta, yanlış anlaşılma neden olmaktadır.

2004 Leave No Stone Unturned: Stein and Williamson's Surveys Compared; Seth M. N. Priestman.

İran topraklarında arkeolojik çalışma yürüten kişilerin sayısı çok azdır ve Aurel Stein ile Andrew George Williamson (1945-1975) bunlardan sadece ikisidir. Stein'in bölgede çalışma yılları 1931-1937 iken Williamson'un 1968 yılı sonrasındır. Priestman, yazısında bu iki araştırmacının çalışmalarını birçok açıdan karşılaştırarak değerlendirmektedir. Stein uzun yıllarını alan keşif seferlerinden sonra oldukça fazla deneyimi ile bölgede çalışmaya başlarken, Williamson doktorasını yeni bitirmiş küçük çapta kazı çalışmalarına katılmış bir araştırmacıdır. Yazıda her ikisinin de çalışma yaptığı sahalara detaylarıyla bahsedildikten sonra, ortak beş konum ele alınarak bu konumların üzerinden birebir karşılaştırmalar yapılmakta, çıkan veriler grafiklerle değerlendirilmektedir.

2004 Catalogue of the Sir Aurel Stein Papers in the British Museum Central Archives; Helen Wang.

British Museum'da halka açık sergi odalarının arka planında her bölümün kendine ait arşivi ve bu arşivlerde çalışan uzmanları vardır. Bu yazıda müzenin bölümlerinden biri olan Merkez Arşivinde yer alan Stein ile ilgili arşiv belgelerinden bahsedilmektedir. Yazışma ve not kâğıtlarından oluşan arşiv iki kutuda içinde yer almakta ve toplam 12 dosya içermektedir. Dosya içeriklerinin tarih aralığı 15 şubat 1905 – 1 Ekim 1948 şeklindedir ve yazıda dosyalarda yer alan kâğıtların her birinin içeriği arşiv numaralarına göre sıralanarak özetle anlatılmış, kimlerle yazışma yapıldığına dair kimlik bilgileri verilmiştir.

Müzenin diğer bölüm arşivlerinde de Stein belgelerinin ve ortaya çıkardığı buluntularının örnekleri yer almaktadır.

2012 Sir Aurel Stein, Colleagues and Collections; Helen Wang (Ed.)

Doğumunun 150. yıldönümünde, Stein'in hayatı, çalışma arkadaşları ve koleksiyonu hakkında yazılan yazıların sunulduğu dergi, British Museum Research Publication serisinin 184. sayısı olarak basılmıştır ve müzenin web sitesinden

ücretsiz erişime izin verilen pdf formatı yayınlanmıştır. Aynı yıl bilgisine sahip aşağıda sunulan yazılar bu derginin içerdiği makalelerdir.

2012 Aurel Stein's Work in the North-West Frontier Province, Pakistan; Wannaporn Rienjang.

Stein Hindistan'da memuriyet görevine başladıktan sonra 1898 yılından itibaren bölgede küçük çapta keşif gezilerinde bulunmuştur. 1904 yılına kadar memuriyet görevinin tatillerinde bunları yürütürken, 1904-1917 yıllarında North-West Frontier eyaletinde başladığı arkeolojik çalışmalarını destekleyecek pozisyonu ile keşif gezilerini devam ettirdi. 1917 yılında memuriyetinden emekli olan Stein vefatına kadar bu eyaletin kapsadığı bölgede, Hindistan'ın güneyinde ve batısında, Sistan-Beluçistan Eyaletinin topraklarında ve İran'ın bazı bölgelerinde çalışmalarını sürdürdü. Bu yazıda, Stein'in gerçekleştirdiği bu keşif gezilerinden North-West Frontier Eyaletinde yürütülenler anlatılmaktadır.

2012 Aurel Stein's Methods and Aims in Archaeology on the Silk Road; Valeria Escauriaza-Lopez.

Eski mısır döneminde uzman arkeolog Sir Flinders Petrie²⁰⁶ (1853-1942) Stein'in çağdaşı olan araştırmacılardandır. Petrie'nin, *Methods and Aims in Archaeology* isimli kitabında arkeolojinin metotları anlatılmaktadır. Yazar bu başlıklardan yola çıkarak Stein'in İç Asya'ya düzenlediği keşif seferlerindeki metotlarını değerlendirmiştir.

2012 Aurel Stein's Dealings with Wang Yuanlu and Chinese Officials in Dunhuang in 1907; Wang Jiqing

Lanzhou Üniversitesinde profesör olan Jiqing bu yazıyı, British Academy, British Museum ve British Library'nin Londra'da 17-19 Mayıs 2007 tarihinde düzenlediği *A Hundred Years of Dunhuang 1907-2007*²⁰⁷ isimli konferansta sunulmak üzere hazırladı. Yazının daha kısa versiyonu *International Dunhuang*

²⁰⁶ İngiltere'de tanınan bir bilim adamı olan Sir Flinders Petrie, Mısır bölgesinde arkeolojik kazı çalışmaları yürütmüş ve arkeoloji bilimine yeni metotlar eklemiş bir kişidir. British Museum'da ortaya çıkardığı birçok buluntu sergilenmektedir. Margaret S. Drower tarafından hayatını anlatan *Flinders Petrie, A Life in Archaeology* isimli eser yazılmıştır. Stein ile Petrie mektuplaşmışlardır ve bu mektuplar bugün Univeristy College London bünyesinde bulunan Petrie Mseum of Egyptian Archaeology arşivinde yer almaktadır.

²⁰⁷ Belirtilen tarihte gerçekleştirilen konferansın amacı ve içeriği için aşağıdaki ilişimi ziyaret ediniz: http://www.britishmuseum.org/research/research_projects/complete_projects/a_hundred_years_of_dunhuang.aspx

Project News dergisinin 30. sayısında ve daha uzun Çince hali ise internet ortamında yayınlandı. Stein'in ikinci keşif seferinde yürüttüğü Tun Huang çalışmasını çok detaylı ve verimli bir şekilde anlatmaktadır. Bölgenin tarihi bilgisine ve o döneme ait koşullarına hâkim bir şekilde Stein'in adımlarını bu verilerle harmanlayarak aktarmaktadır. Tez çalışmaları esnasında Mart – Temmuz 1907 tarihlerini kapsayan dönemle ilgili karşılaşılan yazılar arasında en açıklayıcı yazıdır denilebilir.

2012 Sir Aurel Stein's Visit to Japan in 1930: His Diary and Notebook; Imre Galambos.

Stein, Dördüncü keşif seferinin hazırlıkları için Çin'e gittiği zaman, 10 Nisan – 20 Nisan 1930 tarihlerinde Japonya'yı ziyaret etti. Çin'e Doğu Türkistan ve Kansu bölgelerinde araştırma yapmak için izin almaya gitmişti ancak yönetimin değiştiği yeni yapılanmada bu hiç kolay değildi. Bu döneme rast gelen Japonya ziyareti ile orada bulunan akademisyen, Sinolog ve Avrupa ile bağı bulunan diğer bazı önemli kişilerle görüştü, Yokohama, Tokyo, Nara, Kyoto ve Kobe'de bulundu. Galambos yazısında Stein'in Japonya ziyareti hakkında bilgi vererek, onun not defteri ile günlüğünde bu tarih aralığını anlatan yazıları sunmaktadır.

2012 Rudolf Hoernle and Sir Aurel Stein; Ursula Sims-Williams.

Yazıda, Rudolf Hoernle'nin hayatı ve Stein ile ilişkisi anlatılmıştır. Rudolf Hoernle (1841-1918), Hindistan'a misyonerlik faaliyetleri için gelen, aynı zamanda dil uzmanı olan bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. Yedi yaşında Avrupa'ya gönderilerek, Almanya ve Londra'nın çeşitli okullarında eğitim alması sağlandı. 1965'te Hindistan'a geri döndü ve sonraki yıllarda Benares Jay Narayan College'da felsefe ve Sanskritçe profesörü olarak çalışmaya başladı. Eğitim camiasındaki farklı iş konumlarından sonra, 1881'de Kalküta Medresesi'nde göreve başladı. 1899'da emekli olduktan sonra Oxford'a yerleşti. Hindistan'da görev yaptığı süre boyunca bölge dilleri hakkında kendini geliştirdi, madeni para ve el yazmaları üzerinde çalıştı. 1859-1900 yıllarında Hoernle'ye çok sayıda el yazması bölgede çalışan İngiliz temsilcileri George Macartney, Stuart Godfrey ve Adelbert Talbot tarafından gönderildi. Bunlar Sanskritçe, Hotanca (69 adet), Toharca (17 adet), Uyгурca (24 adet), Farsça, Çince (12 adet) ve tanımlanamayan 45 adet blok baskı el yazması içermektedir. Buna ilave olarak, 530 adet madeni para ve 77 mühür bulunmaktaydı.

Stein ile Hoernle 1886 yılında Viyana’da yapılan yedinci Uluslararası Oryantalistler Kongresi’nde tanıştılar. Sonraki yıllarda sürdürdükleri iletişim önceki bölümlerde aktarılmıştır. 1901 sonrasında, Stein’in birinci ve ikinci keşif seferinde İngiltere’ye getirilen yazma eserlerden Brahmi dilinde olanlar Hoernle’ye kataloglanması ve İngiltere ile Hindistan arasında paylaşılması için gönderildi. Sayısının çok fazla olmasından dolayı bu konuda çalışmış olsa da hepsini bitiremedi. Aynı zamanda yürüttüğü dil çalışmalarında, henüz okunamayan Hotanca dilini çözdü. Her ne kadar Stein ile bazı dönemlerde yakın iletişimleri ve çalışmaları olmuşsa da hiçbir zaman bu dostluk boyutuna ulaşmadı.

2012 Sir Aurel Stein’s Calcutta Connection; Susmita Batu Majumbar, Suchandra Ghosh and Anusua Das.

Yazı, Stein’in 1899 yılında Kalküta’da the Madrasa College’da müdür olarak göreve başlaması ile 1900 yılında birinci keşif seferinin başlangıcı arasında Kalküta’da kaldığı dönemi incelemektedir. Kolej 1781 yılında kurulmuştu ve ilk olarak Arap, Fars dilleri ile İslam Hukuku öğretiliyordu. Stein’in yönetime geldiği dönemde ise aritmetik, cebir, geometri, astronomi, İslam dini esasları, doğu kültürüne ait çalışmalar, felsefe, coğrafya, hukuk, mantık, konuşma sanatı, dilbilgisi ve hitabet dersleri verilen ve bölgede tanınan önemli bir eğitim kurumu haline geldi. Stein araştırmalarında takıldığı noktalarda sözü geçen, etkili velilerinin desteğini aldığı ve çözüme ulaştığı örnekler yaşadı. Yaklaşık bir yıl olan bu dönemde de Stein şehir çevresinde arkeolojik keşif gezilerine çıktı. Aynı zamanda çok verimli bir dönem yaşayan Stein çok sayıda makalesini burada yazdı.

Stein Kalküta’dan ayrıldıktan sonra burayla ilişkisi tamamen kesilmedi. İç Asya’ya düzenlediği üç keşif seferinin buluntuları İngiltere ve Hindistan arasında bölüştürülmekte, Hindistan’a gelen eserler New Delhi National Museum, India Office Library, the Lahore Museum ve the Calcutta (Indian) Museum’a gönderilmekteydi. 1912, 1916 ve 1919 yıllarında Kalküta Müzesine eserler geldi. Toplam 1140 objenin özelliklerini de içeren listesi makalenin sonunda tablo ile sunulmaktadır ve iki tane kağıt buluntunun haricinde geriye kalanların hepsi obje eserlerdir.

2012 Rai Bahadur Lal Singh: Sir Aurel Stein's Surveying Companion; Daniel Lal Sander, Stephen Sander (Sukwant Singh).

Rai Bahadur Lal Singh (1860-1938), Stephen Sander'in büyük büyükbabası ve Stephen Sander ise Daniel Lal Sander'in babasıdır. Bu yazılarında kendi dedeleri hakkında bilgi sunmaktadırlar. Rai Bahadur Lal Singh, evli ve altı çocuğu vardı. 1885 yılında askerde iken yeteneği ve dayanıklılığı fark edilerek Survey of India'ya gönderildi. Burada harita hazırlama eğitimi aldı. Stein ile İç Asya keşif seferlerine katılarak, haritalar hazırladı. Keşif seferlerinde aynı zamanda elde edilen eserlerin korunması, nakliyesi işlerine de yardım ediyor, Stein ile akran olmalarından dolayı birlikte uyumlu bir çalışma yürütüyorlardı. 6 Nisan 1909'da the Royal Geographical Society onu the Back Grant ile ödüllendirdi.

2012 'Yours ever so sincerely': Albert von Le Coq Seen through his Correspondence with Aurel Stein; Catrin Cost.

Yazar, Albert von Le Coq (1860-1930) ile Sir Aurel Stein'in (1862- 1943) ilişkilerini birbirlerine yazdıkları mektuplar üzerinden değerlendirmektedir. Londra British Libray, Oxford Bodleian Library, Berlin Museum of Asian Art ve Budapeşte Macaristan Bilimler Akademisi Kütüphanesi'de bulunan, toplamda von Le Coq'dan Stein'a 65 adet, Stein'dan von Le Coq'a 56 adet mektup söz konusudur. Yazıda ikisinin arasında saygı çerçevesinde yürütülen, birbirlerine destek olan bir iletişimin mevcut olduğundan ve üst düzeyde yaşanan Büyük Oyun mücadelesinin kişisel bağlamda yaşanmadığından bahsedilmektedir.

Mektupların içeriğinden bu şekilde anlamlar çıkarılabilmesi çok normaldir çünkü her ikisi de alanlarında uzman, çalıştıkları ülkelerde tanınmış, çalışmaları takip edilen kişilerdi. İhtiyaç hissettiklerinde el yazma eser veya buluntular üzerinde beraber çalışmak istemeleri doğaldı. Öte yandan, Tun Huang'a ilk ulaşan ve orada bulunan el yazmaları ilk elde eden kişi olacağını bilse von Le Coq, Stein'ı rakibi olarak görecekti, onunla yarışacaktı. Nitekim Stein'da öyle yaptı, hedeflerini ve rotasını gizli tutarak, kendi yarışını sürdürdü. O dönemde İpek Yolu üzerinde aynı niyetle araştırma yapan birçok çalışma grubu vardı ve iletişimleri dostane olsa da yarış içinde olmadıkları doğru değildir.

2012 Fraternity on the Silk Road: The Relationship of Aurel Stein and Sven Hedin; Esteban Morin.

Bu metinde Sven Hedin ile Aurel Stein arasındaki ilişki değerlendirilmektedir. Hedin 1897 yılında İç Asya'ya keşif seferi düzenledi, incelenmemiş bölgelerin haritasını çıkardı, terk edilmiş şehirleri inceleyerek 1898 yılında yayınlanan *Through Asia* isimli kitabında anlattı. Stein bu çalışmadan çok etkilendi. Kendi keşif seferinin fikir oluşumu da dâhil olmak üzere bu kitaptan çok faydalandı ve seyahati arasında yanından ayırmadığı kitaplar arasında yer aldı. Stein, Hedin'in arkeolog olmadığına farkındaydı. Öte yandan onun topografik ölçümlerinin doğruluğuna güveniyordu. Birinci keşif seferinde ilerlemesinde Hedin'in çalışmasının yeri küçümsenmeyecek derecede önemliydi ve seferin değerlendirmesi yayımlandıktan sonra her ikisi de bunun bilincindeydi. Sonraki yıllarda ise Hedin'den önce Stein iki keşif seferi daha yaptı ve Lop-Nor'un bulunduğu bölgede ondan önce bulundu. Gölün su yatağının değişmesinden dolayı bir karışıklık yaşanmaktaydı. Hedin yıllar içersinde bu değişikliğin haritalarını çıkararak sorunu çözdü fakat bunu yaparken Stein'in bölge hakkında tuttuğu kayıtlar ona kaynak oluşturdu.

Akademik profesyonellikle birbirlerine saygıda kusur etmeseler de her ikisi de içinde bulundukları yarışın farkındaydılar. Önce davranmak için gayret gösterdiler fakat birbirlerinin yoluna taş koyacak bir davranışı asla sergilemediler.

Şubat 1909 tarihinde Royal Geographic Society'nin ev sahipliğini yaptığı bir ödül yemeğinde Stein, Hedin'e bir şerit metre hediye etti. Bu 1901 yılında Lop-Nor'da Hedin'in kaybettiği ya da unuttuğu metreydi. Stein onu Aralık 1906'da aynı yerde çalışırken buldu. Üzerine aşağıdaki notu ekleyerek Hedin'e sundu:

*LEFT BY / DR. SVEN HEDIN, MARCH 1901 / NORTH OF LOP-NOR,
CENTRAL ASIA / FOUND DECEMBER 23 1906 / BY DR M. A. STEIN
/ PRESENTED BY / DR SVEN HEDIN / TO THE ROYAL
GEOGRAPHICAL SOCIETY / FEBRUARY 1909.*

*Dr. Sven Hedin'in Mart 1901 tarihinde Lop-Nor'un kuzeyinde unuttuğu
bu metre, Dr. M. A. Stein tarafından 23 Aralık 1906 tarihinde bulundu
ve bu Şubat 1909 tarihinde Dr. Sven Hedin tarafından Royal
Geographic Society'e takdim edildi.*

2012 Sir Aurel Stein's Medals at the Royal Geographical Society; Sarah Strong, Helen Wang.

Stein'in 1904-1939 yıllarında farklı kurum ve kuruluşlardan aldığı toplam 28 adet madalyanın belirtildiği yazıda, bunların Royal Geographic Society'de bulunan dokuz tane madalyanın hem ne anlam ifade ettiği hem de Stein'a bu madalyaların neden takdim edildiği açıklanmaktadır. Yazının sonunda madalyaların bir kısmının fotoğrafları gösterilmektedir.

2012 Aurel Stein's Correspondence with Paul Pelliot and Lionel Barnett; Ursula Sims-Williams.

Günümüzde Stein Koleksiyonu tanımı Stein'in elde ettiği ve sergilenen ya da farklı kurumlarda korunan eserleri ifade etmektedir. Bu yazıda anlamı farklıdır. Stein elde ettiği eserleri önce İngiltere'ye getirir, burada katalog çalışması ile birlikte konularına göre düzenlenir ve sonra anlaşılmaya göre ilgili kurumlara gönderilirdi. Bu çalışma için British Museum Stein'a özel bir bölüm verdi. Bu bölüm sergiye açık olmayan, müze görevlisi dahi olsa herhangi bir kişinin izinsiz giremediği bir bölümdü. Anahtarı ve yetkisi sadece Stein ve asistanlarındaydı. Burada bulunan ve üzerinde çalışılan eserlere de *Stein Koleksiyonu* denilmekteydi. Bunlar Stein'ın seferleri esnasında yaptığı tasnif ve numaralandırmaya göre kaydedilerek buraya yerleştirilmişti.

Yazının ilk bölümünde bu koleksiyonda çalışmış kişilerin isimleri, görevleriyle birlikte listelenmektedir ve F. Andrews, T. Arnold başta olmak üzere, A. von Le Coq, G. Macartney, P. Pelliot, Vilhelm Thomsen, A. Zeki Velidi Togan gibi isimler listede yer almaktadır.

İkinci bölümünde, Pelliot'nun koleksiyonda çalışmasından bahsedilmektedir. İkinci keşif seferinden elde edilenler 1909'da British Museum'a getirildi. 1910'da Pelliot ilk kez koleksiyonu ziyaret etti. Ondan Çince eserler üzerinde çalışması, katalog işinin yapılması isteniyordu. Pelliot, Temmuz 1910'da yaptığı açıklamada, 3000 den fazla Budizm ile ilgili tomar ve birbiriyle bağlantısız 5000-6000 civarında metin parçasının olabileceğini ve bunların katalog işlemlerinin bir yılı alabileceğini belirtti. Yalnız kendi işlerini de takip edebilmek için üzerinde çalışacağı eserleri bölüm bölüm Paris'e gönderilmesini kararlaştırdılar. İş tamamlandığında bir yılın

sonunda 5000 frank karşılığında anlaşma yapıldı ve Pelliot, istediği dokümanı yayınlatabileceği teminatını aldı. 13 Ocak 1911’de, sırayla 15 ve 14 tomar içeren iki kasalık ilk bölüm geldi. Aradan iki yıl geçmesine rağmen Pelliot, kendi çalışmalarından bunlara zaman ayıramadı. Lionel Barnett, 12 Haziran 1913 de elindekileri geri isteyince Pelliot, bunları göndermeyerek Haziran 1914’e kadar bitireceğini ifade etti. Fakat Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Pelliot aktif göreve gitti ve bu teminat gerçekleşmedi. Sonraki üç yıl boyunca ne bir açıklama yaptı ne de elindeki eserleri geri gönderdi. 1917 yılında Stein mektup ile genç Japon bir bilim adamının en kısa zamanda bu iş için getirilmesi gerektiğini belirtti. 1919’da eserler geri geldi ve onlar üzerinde Lionel Giles çalıştı. Bu bölümde ayrıca bu yazışmaların arşiv numaraları detaylı açıklamaları ile verilmiştir.

Yazının üçüncü bölümünde, Lionel D. Barnett ile Stein’in yazışmalarından bahsedilmektedir. Barnett, 1899 yılında müzede görev aldı ve 1901 yılında Stein Koleksiyonuyla ilgilenmeye başladı. Hem katalog çalışmalarına yardım etti hem de Stein’in yokluğunda onunla yazışarak koordineli bir şekilde koleksiyon ile ilgilendi. 1936 yılına kadar sürdürdüğü bu görevinde yaptığı 87 adet yazışma mektubunun arşiv numaraları ve içeriklerinin detaylı açıklaması yine bölümde belirtilmektedir.

2012 A Tentative Listing of the Stein Manuscripts in Paris 1911-19; Frances Wood.

Yazar, bir önceki yazıda bahsedilen ve 1911 yılında Paris’e gönderilmesinden 1919 yılında iadesine kadar geçen sürede tomarlarla ilgili Pelliot’nun yaptığı çalışmalardan bahsetmektedir. Pelliot’nun Tun Huang’dan getirdiği 9000’i aşkın el yazması 1910 yılında Paris’e gelmişti ve bunların üçte biri bütün metin içeren tomarlardan oluşurken, geriye kalanlar birbirinden bağımsız kayıtlar ve metin parçaları idi. Bunların yanı sıra yukarıda bahsedildiği gibi 440 el yazması içeren iki kutu 13 Ocak 1911 tarihinde Paris’te Pelliot’ya ulaştı. Bu Pelliot’nun çalışmak için anlaştığı 9000’den fazla eserin ilk bölümüydü. Gelen eserler üzerinde ayrı ayrı herhangi bir açıklama ya da numaralandırma yoktu. Genel bir açıklama ile teslim edilmişti. Pelliot, bunları numaralandırmadı ve Stein’in asistanının eserler elde edildiğinde, ilk paketleme işlemlerinde verdiği numaraları kullandı. Yazının devamında Pelliot’nun üzerinde çalıştığı 108 eserin katalog numarası oluşturma işlemlerinden bahsetmektedir fakat Pelliot bunu yaparken düzenli bir katalog sistemi oluşturmadığı için kullanılabilir olmadığı belirtilmektedir.

2012 New Data Relating to Aurel Stein's Expeditions to Iran: Correspondence with Fred Andrews, 1936-37; Ursula Sims-Williams.

Stein'in mektuplarının çoğu Oxford Bodleian Kütüphanesi ve Macaristan Bilimler Akademisi Kütüphanesinde bulunmaktadır. 2006 yılında British Library'de bulunan küçük bir koleksiyonda Fred Andrews'ün Stein'a gönderdiği mektuplar bulundu. Bunlar Kasım 1936 tarihinden sonraki birkaç yılı kapsıyordu. Stein'in İran'a düzenlediği dördüncü keşif gezisinden ve British Musuem'da düzenlemelerini takip ettiği kataloglanmamış eserlerden bahsediyordu. Yazıda 109 adet mektubun arşiv numaralarıyla birlikte, içerikleri hakkında detaylı bilgi sunulmaktadır.

2012 The Stein Collection and World War II; Joyce Morgan.

British Museum'da bulunan Stein koleksiyonunun Birinci ve İkinci Dünya Savaşları süresince içinde bulundukları koşulların anlatıldığı yazının özeti şu şekildedir:

Birinci Dünya Savaşı'nda British Musuem'da bulunan bazı eserler koruma amaçlı Büyük Britanya'nın batısında Aberystwyth'de bulunan the National Library of Wales'e taşındı. Bu eserler Stein koleksiyonundan çok fazla parça içermiyordu. Savaştan sonra Ocak 1919'a kadar bunların birçoğu geri getirildi.

1933'te Avrupa'da var olan gergin havadan dolayı tekrar bir savaş çıkabileceği ve böyle bir durumda eserlerin nerede saklanabileceği konusu İngiliz yöneticiler arasında görüşüldü. Sadece eserlerin saklanması için yeni tünellerin inşa edilebileceği fikri olumlu karşılandı. 3000 pound ile Aberystwyth'de bulunan the National Library of Wales'de tünel yapılmasına karar verildi. Ancak yaşanan aksaklıklarla 7000 pound daha eklendi. Londra'ya saldırı olabileceği ihtimaline karşı, müzede yer alan eserler sahip olduğu değere göre önem sırasına kondu ve saklanması için alternatif noktalar belirlendi. 23 Ağustos 1939'da eserlerin taşınması gerektiği alarmı verildi ve 24 Ağustos'tan itibaren üç gün içinde, müze çalışanlarının hepsinin içinde bulunduğu grup tarafından planlanan birinci derecede önemli eserler Londra'da bulunan tren tüplerine ve benzer yerlere taşındı. Bir haftada ise Stein'in koleksiyonunun dâhil olduğu 100 tonu bulan 12.000 kitap ve aynı sayıda el yazma eserler trenle birlikte Aberystwyth'e götürüldü. Eserleri saklayabilmek için iki metre genişliğinde üç metre yüksekliğinde ve 25 metre uzunluğunda bir tünel planlandığı gibi kütüphanenin yer aldığı tepeden 200 metre aşağıya inşa edildi ve 30 Ekim

1939'da bitti. Elektrikli havalandırma sistemi inşa edilerek hem ısıнын belli bir derecede kalması hem de nem oranının dengede tutulması sağlandı. Olası elektrik kesintisine karşı elle çalışan havalandırma sistemi inşa edildi. İngiltere'nin havalandırmalı yeraltı depolama sisteminde ilk deneyimiydi. 1940 Ağustos ayı boyunca daha önce the National Library of Wales'e getirilen eserler yine önem sırasına göre tünele taşındı ve Stein koleksiyonu bunlar arasında yer alıyordu. 1940 yılında bombalanan British Museum, 10-11 Mayıs 1941 gecesi tekrar bombalandı ve 200.000 den fazla eser ya yanarak kayboldu ya da yangın söndürme esnasında sudan zarar gördü.

1945 yılında tünelde yer alan eserler kütüphaneye geri taşındı ve 1946 yılının Mayıs ayı boyunca Londra'daki yerlerine geri götürüldü. Bu 90 tondan fazla eserin trenle nakliyesi anlamına geliyordu.

1939 yazında Stein son kez İngiltere'ye gitti ve eserleri görmek istedi. Eserlerin nakliyesi gizli bir işlemdi ve Stein'ın bundan haberi olmadı. Bundan sonraki dönemde bir daha bu eserleri görmedi.

2012 Paul Pelliot, Aurel Stein and Chinese Opposition to the Royal Academy's International Exhibition of Chinese Art 1935-36; Frances Wood.

Yazıda Royal Academy of Arts'ın Kasım 1935-Mart 1936 tarihlerinde düzenlediği Uluslararası Çin Sanatı Sergisi'ne Tsing Hua Üniversitesi'nden bazı bilim adamlarının karşı çıkma sebepleri, Stein ve Pelliot'nun Avrupa'ya götürdüğü eserlerden dolayı kızgınlıkları anlatılmaktadır.

2012 Bodleian Library, Oxford: Catalogue of the Papers of Sir (Marc) Aurel Stein (1862-1943); Elizabeth Diamond and T. D. Rogers.

Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi'nde bulunan, mektup, not defteri, günlük, kitaplarının el yazma notları, diğer yazışmalar gibi Stein ile ilgili arşivin kataloğudur. Arşiv numaralarına göre kutuların içerdiği kâğıt sayıları belirtilirken, ikinci bölümde arşivde yer alan kişilerin isimlerinin indeksi sunulmuştur.

2012 Archives Relating to Sir Aurel Stein's Fourth Expedition to Central Asia (1930-31); Helen Wang.

Stein'ın yarım kalan dördüncü keşif seferiyle ilgili arşiv bilgileri sunulmaktadır.

2012 A History of the Stein and Central Asian Digitisation Project at the British Museum; Carol Michaelson.

1973 öncesinde Bloomsbury adında tek bir müze iken, bu tarih sonrasında British Museum ve British Library adında birbirinden bağımsız iki kurum oluşturuldu. Resimler, üç boyutlu objeler ve madeni paralar British Museum'a taşınırken yazılı eserler ve kitaplar British Library'e yerleştirildi. Stein'in koleksiyonu da bu kapsamda paylaştırıldı. British Museum'da yer alan Stein koleksiyonuna Rudolf Hoernle gibi bazı kişilerin İngiltere'ye getirdiği eserlerde eklendi. 2000 yılından itibaren bu koleksiyon ve diğer bazı eserler dijital ortama aktarılmaya başlandı ve bu proje halen devam etmektedir. Yazıda bu dijitalleştirme projesi anlatılmaktadır.

2012 Dunhuang Textiles in London: A History of the Collection; Helen Wang, Helen Persson and Frances Wood.

Yazının başlığı Tun Huang dokumaları olsa da içeriği daha geniş kapsamlıdır. Stein'in Tun Huang'dan Londra'ya getirdiği dokumalar ve kumaşlar bugün British Museum, British Library ve Victoria&Albert Museum'da bulunmaktadır. Yazının birinci bölümünde bu üç kurumun tarihi geçmişinden bahsedilmektedir. İkinci bölümde Stein'in üç keşif seferinden Londra'ya giden buluntular, bunların kataloglanması ve kurumlar arasında paylaşılması anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde ise Tun Huang dokumaları hakkında yapılan araştırmalar açıklanmaktadır.

2012 International Dunhuang Project: Working on Stein's Archaeological Legacy; John Falconer and Susan Whitfield.

1994 yılında oluşturulan Uluslararası Tun Huang Projesi'nin tanıtımının yapıldığı yazıda, günümüze gelene kadar proje ile yapılanlar özetlenmektedir. Bu projeye ilgili tezimizin web siteleri bölümünde ayrı bir başlık açılmıştır ve detaylı bilgi için bu bölüm incelenebilir.

2013 Textiles as Money on the Silk Road; Helen Wang (ed.) and Valerie Hansen (ed.).

Çin Tang Hanedanlığı (618-907) döneminde vergiler toplanırken parayla birlikte dokumalarda vergi yerine kabul edildi. Bu yazıda başta ipek olmak üzere dokumaların nasıl vergi olarak kabul edildiği, değerlerinin nasıl belirlendiği, vergi toplanması esnasında nasıl ölçümlerinin yapıldığı, toplandıktan sonra hangi

koşullarda saklandığı ve devlet tarafından nasıl kullanıldığı gibi sorulara yanıt aranmıştır. Bu konu 2007 yılında Londra’da, 2009’da New Heaven’da ve 2010 yılında Şangay’da yapılan toplantılarda değerlendirilmiş ve ortaya çıkan metin 2013 Nisan tarihinde Journal of the Royal Asiatic Society’de yayınlanmıştır.

? **Sir Aurel Stein 1862-1943; Charles Evelyn Arbuthnot William OLDHAM.**

Proceedings of the British Academy isimli derginin yirmi dokuzuncu sayısında yer alan makalenin fasikül baskısından bu bölüm yazılmıştır. Basım yılı bulunmamaktadır. British Academy internet sitesinde yirminci sayının 1934 yılında yayınlandığı bilgisi yazmaktadır. Makalede 1939 basımlı *Letters of P. S. Allen* adlı kitaba referans verilmektedir. Bu nedenle Stein’in hayatını anlatan yazının vefatından sonra yazıldığı ve bu yıllara denk geldiği tahmin edilmektedir.

4.3. Web Siteleri

International Dunhuang Project: The Silk Road Online; <http://idp.bl.uk/>

Uluslararası Tun Huang Projesi 1994 yılında, İngiliz Kütüphanesi projesi olarak oluşturuldu. Doğu İpek Yolu ile ilgili tarihi eserlerin korunması, kataloglaması, dijital ortama aktarılması ve araştırmacıların hizmetine sunulması kuruluş amaçlarının ilk sıralarında yer almaktadır. İngiltere, Çin, Almanya, Rusya, Japonya, Macaristan, Fransa, Kore ülkeleri hem veri paylaşımı yapan hem de projenin ortaklığını yürüten ülkelerdir ve proje web sitesi her bir ülkenin resmi dilinde hizmet vermeye devam etmektedir. Amerika Birleşik Devletleri, İrlanda, Çin Cumhuriyeti gibi tarihi eser paylaşımı yapmayan fakat kendi dillerinde projenin web sunumunu yapan ülkeler bulunmaktadır. Türkiye’den herhangi bir kurum ya da kuruluş proje ortaklığında yer almamaktadır. 50.000 in üzerinde eserin dijital ortamda incelenmesini sağlayan proje ile aynı anda hem İngiltere’de, hem Almanya’da bulunan ya da ortaklık içerisinde yer alan diğer ülkelerde var olan örnekler ile araştırmalar yapılabilmektedir. İngiltere’de British Library, British Museum ve Victoria & Albert Museum proje ortaklarıdır. Bu kurumlarda sunulan eserlerin neredeyse tamamı Stein’in çalışmalarına aittir. British Library’de metin içeren eserler, British Museum’da heykel, eşya, kumaş parçaları gibi eserler paylaşılmaktadır. Projenin Macaristan ayağında, British Library ile koordineli olarak

Stein'in İç Asya keşif seferlerinde çektiği fotoğraflar dijital ortama aktarılırken, Fransa, Pelliot'nun çalışmalarını paylaşmıştır.

IDP News adıyla yılda bir ya da iki defa dergi yayınlanmakta, bu şekilde hem projede yapılanlar hakkında bilgi verilirken, hem de yayınlar ve çalışmalar tanıtılmaktadır. Aynı zamanda proje ortakları yılda veya iki yılda bir kez toplanarak çalışmaları değerlendirmektedir.

Proje sitesinde Orta Asya buluntularının içerdiği çok sayıda dil örneği sunulmaktadır. Yüksek kalite ile çekim sayesinde fotoğraflar büyültülse bile piksel çözünürlüğü bozulmamakta, araştırmacıya küçük yazıları bile okuyabilme, inceleyebilme fırsatı sağlamaktadır. Stein'in buluntuları arasında yer alan Göktürkçe metinler üzerinde IDP Almanya ayağı çalışma yapmaktadır.

Digital Silk Road Project: Digital Archives of Cultural Heritage;

<http://dsr.nii.ac.jp/index.html.en>

Tun Huang projesiyle aynı amacı taşıyıp, aynı yöntemi kullanmakla birlikte aynı içeriği taşımayan Dijital İpek Yolu Projesi, İpek Yolu coğrafyasıyla ilgili çalışan araştırmacılara, tarihi kitap ve verileri günümüz bilişim teknolojileri ile harmanlayarak sunmayı hedefleyen bir çeşit internet kütüphanesidir. İngilizce ve Japonca dil seçimi bulunan sitede birçok başlıkta farklı çalışmalar mevcuttur. İlk olarak ana sayfa seçeneklerinde yer alan *Digital Archive of Toyo Bunko Rare Books* ilişkisi İpek Yolu hakkında yazılmış tarihi kitapların dijital ortama aktarılmış resim, pdf ve ocr formunu içermektedir. Yazarların ülkelere göre gruplandırılarak eserlerinin sunulduğu bölümde yer alan M. A. Stein, Captain Deasy, F. Youngusband, E. Chavannes, P. Pelliot, Dutreil de Rhins, A. Foucher, F. von Richthofen, A. Grünwedel, A. von Le Coq, Schlagintweit Brothers, G. Von Kreitner, Radloff, N. M. Przhevsky, P. K. Kozlov, S. F. d'Oldenburg, P. P. Semyonov, C. G. Mannerheim, S. Hedin, Henry Yule, T. Haneda isimli yazarlar, bölümde yer alan yazarlardan sadece bir kısmıdır. Pelliot ve Stein'in eserlerinin neredeyse tamamı dijital ortama aktararak erişime açılmıştır.

Diğer bir çalışma Stein'in eserlerinde adı geçen yerlerin Google Map uygulaması ile birleştirilerek aynı görüntüde sunulmasıdır. Tezimizin haritalar bölümünde bahsedilen, Stein'in en ünlü haritası olan *Chinese Turkestan and Kansu* haritasının kapsadığı bölge, *Google Map* uygulamasında yer alan harita ile üst üste

getirilerek örtüştürülmüştür ve bunun üzerinde kitaplarının index bölümünde adı geçen yerlerin adları renklendirilmiş imlerle gösterilmiştir. Örneğin dağlar kahverengi iken kalıntı ile harabeler kırmızı ve çöl adları sarı imlerle işaretlenmiştir. Google Map uygulamasının özelliği, görüntüyü yakınlaştırdıkça piksel özellikleri bozulmadan görüntüyü detaylandırmasıdır. Bu çalışmada detaylandırma ile imlerin konumları daha da netleşmektedir. Böylece, bölgesel çalışan araştırmacılara detayların incelenmesinde çok önemli bir hizmet sunulmaktadır.

Üçüncü başlık olarak yer isimlerinin veri tabanı olarak listelenmesidir. *Stein Placename Database* sayfasında, önceki paragrafta bahsedilen yer isimlerindeki renklendirme paralel şekilde uygulanmıştır. Gruplandırılmış renklerde bulunan yer isimleri vadiler, köyler, tepeler, dağlar, harabeler, siteler şeklinde alt başlıklar altında derlenmiştir. Bu başlıklardan herhangi biri seçildiğinde içerdiği yer isimleri, enlem ve boylam bilgisiyle birlikte tablo formunda listelenmektedir ve herhangi birine tıklandığı zaman, bu isme ait açılan sayfada hem Google Map uygulamasındaki konumu, hem de Stein'in haritalarındaki konumu gösterilmektedir. Bu kullanıcılara binleri bulan yer isimleri arasında karışıklık yaşamadan, koordineli olarak çalışabilme şansını sunmaktadır. Bu şekilde sunulan diğer veri tabanı uygulaması ise *Kara-Khoja Placename Database* başlığıdır. Bu başlığın önceki veri tabanı uygulamasından farkı, yerlerin fotoğraflarını içermediir. Dijital İpek Yolu Projesi kapsamında, çalışma sahalarına gidilerek fotoğraflar çekilmiş ve sitede İpek Yolu Fotoğrafları bölümünde sunulmaktadır. Bunlar günümüz teknolojisi ile çekilmiş güncel fotoğraflardır. Herhangi bir yer ismine tıklandığı zaman açılan sayfada hem bu konuma ait dijitalleştirilmiş kitaplarda yer alan bilgiler sunulmakta hem de güncel fotoğraflar bölümünde bulunan bu yere ait fotoğraflar gösterilmektedir. Bu şekilde araştırmacılara harita görselliğinin yanında, mekân görünümü hizmeti de verilmektedir. Her iki veri tabanında da aynı konumu çalışmış olan araştırmacıların elde ettiği veriler harmanlanarak tek bir ortamda sunulabilmektedir. Örneğin Stein ve Pelliot'nun Tun Huang'da aynı mağarada çalışmış olması gibi.

Bahsedilmesi gereken diğer bir çalışma *Digital Silk Road Imaginary Museum* başlığıdır. Bu başlıkta, İpek Yolu haritaları ve fotoğrafları ile animasyonlar hazırlanarak konuların çok net ve kolay şekilde anlaşılması sağlanmıştır. Örneğin *Silk Road Tour* alt başlığında yer alan dört animasyonda, İpek Yolu'nun tüm kollarıyla birlikte gösterimi, Kuzey İpek Yolu, Güney İpek Yolu ve İngiltere'den

Çin'e uzanan deniz yolunun güzergâhları anlatılmaktadır. *Historical Tour* alt başlığında Büyük İskender ve Hsüan-tsang gibi bölgeyi detaylı betimleyen kişilerin rotaları haritalar üzerinde animasyonlarla gösterilmektedir. *Chronological Map* alt başlığında ise Avrupa, Asya, Arap Yarımadası üzerinde bulunan İpek Yolu kolları gösterilmektedir. Bu rotalar üzerinde bazı konumlara fotoğraf, video ve müzik imleri yerleştirilmiştir ve üzerine tıklandığında o yerle ilgili güncel ya da tarihi fotoğraflara videolara veya müziklere ulaşılabilir.

Bezeklik Bin Buda Mağaraları hem Stein hem de Alman araştırmacılar tarafından numaralandırılmıştır. Bir de günümüz araştırmacıları numaralandırmıştır. Sitede yer alan üç numaralandırma sistemini gösteren karşılaştırma tablosu adı geçen mağaralar çalışılırken olası karışıklıkları ortadan kaldıracak niteliktedir.

İpek Yolu güzergâhında bulunan yerlerin güncel fotoğrafları başlı başına bir çalışma sahası oluşturmuştur denilebilir. Örneğin Karahoca bölgesinin günümüze ait 5424 adet fotoğrafı bulunmaktadır.

Sitede bahsi geçen şekilde küçük ve büyük ölçekte birçok çalışma mevcuttur ancak konunun dağılmaması amacıyla verilen bilgiler yeterli olacaktır.

<http://www.siraurelstein.org.uk/preamble.html>

Cambridge Heritage Lottery Fund, Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi, Delhi Nityanand Shastri Library Collection ve Luton Kashmir Bhavan Centre destekleriyle oluşturulan site Sir Aurel Stein'in hayatını ve çalışmalarını bir çok yönden ele alarak anlatmaktadır. Pandita'nın kitaplarında Stein'in Keşmir'de yaptığı çalışmalara yoğunlaşması gibi bu sitede de Stein'in hayatında Keşmir ve Sanskritçe ile ilgili bölümler daha fazla vurgulanmıştır.

SONUÇ

19. ve 20. yüzyılda, dünyada etkin rol oynayan devletlerin, konumlarını muhafaza etme niyetiyle sömürge arayışı içinde oldukları bölgelerden biri olan Orta Asya, İngiltere ve Rusya'nın ilk sıralarda yer aldığı mücadelelere ev sahipliği yaptı. Başta Sven Hedin, Paul Pelliot ve Sir Marc Aurel Stein olmak üzere, çok sayıda kişi Orta Asya'ya araştırma gezileri düzenleyerek, Taklamakan Çölü'nü çevreleyen Güney İpek Yolu'nun hemen hemen her yerini adımladılar. Kalıntı ya da harabelere denk geldikleri çok sayıda yerde kazı çalışmaları yaptılar. Elde ettikleri eserleri ülkelerine götürdüler. Bu oluşumun içinde yer alan Stein, İç Asya olarak adlandırdığımız bölgede üç büyük keşif seferi düzenledi. Birinci keşif seferinde, Keşmir, Sarikol, Kâşgar, Yarkent, Hotan, Keriya, Endere ve Niya güzergâhını takip etti. İkinci keşif seferinde benzer rotayı izleyerek Tun Huang'a kadar ilerledi. Asıl hedefinin burada yer alan, içinde çok sayıda tarihi eser ve el yazmalarının yaklaşık bin yıldır saklandığı kütüphane mağarasıydı. Buradan çok sayıda eserle geri dönerken Turfan, Kuça, Karadong, Keriya, Hotan güzergâhında yol aldı. Üçüncü keşif seferinde uğradığı noktalar aynıydı ama öncesinde yaptığı iki araştırmanın deneyimleriyle, planında yer alan bölgeleri daha kapsamlı araştırdı ve yine çok sayıda sandığı eserle doldurarak geri döndü. Dördüncü keşif seferinde Çin'den istediği izni çıkaramadı ve seferin daha başında iken çalışmasını sonlandırdı. Yaşamının sonraki yıllarında Orta Doğu'da İran ve Irak coğrafyasını araştırdı ve bu bölgelerde kazı çalışmaları yürüttü.

Kısaca hayatını özetlediğimiz Stein çok yönlü üreten bir insandı. Ebatları ansiklopedi boyutlarını bulan ve herbiri ayrı ayrı araştırmalara kaynak olabilecek, bazılarının içeriği beş cildi bulan 27 kitap yazdı. Yine çok sayıda makaleler hazırladı. Keşif seferleri boyunca aralık vermeden, dağlık arazilerin, manzaraların, bulduğu eserlerin, kazı alanlarının, kendi çalışmalarının, seyahatlerinin, şehirlerde yer alan tarihi binaların, önemli insanların, yerel halka mensup bireylerin ve benzeri şekilde

bir bilim adamı için kayda değer bulduğu herşeyin fotoğrafını çekti. Bunların sayısı binlerin çok üstündeydi.

Kazı çalışması yaptığı yerlerde ne kadar yorgun olursa olsun aksatmayacak şekilde hem kendi günlük notlarını tuttu hem de ortaya çıkardıkları eserlerin envanterini daha işin başındayken, hayran kalınacak dereceye varan düzeniyle kaydetti. Dijital ortama aktarılan eserlerde halen bu envanter numaraları kullanılmaktadır.

Çölün en ıssız yerlerinde dahi mektuplaşmayı ihmal etmemiş, onun yoğun posta trafiğinden dolayı diğer kişilerin, posta görevlilerinin sadece ona çalıştığı şikâyetine konu olmuştur. Hayatı boyunca yazdığı bütün mektuplarının sayısının binlerle ifade edilmesi abartı olmayacaktır ve bunlar da araştırmalarda başvuru kaynakları arasındadır.

Son olarak, en küçük bir araştırmasında dahi bölgenin haritasını çıkartmayı ihmal etmeyen Stein, büyük keşif seferlerinde uzmanlarla birlikte halen kullanılan haritaları üretmişlerdir. Bu çalışmaların üzerinden yaklaşık yüz yıl geçmesine rağmen, bahsi geçen bölgede onun kadar kapsamlı araştırma yapabilen ve üretebilen kimse ortaya çıkmamıştır.

Stein'ı sadece sömürge faaliyetleri çerçevesine sıkıştırdığımızda, yaptığı iş bir nevi tarihi eserleri kaçırmak anlamına gelmektedir. Bu eserlerden İngiltere halen faydalanmaktadır ve Stein'in döneminde bu durum İngiltere'nin yararına işlemiştir. Bununla beraber, Stein'in ürettiği eserler açısından bakarsak durum çok farklı gözükmektedir. Emekliliğinden sonra dahi çalışmalarına devam etmesi bunun diğer Avrupalı ya da Rus araştırmacılarla girilen bir saygınlık yarışı olmadığını kanıtlamaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz gibi yazdığı kitapların her biri, hem Stein'in araştırdığı yerleri çalışan kişilere kaynak oluşturmakta hem de Stein'in dönemini günümüzde araştıranlar için önemli başvuru eserleri olma özelliklerini korumaktadır. 81 yıllık hayatının neredeyse hiçbir gününü boş geçirmeyen Stein arkeoloji, filoloji, antropoloji, tarih, meteoroloji, edebiyat, teoloji, coğrafya, topografya ve benzeri bilim dallarına hizmet edecek verileri içeren eserlerini ortaya koydu.

Bir üçüncü bakış açısı olarak, Hindistan'a geldiği ilk yıllarda, fikrîsel anlamda bu kadar ilerisini kendisinin de öngöremediği kesindir. Ancak fırsatlar

oluşturma ve disiplinli çalışmasıyla karşılaştığı fırsatları değerlendirme özelliğiyle, sadece İngiltere'ye hizmet etmemiş, aynı zamanda kendi idealleri doğrultusunda bu ülkenin etkisinden faydalanmayı da başarmıştır. Pasaportunda taşıdığı İngiltere ismi, onun keşif seferlerinde izin problemini çözmesinde çoğunlukla yardımcı olmuştur. Buradan sağladığı maddi destek ile hedeflerini gerçekleştirmek için yolunda ilerlemiştir.

Hayli retken geçen hayatını ve eserlerini çok sayıda kişi araştırmıştır. İnternet ortamında yürütülen Uluslararası Tun Huang Projesi ve Dijital İpek Yolu Projesi isimli geniş kapsamlı iki alışmanında ana başlıklarından biri Stein'ın eserleridir. Özellikle Dijital İpek Yolu Projesi günümüz bilişim teknolojileri metodlarıyla, Stein'ın sunduğu verileri çok güzel harmanlayarak, çalışmalar hazırlamıştır.

Sonuç olarak, Sir Marc Aurel Stein, 81 yıllık hayatının her dönemini eğitim almak ve üretmek için geçirmiş bir filolog, bilim adamı, arkeolog, kâşif ve yazardır. Bu doğrultuda ürettiği eserlerle halen güncelliğini koruyan bir isimdir. Stein'ın hayatı ve çalışmaları hakkında Türkçe olarak hazırlanan ilk eser ve ilk akademik çalışma özelliğine sahip olan bu tez ile sosyal bilimler alanlarında, Stein'ın araştırılacağı yeni çalışmalar için konu başlıklarına yol gösterme, Stein bibliyografyasını temel seviyede sunabilmek amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

British Academy Archive

British Library Asia, Pasific and Africa Collections(APAC), Prints, Drawings and Photographs Section

British Museum Central Archieve

British Museum Department of Asia

British Museum Middle East

National Archives

National Portrait Gallery, Heinz Archive and Library

Oxford Pitt Rivers Museum Archieve

Oxford University Press Archieves

Royal Asiatic Society Archieves

Royal Geographical Society Archieves

Royal Society for Asian Affairs Archive

University College London, Petrie Museum of Egyptian Archaeology

University College London, Special Collection

University of Oxford, Bodleian Library Duke Duke Humfrey's Map Room

University of Oxford, Corpus Christi College Library

University of Oxford, Radcliffe Science Library

University of Oxford, Sackler Library

University of Oxford, Special Collections

2. Hatıralar ve Araştırma Eserler

Akdeniz, Oya; “Wilhelm Radloff”, *Ana Dili Dergisi Tömer Yayınları*, Sayı 7, Temmuz-Ağustos 2008, ss. 45-48.

Allen, Helen Mary (Edited by); *Letters of P. S. Allen*, London: Oxford University Press, 1939.

Andrews, Fred H. (Drawn and Described by); *Ancient Chinese Figured Silks Excavated by Sir Aurel Stein at Ruined Sites of Central Asia*, London: Reprinted with Fifteen Illustrations from ‘The Burlington Magazine’ July-September, 1920, Bernard Quaritch, Ltd., 1920.

_____; *Painted Neolithic Pottery in Sîstân Discovered by Sir Aurel Stein*, Reprinted from the Burlington Magazine, 1925.

_____; *Sir Aurel Stein: The Man*, Reprinted from Indian Art and Letters Vol. XVIII., No. 2, 1944.

- Andrews, Fred H. O.B.E. Under the Orders of the Government of India: *Catalogue of Wall-Paintings from Ancient Shrines in Central Asia and Sîstân recovered by Sir Aurel Stein, K.C. I. E., Ph.D., D.Litt., D.Sc., Archaeological Survey of India, (Retd.), Fellow of the British Academy*, Delhi: Manager of Publications, 1933.
- Apor, Eva; “Sir Aurel Stein and His Hungarian Background” (Sir Aurel Stein Proceedings of the British Museum Study Day 23 March 2002), Helen Wang (Ed.), *British Museum Occasional Paper*, Number 142, 2004, ss. 1-4.
- _____ (ed); *Catalogue of the Collections of Sir Aurel Stein in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*, 2002.
- Arat, R. Rahmet; “Kâşgar”, *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993, c. 6, ss. 405-412.
- Baysun, M. Cavid; “Budin”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1993, ss. 748-760.
- Bayur, Yusuf Hikmet; *Hindistan Tarihi III. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1987.
- Baumer, Christoph; *Southern Silk Road in the Footsteps of Sir Aurel Stein and Sven Hedin*, Bangkok: Orchid Press, 2000.
- Binyon, Laurence (Described by); *Remains of a T'ANG Painting Discovered by Sir Aurel Stein*, Reprinted with Two Illustrations in Colour from The Burlington Magazine, June, 1925, London: Herbert Reiach, ?.
- Boros, Vilma H.; *Stein Aurel İfjusaga. Hirschler Ignaces Stein Erno Levelezese Stein Aurelrol*, 1970.
- Boyer, A. M., Rapson, E. J. and Senart E. (Transcribed and Edited by Parts I and II), Rapson, E. J. and Noble, P. S.; *Kharosthi Inscription Discovered by Sir Aurel Stein in Chinese Turkestan*, Oxford: Clarendon Press, 1929.
- Bozkurt, Nebi; , “İpek Yolu”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2000, ss. 369-373.
- British Museum; *Guide to An Exhibition of Paintings, Manuscripts, and Other Archaeological Objects collected by Sir Aurel Stein, K.C. I. E. In Chinese Turkestan*, London: Printed by Order of the Trustees, 1914.
- Brysac, Shareen; “Sir Aurel Stein’s Fourth ‘American’ Expedition”, (Sir Aurel Stein Proceedings of the British Museum Study Day 23 March 2002), Helen Wang (Ed.), *British Museum Occasional Paper*, 142, 2004.
- Cost, Catrian; “ ‘Yours ever so sincerely’: Albert von le Coq seen through his correspondence with Aurel Stein”, *British Museum Research Publications*, 184, 2012.
- Çandarlıoğlu, Gülçin; “Çin (II. Tarih)”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, ss. 321-323.
- David, Geza; “Budin”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, c. 6, ss. 344-348.
- Davies, C. Collins; “Pencâb”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: Milli eğitim Basımevi, 1993, c. 9, ss. 548-550.
- Devlet, Nadir; *İpek Yolu*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.

- Diamond, Elizabeth and Rogers, T. D.; "Bodleian Library, Oxford: Catalogue of the Papers of Sir (Marc) Aurel Stein (1862-1943)", *British Museum Research Publications*, 184, 2012.
- Dursun, Davut; "Asya (4.Sömürgecilik Dönemi ve Bağımsızlık)", *İslam Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, ss. 526-533.
- Eberhard, Wolfram; *Çin, Sinoloji'ye Giriş*, İkbâl Berk (çev.), İstanbul: Pulhan Matbaası, 1946.
- _____; *Çin Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947.
- Erdélyi, István (Edited by); Sir Aurel Stein Bibliography 1885-1943, Budapest: Eurolingua, 1999.
- Ergüven, İsmail Hakkı; "Hsüan-tsang'ın Seyahatnamesi (7. Yüzyıl) (Metin Çevirisi ve Değerlendirme)", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Çanakkale, 2011.
- Ertek, T. Ahmet; "Asya", *İslâm Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1991, ss. 506-511.
- Escauriaza-Lopez; Valeria; "Aurel Stein's Methods and Aims in Archaeology on the Silk Road", *British Museum Research Publication*, 184, 2012.
- Esin, Emel; *Antecedents and Development of Buddhist and Manichean Turkish Art in Eastern Turkestan and Kansu*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1967.
- Eyice, Semavi; "Barthold, Vasilij Viladimiroviç", *İslam Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992, ss. 85-87.
- Falconer, John and Whitfield, Susan; "International Dunhuang Project: Working on Stein's Archaeological Legacy", *British Museum Research Publications*, 184, 2012.
- Feng, Zhao; Wang, Helen; Persson, Helen; Wood, Frances; Le, Wang and Zheng Xu (eds); *Textiles from Dunhuang in UK Collections*, Shanghai: Donghua University Press, 2007.
- Galambos; Imre; "Sir Aurel Stein's Visit to Japan in 1930: His Diary and Notebook", *British Museum Research Publications*, 184, 2012.
- Giles, Lionel; *Report of a Mission to Yarkund in 1873, Under Command of Sir T. D. Forsyth, with Historical and Geographical Information Regarding the Possessions of the Ameer of Yarkund*, Calcutta: Foreign Dept. Press, 1875.
- Gould, Sir Basil and Richardson, Hugh Edward; *Tibetan Word Book*, India: Oxford University Press, 1943.
- Gömeç, S.; "Doğu Türkistan'da Yakub Han Dönemi ve Osmanlı Devleti ile İlişkileri", *OTAM*, Sayı 9, 1998, ss. 149-153
- Grimerson, Sir George A.; *Torwali An Account of a Dardic Language of the Swat Kohistan, Based on Materials Collected in Torwal by Sir Aurel Stein, K.C.I.E. with a Note by Sir Aurel Stein on Torwal and Its People and a Map*, London: Royal Asiatic Society, 1929.
- Grotenhuis, Elizabeth Ten (ed); *Along the Silk Road*, Washington: Smithsonian Institution. 2002

- Guide to an Exhibition of Paintings, Manuscripts, and Other Archaeological Objects Collected by Sir Aurel Stein, K.C.I.E., in Chinese Turkestan*, London: William Clowes and Sons, 1914.
- Hitchins, Keith; “Kâşgar”, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, c. 25, ss. 7-9.
- Hoernle, A. F. Rudolph; “A Report on the British Collection of Antiquities from Central Asia, Part I”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Bengal*, no.68, 1899.
- Jiqing, Wang; “Aurel Stein’s Dealings with Wang Yuanlu and Chinese Officials in Dunhuang in 1907”, *British Museum Research Publications*, 184, 2012.
- Kamalov, İlyas ve Kolesnikov, Alexandr; *Avrasya Türkologları Sözlüğü I. Cilt – 1. Kitap Rusya Türkologları(XX. Yüzyıl)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2011.
- Kelecsenyi, Agnes; “Aurel Stein and the Hungarian Academy of Sciences”, (Sir Aurel Stein Proceedings of the British Museum Study Day 23 March 2002), Helen Wang (Ed.), *British Museum Occasional Paper*, 142, 2004.
- Kennedy, David and Gregory, Shelagh; *Sir Aurel Stein’s Limes Report, The Full Text of M. A. Stein’s Unpublished Limes Report (His Aerial and Ground Reconnaissances in Iraq and Transjordan in 1938-39) Edited and with a Commentary and Bibliography*, Oxford: B. A. R., 1985.
- Kennedy, D. L.; *Archaeological Explorations on the Roman Frontier in North-East Jordan, The Roman and Byzantine Military Installations and Road Network on the Ground and From the Air, Including Unpublished Work by Sir Aurel Stein and with a Contribution by D. N. Riley*, Oxford: B.A. R., 1982.
- Kolesnikov, Aleksandr; *Rus Seyyahların Gözüyle Kâşgar XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı – XX. Yüzyılın Başı*, Rakhat Abdieva (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010.
- Kolesnikov, Alexandr ve Kamalov, İlyas; “Klemenets, Dmitry Aleksandroviç”, *Avrasya Türkologları Sözlüğü I. Cilt – 1. Kitap Rusya Türkologları(XX. Yüzyıl)*, I. Cilt, I. Kitap, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 2011, ss. 87-88.
- _____; “Radlov, Friedrich Wilhelm”, *Avrasya Türkologları Sözlüğü I. Cilt – 1. Kitap Rusya Türkologları(XX. Yüzyıl)*, I. Cilt, I. Kitap, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 2011, ss. 148-150.
- _____; “Petrovskiy, Nikolay Fedoroviç”, *Avrasya Türkologları Sözlüğü I. Cilt – 1. Kitap Rusya Türkologları(XX. Yüzyıl)*, I. Cilt, I. Kitap, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 2011, ss. 138-139.
- Kütükoğlu, Mübahat S.; *Tarih Araştırmalarında Usûl*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Lee, Cemil Hee-Soo; “Çin(III. Ülkede İslamiyet)”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, ss. 323-329.
- Ligeti, Lajos; *Bilinmeyen İç Asya*, Sadettin Karatay (Çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1986.
- Majumbar, Susmita Batu; Ghosh, Suchandra and Das, Anusua; “Sir Aurel Stein’s Calcutta Connection”, *British Museum Research Publications*, 184, 2012.

- Margoliouth, D. S.; “An Early Judeo-Persian Document from Khotan, in the Stein Collection, with Other Early Perssān Documents”, *Journal of Royal Asiatic Society*, 1923.
- Mazumi, Mitani; “The Zhufoyaojijing at the Lushun Museum”, *IDP News*, No. 28, Winter 2006, ss.1-4.
- Michaelson, Carol; “A History of the Stein and Central Asian Digitisation Project at the British Museum”, *British Museum Research Publications*, 184, 2012.
- Mirsky, Jeannette; *Sir Aurel Stein Archaeological Explorer*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1977.
- Morgan, Joyce; “The Stein Collection and World War II”, *British Museum Research Publications*, 184, 2012.
- Morgan, Llewelyn; *The Buddhas of Bamiyan*, London: Profile Books, 2012.
- Morin, Esteban; “Fraternity on the Silk Road: The Relationship of Aurel Stein and Sven Hedin”, *British Museum Research Publications*, 184, 2012.
- Nath, Amarendra; *Buddhist Images and Narratives*, New Delhi: Books and Books, 1986.
- Oldham, C. E. A. W.; *Sir Aurel Stein 1862-1943*, Offprint from: Proceedings of the British Academy, v. 29 (London : Humphrey Milford).
- Özcan, Azmi; “Pencap”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: c. 34, Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, ss. 224-225.
- Pandita, S. N.; *Aurel Stein in Kashmir The Sanskritist of Mohand Marg*, India: Om Publications, 2004.
- ; *Western Indologists and Sanskrit savants of Kashmir*, New Delhi: Siddharth Publications, 2002.
- Priestman, Seth M. N.; “Leave No Stone Unturned: Stein and Williamson’s Surveys Compared”, (Sir Aurel Stein Proceedings of the British Museum Study Day 23 March 2002), Helen Wang (Ed.), *British Museum Occasional Paper*, 142, 2004.
- Rızvı, Sayıd Athar Abbas; “Lahor”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, ss. 57-58.
- Rienjang, Wannaporn; “Aurel Stein’s Work in the North-West Frontier Province, Pakistan”, *British Museum Research Publication*, 184, 2012.
- Russell-Smith, Lilla; “Letters, Reports and Bestsellers: Stein’s Accounts of his First and Secon Expeditions”, (Sir Aurel Stein Proceedings of the British Museum Study Day 23 March 2002), Helen Wang (Ed.), *British Museum Occasional Paper*, Number 142, 2004, ss. 1-4.
- Sağlık, G. Selcan; “Wilhelm Radloff’un Hayatı ve Sibirya Türk Halklarının Kültür Dokusu Üzerine Görüşleri”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9, Güz 2008, ss. 471-485.
- Sander, Daniel and Sander, Stephen (Sukwant Singh); “Rai Bahadur Lal Singh: Sir Aurel Stein’s Surveying Companion”, *British Museum Research Publications*, 184, 2012.

- Sims-Williams, Ursula; "Rudolf Hoernle and Sir Aurel Stein", *British Museum Research Publications*, 184, 2012.
- _____; "Aurel Stein's Correspondence with Paul Pelliot and Lionel Barnett", *British Museum Research Publications*, 184, 2012.
- _____; "New Data Relating to Aurel Stein's Expeditions to Iran: Correspondence with Fred Andrews, 1936-37", *British Museum Research Publications*, 184, 2012.
- Smith, Vincent Arthur; *The Work of Sir Aurel Stein*, Offprint from Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, 1919.
- Stein, Sir Marc Aurel; "A Chinese Expedition Across the Pamirs and Hindukush, ad 747", *The Indian Antiquary*, S. 52, Bombay, 1923, ss. 98–103; 139–415; 173–177
- _____; "A Journey of Archaeological and Geographical Exploration in Chinese Turkestan", *Smithsonian Report for 1903*, Washington, 1904, ss. 747–774.
- _____; "A Journey of Geographical and Archaeological Exploration in Chinese Turkestan", *The Geographic Journal*, S. 20, December, 1902, ss. 575–610.
- _____; "A "Persian Bodhisattva", *Studia Indo-Iranica*, Leipzig, 1931, ss. 267–273.
- _____; "A Sanskrit Deed of Sale Concerning a Kashmirian Mahabharata Manuscript", *Journal of the Royal Asiatic Society*, April, 1900, ss. 187–194.
- _____; "A Survey of Ancient Sites Along the "Lost" Sarasvati River", *The Geographic Journal*, Vol. 99, No. 4, April, 1942, ss. 173–182.
- _____; "A Third Journey of Exploration in Central Asia 1913–16", *The Indian Antiquary* S. 46, 1917, ss. 109–118, 137–144, 165–172, 193–204, 221–232, 249–255.
- _____; "Alexander's Campaign on the Indian North-West Frontier: Notes from Explorations Between Upper Swat and the Indus", *The Geographic Journal*, S, 70, November and December, 1927, ss. 417–440 (part 1); 515–540 (part 2).
- _____; "Alexander's Campaign on the Indian North-West Frontier: Notes from Explorations Between Upper Swat and the Indus", *The Indian Antiquary*, S. 58, Bombay, 1929, ss. 1–32.
- _____; "An Archaeological Journey in Western Iran", *The Geographic Journal* Vol. 92, No. 4, October, 1938, ss.313–342.
- _____; "An Archaeological Tour along the Waziristan Border", *The Geographic Journal*, S. 71, No. 4, April, 1928, ss. 377–380.
- _____; "An Archaeological Tour in the Ancient Persis", *The Geographic Journal*, S. 86, No. 6, December, 1935, ss.489–497.
- _____; "An Archaeological Tour in the Ancient Persis", *Iraq*, Vol. 3, No.2, 1936, ss.111–225.
- _____; *An Archaeological Tour in Gedrosia (with appendix by Lt. Col. R.B. Sewell and Dr B.S. Guha)*, (*Memoirs of the Archaeological Survey of India* 43), Calcutta: Central Publication Branch, 1931.

- _____; *An Archaeological Tour in Upper Swat and Adjacent Hill Tracts (Memoirs of the Archaeological Survey of India 42)*, Calcutta: Central Publication Branch, 1930.
- _____; *An Archaeological Tour in Waziristan and Northern Baluchistan (Memoirs of the Archaeological Survey of India 37)*, Calcutta: Central Publication Branch, 1929.
- _____; *Ancient Khotan, Detailed Report of Archaeological Explorations in Chinese Turkistan*, Vol. I Text, Oxford: Clarendon Press, 1907.
- _____; *Ancient Khotan, Detailed Report of Archaeological Explorations in Chinese Turkistan*, Vol. II Plates, Oxford: Clarendon Press, 1907.
- _____; "Archaeological Discoveries in the Neighbourhood of the Niya River", *Journal of Royal Asiatic Society*, July, 1901, ss. 569–572.
- _____; "Archaeological Exploration in Central Asia", *Revealing India's Past, The India Society*, 1939, ss.152–182.
- _____; "Archaeological Notes During Explorations in Central Asia in 1906–8 (part 2)", *The Indian Antiquary*, S. 39, 1910, ss.11–18; 33–43.
- _____; "Archaeological Notes from the Hindukush Region", *Journal of the Royal Asiatic Society*, April, 1944, ss. 5–24.
- _____; *Archaeological Reconnaissances In North-Western India and South-Eastern Iran*, London: Macmillan and Co., 1937.
- _____; "Archaeological Reconnaissances in Southern Persia", *The Geographic Journal*, S. 83, No. 2, February, 1934, ss.119–134.
- _____; "Desiccation in Asia: a Geographical Question in the Light of History", *Hungarian Quarterly*, S. 4, Budapest, Winter, 1938, ss.642–654.
- _____; "Early Relations Between India and Iran", *Journal of the East India Association*, S. 29, 1938, ss.38–64.
- _____; "Expedition in Central Asia", *The Geographic Journal*, S. 47/5 (May), 1916, ss. 358–364.
- _____; "Explorations in Central Asia, 1906–8, April 23rd, 1909.
- _____; "Explorations in Central Asia, 1906–8", *The Geographic Journal*, S. 34, July and September, 1909, ss. 5–36 (part 1) and 242–271 (part 2).
- _____; "Explorations in the Lop Desert", *Geographical Review*, S. 9, January, 1920, ss. 1–34.
- _____; Macartney, G.; Barnett, L.D.; Lord Curzon; Trotter, Henry; Holdich, T.H. and Hedin, Sven; "Explorations in Central Asia, 1906–8: Discussion", *The Geographic Journal* vol. 34, no. 3 (Sept), 1909, ss. 264–271.
- _____; "From Swat to the Gorges of the Indus", *The Geographic Journal*, Vol. 100, No. 2, August, 1942, ss.49–56.
- _____; "Földrajzi és Régészeti Kutatások Belső-Ázsiában", *Földrajzi Közlemények*, S. 37 (7/8), ss. 281–294; 329–344.

- _____; “Geographische und Archäologische Forschungsreisen in Zentralasien 1906–1908”, *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Wien*, S. 52, 1909, ss. 289–324.
- _____; *Hatim’s Tales: Kashmiri Stories and Songs, Recorded With the Assistance of Pandit Govind Kaul*, London: John Murray, 1923.
- _____; “In Memoriam Filippo de Filippi”, *The Alpine Journal*, November, 1939, ss. 295–303.
- _____; *In Memoriam Pandit Govind Kaul*, reprinted from the preface to *Hatim’s Tales: Kashmiri Stories and Songs*, Oxford: The Clarendon Press, 1923.
- _____; *In Memoriam Theodore Duka*, Oxford: Privately Printed, 1914.
- _____; “In Memoriam. Thomas Walker Arnold, 1864–1930”, *Proceedings of the British Academy*, S. 16, London, 1932, ss. 1–38.
- _____; *Innermost Asia, Detailed Report of Exploration In Central Asia, Kan-Su and Eastern Iran*, Vol. I Text, Oxford: Clarendon Press, 1928.
- _____; *Innermost Asia, Detailed Report of Exploration In Central Asia, Kan-Su and Eastern Iran*, Vol. II Text, Oxford: Clarendon Press, 1928.
- _____; *Innermost Asia, Detailed Report of Exploration In Central Asia, Kan-Su and Eastern Iran*, Vol. III Plates and Plans, Oxford: Clarendon Press, 1928.
- _____; *Innermost Asia, Detailed Report of Exploration In Central Asia, Kan-Su and Eastern Iran*, Vol. IV Maps, Oxford: Clarendon Press, 1928.
- _____; “Innermost Asia and The Story of China’s Central-Asian Expansion”, November, 1927.
- _____; “Innermost Asia: Its Geography as a Factor in History”, *The Geographic Journal*, S. 65, May and June, 1925, ss. 1–55.
- _____; “Johnson’s Map and The Topography of The K’un-lun, South of Khotan”, *The Alpine Journal*, November, 1921, ss. 9–15.
- _____; *La Traverse Du Desert Par Hiuan-Tsang en 630 Ap J.-C.*, ss. 332–354.
- _____; “Marco Polo’s Account of a Mongol Inroad into Kashmir”, *The Geographic Journal*, S. 54, August, 1919, ss. 92–103.
- _____; *Memoir On Maps Illustrating The Ancient Geography of Kashmir*, Calcutta: Baptist Mission Press, 1899.
- _____; *Memoir on Maps of Chinese Turkistan and Kansu From the Surveys Made During Sir Aurel Stein’s Explorations 1900–1, 1906–8, 1913–5*, Vol. I Text, Dehra Dun: Trigonometrical Survey Office, 1923.
- _____; *Memoir on Maps of Chinese Turkistan and Kansu From the Surveys Made During Sir Aurel Stein’s Explorations 1900–1, 1906–8, 1913–5*, Vol. II Maps, Dehra Dun: Trigonometrical Survey Office, 1923.
- _____; “Memoir on the Maps Illustrating the Ancient Geography of Kashmir”, *Journal of the Asiatic Society of Bengal*, S. 68, 1899, part 1, extra no. 2, ss. 1–232.
- _____; (Photographed and Annotated); *Mountain Panoramas from the Pamirs and Kwen Lun*, London: Royal Geographic Society, 1908.

- _____; “Note on a Find of Ancient Jewellery in Yasin”, *The Indian Antiquary*, S. 61, Bombay, 1932, ss. 103–106.
- _____; “Note on a Map of the Turfan Basin”, *The Geographic Journal*, S. 82, No. 3. September, 1933, ss.236–246.
- _____; “Note on Topographical Work in Chinese Turkestan”, *The Geographic Journal*, S. 17, 1901, ss.409–414.
- _____; “Notes on an Archaeological Tour in South Bihar and Hazaribagh”, *The Indian Antiquary*, S. 30, Bombay, 1901, ss. 54–63, 81–97.
- _____; “Note on Archaeological Explorations in Waziristan and Northern Baluchistan”, *The Indian Antiquary*, S. 58, 1929, ss. 54–56.
- _____; “Notes on Alexander’s Crossing of the Tigris and the Battle of Arbela”, *The Geographic Journal*, Vol. 100, No. 4, October, 1942, ss. 155–164.
- _____; “Notes on Inscriptions from Udyana, Presented by Major Deane”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, Hertford, October, 1899, ss. 895–903.
- _____; “Notes on Maps of Ancient Kasmir and Srinagar”, ss. 75-85.
- _____; “Note on Maps Illustrating Dr Stein’s Explorations in Chinese Turkestan and Kansu”, *The Geographic Journal*, S. 37, 1911, ss. 275–280.
- _____; “Notes on Remains of the Roman ‘Limes’ in North-Western Iraq”, *The Geographic Journal*, S. 92, No. 1, July, 1938, ss.62–66.
- _____; “Notes on the Ancient Topography of the Pir Pantsal Route”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Bengal*, S. 64, Calcutta, 1896, part 1, ss. 376–86.
- _____; “Notes on the Life and Labours of Captain Anthony Troyer”, *Journal of the Royal Asiatic Society of Bengal Letters*, Vol. 6, No. 1, 1940, ss.45–59.
- _____; “Notes on the Monetary System of Ancient Kasmir”, *Numismatic Chronicle*, Series 3, 19, London, 1899, ss. 125–174.
- _____; “Notes on the Routes from the Panjab to Turkestan and China Recorded by William Finch (1611)”, *Journal Of The Panjab Historical Society*, S. 6, Lahore, 1917, ss. 1-5.
- _____; “On Alexander’s Route into Gedrosia: an Archaeological Tour in Las Bela”, *The Geographic Journal*, Vol. 102, No. 5 ve 6, November-December, 1943, ss. 193–227.
- _____; *On Alexander’s Track to the Indus, Personal Narrative of Explorations on the North-West Frontier of India*, London: Macmillan and Co., 1929.
- _____; *On Ancient Central-Asian Tracks, Brief Narrative of Three Expedition in Innermost Asia and North-Western China*, London: Macmillan and Co., 1933.
- _____; *On Ancient Central Asian Tracks: Brief Narrative of Three Expeditions in Innermost Asia and North-Western China*, (edited and introduced by Jeannette Mirsky) London: Macmillan, 1933. [reprinted 1964; New York: Pantheon Books (Random House)].

- _____; "On Ancient Tracks Past the Pamirs", *Himalayan Journal*, S. 4, Calcutta, 1932, ss.1–26.
- _____; "On Ancient Tracks Past the Pamirs", *The Indian Antiquary*, S. 62, Bombay, 1933, ss.81–94.
- _____; *Old Routes of Western Iran, Narrative of an Archaeological Journey Carried out and Recorded*, London: Macmillan and Co., 1940.
- _____; "On Some River Names in the Rigveda", *Journal Of The Royal Asiatic Society*, January, 1917, ss. 91–99.
- _____; "On the Ephedra, the Hum Plant, and the Soma", *Bulletin of the School of Oriental and Africak Studies*, Vol. 6, Part 2, 1931, ss. 501–514.
- _____; *Preliminary Report of A Journey of Archaeological and Topographical Exploration in Chinese Turkestan*, London: Eyre & Spottiswoode, 1901.
- _____; "Preliminary Report of an Archaeological Tour With The Buner Field-Force", *The Indian Antiquary*, S. 28, London, 1901, ss. 14–28, 33–46, 58–64.
- _____; *Report of the Archaeological Survey Work in the North-West Frontier Province and Baluchistan fort he Period from January 2nd, 1904 to March 31st*, Peshawar: Government Press, North-West Frontier Province, 1905.
- _____; "Reply Made by Sir Aurel Stein on Being Presented with The Gold Medal of The Society of Antiquaries", *The Antiquaries Journal*, Vol. 15, July, no. 3, 1935, ss. 260-264.
- _____; *Ruins of Desert Cathay, Personal Narrative of Explorations in Central Asia and Westernmost China*, Vol. I, London: Macmillan and Co. , 1912.
- _____; *Ruins of Desert Cathay, Personal Narrative of Explorations in Central Asia and Westernmost China*, Vol. II, London: Macmillan and Co. , 1912.
- _____; *Sand-Buried Ruins of Khotan, Personal Narrative of A Journey of Archaeological & Geographical Exploration in Chinese Turkistan*, London: T. Fisher Unwin, 1903.
- _____; *Serindia, Detailed Report of Explorations in Central Asia and Westernmost China*, Vol. I Text, Oxford: Clarendon Press, 1921.
- _____; *Serindia, Detailed Report of Explorations in Central Asia and Westernmost China*, Vol. II Text, Oxford: Clarendon Press, 1921.
- _____; *Serindia, Detailed Report of Explorations in Central Asia and Westernmost China*, Vol. III Text, Oxford: Clarendon Press, 1921.
- _____; *Serindia, Detailed Report of Explorations in Central Asia and Westernmost China*, Vol. IV Plates, Oxford: Clarendon Press, 1921.
- _____; *Serindia, Detailed Report of Explorations in Central Asia and Westernmost China*, Vol. V Maps, Oxford: Clarendon Press, 1921.
- _____; "Sir Aurel Stein's Expedition in Central Asia", *The Geographic Journal*, S. 45/5 (May), 1915, ss. 405–4.
- _____; "Sir Aurel Stein's Expedition in Central Asia", *The Geographic Journal*, S. 46/ 4 (Oct), 1915, ss. 269–276.

- _____ ; “Surveys on the Roman Frontier in Iraq and Trans-Jordan”, *The Geographic Journal*, Vol. 95, No. 6, June, 1940, ss.428–438.
- _____ ; “The Ancient Harbours of Tyre”, *The Geographic Journal*, Vol. 94, No. 4, October, 1939, ss. 330–333.
- _____ ; “The Ancient Trade Route Past Hatra and its Roman Posts”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, October, 1941, ss. 299–316.
- _____ ; “The Castle of Lohara”, *The Indian Antiquary*, S. 26, Bombay, 1898, ss. 225–232.
- _____ ; “The Desert Crossing of Hsuan-Tsang, 630 ad”, *The Geographic Journal*, S. 54, November, 1919, ss.265–277.
- _____ ; “The Indo-Iranian Borderlands: Their Prehistory in the Light of Geography and of Recent Explorations”, *Journal of the Royal Anthropological Institute*, S. 64, July–December, 1934, ss.179–202.
- _____ ; “The Site of Alexander’s Passage of the Hydaspes and the Battle with Poros”, *The Geographic Journal*, S. 80, July, 1932, ss.31–46.
- _____ ; *The Thousand Buddhas, Ancient Buddhist Painting from the Cave-Temples of Tun-Huang on the Western Frontier of China*, London: Bernard Quaritch, 1921.
- _____ ; “The Speakers of Tirahi”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, July, 1925, ss. 399-404.
- _____ ; “Une Récente Exploration en Transjordanie”, *Compte Rendu des Séances de l’Armée*, Paris, 1939, ss.162–168.
- _____ ; “Zoroastrian Deities on Indo-Scythian coins”, *Oriental and Babylonian Record*, London, 1887.
- Toker, Halil; “Pencap Dili(Pencap)”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, ss. 225-226.
- Toprak, Adnan; “Doğu-Batı Kültürel Etkileşiminde İpek Yolu (Başlangıcından Göktürk Dönemi Sonuna Kadar)”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 2008).
- Tunkina, Irina; “Materials of the personal papers of Sergey F. d’Oldenburg as a source on history of the Russian expeditions to East Turkestan (according to the documents of the Saint-Petersburg Branch of the Archive of the Russian Academy of Sciences)”, <http://www.univie.ac.at/>, (Viyana Üniversitesi Web Sitesi), 4 Kasım 2014.
- Waley, Arthur; *A Catalogue of Paintings Recovered from Tun-Huang by Sir Aurel Stein, K.C.I.E. Preserved in the Sub-Department of Oriental Prints and Drawings in the British Museum, And in the Museum of Central Asian Antiquities, Delhi*, London: Printed by Order of the Trustees of the British Museum and Of the Government of India, 1931.
- Walker, Annabel; *Aurel Stein Pioneer of the Silk Road*, London: John Murray, 1995.
- _____ ; “A Biographer’s Dilemma”, (Sir Aurel Stein Proceedings of the British Museum Study Day 23 March 2002), Helen Wang (Ed.), *British Museum Occasional Paper*, 142, 2004.

- _____; “Catalogue of the Sir Aurel Stein Papers in the British Museum Central Archives”, (Sir Aurel Stein Proceedings of the British Museum Study Day 23 March 2002), Helen Wang (Ed.), *British Museum Occasional Paper*, 142, 2004.
- _____; *Money on the Silk Road The Evidence from Eastern Central Asia to C. AD 800 With A Catalogue of the Coins collected by Sir Aurel Stein*, London: The British Museum Press, 2004.
- _____; *Sir Aurel Stein in the Times*, London: Saffron Books, 2002.
- _____; “Sir Aurel Stein, Colleagues and Collections”, *British Museum Research Publication*, 184, 2012.
- _____; “Sir Aurel Stein, Proceedings of the British Museum Study Day 23 March 2002”, *British Museum Occasional Paper number*, 142, 2004.
- _____; “Archives Relating to Sir Aurel Stein’s Fourth Expedition to Central Asia (1930-31)”, *British Museum Research Publications*, 184, 2012.
- Wang, Helen and Perkins, John: “Handbook to the Stein Collection in the UK”, *British Museum Occasional Paper*, 129, 2008.
- Wang, Helen and Strong, Sarah; “Sir Aurel Stein’s Medals at the Royal Geographical Society”, *British Museum Research Publications*, 184, 2012.
- Wang, Helen; Persson, Helen and Wood, Frances; “Dunhuang Textiles in London: A History of the Collection”, *British Museum Research Publications*, 184, 2012.
- Wang, Helen and Hansen, Valerie; “Textiles as Money on the Silk Road”, *British Museum Research Publications*, 184, 2012.
- Whitfield, Roderick; *The Art of Central Asia the Stein Collection in the British Museum 1 Paintings from Dunhuang I*, London: Kodansha International Ltd. in Co-operation with the Trustees of the British Museum, 1982.
- _____; *The Art of Central Asia the Stein Collection in the British Museum 2 Paintings from Dunhuang II*, London: Kodansha International Ltd. in Co-operation with the Trustees of the British Museum, 1983.
- _____; *The Art of Central Asia the Stein Collection in the British Museum 3 Textiles, Sculpture and Other Arts*, London: Kodansha International Ltd. in Co-operation with the Trustees of the British Museum, 1985.
- _____; *Caves of the Singing Sands Dunhuang Buddhist Art fom the Silk Road Volume 2*, London: 1995.
- Whitfield, Roderick and Farrer, Anne; *Caves of the Thousand Buddhas Chinese Art From the Silk Route*, London: British Museum Publications, 1990.
- Whitfield, Susan; *Aurel Stein on the Silk Road*, Chicago: Serindia Publications, 2004.
- _____; *İpek Yolu’nda Yaşam*, Semih Aydın (çev.), İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2005.
- _____; “Scholarly Respect in an Age of Political Rivalry”, *Caves of a Thousand Buddhas. Russian Expeditions to Central Asia at the end of XIX - Beginning of XX centuries*, Irina Popova, (Catalogue of an exhibition at the Hermitage

to mark the 190th anniversary of the Asiatic Museum, Institute of Oriental Manuscripts), St Petersburg, 2008.

Williamson, H. R., *Chinese*, New York: David McKay Company Inc., 1974.

Wood, Frances; “A Tentative Listing of the Stein Manuscripts in Paris 1911-19”, *British Museum Research Publications*, 184, 2012.

_____; “Paul Pelliot, Aurel Stein and Chinese Opposition to the Royal Academy’s International Exhibition of Chinese Art 1935-36”, *British Museum Research Publications*, 184, 2012.

Yamaguchi, Zuiho; Kimura, Ryutoku; Harada, Satoru; Nishioka, Soshu and Eusugi, Ryuei (eds); *A Catalogue of the Tibetan Manuscripts Collected by Sir Aurel Stein, Part One*, Tokyo: the Toyo Bunko; 1977.

Yıldız, Naciye; “RADLOFF, Friedrich Wilhelm”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, ss. 388-390.

Yule, Sir Henry ve Cordier, Henri; *The Travels of Marco Polo, The Complete Yule-Cordier Edition, With a Total of 198 Illustrations and 32 Maps and Site Plans*, Volume I, New York: Dover Publications, 1993.

3. Elektronik Kaynaklar

www.idp.bl.uk ;(International Dunhuang Project Web Sitesi, 3 Kasım 2014).

<http://whc.unesco.org/en/list/440/>; (Unesco Dünya Kültür Miraslarını Tanıtan Web Sitesi, 3 Kasım 2014).

<http://www.rgo.ru/en/constantine-medal-irgs>; (1845 yılında kurulan Rus Coğrafya Kurumunun Web Sitesi, 4 Kasım 2014).

<http://www.prilib.ru/en-us/History/Pages/Item.aspx?itemid=927>; (Rusya Presidential Library Web Sitesi, 4 Kasım 2014).

<http://www.univie.ac.at/>; (Viyana Üniversitesi Web Sitesi, 4 Kasım 2014).

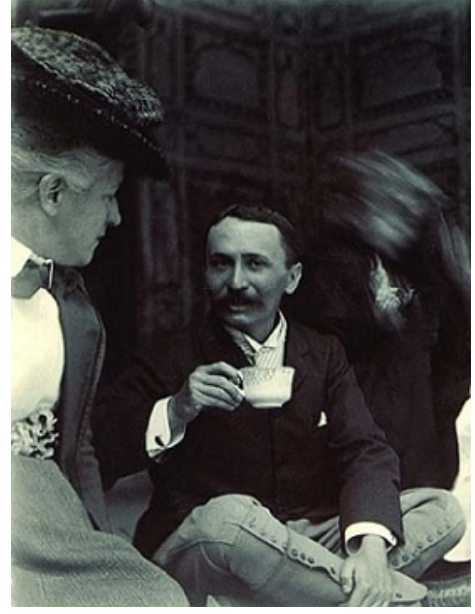
<https://www.google.com/maps>; (Google Harita Uygulaması Web Sitesi)

<http://guides.lib.umich.edu/content.php?pid=18162&sid=240142>; (Michigan Üniversitesi Kütüphanesi Web Sitesi)

<http://dsr.nii.ac.jp/index.html.en>; (Japonya National Institute of Informatics’in Dijital Silk Road Projesinin Web Sitesi).

<http://www.siraurelstein.org.uk/preamble.html>; (Cambridge Heritage Lottery Fund, Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi, Delhi Nityanand Shastri Library Collection ve Luton Kashmir Bhavan Centre Destekleriyle Hazırlanmış Sir Aurel Stein Web Sitesi).

EKLER

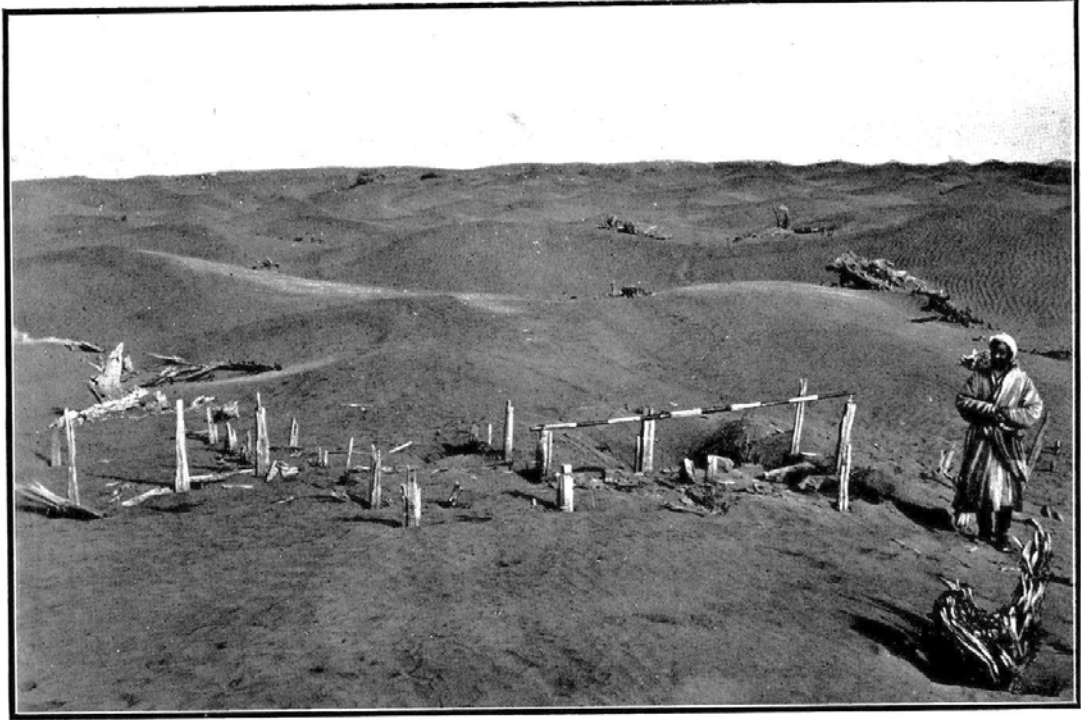
Ek 1: Sir Marc Aurel Stein'in farklı yaşlarda çekindiği resimleri. Üstteki resimler gençlik yıllarına aittir. Sol alttaki resim 1933 yılında ve sağ alttaki resim 1942 yılında çekilmiştir.

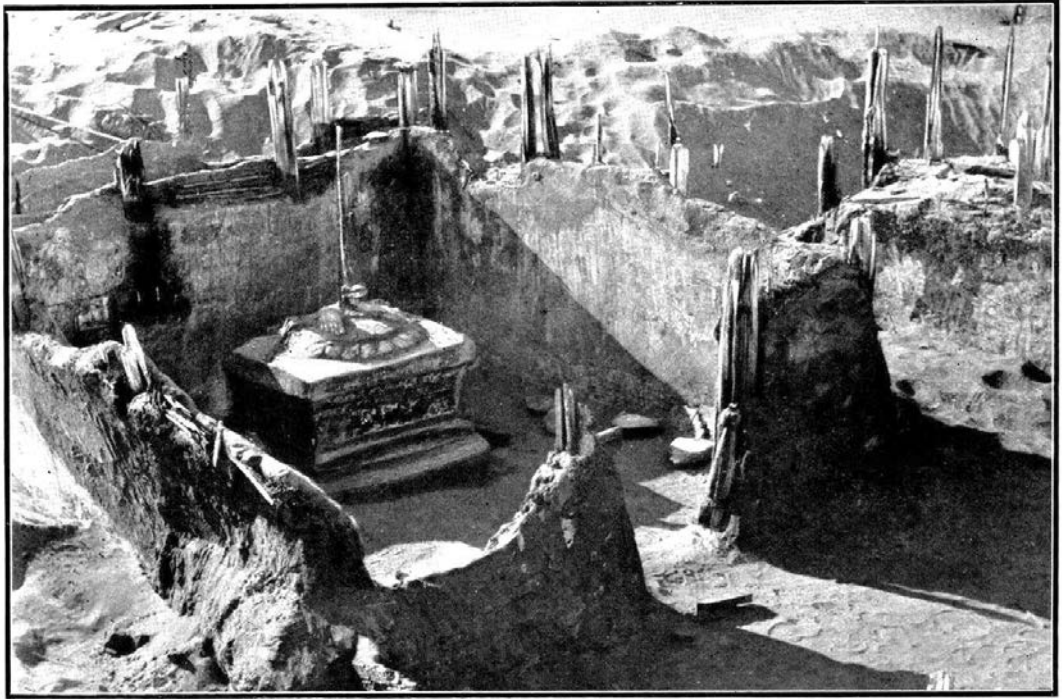
Ek 2: Üstte, Çin prensesinin ipekböceği kozalarını Çin'den dışarıya saçlarının arasında götürmesinin resimle anlatılması, Dandan-uilik'te bulundu.

Ortada, günümüzde British Library arşivinde yer alan İslam Akhun'un ürettiği sahte el yazması kitapların bir örneği, *Aurel Stein on the Silk Road*, s. 37.

Altta, Fred Andrews'un Stein'in kitapları için tasarladığı Pallas Athena figürü, www.britishmuseum.org.

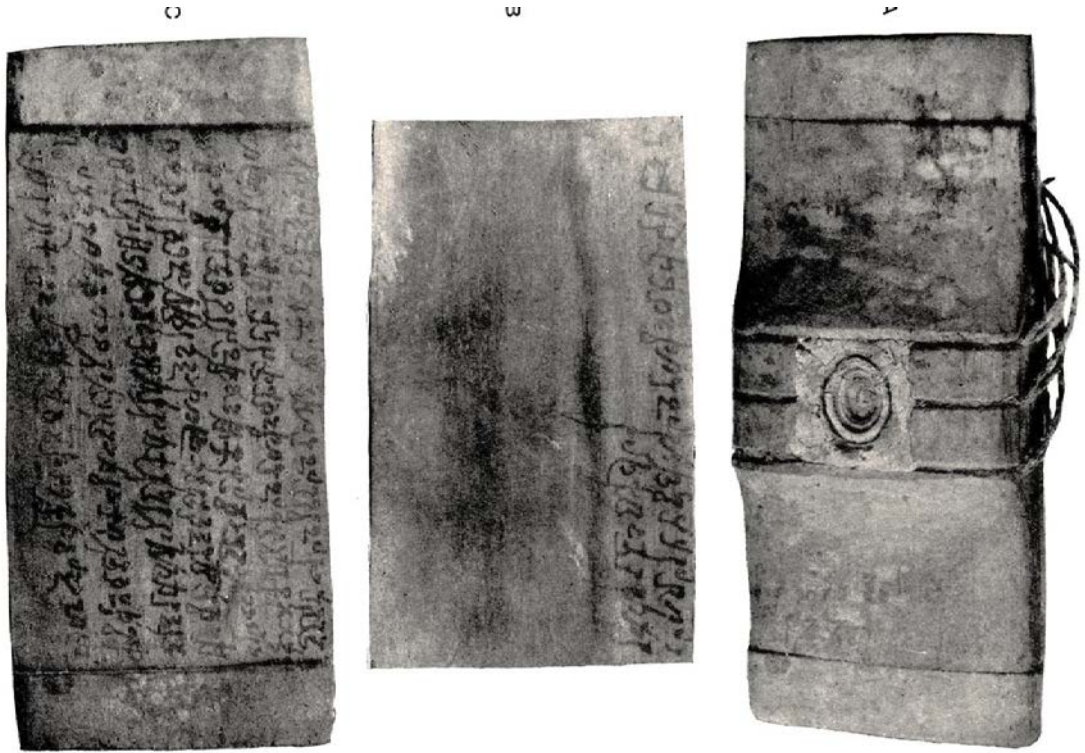
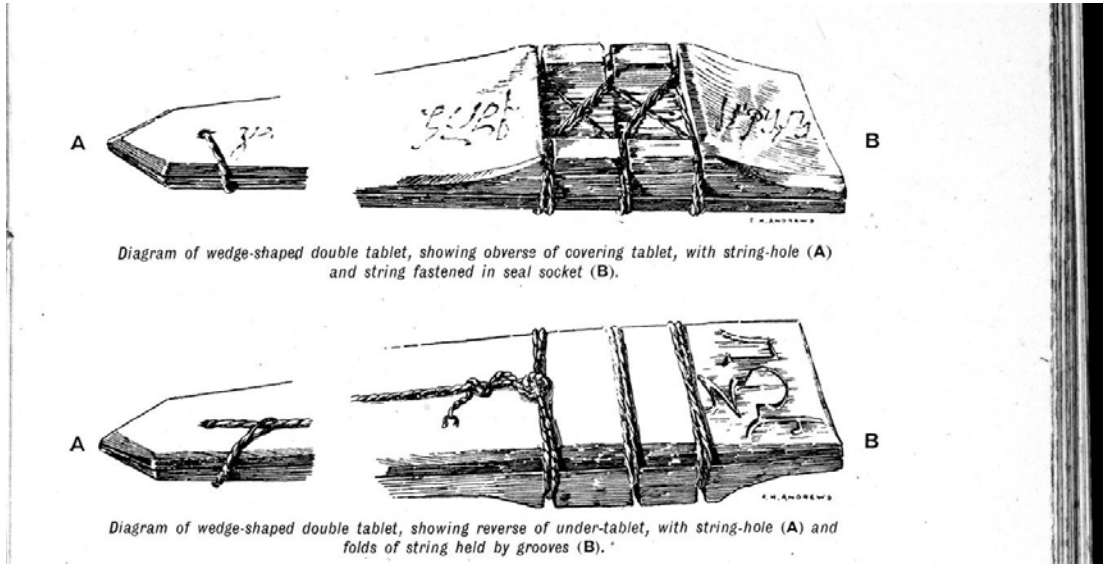

RUINS OF BUDDHIST SHRINE, D. II., AT DANDAN-ULIQ, BEFORE EXCAVATION.

CELLA OF BUDDHIST SHRINE, D. II., AT DANDAN-ULIQ, AFTER EXCAVATION.

Ek 3: Birinci keşif seferi sırasında Dandan-uilik'te bir kazı alanının, çalışmaya başlanmadan önceki fotoğrafı ve çalışmalar yapıldıktan sonraki fotoğrafı, *Sand Buried Ruins of Khotan*, 283 ve 285 numaralı fotoğraflar.

Ek 4: Ahşaba yapılan tablet yazmaların şeklini gösteren çizim (üstte) ve bir örneğini gösteren fotoğraf (altta). *Sand Buried Ruins of Khotan*, s. 393 ve fotoğraf 393.

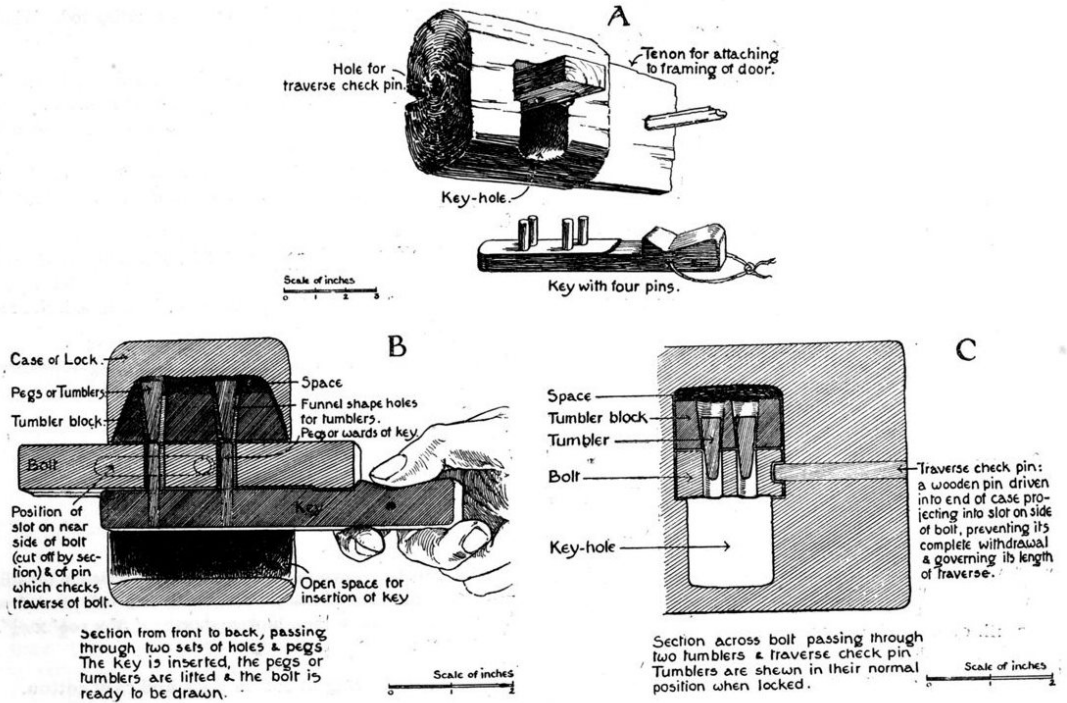

16. STATEROOM IN OBAIDULLAH KHAN'S HOUSE, MİRAGRĀM.

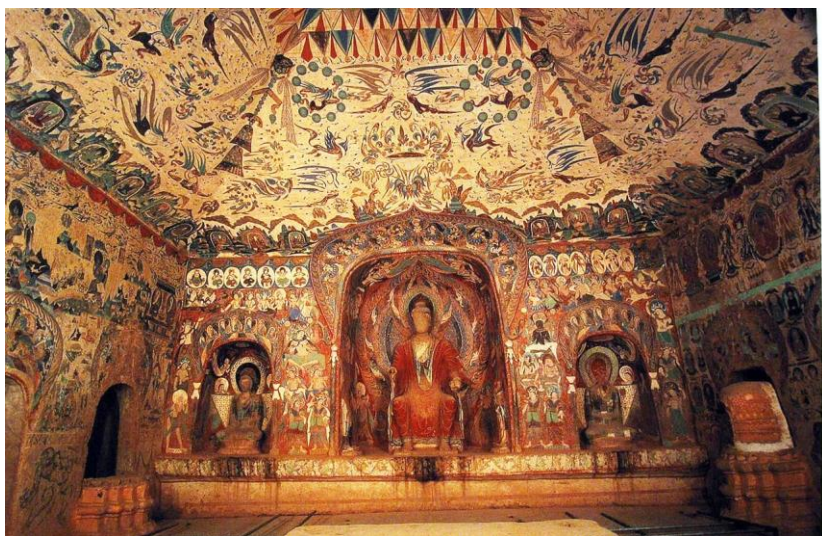
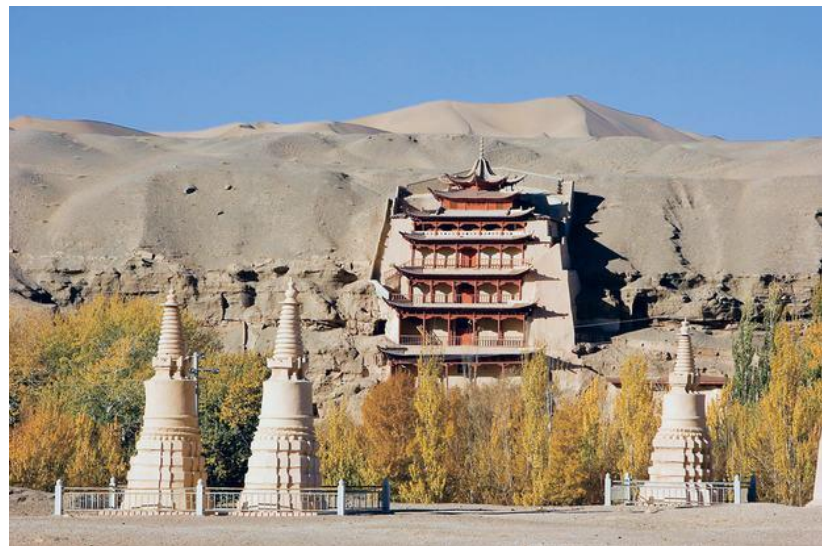
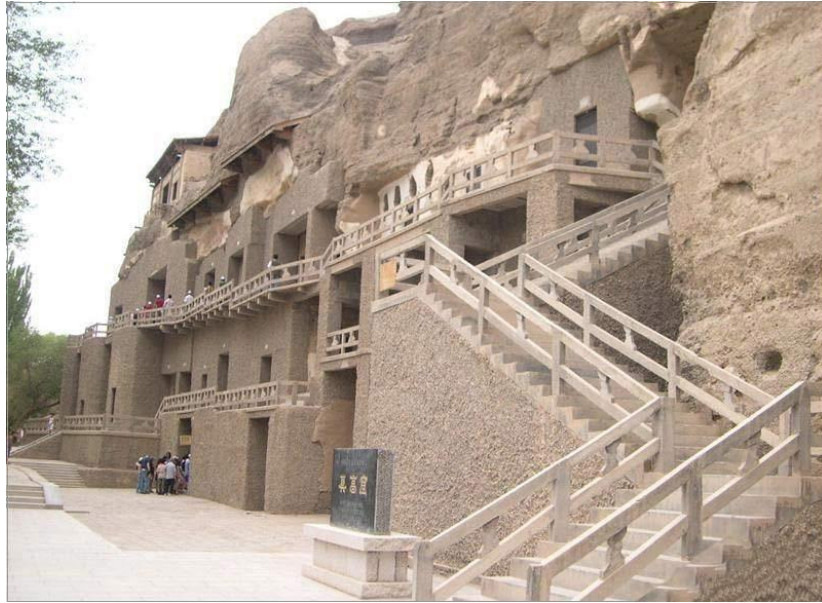
192

RUINED SITES NEAR DOMOKO

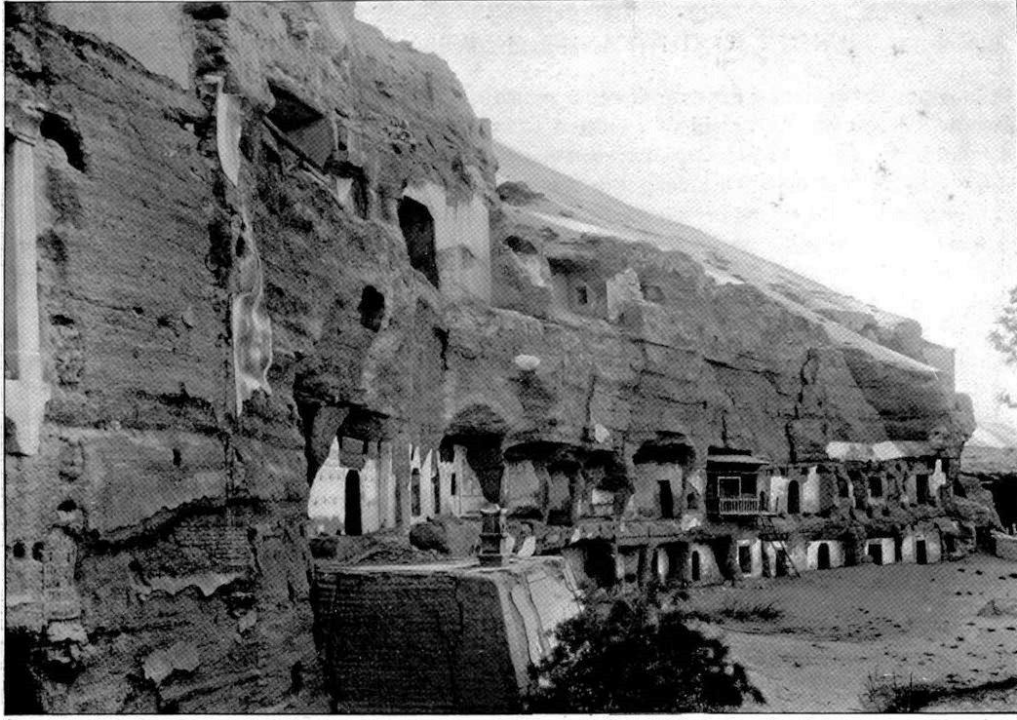
[Chap. V

Ek 5: Erzurum evlerine benzer çatı yapısına sahip bir ev (üstte) *Serindia*, c. 1, 16 numaralı fotoğraf ve kazı alanında ortaya çıkarılan kapı kilidinin sahip olduğu mekanizmanın çizimle aktarılması, *Serindia*, c. 1, s. 192 (altta).

Cave Ch. XII

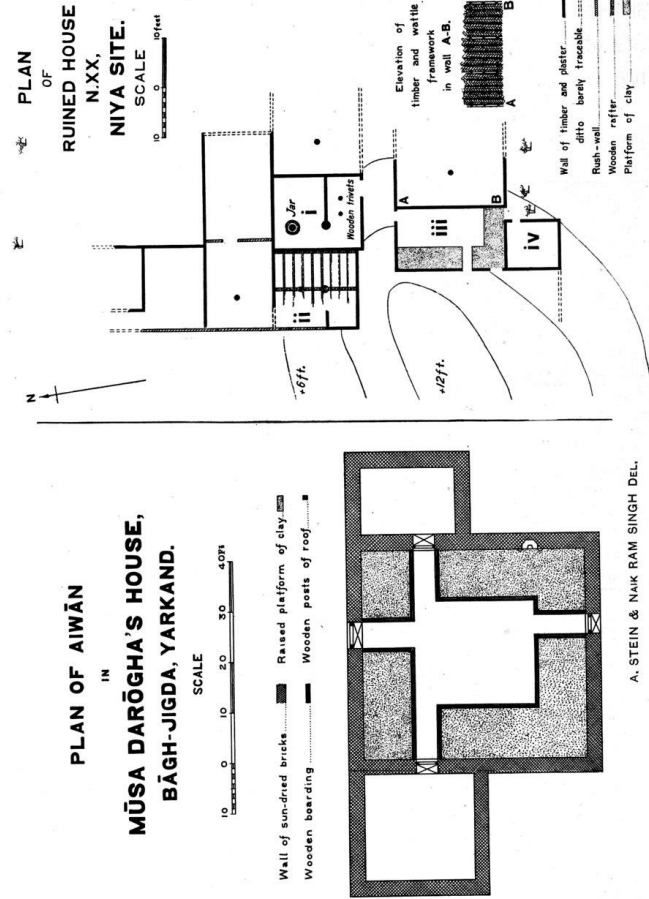

1. ROWS OF SMALL CAVE SHRINES ADJOINING CAVE CH. XII NORTHWARD, CH'EN-FO-TUNG, TUN-HUAN
On extreme left, portion of middle porch, giving light to cave of colossal seated Buddha

200. CELLA AND PORCH OF CAVE TEMPLE CH. I, PARTIALLY RESTORED, CH'EN-FO-TUNG, TUN-HUAN.
On extreme right the locked door leading to rock-cut chapel, previously walled-up, where the hidden deposit of MSS., etc. was discovered.

Ek 6: Tun Huang Mogao Mağaralarının günümüze ait fotoğrafları ve Stein'in çekmiş olduğu fotoğrafları, *Serindia*, c. 2.

Ek 7: Stein'in hemen hemen her kazı alanında hazırladığı kazı alanı plan çizimlerinden bir örnek, *Serindia*, c. 3.

APPENDIX Q

FRAGMENT OF A RUNIC TURKISH MANUSCRIPT

KAO. 0107, FROM KARA-KHÖJA

EDITED AND TRANSLATED BY

VILHELM THOMSEN

PROFESSOR AT THE UNIVERSITY OF COPENHAGEN

THE finds made during Sir Aurel Stein's third expedition in Central Asia included amongst other things a small fragment of a paper manuscript containing writing in Turkish 'runes' (marked Kao. 0107; see Pl. CXXIV). The paper shows writing only on one side; but on the other side there are traces of drawings, among which are plainly seen one or two faces above a dress in red or with a red outline. Besides the left edge of a page, that is to say, only the ends of its lines (i), the paper contains, to the left of this, another, entire, page (ii), tolerably well preserved. The characters are unusually small compared with those in documents of a similar kind; hence the writing has become blurred in several places. It is further rendered indistinct by the fact that the manuscript has apparently been wetted, whereupon it has received some creases which cannot be smoothed out. This renders the reading very difficult and uncertain in many places.

In form the characters correspond with those of the other documents found in Eastern Turkestan, thus $\bar{\text{I}}$ for f is kept distinct from the vertical stroke $\text{I} = \text{s}^2$. At the top there seems to have been a heading in larger letters of which, however, only one character, a d^2 , is well preserved and clear; the following character, the last of the line, is tolerably visible, but cannot be interpreted with certainty (it resembles a q most of all; or has it originally been a s the right part of which may have disappeared?). The rest of the heading has entirely disappeared.

In its present state the document contains fifteen lines, the first of which has, however, been lost except for the last character in p. ii. Whether there have been some additional lines at the bottom cannot be ascertained, the paper having been torn off here. In the left-hand page (i), preserved only in part, the first ten lines have been written in red ink, the last five in black; in the better preserved page to the right (ii), the first ten lines are in black ink, the last five in red. If the black and the red part of the two pages have at first been of equal size they must have contained twenty lines each. The document is quite plainly of Manichaean origin (cp. *nuyosäk* in line 14 and possibly in line 2), and seems to have contained a fragment of a legend or tale concerning the conversion to Manichaeism of one Prince Singqur.

I now give the text in transcription so far as it is readable. I add a small ¹ to the letters which are only used with back vowels, and a small ² to those only used with front vowels. Square brackets [] denote characters that are missing or so much blurred that the reading of them is, in fact, hypothetical. In round brackets I have placed the designation of sounds which are not expressed in the manuscript but must be supplied in the transcription. The text is accompanied by an interlinear translation, the context being too uncertain to admit of any other form.

- (ii)
- - -] d[².]
- I - - -] z
- 2 :n(u ?)γoš[(ä)k]:(a)lp : s¹iñ
auditor. (proper)
- 3 qu]r : tigrin : t(ä)nr(i)
name) prince my God (i. e. my Lorö)
- 4 m: [q¹.] d¹ n¹ : qut¹iñ
(pr. name?) his Majesty
- 5 a : ötünti : y(a)lb(a)r
begged (and) implored :
- 6 t¹ : m(ä)n(i)n : äbimä :
'for my house
- 7 bir : nom : [.]ül² : bi
one law ? let
- 8 tizün : t² (i)p : m(ä)n[.
him write, saying. me (?)
- 9 i²i : [.] : [y](a)buz : öziüm
? ? ? ? ?
? wretched? myself
- 10 : uss[(u)z ?] : puyus : (a)lp
unskilful (?) ? (pr.)
- 11 s²iñgur : tigrin : üc¹ü
name) prince for
- 12 n : bi[t(i)]d(i)m : q(a)m(u)γ : b(a)γ
I wrote. all his
- 13 rin : birlä : ögr(ä)nç
? with, his doctrine (?)
- 14 in : [.]ip : n(u?)γoš[(ä)k]:[.
? auditor
- 15 inçä : t² : - -
thus (?)
- (i)
] t²m [.]
?
] r¹ : s(a)nun.[.]
(title)
] : ki [.] ma
] r¹ [.] n¹ : i [.]
s(a)]nun : in¹
(title)
] in(a)l : t¹(a)r¹
(pr. name)
] : [.] r¹ γ n¹
] [.] : (a)pa :
(pr. name ?)
] sil(i)γ
pure
] üg[.]us¹
] pk : in(a)l
(pr. name)
] ö¹ [.] š¹ [.] s²

Notes to page (i).

Nothing can be made of the final words of this. I merely point out the form *sañun*, Chinese *chiang chün* (將軍), corresponding with the form in the Yenisei inscriptions, while the Orkhon inscriptions render this title by *sāñun*. Further, in l. 12 the form *siliγ*, presumably the same word which has this form in Qutadyu Bilig, while the inscriptions have *silik*, 'clean'. In ll. 9 and 14 we have the personal name *ina*, in the first place followed by the title *tar[gan]*.

Notes to page (ii).

- l. 2. *n(u?)γoš[(ä)k]* is a well-known Manichaean expression of Sogdian origin, meaning 'auditor', 'hearer'.
l. 4. *[q¹.] d¹ n¹* is probably a proper name.
l. 7. The word succeeding *nom* one would be inclined to read *törü*, but this interpretation does not seem possible.
ll. 9-10 are very doubtful.

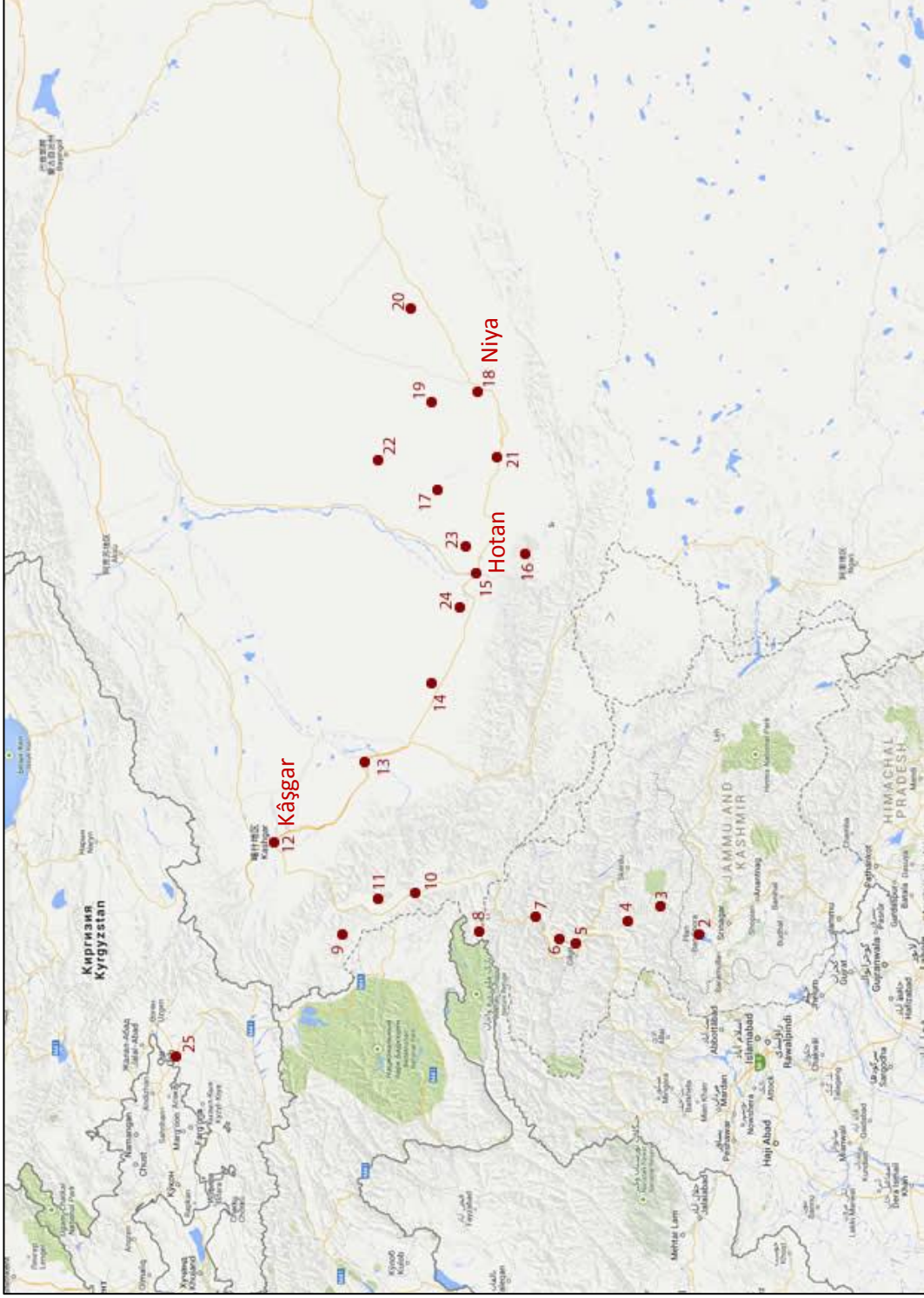
Ek 8: Vilhelm Thomsen'ın, A. Stein'in bulduğu runik Türkçe bir metni değerlendirmesi. *Innermost Asia*, c. 2.

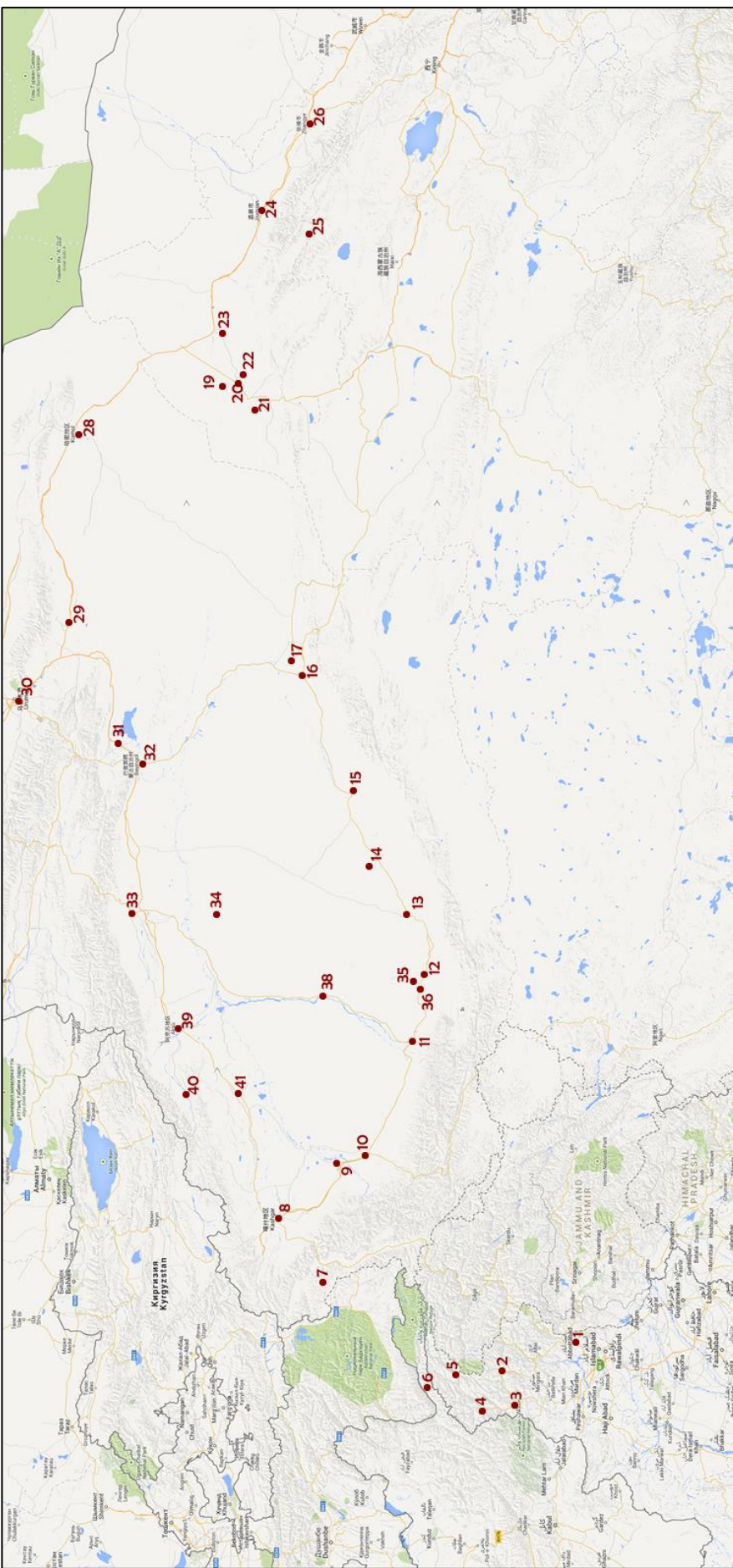

Ek 9: Hsüan-tsang'ın Çin'den Hindistan'a yaptığı yolculuğun gidiş ve dönüş güzergâhını gösteren harita.

Ek 10: 1900-1901 Birinci Keşif Seferi Güzergâhı

1. Keşmir
2. Wular Gölü ve Bandipur
3. Burzil Geçidi
4. Astor
5. Gilgit
6. Rakaposhi
7. Gulmit
8. Kilik Geçidi
9. Sarikol
10. Taşkurgan
11. Mustagh-ata
12. Kâşgar
13. Yarkent
14. Guma
15. Hotan
16. Kun-lun Dağları
17. Dandan-ulık
18. Niya
19. Niya Kazı Alanı
20. Endere
21. Keriya
22. Karadong
23. Ak-sipil ve Kığıllık
24. Karadobe
25. Oş

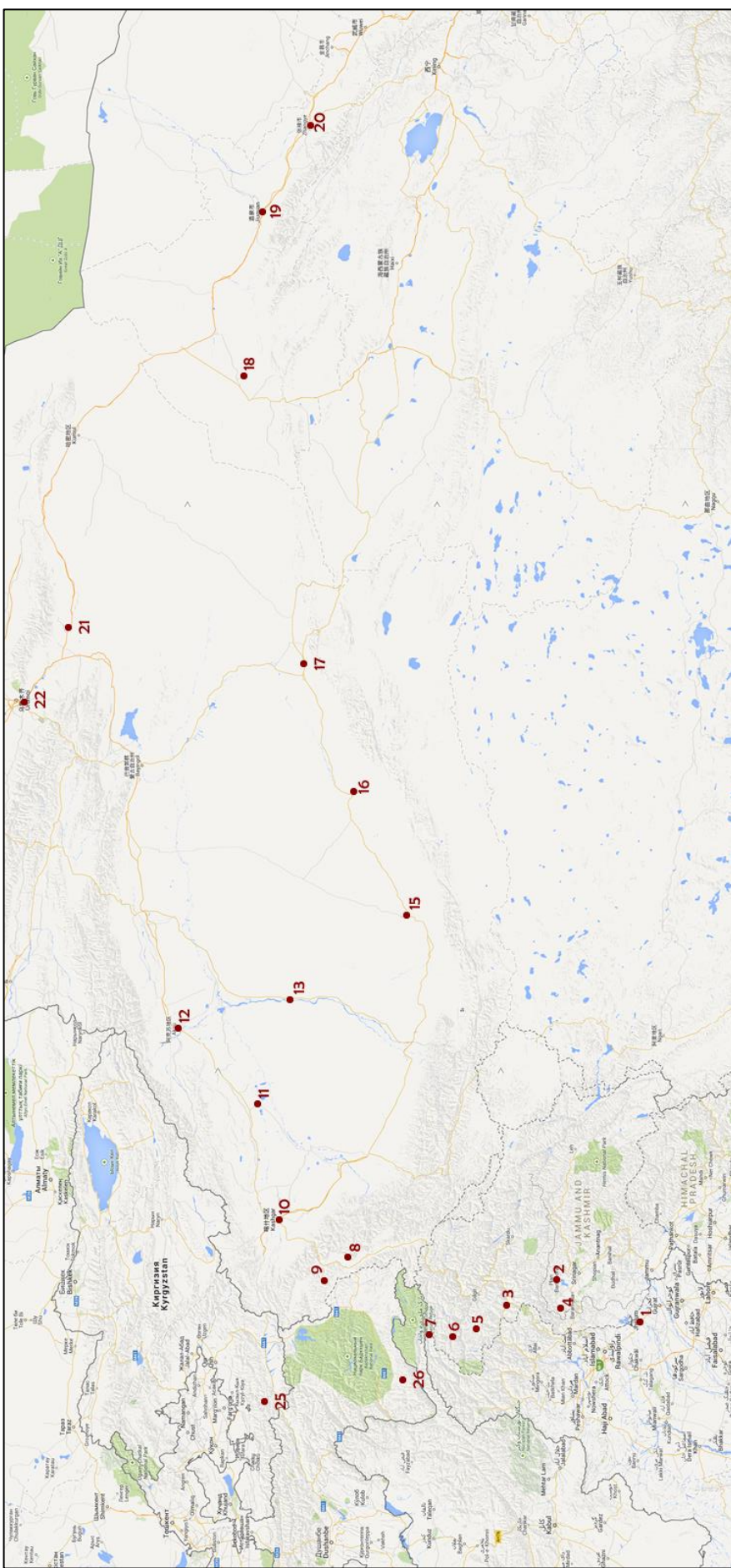

Ek 11: 1906-1908 İkinci Keşif Seferi Güzergâhı

Ek 11: 1906-1908 İkinci Keşif Seferi Güzergâhı

1. Abbottabat	24. Su-chou
2. Swat	25. Nan-shan
3. Dir	26. Kan-chou
4. Çitral	27. An-hsi
5. Mastuj	28. Kumul
6. Wakhan	29. Turfan
7. Sarikol	30. Urumçi
8. Kâşgar	31. Karaşhar
9. Yarkent	32. Korla
10. Kağılık	33. Kuça
11. Hotan	34. Karadong
12. Keriya	35. Ferhad Beg Yaylak Kazı Alanı
13. Niya	36. Domoko
14. Endere	37. Hotan
15. Çerçen	38. Mazar-tagh
16. Miran	39. Aksu
17. Lop-nor	40. Üç Turfan
18. Miran	41. Maralbaşı
19. Su-lo-ho	42. Yarkent
20. Tun Huang	43. Hotan
21. Nan-hu	44. Kun-lun Dağları
22. Mogao/Bin buda Mağaraları	45. Kara-koram
23. An-hsi	46. Londra

Ek 12: 1913 – 1916 Üçüncü Keşif Seferi Güzergâhı

Ek 12: 1913-1916 Üçüncü Keşif Seferi Güzergâhı

1. Jhelum	18. Tun Huang
2. Bandipur	19. Su-chou
3. Chilas	20. Kan-chou
4. Darel	21. Turfan
5. Sheobat Geçidi	22. Urumçi
6. Yasin Geçidi	23. Astana
7. Darkot Geçidi	24. Kâşgar
8. Mustagh-ata	25. Alai
9. Sarikol	26. Amuderya Nehri
10. Kâşgar	27. Ulu Pamir Dağları
11. Maralbaşı	28. Semerkant
12. Aksu	29. Aşkabat
13. Mazar-tagh	30. Meşed
14. Kâşgar	31. Beluçistan
15. Niya	32. Ketta
16. Çerçen	33. Delhi
17. Miran	

Ek 13: 1825-1935 Yıllarında Orta Asya'da Keşif Seferleriyle Bulunan Kişilerin Karşılaştırma Tablosu

	Fransa	Almanya	Rusya	İngiltere	İsveç	Danimarka	Finlandiya	Japonya
1825	Victor Jacquemont (1828-32)							
1830								
1835								
1840	Evariste Huc, Joseph Gabet (1840-46)							
1845								
1850								
1855			Çokan Çingisoviç Valihanov (1856-61)					
1860				Muhammed Hamid (1863)				
1865			Nikolai Przhevalsky (1867-69)	Robert Show (1868, 1869, 1870)				
1870			Nikolai Przhevalsky-1 (1870-73)	Thomas Douglas Forsyth (1870, 1873)				
1875			Nikolai Przhevalsky-2 (1876-77), 3 (1879-80)					
1880			Nikolai Przhevalsky-4, Pyotr Kozlov-1 (1883-85)					
1885			M.V.Pevtsov, Pyotr Kozlov-2 (1889)					

Ek 13: 1825-1935 Yıllarında Orta Asya'da Keşif Seferleriyle Bulunan Kişilerin Karşılaştırma Tablosu

	Gabriel Bonvalot, Prens Henri (1889-91)		Pyotr Kozlov-3 (1893-95)	Nikolai Fyodorovich Petrovsky (1882-1903)			Nils Fredrik Höjjer (1892), Sven Hedin (1890-91)			
1890										
1895	Jules Dutreil de Rhins, Fernand Grenard (1890-94)				Henry Hugh Peter Deasy (1897-99)					
1900		Birinci Keşif Seferi (1902-03)	Dimitri A. Klementz (1898)			Sir Marc Aurel Stein (1900-01)	Sven Hedin (1899-1902)			Otani Kozui (1902-04)
1905	Paul Pelliot (1906-08)	İkinci Keşif Seferi (1904-05), Üçüncü Keşif Seferi (1905-07)	Pyotr Kozlov-4 (1899-1901)			Sir Francis Edward Younghusband (1904)	Sven Hedin (1905-08)	Arthur Bollerup Sørensen (1909)	Carl Gustaf Emil Mannerheim (1906-08)	Otani Kozui (1908-09)
1910		Dördüncü Keşif Seferi (1913-14)	Pyotr Kozlov-5 (1907-1909);	Sergey F. Oldenburg-1 (1909-10)	Sir George Macartney (1909-1918)	Sir Marc Aurel Stein (1906-08)				Zuicho Tachibana, Koichiro Yoshikawa (1910-14)
1915				Sergey F. Oldenburg-2 (1914-15)		Sir Marc Aurel Stein (1913-16)		Arthur Bollerup Sørensen (1915)		
1920								Arthur Bollerup Sørensen (1921-22)		
1925			Pyotr Kozlov-6 (1923-1926)				Sven Hedin (1927-35), Gunnar Jarring (1929-30)			
1930							Sven Hedin (1932-33)			
1935										
	Fransa	Almanya	Rusya		İngiltere		İsveç	Danimarka	Finlandiya	Japonya

ULUSLARARASI ORYANTALİSTLER KONGRELERİ

Uluslararası Oryantalistler Kongreleri 1873 yılında başlayan ve halen devam eden, çoğunlukla Asya üzerine yapılan sosyal bilimler alanlarında yapılan çalışmaların paylaşıldığı bilimsel faaliyettir. Zaman içerisinde üç defa uygulamanın ismi değişmiş, yaşanan iki büyük dünya savaşı ile ara verildiği dönemler olmuştur. İsim değişikliklerinin tarihleriyle birlikte uygulanması şu şekildedir:

- International Congress of Orientalists (1873-1973)
- International Congress of Human Sciences in Asia and North Africa (1976-1983)
- International Congress of Asian and North African Studies (ICANAS) (1984-...)

Kongrelerin yapıldığı tarih ve yerler ise şu şekildedir:

International Congress of Orientalists

1.	1873	Paris	16.	1912	Atina
2.	1874	Londra	17.	1928	Oxford
3.	1876	St. Petersburg	18.	1931	Leiden
4.	1878	Floransa	19.	1935	Roma
5.	1881	Berlin	20.	1938	Brüksel
6.	1883	Leiden	21.	1948	Paris
7.	1886	Viyana	22.	1951	İstanbul
8.	1889	Stockholm ve Christiana	23.	1954	Cambridge
9.	1892	Londra	24.	1957	Münih
10.	1894	Genova	25.	1960	Moskova
11.	1897	Paris	26.	1964	New Delhi
12.	1899	Roma	27.	1967	Ann Arbor
13.	1902	Hamburg	28.	1971	Canberra
14.	1905	Cezayir	29.	1973	Paris
15.	1908	Kopenhag			

Ek 14: Uluslararası Oryantalistler Kongreleri Listesi, Michigan Üniversitesi Kütüphanesi web sitesinden elde edilen verilerden oluşturulmuştur, <http://guides.lib.umich.edu/content.php?pid=18162&sid=240142>

Ek 15: Stein'in Aldığı Madalyalar ve Ödüller

- 1904 Back Grant by Royal Geographical Society (*The Geographical Journal* 23, p. 516; and *The Geographical Journal* 24, p. 111)
- 1909 Founder's Medal by Royal Geographical Society (*The Geographical Journal* 33, p. 593–94, p. 610; *The Geographical Journal* 34, pp. 99–100; *Times* 6 Apr 1909, p. 10a; *Times* 25 May 1909, p. 10a) (Madalya Royal Geographic Society'dedir)
- 1909 Diploma of the Geographical Society, Munich (Diploma Royal Asiatic Society'dedir)
- 1909 D.Litt degree of Oxford University (*Times* 25 Feb, p. 10c; 3 Mar 1909, p. 8c)
- 1909 Campbell Memorial Gold Medal by Royal Asiatic Society Bombay (*Times* 3 Mar 1909, p. 11b; 8 Apr 1909, p. 3f) (Madalya Royal Geographic Society'dedir)
- 1909 Stanislas Julien prize by Académie des Inscriptions et Belles-Lettres (*Times* 19 Jun 1909, p. 13c; *Journal Asiatique* series 10, no. 13, p. 340.)
- 1909 Hardy prize by Royal Bavarian Academy (*Times* 19 Jun 1909, p. 13c)
- 1910 Honorary Doctor of Science, Cambridge (Public Orator's speech held at Royal Asiatic Society; *Times* 21 Jan 1910, p. 4d)
- 1910 Appointed C.I.E. [Commander of the Indian Empire] (*Times* 24 Jun 1910, p. 9c)
- 1911 Member of the Anthropologische Gesellschaft Seçilmesi, Vienna (Sertifika Royal Asiatic Society'dedir)
- 1912 Appointed K.C.I.E. [Knight Commander of the Indian Empire] (*Times* 14 Jun 1912, p. 10b)
- 1912 Lucy Wharton medal by Board of Managers of the Museum, University of Pennsylvania (*Times* 19 Jul 1912, p. 11e) (medal now held at the RGS; Sertifika Library of the Hungarian Academy of Sciences, Budapeşte'dedir)
- 1917 Russian Geographical Society: Honorary Member, *The Geographical Journal* 50, p. 76.
- 1918 Paris Académie des Sciences: Tchihatchef Prize, *The Geographical Journal* 51, p. 271.
- 1921 Elected Fellow of the British Academy
- 1923 Anders Retzius medal by Swedish Anthropological and Geographical Society (*Times* 21 Apr 1923, p. 9g)

- 1923 Gold Medal by Société de Géographie [French Geographical Society] (*Times* 29 May 1923, p. 13g) (Madalya Royal Geographic Society'dedir)
- 1925 Honorary Member of Hungarian Archaeological Society Seçilmesi (*Times* 26 Feb 1925, p. 11g)
- 1928 Flinders Petrie Medal for Archaeology at London University (*Times* 22 Mar 1928, p. 21c; *Times* 29 Jun 1929, p. 7e; *Times* 6 Jul 1929, p. 17d; *Times* 8 Jul 1929, p. 14d) (Madalya Royal Geographic Society'dedir)
- 1930 Medal of the Hungarian Geographical Society (Madalya Royal Geographic Society'dedir)
- 1931 Medal of the Hungarian Geographical Society In Memoriam Ludovici L'oczy (Madalya Royal Geographic Society'dedir)
- 1931 Honorary Member of Société Asiatique Seçilmesi, 11 Jun 1931, *Journal Asiatique* 219, p. 340.
- 1932 Gold Medal by Royal Asiatic Society (*Times* 17 Jun 1932, p. 16c; including speeches by Sir S. Hoare and Sir E. Maclagan)
- 1934 Huxley Memorial Medal by Royal Anthropological Institute (*Times* 1 Aug 1934, p. 6f) (Madalya Royal Geographic Society'dedir)
- 1935 Gold Medal by Society of Antiquaries (*Times* 18 Apr 1935, p. 10c; *Times* 1 May 1935, p. 11b; *Times* 12 May 1935, p. 12b) (Madalya Royal Geographic Society'dedir)
- 1939 Member of American Philosophical Society Seçilmesi (Sertifika Royal Asiatic Society'dedir)
- 1939 Honorary Doctorate, University of St. Andrews (Sertifika Royal Asiatic Society'dedir)

EK 16: MEMOIRS ON CHINESE TURKISTAN AND KANSU FROM THE
SURVEYS MADE DURING SIR AUREL STEIN'S EXPLORATIONS 1900-1901,
1906-1908, 1913-1915

KİTABINDA YER ALAN HARİTALARIN LİSTESİ

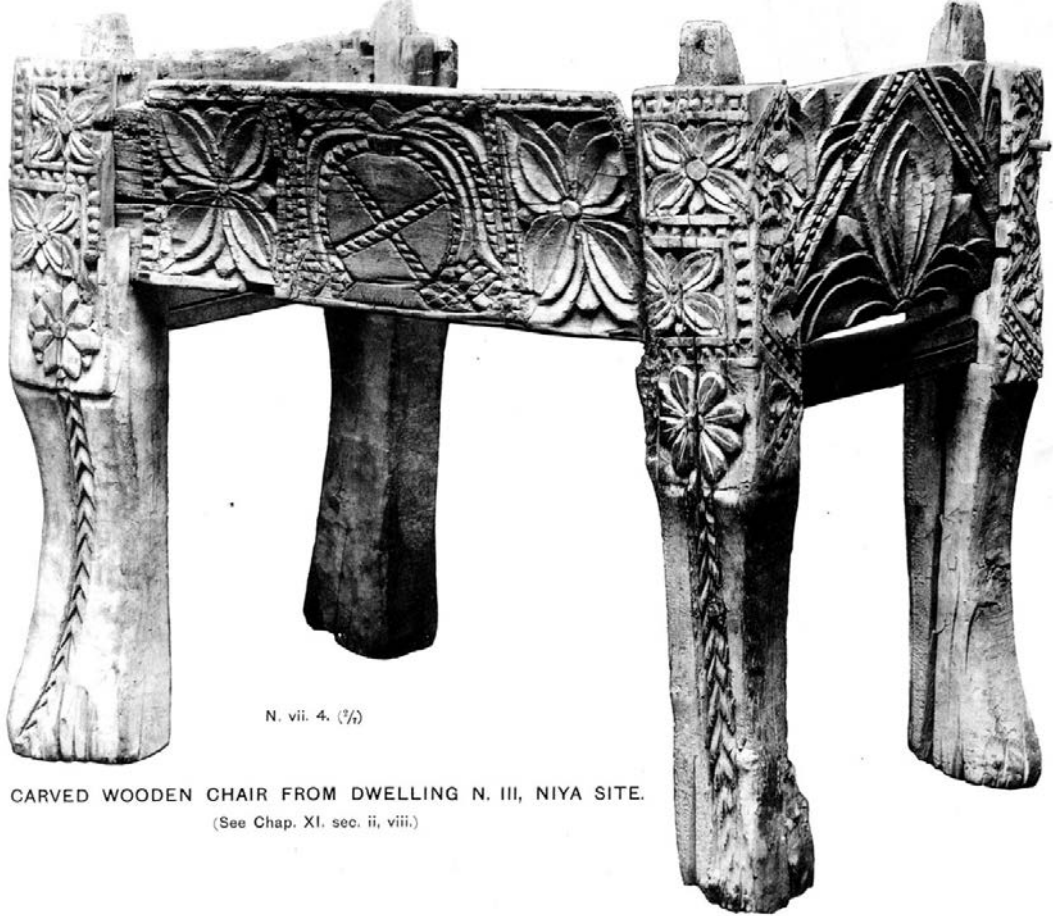
0 BIG	16 KERE-BAZAR(BAI)	32 ANCIENT LOP LAKE BED
1 TURUG-ART, TEREK- DAWAN	17 KUCHA	33 LOWAZA, BASH KURGHAN
2 KASHGAR, MUZTAG-ATA	18 KERIYA RIVER END	34 BARKUL, HAMI
3 SARIKOL	19 NIYA	35 SU-LO-HO DELTA
4 YAI-DÖBE	20 KARA DAWAN KARA SHAHR	36 KHANAMBAL (ANAMBAR)
5 YANGI-HISSAR, YARKAND	21 BUGUR, KORLA	37 KARLIK-TAGH
6 KARGHALIK, KILIAN	22 CHARCHAN	38 TUN-HUANG, AN- HSI
7 AK-SU, UCH- TURFAN, KELPIN	23 KAPA, ACHCHAN	39 NAN-HU
8 MARAL-BASHI	24 KARA-SHAHR	40 YÜ-MEN-HSIEN
9 KHOTAN, SANJU	25 KONCHE-DARYA	41 CHANG-MA
10 KARA-KORAM, KHITAI-DAWAN	26 VASH-SHAHRI	42 CHIN-TA
11 MUZ-ART	27 KHADALIK	43 SU-CHOU
12 KARA-YULGHUN, BAI	28 TURFAN	44 ETSIN-GOL DELTA
13 MAZAR-DAGH KARA DONG	29 SINGER LOU-LAN	45 ETSIN-GOL
14 SAMPULA, CHIRA, KERIYA	30 LOP-NOR	46 KAN-CHOU
15 YURUNG-KASH AND KERIYA R. SOURCES	31 PICHAN, CHIK-TAM	47 KUNGURCHE

Ek 17: Birinci keşif seferinde Niya bölgesinde kazı alanından çıkarılan sehpa örneği, Ancient Khotan, c. 2, Plate 68.

Üçüncü keşif seferinde Lou-lan ve Karahoca bölgelerinde bulunmuş ayakkabı buluntularının bir örneği, Innermost Asia, c. 3, Plate 88.

Tun Huang Bin Buda Mağaralarından elde edilen milattan sonra 5. ve 6. yüzyıllara ait yazı rulolarının bir örneği, Innermost Asia, c. 3, Plate 88.

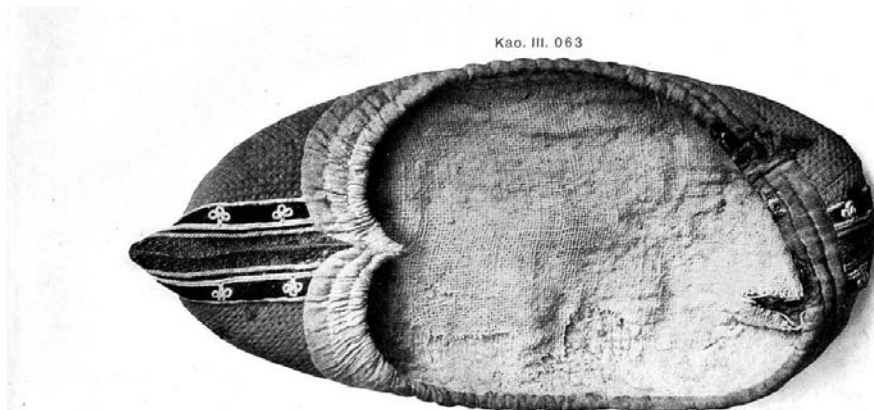
Birinci keşif seferinde Endere ve Dandan-uilik kazı alanlarında ortaya çıkarılan el yazmalarından örnekler, Ancient Khotan, c. 2, Plate 109.

N. vii. 4. ($\frac{1}{2}$)

CARVED WOODEN CHAIR FROM DWELLING N. III, NIYA SITE.

(See Chap. XI. sec. ii, viii.)

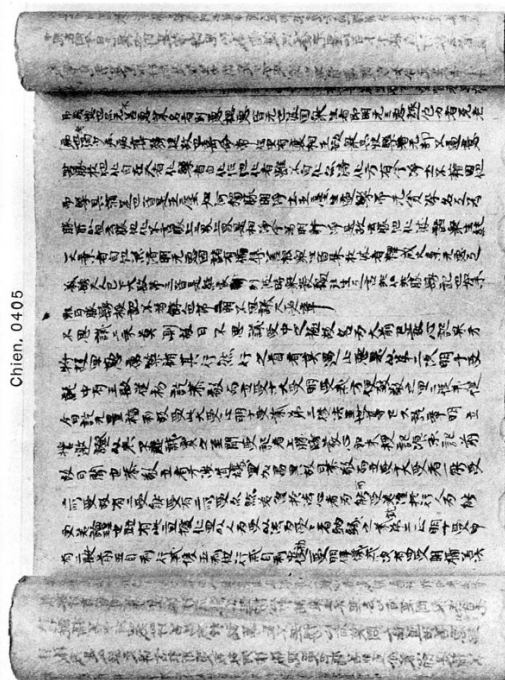
Kao. III. 063

TAPESTRY AND SILK-EMBROIDERED SHOES FROM LOU-LAN CEMETERY L.H. AND KARA-KHÖJA.

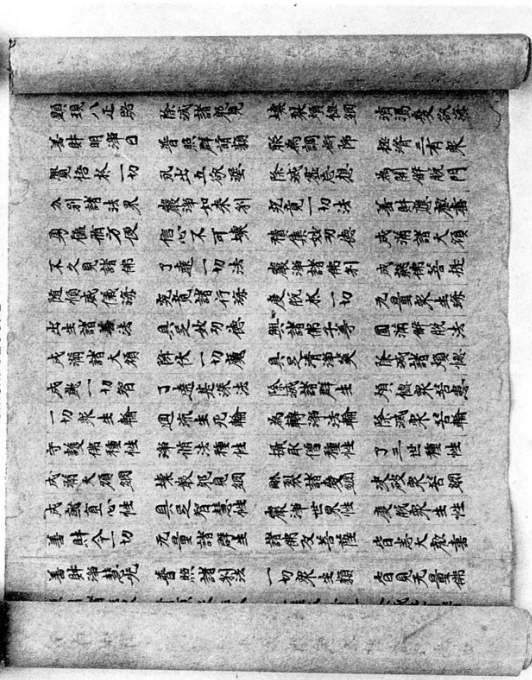
(See Chap. VII. sec. viii; Chap. XVIII. sec. i, ii).

Scale $\frac{2}{3}$

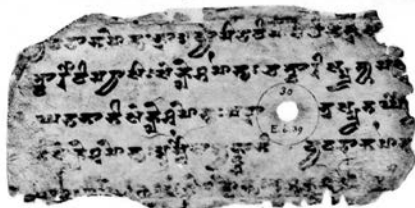
Chien. 0405

Chien. 0293. B

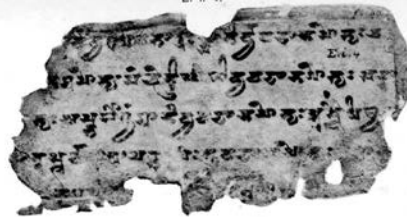

E. i. 39.

OBVERSE OF FOL. 30.

E. i. 4.

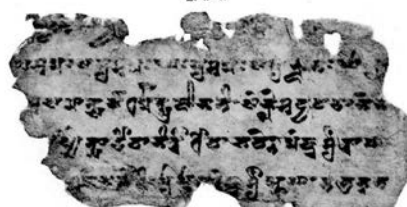

E. i. 39.

REVERSE OF FOL. 30.

E. i. 4.

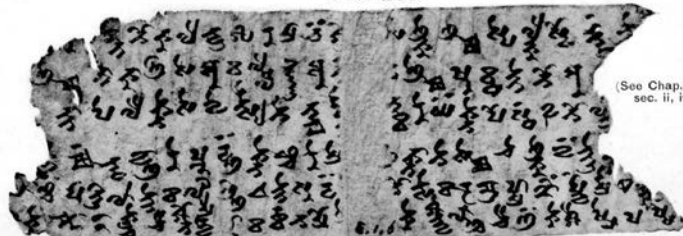
LEAF OF A BUDDHIST DHĀRAṆĪ, IN SANSKRIT, BROKEN IN TWO HALVES, FOUND IN ENDERE TEMPLE.
(See Chap. XII. sec. ii, iv.)

D. III. 9.

FRAGMENT OF LEAF, IN SANSKRIT, DANDĀN-ULIQ.
(See Chap. IX. sec. iv, viii.)

E. i. 6. OBVERSE.

(See Chap. XII. sec. ii, iv.)

FRAGMENT OF LEAF, IN SLANTING CENTRAL-ASIAN BRĀHMĪ AND NON-SANSKRITIC LANGUAGE, FROM ENDERE.

ÖZGEÇMİŞ

14.07.1982 tarihinde Giresun'un Görele ilçesinde doğdu. 2000 yılında Giresun Anadolu Meslek Lisesi, Bilgisayar Bölümünden mezun olduktan sonra aynı yıl kazandığı Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Öğretmenliği bölümünü 2005 yılında tamamladı. Mezuniyetinden bu yana Samsun'da bulunan orta dereceli eğitim kurumlarında Bilişim Teknolojileri Öğretmeni olarak görev yapmaktadır. İyi derecede İngilizce ve temel seviyede Arapça bilmektedir. Evli ve 4 yaşında Bilge Nehir adında bir kız çocuğu annesidir.

İletişim Bilgileri : 0 531 992 20 15

E-posta :dilekkumastas@hotmail.com

Kazanılan Ödüller, Tesvikler ve Burslar

10 Temmuz 2013 – 10 Eylül 2013 tarihlerinde Avrupa Birliği Erasmus Öğrenci Değişim Programı ile Oxford Üniversitesi, Brasenose College'a staj öğrencisi olarak gitmeye hak kazanmıştır.